

СУХАНШИНОСӢ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИӢТИ БА НОМИ РӢДАКИИ
АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМӢОИ ТОҶИКИСТОН
2022, №3

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ РУДАКИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
2022, №3

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE NAMED
AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF
TAJIKISTAN
2022, №3

ДУШАНБЕ – 2022

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ РӮДАКӢ

Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад.

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Дабири масъул
Лутфулло ШАРИФЗОДА

Ҳайати таҳририя:

Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),
Султон Ҳасан БАРОТЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ҲОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Равшон РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРӢН (д.и.ф.),
Ҷамила МУРУВВАТИӢН (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СӢФИЗОДА (д.и.ф.),
Абдуҳолиқ НАБИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Азиз МИРБОБОЕВ (н.и.ф.),
Беҳрӯзи ЗАБЕҲУЛЛО (н.и.ф.)
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.),

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе,
ҳиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
хучраи 26, дафтари маҷаллаи
«Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 227 29 07,
227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Ҳайати мушовара: Масъуди МИРШОҲӢ (Франсия),
Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ АКБАРШОҲ
(Ҳинд), Александр ХЕЙЗЕР (Олмон), Садрӣ
САӢДИЕВ (Ӯзбекистон).

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм 7-уми
сентябри соли 2017 таҳти № 023/ МҚ-97 сабти
ном шудааст.

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, 2022.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ**2022****№ 3***Научный журнал***НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ РУДАКИ***Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год***Учредитель: Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана****Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ****Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ****Ответственный секретарь
Лутфулло ШАРИФЗОДА****Адрес:** 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана, каб.
26, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992
37) 227 29 07, 227 11 70.**Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик» -
77755****<https://sukhanshinosi.iza.tj>****E-mail: suhansinosi@gmail.com****Журнал** зарегистрирован Министерством
культуры Республики Таджикистан 15 апреля 2012
г. за № 0098/мч, перерегистрирован 12 ноября 2015
года за № 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/
мч- 97.**Редакционная коллегия:****Ф. Шарифзода** (директор ИЯЛ НАНТ),
Н. Салими (академик НАНТ, д.ф.н.),
С.Х. Баротзода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Рахматуллозода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
Р. Рахмони (д.ф.н. проф.),
У.Юсуфов (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Дж. Мурувватиён (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д.ф.н.),
А. Набиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.),
А. Мирбобоев (к.ф.н.),
Б. Забехулло (к.ф.н.),
С. Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),**Редакционный совет:** **Франсис Ришар** (Франция),
Шариф Шукуров (Россия), **Али Акбаршоҳ** (Индия),
Александр Гейзер (Германия), **Садри Саъдиев**
(Узбекистан).**Душанбе** © Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана, 2022.**Научный журнал «Словесность» входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при
Президенте Республики Таджикистан.**

Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Chief Editor

Askar HAKIM

Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor

Abdumannonov ABDURAHMON,

Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary

Lutfullo SHARIFZODA

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Subscription Index in «Pochtai Tojik»
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ мч- 97

Editorial team:

Farangis SHARIFZODA (Director of the ILLAR NAST)

Nosirjon SALIMI (Academician of the NAST)

Sulton Hasan BAROTZODA (Corres. mem. of the NAST)

Sayfiddin NAZARZODA (Corres. mem. of the NAST)

Sakhidod RAHMATULLOZODA (Corres. mem. of the NAST)

Abdunabi SATTORZODA (d.ph.s., professor)

Olimjon KHOJAMURODOV (d.ph.s., professor)

Ravshan RAHMONI (d.ph.s., professor)

Umriddin YUSUFOV (d.ph.s.)

Hokim QALANDARIYON (d.ph.s.)

Jamila MURUVVATIYON (d.ph.s.)

Shodimhammad SUFIZODA (d.ph.s.)

Abdulamin MAJNUNOV (c.ph.s.)

Abdukholig NABIEV (c.ph.s.)

Aziz MIRBOBIEV (c.ph.s.)

Behruzi ZABEHULLO (c.ph.s.)

Sayfiddin MIRZOEV (c.ph.s.)

Shamsiddin MUHAMMADIEV (c.ph.s.)

International iditorial colleague: Masoud MIRSHOHI (France), Sharif SHUKUROV (Russia), Ali AKBARSHOH (India), Alexander HEIZER (Germany), Sadri SADIEV (Uzbekistan)

Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2022

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Шарифова Фарангис. Составление персидских грамматик в XIX веке в России.....	6
Кармишева Бунавша. Таджикские пословицы и поговорки – обобщение социально-исторического опыта народа.....	16
Рахматова Шахноза. Сарчашмаҳои «Бурхони қотъ»-и Муҳаммадхусайни Бурҳон.....	22
Носиров Сабур. Истифодаи унсурҳои луғавии лаҳҷавӣ дар ашъори Қутбӣ Киром.....	28
Назарзода Сайфиддин, Холова Моҳира. Калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ ва мутобиқати онҳо ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ (Дар асоси мукотибаҳои устод Айнӣ ва А. Лохутӣ).....	34
Абдуллоева Гулрухсор. Назаре ба калимаву истилоҳоти соҳаи занбӯрпарварӣ аз нигоҳи этнолингвистӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор.....	39
Раҳматуллозода Саҳидод, Валиев Ҷамшед. Субстантиватсия дар осори Абдулҳамид Самад.....	46

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Аскар Ҳаким. Навгарӣ дар ғазал.....	52
Қосимзода Солеҳ. Мабоҳис ва масоили равишҳои шинохти сабки фардии шоир.....	63
Юсуфӣ Умриддин. Авзони ғайримаъмул дар ғазалиёти Мавлавӣ.....	70
Бехрӯзи Забеҳулло. Суннат ва навоварӣ дар силсилаи шеърҳои «Қиссаи ҳиндустон».....	77
Тағоев Салим. Тарбияи насли наврас тавассути эҷодиёти Аминҷон Шукуҳӣ.....	83
Манонзода Абубакр. Равобити адабии Ҳинду Эрон дар замони Сосониён (224-651).....	89
Саидов Саидрахмон, Мерганзода Манучеҳр. Бадеияти қасидаҳои Адиб Собирӣ Тирмизӣ.....	95
Шоев А.А. Бадеияти каломи Убайд Раҷаб (Дар мисоли шеъри «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме»).....	103
Шаробова Маҳбуба. Ғазалиёти Ашӯр Сафар ва хусусиятҳои сохториву мавзуии онҳо.....	112
Солехов Назриддин. Шинохти «Ривояти суғдӣ»-и Сотим Улуғзода аз дидгоҳи Муҳаммадҷони Шакурӣ.....	123
Алии Муҳаммадӣ, Назар Боҳрулло. Танаवвуи қофияи бадеӣ дар ғазалиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ.....	127
Ҷумақулов Ҷамшед. Осори Мунҷик ва хусусиятҳои бадеии он.....	133
Исмоилова Дилором. Равиши интиҳоб ва тарҷумаи осори бадеӣ (Дар мисоли ғаъолияти эҷодии Ҳабиб Аҳрорӣ).....	139

ФOLKЛOPШИНОСӢ / FOLKЛOPИСТИКА

Мажнунов Абуламин. Ҷанбаҳои фолклорӣ дар «Қишлоқи тиллоӣ».....	148
---	-----

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

УДК: 491.59.25

*СОСТАВЛЕНИЕ ПЕРСИДСКИХ ГРАММАТИК В XIX ВЕКЕ В РОССИИ**Шарифова Фарангис Худоевна***Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ**

Языкознание как наука появилось в XIX веке. В конце XIX века в Российской империи сформировались две лингвистические научные школы, традиции которых сохранены по сей день. Во главе первой лингвистической школы стоял Ф.Ф. Фортунатов (1848-1914). В лингвистическую школу Ф.Ф. Фортунатова вошли многие известные личности, так или иначе связанные с лингвистикой, в том числе А.А. Шахматов, Г.К. Ульянов, В.Н. Щепкин, М.М. Покровский, Д.Н. Ушаков, М.Н. Петерсон.

Основатель лингвистической школы Казани был Иван Александрович Бодуэн де Куртене (1845-1929). Его последователями из Казани и Санкт-Петербурга, где он работал, были Н.В. Крушевский, В.А. Богородицкий, С.К. Булич, Б.Я. Владимирцев, А.П. Ларин, Б.А. Ларин.

Появление лингвистических школ способствовало формированию языкознания как науки в России, в Средней Азии, а также в тех регионах, которые находились под влиянием России, что, в частности, способствовало изучению и составлению первых персидских учебников, которые, безусловно, повлияли на создание грамматики таджикского языка.

Ещё в XIX веке в предисловии книги «Краткая грамматика новоперсидского языка» К.Г.Залемна и В.А.Жуковского говорится о важности изучения персидского языка в России и в местах, где проживает персоязычное население: «Съ каждымъ годомъ растетъ въ нашемъ отечестве не только весьма понятный интересъ, но и весьма понятная потребность серьезнаго востоковѣдѣнія, изученія языковъ Востока вообще и языка персидскаго въ частности, языка не одной лишь сопредѣльной намъ Персїи, но и нѣкоторыхъ мѣстъ нашихъ среднеазиатскихъ владѣній, языка который въ значительной части Азіи играетъ такую же роль и имѣетъ такое же значеніе, какъ въ Европѣ языкъ французскій» [4, 2].

Целью нашего исследования является вопрос появления первых персидских грамматик на территории России и регионов, которые находились под её юрисдикцией, и уточнение их влияния на последующие грамматики XX века и грамматику таджикского языка.

В университетах России потребность в персидских учебниках появляется с началом преподавания предмета «Персидский язык и литература». Так, с 1807 года в Казанском университете стал преподаваться персидский язык, первыми преподавателями которого были Х.М.Френ, Ф.И. Эрдман и А.К.Казем-Бек, возглавлявший кафедру более 22 лет (1826-1849), и перу которого принадлежат значительные статьи о персидском языке. А с 1811 года персидский язык начали преподавать и в Московском университете, преподавание вел А.В.Болдырев, персидский язык изучался также в центре востоковедения Лазаревского института Москвы (5). В Петербургском университете персидский язык стал преподаваться с 1819 года, занятия там вели преподаватели Ф.Б. Шармуа и М.Д.Топчибашев. В Харьковском университете персидский язык преподавался с 1829 года преподавателем Б.А.Дорном. Наряду с современным персидским языком в этих вузах читали курсы по классическому персидскому языку. Стали издаваться учебники, учебные пособия и

хрестоматии по новоперсидскому языку. В 1826 году А.В. Болдырев издал «Персидскую хрестоматию», которая была основным учебным пособием по изучению персидского языка.

В России первой грамматикой персидского языка была «Краткая грамматика персидского языка» А.Бакиханова, изданная в 1832 году в Тифлисе сначала на персидском и через десять лет на русском языках.

В «Грамматике персидского языка» И.Н. Березина, изданной в 1853 году в Казани, более расширенно рассматриваются морфологические и синтаксические свойства языка. Из работ XIX века особо следует отметить работы К.Г. Залемана и В.А. Жуковского (1890), а также «Грамматику персидского языка» Мирзо Джафара (первое издание в 1884г.; второе издание с соавтором Ф.Е. Корщ в 1901 г.), которые внесли большой вклад в изучение и распространение персидского языка в России.

Грамматические руководства по изучению персидского языка начали составлять и на Востоке. Первое полное руководство персидского языка на Востоке принадлежат перу Ходжи Мухаммад Карима Кирмани (XIX век), вторым, наиболее полным руководством по персидскому языку является книга «Грамматика персидского языка» (*Dasturi suxan dar zabāni fārsī*, 1870 г.) Мирза Хабиба Исфакхани, учителя персидского языка в Турции. В руководстве персидского языка «Украшение собрания Насири» («*Anjumanārāi Nāsirī*»), составленном Ризакулиханом Хидоятмом (год издания-1901) по сравнению с предыдущими руководствами даны более подробные сведения о морфолого-синтаксических особенностях персидского языка.

Иначе обстояли дела в медресах Бухарского эмирата XIX века, где преподавалась грамматика арабского языка, а персидской грамматике не придавали значения, так как персоязычное население хорошо владело родным языком, многие из них были хорошо знакомы с богатым наследием персоязычной литературы, поэтому и не было надобности в издании персидско-таджикских грамматик.

В начале 80-ых годов XIX века с присоединением Средней Азии к Российской империи и развитием капиталистических отношений в экономической, политической, социальной и культурной жизни региона произошли доминирующие существенные изменения. В результате установления тесных отношений с Россией возрастает интерес к изучению русского языка. Ярким свидетельством этого можно увидеть в высказываниях Мирзо Сироджиддина (Бухарои) Хакима в его книге «Подарок жителям Бухары» («*Tuhafi ahli Bukhara*») (1913): «В пятилетнем возрасте отец отдал меня в школу, где до достижения десяти лет я обучался периодической грамоте. Таким образом, я немного овладел персидской грамотой. Затем почти два года у себя дома занимался с одним образованным учителем, перечитывая персидские книги по этике и истории, основам поэзии и арабскому языку и т.д. Позже, по желанию отца, я пошел учиться ремеслу менялы, устроившись за небольшую плату в одну из лавок. Однако, поскольку все мои помыслы были устремлены к познанию, через год я приступил к занятиям по русскому языку с одним учителем, за шесть месяцев овладел русской грамотой и даже научился немного говорить по-русски. В следующие шесть месяцев я посещал учителя французского языка, немного выучил и этот язык» [12, 38].

В связи с потребностью коренного населения Бухарского эмирата к изучению русского языка издания выпускаются и на русском языке. Одним из этих изданий является книга «Русско-таджикский словарь» (1899г.) Шоххайдара Хатамтоева. Эта книга состоит из 331 страницы и включает две части. В первой части словаря (с 3 по 84 страницы) таджикско-русские слова подразделены на такие лексические группы, как местоимения, глаголы, союзы, наречия, предлоги. Здесь же приводятся числа, духовная лексика, человек и части тела, общество и гражданство и т.д. В конце словаря приводятся короткие тексты русско-таджикского разговорника на персидской и русской графиках. Автор в предисловии пишет о цели издания книги: «Руководство, какъ безъ посторонней помощи выучиться

говорить русскимъ по таджикски и таджикамъ по русски» [11, 3].

Вторая глава данной книги начинается с предисловия Петра Наливкина. Данная часть книги предусмотрена для «тех многочисленных взрослых и грамотных русских людей, которые проживая в Туркестанском крае и находясь в непрестанном общении с туземцами, имеют настоятельную надобность в знании сартовского языка»¹ (11,109). В 134 параграфах данной книги излагаются грамматические особенности сартовского языка, приводится русско-сартовский и сартовско-русский словарь. К большому сожалению, во второй части приводится грамматика одного из тюркских языков, хотя название книги говорит о другом. В словаре сартского языка приведено большое количество таджикских и арабских слов, последние из которых перешли в данный язык посредством таджикского языка. В персидском разговорнике данного словаря приведены предложения, в которых очень много русских заимствованных слов. Например: «Пагоҳ субҳ ман ба **мировой судя** рафта хатти ваколаторо тасдиқ мекунам ва **векселямро** аз барои **протит** кардан месупорам» [11, 80].

Следующая книга по изучению персидского языка – «Книга персидско-русскихъ разговоровъ» на территории Российской империи была издана в 1883 году в Казани. Составителем словаря является ученый-востоковед Мирзо Джафар. В предисловии автор книги пишет о цели создания книги: «Когда в 1876 году я имел честь занять место преподавателя персидского языка в специальных классах при Лазаревском Институте Восточных языков, мои новые обязанности заставили меня подумать о составлении руководства к изучению персидского языка для русских, конечно, прежде всего для моих слушателей. Эта задача казалась мне необходимою по двум причинам: во - первых в учебном заведении, где я имею честь служить, практическое изучение восточных языков занимает особенно важное место и оно весьма оживилось именно в настоящее время..., и во-вторых при постоянно усиливающемся сближении России с Востоком знание восточных языков для русских, как и русского для жителей Востока, становится всё более необходимым»(6,1). Данная книга состоит из 192 страниц и 45 уроков: уроки подразделены на тематические группы и автор сначала даёт слова на персидском, написанные на арабской графике, а потом приводится перевод слова. Избранные темы популярный в повседневной, обиходной лексике. После чего по данной теме приводится персидско-русский разговорник. К примеру, в книге есть такие темы занятий:

Урок 1. Об училищъ и названіи дней; درس نخستین. در باب مدرسه و اسماء و روزها.
Урок 9. О цветах; درس نهم. در باب رنگها.
Урок 10. О погоде; درس دهم. در باب چگونگی هوا.
Урок 17. О частяхъ тела; درس هفدهم. در خصوص اعضای بدن.
Урок 20. Касательно дома и его принадлежностей; درس بیستم. در باب خانه و متعلقات ان.
Урок 33. О частяхъ земного шара и государствах; درس سی و سیم. در خصوص اقالیم کرهء زمین و دولتها.
Урок 42. О благоустройстве города [6]. درس چهل و دوم. در باب تنظیمات شهر.

Следует отметить, что автор при приведении персидской лексики основывается на литературный персидский язык Маверауннахра. Но в вышеупомянутом русско-таджикском словаре приводится разговорная лексика со множеством диалектной лексикой, а также русской заимствованной лексикой. Например, сравните:

در مسکو لباس مردانه ارزان است، ولی لباس زنانه و بچگانه خیلی گران است.

1. Сарты – общее наименование части населения Средней Азии в XV-XIX веках, всего около 92 племен. До Октябрьской революции 1917 года название «сарт» применялось по отношению к оседлым узбекам и отчасти к равнинным таджикам, словом «сарт» называлась кочевая часть Средней Азии, то есть киргизы и казахи.

В Москве мужское платье дешево, но женское и детское очень дорого (6,60).

گیرید از برای من از کس راه آهن بلیت افترای کلاس و از برای خدمتگارم تریتی کلس بجهت خوقند رفتن.

Возьми мне в кассе железной дороги билет 2-го класса и для моего служащего 3 класса на проезд в Коканд [11, 81].

Как видим, во втором примере в одном предложении автор приводит такие заимствованные слова, которые сегодня в таджикском языке не употребляются: касса, билет, второй класс, третий класс.

Книга, изданная Мирзо Джафаром, охватывает больше персидской лексики, в качестве примеров приводятся пословицы и газели выдающихся классиков – Хафиза, Саади. Пример из газелей Хафиза:

باب و رنگ و خال خط چه حاجت روی زیبارا.

Красивое лицо не нуждается ни в притираниях, ни в румянах, ни в мушках, ни в разрисовании [53].

Безусловно, оба словаря имеют большое значение в изучении персидско-таджикского языка, лексического состава XIX века данного языка, но в словарях не затронуты грамматические свойства и нет грамматических руководств по лексическому составу. Грамматические руководства очень важны в знании и изучении языков.

В 1884 году Мирзо Джафар издал книгу «Краткая грамматика персидского языка», преследуя цель «принести пользу всем тем, которые изучают персидский язык», – а главным образом гг. слушателям специальных классов при Лазаревском Институте восточных языков» [7, 1]. Причину составления данной книги Мирзо Джафар описывает так: «Недостаток в учебниках по персидскому языку настолько велик, что я не мог найти ни одной грамматики, которая бы удовлетворяла всем требованиям изучения персидского языка практически» [7, 1]. Подытоживая свои издания по персидскому языку, автор отмечает: «При помощи этой грамматики и моей книги русско-персидских разговоров смею надеяться гг. студенты будут в состоянии в короткое время правильно и свободно выражать свои мысли на персидском языке» [7, 2].

Во второе издание данной книги немало изменений внес один из соратников Мирзо Джафара – О. Корш, который, по его мнению, не решился допустить в заглавие книги название своего имени [7]. Учебник, по мнению авторов, тогда достигнет цели, «когда из одной нашей книги образуются две соответствующие этим целям – сравнительно краткое руководство к практическому усвоению персидского языка и более или менее обширная теоретическая грамматика...» [7, 8].

Книга «Краткая грамматика персидского языка» является более полным учебником, охватывающим новые материалы и нераскрытые вопросы. Как утверждают авторы книги, «новыми мы называем все то, что не содержится в грамматиках Вуллера, Березина, Ходзько, Дарместетера и в новейшем учебнике академика Залемана и профессора Жуковского, почти не касающемся синтаксиса» [7, 6].

В данной книге описываются фонологическо-фонетические особенности персидского языка: состав букв персидского алфавита, свойства букв и их произношение, приводятся примеры для чтения и письма, а также к текстам прилагается транскрипция слов. В V-ом разделе «Об ударении» автор подробно описывает все части речи, в которых ставится и не ставится ударение, но в основном в персидско-таджикском языке «ударение ставится всегда на последнем слоге, – это общее правило» и все исключения из этого правила указаны с примерами в данном разделе.

Вторая часть – «Грамматики» (صرف و نحو) состоит из двух глав: морфологии и синтаксиса. Примечательно то, что в заголовках разделов пишутся и персидский вариант терминов языкознания. Например: имя существительное – اسم ذات, – единственное число, –مفرد, – множественное число, –جمع.

В части морфологии рассмотрены части речи и их лексико-грамматические особенности, такие как: имя существительное, склонение имен существительных, неопределенный член (ای وحدت، یای تکثیر); имя прилагательное (اسم صفت); местоимения (ضمیر اسم): личные, возвратные, определительные, неопределенные, отрицательные; имя числительное (اسم عدد): количественные, порядковые, разделительные, дробные; наречия; глаголь (7): правильные и неправильные. «Персидские глаголы имеют 4 залога: действительный или переходящий, средний, страдательный и принудительный (7,75).

В персидском языке есть пять наклонений: изъявительное (اجباری); сослагательное (انشائی); условное (شرطی); повелительное (امر); неопределенное (مصدر). А также приводится желательное наклонение (دعایی), которое имело место в классической литературе: باد - Да будет!

Автор, интерпретируя виды наклонения глаголов, приводит примеры спряжения глаголов во всех временах. Например:

Спряжение – تصریف

Повелительное – امر

ед. ч. مفرد
2. باش - будь

мн.ч. جمع
2. باشید - будьте

Приводятся названия времен глагола на русском, персидском и английском языках: настоящее (present) – زمان حال, прошедшее совершенное (passe defini) – اخبار از گذشته کامل, прошедшее несовершенное (imparfait) – اخبار از گذشته ناتمام, прошедшее настоящее (passe indefini) – اخبار از گذشته ماضی قبل, давно - прошедшее – اخبار از گذشته مقارن فعل – زمان آینده/مستقبل

В книге приводятся названия причастий настоящего времени (participle present) – اسم فاعل, причастие прошедшее (participle passe) – اسم مفعول и его персидское название, которое в современных персидских грамматиках приводится без изменения, а в таджикских грамматиках названия и принципы их классификации отличаются.

Наречия в данном учебнике интерпретированы своеобразно, и такой интерпретации мы не замечали в современных персидских и таджикских грамматиках: «В персидском языке всякое прилагательное, употребленное без существительного, может быть наречием, например. او صرف و نحو را خوب میداند. Он хорошо знает грамматику» (7,134).

Предлоги разделены на собственные, «то есть те, которые не могут быть другой частью речи и не принимают эзафа (например: به, از, با), и на несобственные, которые суть не что иное, как существительные или наречия, соединяющиеся со следующим словом посредством эзафа или собственного предлога (например: اندرون، برای، پیش)» (7,150).

Союзы (حروف المعطف و الموصول) подразделены на соединительные: هم، و، разделительные: اما، ولی، لیکن противительные: که، subordinative: خواه، یا، уступительные: وفتکه، چون временные: کاش، کاشکه، اگرچه، ارچه.

В главе «Сложение слов» описаны способы и средства образования сложных слов. Словообразование как отдельный раздел не рассматривается в современных грамматиках таджикского языка. Автор книги даёт высокую оценку словообразованию, который постоянно обогащает словарный состав персидского языка и отмечает: «Персидский язык отличается необыкновенной способностью к сложению, почему не только не ограничивается запасом сложений, унаследованных от прежних времен, но и чуть не ежедневно обогащается новыми сложными словами» [2, 27].

Наиболее важной проблемой в изучении языков аналитического строя является порядок слов в предложении и данный вопрос рассмотрен в главе «О порядке слов в предложении». Сопоставляя русский язык с персидским автор книги делает такой вывод: «Главные отличия персидского словорасположения русского заключается в том, что 1) глаголь стоит на конце; 2) всякие определения (кроме местоимений, прилагательных)

ставятся после определяемого, хотя въ старинномъ языке есть исключенія... Потому естественный порядокъ по-персидски таковъ: подлежащее (съ определеніями) – обстоятельства (кроме образа действия и т.п., относящихся къ глаголу) – дополнение прямое – дополнение косвенное – сказуемое (простое – глаголь или сложное – имя со связкой)» [7, 254].

Как мы видим, автор определил точную и правильную структуру строения персидского предложения. Он отмечает также, что «въ поэзии порядокъ словъ, какъ и естественно, бываетъ еще волнее» [7, 266].

В последующей главе книги речь идёт о персидском стихосложении и так как данная часть книги относится к литературоведению, мы не посчитали уместным рассматривать в данной статье эту часть книги.

В 1890 году издается следующая грамматика персидского языка, изданная К.Г.Залеманом и В.А.Жуковским. Книга «Краткая грамматика новоперсидского языка» состоит из 100 страниц и двух глав [4]. Первая глава описывает такие фонетико-фонологические особенности персидского языка, как письмо и звуки, звуковой состав, произношение, гласные и согласные звуки, просодия и ударение. В данной главе приводятся названия букв персидского алфавита и их произношение; знаки чтения: фатха, касра, замма; звуковой состав: гласные, согласные и их произношение, место ударения в частях речи и в каких случаях ударение не падает на окончания слов.

Вторая глава «Учение о формах» охватывает вопросы морфологии персидского языка: имя существительное, имя прилагательное, имя числительное, местоимение, глагол, предлог, наречие, союзы, междометия.

Примечательно то, что в данной главе авторы иногда ссылаются на диахронный подход в описании частей речи, чего нет в грамматике Мирзо Джафара. К примеру, в разделе «Имя существительное» о наличии рода у существительных говорится: «Новоперсидскій язык утратилъ разделеніе грамматического рода на мужскій, женскій и средній... Падежные отношенія въ этомъ языке выражаются не окончаніями, а при помощи частицы, которые впрочемъ часто пишутся со словомъ слитно» [4, 17]. Или же по поводу падежных отношений читаем в книге: «Какъ сказано уже, персидскій языкъ не имеетъ ни одного флективного падежа...» (19).

Во второй главе авторы очень точно показывают выражения падежных отношений в персидском языке, сопоставляя их с русскими падежами. В ходе описания свойств персидского языка, акцентируется внимание на особенностях классического персидского языка. К примеру, так истолковывается применение частицы مار, которая употреблялась в классической литературе: «В более старомъ языке передъ словомъ, снабженнымъ – را является еще частица «مر» (20). Или приводятся числительные классической литературы: - یکدهشت тысяч , کرور - пятьсот тысяч (4,30). Так же в разделе глагола приводится одна из классических форм глаголов: «Тоже значеніе имеетъ прибавляемое въ конце ى (ē), которое имеетъ добавочное удареніе, въ ى-یای (حکایت) рассказа, называемое также ى-یای – استمرارى (продолжительности)» [4, 65].

В обеих грамматиках приводятся примеры из поэзии персидских классиков. Например:

اگر چون زنان حله بر تن کنم،
بمردی کجا دفع دشمن کنم.
سعدی

Если я, какъ женщины, надену на тело роскошную одежду,
То какъ мне съ мужествомъ отразить врага? Саади [7, 148].

بی نغمه اگر روا بودی می خوردن،

می از سر شیشه می نکردی غلغل.
خیام

Если бы приличнымъ было пить вино без музыки,
То вино изъ головки стеклянного сосуда не издавало бы бульканья.
Хайям [4, 49].

Классификация частей речи отличается в грамматиках, так, например, в первой грамматике глаголы разделяются по видовременным значениям, показаны пять видов наклонений. Во второй книге акцент делается на формы глаголов и рассматриваются составные глаголы.

В третьей главе «Словообразование» слова рассмотрены по составу слова, и разделены на такие группы: 1) composite copulative; 2) composita determinative; составные прилагательные [4].

В приложении, как и в предыдущей книге, рассматриваются правила формирования метрики персидского языка.

Все словари и грамматики XIX века по персидскому языку, которые нами были рассмотрены, сыграли немаловажную роль в формировании таджикских грамматик, так как персидский и таджикский язык не имеют существенных различий. Из содержаний вышеупомянутых книг мы пришли к таким выводам:

➤ Развитие дипломатических и торговых отношений с Ираном, влияние на Среднюю Азию, где преобладает персоязычное население, возросший интерес к изучению персидского языка в XVIII веке способствуют изданию во второй половине XIX века первых словарей и грамматик;

➤ «Русско-таджикский словарь» Шоххайдара Хотамтоева составлен на основе таджикского разговорного языка Бухарского эмирата, где имеет место диалектная лексика. Книга содержит тематические группы слов таджикского и русского языков, необходимых для ежедневного общения. Во второй части книги приведена лексика и грамматическое руководство «сартовского языка», который по примерам близок к узбекскому языку. По нашему мнению, книга состоит из двух отдельных книг, потому что каждая из них имеет предисловие и языковые материалы обеих частей разные;

➤ персидско-русский словарь – разговорник, составленный Мирзо Джафаром описывает картину персидской лексики XIX века, состав которой на сегодняшний день претерпел значительные изменения;

➤ в грамматике персидского языка, составителем которой были Мирзо Джафар и М.Корш, видны следы традиционной персидской грамматики, основанной на арабской грамматике. В данной книге, наряду с русскими лингвистическими терминами, автор приводит персидский вариант терминов, которые по сей день употребляются в персидских грамматиках. Такая картина прослеживается и в книге С.Ализаде «Морфология и синтаксис таджикского языка» («Sarfū nahvi zabāni tājikī», 1927г.). По свидетельству автора, книга была написана на основе грамматики (dastur) персидского языка, о чем он сообщает в предисловии книги [1, 13]. Книга С. Ализаде также написана на основе грамматики персидского языка, которая в свою очередь основывалась на грамматике арабского языка. Некоторые термины, приведенные в книге Мирзо Джафара и С.Ализода, в таджикских грамматиках не существуют, более того различаются некоторые названия частей речи и их классификации. Очень подробно описываются видовременные формы глагола и его наклонения, чего нет в книге Залемана и Жуковского. В книге Мирзо Джафара также рассмотрены вопросы синтаксиса персидского языка, чего также нет в книге Залемана и Жуковского. В

современных персидских и таджикских грамматиках нет правильных и неправильных глаголов, которые приводит Мирзо Джафар.

➤ В книге «Краткая грамматика новоперсидского языка» К.Г.Залемана и Жуковского подход сделан на основе теории европейской грамматики и грамматики русского языка. Так, флексия и падежные отношения свойственны русскому языку, или же авторы применяют латинскую терминологию, заимствованную из европейской грамматики. Например: *enclitica*, *infinitivus*, *gerundivum*, *perfectum*. В этой грамматике произведен более тщательный анализ формы частей речи и эта книга в дальнейшем стала основой других грамматик персидского языка, а также грамматики таджикского языка на территории бывшего Советского Союза. Доказательством этому является книга Е.Э. Бертельса «Грамматика персидского языка» (1926 г.), написанная на основе предыдущих грамматик Залемана и Жуковского и об этом пишет Бертельс: «Дать что-нибудь новое по сравнению с этой грамматикой почти невозможно» [2, 3]. Таджикский ученый Абдурауф Фитрат в предисловии своей книги «Правила таджикского языка (морфология и синтаксис)» (1927) пишет, что данный учебник он составил на основе работ Е.Э. Бертельса, который внес кое-какие замечания и одобрил её публикацию. Из высказываний самих авторов можно прийти к такому выводу, что грамматика Абдурауфа Фитрата была написана на основе персидской грамматики Бертельса, а Бертельс основывается на книге Залемана и Жуковского, то есть первоисточником современных грамматик персидского языка в постсоветском пространстве, а также таджикской грамматики послужили российские грамматики XIX века.

➤ Персидские грамматики создавались на примере классической литературы, которая являлась основной базой современного персидского языка и отражала все языковые особенности тысячелетнего наследия. А также данные персидские грамматики создавались для иноязычных учащихся. При создании таджикских грамматик авторам следовало учесть эти нюансы и делать подход на основе традиционных теорий по грамматике, которые создавались столетиями. Более того, к большому сожалению, таджикские грамматики XX века были созданы на материалах современных таджикских прозаических произведений. Поэтому в современных грамматиках таджикского языка имеют место неточности и упущения в истолковании грамматических свойств таджикского языка. Мы надеемся, что в дальнейшем лингвисты в составлении грамматик таджикского языка учтут все недостатки и упущения, которые были в прежних грамматиках.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Ализода, С. Сарфу нахви тоҷикӣ / С. Ализода. – Душанбе, 2006. – 79 с.
- 2.Бертельс, Е.Э. Грамматика персидского языка / Е.Э. Бертельс. – Ленинград, 1926. – 127 с.
- 3.Ғафуров, Б. Тоҷикон / Б. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 412 с.
- 4.Залеманъ, К.Г. Краткая грамматика новоперсидского языка с приложением метрики и библиографии / К.Г. Залеманъ, В.А. Жуковский. –Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи наук,1890-108с.
- 5.Кулагина, Л.М. Из истории российской иранистики / Л.М. Кулагина // Иранистика в России и иранисты. – М., 2001. – С. 45-53.
- 6.Мирзо Джафаръ. «Книга персидско-русских раговоровъ.-Казань: Типография Императорского университета,1883. – 192 с.
- 7.Мирзо Джафаръ. Краткая грамматика персидского языка. – М., 1884. – 329 с.
- 8.Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. – М.: «Наука». – 337 с.
- 9.Рубинчик, Ю.А. Современный персидский язык / Ю.А. Рубинчик. – М.: Издательство восточной литературы, 1960. – 230 с.
- 10.Фитрат, А. Қоидаҳои забони тоҷик / А. Фитрат. – Душанбе: Сино, 2009. – 127 с.

11. Хотамтоев, Ш. Русско-Таджикский словарь / Ш. Хотамтоев. – Новая Бухара: Издание И.Я. Барановского, 1899. – 331 с.
12. Ҳочиев, С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX / С. Ҳочиев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 166 с.
13. Hübachmann, H. Persische Studien / H. Hübachmann. – Strassburg, 1895.
14. Horn, P. Neupersische Schritsprache, in Grundriß 1,2 / P. Horn. – 1895-1901. – 1-198с.

ТАҲИЯИ ГРАММАТИКАҶОИ ФОРСӢ ДАР АСРИ XIX ДАР РОССИЯ

Дар мақола сухан дар бораи аввалин грамматикаҳои забони форсии дар сарзамини Россия ва навоҳии дар зери тасарруфи он буда ва муайян кардани таъсири онҳо ба грамматикаҳои асри XX сухан меравад. Дар макотиби олии Россия талабот ба китобҳои таълимии забони форсӣ баробари тадриси фанни «Забон ва адабиёти форсӣ» дар асри XIX ба миён меояд. Дар ин замина китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ таҳия шуданд, ки ба қалами эроншиносон А.В. Болдирев (1826), А.Боқихонов (1832), И.Н.Березин (1853), К.Г.Залеман ва В.А. Жуковский (1890), Мирзо Чаъфар (1884) тааллуқ доранд.

Дар Шарқ низ ба навиштани дастурҳои забони форсӣ шуруъ карданд. Аввалин дастурҳои комили забони форсӣ аз ҷониби Ҳоҷӣ Муҳаммад Карим, Мирзо Ҳабиби Исфahонӣ, Ризоқулихони Ҳидоят таҳия шуданд.

Китоби грамматикаи забони форсии Мирзо Чаъфар ва М. Корш ба равиши дастурҳои суннативу арабӣ таҳия шудааст. Дар китоби мазкур дар баробари истилоҳоти забоншиносии русӣ муодили форсии онҳо оварда шудааст. Чунин равиш дар китоби С.Ализода – «*Sarfu nahvi zabāni tājikī*» (1927) низ ба назар мерасад.

Китоби «Грамматикаи мухтасари забони форсии нав»-и К.Г.Залеман ва Жуковский бар асоси назарияи грамматикаҳои аврупоӣ ва русӣ таҳия шуда, Е.Э.Бертелс ва Абдурауфи Фитрат ҳангоми навиштани грамматика ба ҳамин равиш пайравӣ кардаанд.

Калидвожаҳо: грамматикаи забони форсӣ, эроншиносӣ дар Россия, фонетика, морфология.

СОСТАВЛЕНИЕ ПЕРСИДСКИХ ГРАММАТИК В XIX ВЕКЕ В РОССИИ

В статье рассматривается вопрос появления первых персидских грамматик на территории России и регионов, которые находились под её юрисдикцией, и уточнение их влияния на последующие грамматики XX века и грамматику таджикского языка. В университетах России потребность в персидских учебниках появляется с началом преподавания предмета «Персидский язык и литература» в начале XIX века. Стали издаваться учебники, учебные пособия и хрестоматии по новоперсидскому языку, которые относятся перу таких иранистов как А.В. Болдырев (1826), А.Бакиханов (1832), И.Н.Березин (1853), К.Г.Залеман и В.А. Жуковский (1890), а также Мирзо Джафара (1884), которые внесли большой вклад в изучение и распространение персидского языка в России.

Грамматические пособия персидского языка начали составлять также на Востоке. Первое пособие руководство персидского языка на Востоке принадлежит перу Ходжи Мухаммада Карима, Мирза Хабиба Исфahани, Ризакулихана Хидоята.

В грамматике персидского языка, составителем которой были Мирзо Джафар и М.Корш, видны следы традиционной персидской грамматики, основанной на арабской грамматике. В данной книге наряду с русскими лингвистическими терминами, автор приводит персидский вариант терминов, которые по сей день употребляются в персидских грамматиках. Такая картина прослеживается и в книге С.Ализаде «Морфология и синтаксис таджикского языка» («*Sarfu nahvi zabāni tājikī*», 1927г.).

В книге «Краткая грамматика новоперсидского языка» К.Г.Залемана и В.А. Жуковского подход сделан на основе теории европейской грамматики и грамматики

русского языка и книги Е.Э. Бертельса и Абдурауфа Фитрата по грамматике были написаны на основе вышеупомянутой грамматики.

Ключевые слова: персидская грамматика, иранистика в России, фонетика, морфология.

THE COMPILATION OF PERSIAN GRAMMARS IN RUSSIA AT THE END OF THE XIX TH CENTURY

The article discusses the emergence of the first Persian grammars in Russia and the regions that were under its jurisdiction, and clarifying their influence on subsequent grammars of the twentieth century and the grammar of the Tajik language. At universities in Russia, the need for Persian textbooks appears with the start of teaching the subject "Persian language and literature" at the beginning of the nineteenth century. They began to publish textbooks, teaching aids and anthologies on the new Persian language, which are written by such Iranian scholars as A.V. Boldyrev (1826), A. Bakihanov (1832), I.N. Berezina (1853), K. G. Zaleman and V. A. Zhukovsky (1890), as well as Mirzo Jafar (1884), who made a great contribution to the study and distribution of the Persian language in Russia.

The grammar manuals of the Persian language also began to be compiled in the East. The first complete manual of the Persian language in the East belongs to the pen of Khoja Muhammad Karim, Mirza Habib Isfahani, Rizakulihan Khidoyat.

The grammar of the Persian language, compiled by Mirzo Jafar and M. Korsch, shows traces of traditional Persian grammar based on Arabic grammar. In this book, along with Russian linguistic terms, the author gives the Persian version of the terms that are still used in Persian grammars. This picture can also be traced in the book S. Alizade "Morphology and syntax of the Tajik language" ("Sarfu nahvi zabāni tājikī", 1927).

In the book «A Brief Grammar of the New Persian Language» by K. G. Zaleman and V. A. Zhukovsky's approach was made on the basis of the theory of European grammar and grammar of the Russian language and the book by E. E. Bertels and Abdurauf Fitrat on grammar were written on the basis of the above-mentioned grammar.

Key words: persian grammar, iranian studies in Russia, phonetics, morphology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Фарангис Худоевна – Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, профессор, доктори илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Email: farangis70@mail.ru

Сведения об авторе: Шарифова Фарангис Худоевна – Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ, профессор, доктор филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Email: Farangis70@mail.ru

Information about the author: Sharifova Farangis Xudoievna.– Institute of language and literature named after Abuabdulloh Rudaki of the national Academy of sciences of Tajikistan professor, doctor of philology. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Email: Farangis70@mail.ru

ТАДЖИКСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ – ОБОБЩЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОГО ОПЫТА НАРОДА

Кармышева Бунавша Назруллоевна

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Научные исследования рассматривают народную педагогику в качестве объекта, оказывая свое определенное влияние на педагогическую теорию и практику, на семейное воспитание. А.Э. Измайловым отмечается следующее: «Поскольку в основе народной педагогики лежат эмпирические знания, она наряду с практически достоверными, ценными, полезными знаниями, сведениями, содержит искаженные, неточные, а порой ошибочные и даже вредные идеи. Например, некоторые поговорки и пословицы выражают покорность к проявлениям социальной несправедливости, рекомендуют применять физические наказания в семье и т. д.» [4, 114].

В многовековой истории таджиков в народной педагогике утилитарно-практическое направление подвергалось исторической эволюции, тогда утилитарное начало уступало художественному началу. В связи с этим педагогическое наследие нуждается в критическом осмыслении. Народная педагогика на первое место ставит свод демократических и гуманистических идей.

Таджикские поговорки, пословицы, сказки и другие творения народа представляют собой народную практическую философию и в них отмечаются вполне ясные признаки материалистического мышления, которое неизбежно возбуждалось процессами труда и всей суммой социальной жизни древних людей.

Как и другие фольклорные произведения, памятники народной педагогики имеют синкретическую черту.

Народная педагогика имеет язык, который понятен и близок трудовому народу. Необходимо отметить тот факт, что народные афоризмы включают в себя ряд устаревших слов и грамматических форм, которые оживлены ими и никак не кажутся устаревшими. Они характеризуются успешным выполнением своей смысловой, идейно-эстетической функций. С. Г. Лазутиным отмечается, что «различные факты и явления языка: словаря, синтаксиса, морфологии и фонетики фольклора в своих идейно-эстетических функциях выступают не изолированно друг от друга, а в самом тесном контакте...» [8, 69-70].

Народное творчество, на взгляд М.К. Азадовского, индивидуально. Отдельные творцы в устном народном творчестве им рассматриваются полноправными авторами.

Подобные позиции, несомненно, ошибочны. На взгляд В.Г. Белинского, «автором русской народной поэзии является сам русский народ, а не отдельные лица» [2, 57].

По мнению О. Ф. Миллера, устные произведения сохранились в течение долгих веков просто памятью, но не памятью отдельного человека или даже нескольких людей, они сбереглись «общим трудом, участием общей памяти». Наличие даже разных вариантов не исключает коллективный, общенародный характер народного творчества.

Народная педагогика не представляет имен создателей произведений фольклора. В выражении творческой индивидуальности фольклор не свободен. У коллективных и индивидуальных творческих актов разное время и разное пространство, поэтому создатели того или иного произведения не знакомы друг с другом. В произведения народного творчества создатели что-то дополняли, изменяли в услышанном и обычно, передавали только то, что интересовало всех, а запоминали наиболее важные произведения, соответствующие тому обществу. На взгляд В.П. Аникина, «все народные сказки, предания,

былины, анекдоты, песни, пословицы, загадки, – словом, почти все произведения народного массового творчества прошли через этот процесс фольклоризации» [1, 8-22].

Как было отмечено выше, народное творчество носит коллективный характер и в нём наблюдается выражение подлинной народности. В связи с этим А.М. Горьким отмечается, что величие устных произведений, в частности всех народных афоризмов, посвящённых воспитанию, проявляется в коллективном творчестве людей, а не в личном мышлении отдельных лиц. Эти произведения отражают многовековую духовную жизнь нации, так как только люди представлены их авторами.

В народной педагогике отражается педагогическая культура народа, которая проявляется в почтительном отношении к старшему поколению, в гостеприимстве, скромности, трудолюбию, высокой нравственности, правдивости и честности. Современные, новые, общечеловеческие традиции, сочетаясь с народной педагогикой, сопричастны к воспитанию и обучению молодёжи.

В народной педагогике тразных народов акже проявляется их духовная культура. Педагогические воззрения находятся в постоянном взаимовлиянии и взаимообогащении. С учетом одинаковых жизненных условий, сходных обычаев и традиций происходит взаимовлияние, способствующее порождению сказок, афоризмов, формы и содержания которых близки друг другу. Так, многие народы Средней Азии обладают народными эпосами с выражением патриотизма, дружбы, верности в любовных отношениях, с прославлением благородных человеческих качеств. Несмотря на присутствие ряда специфических черт, эпос у этих народов имеет одну общую основу.

Однако, понятно, что многие произведения фольклора имеют национальную почву. Свидетельством тому является то, что в типичном названии того или иного произведения упоминаются местность, растение, животные, бытовые предметы, присущие определенному народу. Если в произведении говорится, что: «Всего лишь кокон, а от него тянется золотая нить», то здесь, несомненно, речь идет об исключительно таджикском явлении, которое связано с искусством шелководства, а если рассказывается о «Птице Кахки», то это произведение также имеет национальную почву. Но некоторые народные произведения, преодолевая свои национальные границы, как достояния всего человечества, принадлежат всему человечеству.

Таджикские поговорки и пословицы подвергнуты всестороннему анализу и изучению. Но их поэтика и педагогика тесно переплетены друг с другом. К тому же, у народной мудрости имеется своя особая педагогика.

Поговорок и пословиц относят к самым активным и широко распространенным памятникам таджикского фольклора. В этих памятниках таджиками в течение тысячелетий проведено обобщение своего социально-исторического опыта. Обычно у них есть афористическая форма с поучительным содержанием, с выражением дум и чаяний народа, его взглядов на общественную жизнь, с его эмпирически сложившимися представлениями о процессе воспитания молодёжи. Таджики за всю свою многовековую историю собирали все педагогические ценности, представляющие интерес в семейном воспитании и многие поколения передавали их посредством поучительных афоризмов другим поколениям.

Создание поговорок и пословиц таджиками основывалось на жизненных наблюдениях и материально - духовных потребностях общественной жизни. Они уникальны, так как в создании народных афоризмов участвовали миллионы людей и проверяли их в течение веков на общественно-социальном опыте своих предшественников. Высоко оценивая поговорки и пословицы в качестве народных творений, многие великие мыслители рассматривают их как гениальные произведения. Например, К. Д. Ушинский, образно выражаясь, назвал поговорки и пословицы «речевыми самородками и самоцветами с выкристаллизацией народной мудрости» [10, 439].

У В. Даля поговорки и пословицы передают отблески ума, голос сердца, житейскую мудрость. На его взгляд, пословицы - это «народная опытная премудрость и целомудрие», «народный свет ума», «житейская народная правда» [3, 29].

Поговорки, пословицы и изречения учили и воспитывали многие поколения, более того, великие люди выбирали некоторые из них в качестве жизненного девиза.

В книге Я.И. Калонтарова «Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими» [5. 42] имеются интересные данные относительно роли таджикских пословиц и поговорок в развитии и обогащении народной педагогики. Правда, некоторые из этих афоризмов созданы на основе народных пословиц.

Для решения данного вопроса, а также целого ряда других вопросов, связанных с проблемой взаимосвязи и взаимовлияния народной педагогики и фольклора, в частности жанра пословиц, чрезвычайно важное значение будет иметь создаваемый в секторе таджикского фольклора Института языка и литературы имени Рудаки НАН Республики Таджикистан большой образцовый каталог таджикских народных пословиц и поговорок. Материал в каталоге расположен по принципу опорных слов, что позволит рассмотреть вопросы таджикской паремиологии в самых различных аспектах и самым серьезным образом использовать и глубоко исследовать все имеющиеся в рукописном фонде (около 25000 записей) таджикские народные пословицы и поговорки.

Каждая эпоха имеет свой быт, свои нравы, свою идеологию, принципиально отличающиеся от быта и нравов других эпох. Соответствующим образом пословицы и поговорки отражают быт и нравы народа в определенных конкретно социально-исторических условиях. Можно полагать, например, что следующие пословицы, как видно по их содержанию, сложились среди народных масс: «Пораньше посеи, пораньше собери»; «Если твоя пища заработана честно, ешь её хоть посреди улицы»; «Железо и сталь выходят из горна, одно превращается в саблю, другое – в подкову осла» [7, 22-23]. Подавляющее большинство таджикских пословиц и поговорок формировались среди дехкан, так как основную массу таджикского народа с древнейших времен составляли дехкани - земледельцы, занимавшиеся земледелием и животноводством. Поэтому таджикские пословицы и поговорки преимущественно отражают различные стороны жизни, фольклора (например, выводы или крылатые выражения нравоучительных сказок, анекдотов, басен, притч, отдельные афористические строки песен, рубаи).

Пословицы и поговорки у таджиков по тематике педагогичны. Они отражают самые разнообразные стороны жизни народа. Народ на опыте убеждался в том, что: «Безделье порождает бесчестие» (ср. «Безделье - мать пороков»); «Золото проверяется в огне, а человек – труде»; «Если человек захочет, он и гору истолчет в порошок»; «Для человека нет трудности, которую бы он не мог преодолеть»; «Художник вторую картину рисует лучше первой»; «Чтобы хорошо делать, надо много делать»; «Труженик не мыслит свою жизнь без работы»; «Мертвец лучше живого бездельника». Он понимает, что без труда нельзя достичь своей цели, своего счастья: «Покуда не потрудишься, черный камень не превратится в рубин»; «Без труда не насладишься отдыхом» [7, 11; 28].

В труде особенно ясно ощущается сила и значение взаимопомощи и коллективизма: «Друг сговорчив, дело – легко» (ср.: «Берись дружно, не будет грузно»); Человек жив с человеком, один – умрёт без молитвы (ср. «Один в поле не воин») [7, 12; 29].

С глубоким уважением говорит народ о мастерстве, умении и настойчивости, о высоком человеческом достоинстве рабочего человека: «Молодцу и сорока ремесел мало»; «Добивайся и добудешь»; «Кто ест заработанное собственным трудом, тот не прибегнет к щедрости Хотамы Таи» (легендарный герой, славился своей щедростью); «Мастерство лучше, чем отцовское наследство» [11, 12; 29-30].

Пословицы и поговорки, отражающие качественно новое отношение к труду: Труд дело чести; Для улучшения работы нужна критика; Если трудишься, трудись в колхозе, соберешь большой урожай [11,12; 32].

В таджикских пословицах и поговорках осуждаются лень, жестокость, эгоизм, себялюбие, невоспитанность, жадность, зависть, коварство, корыстолюбие, ложь, недружелюбие, воровство, подхалимство, наглость, злонамеренность, несправедливость, непостоянство и т. п. Большое число таджикских нравоучительных пословиц и поговорок, частично созданы духовенством и частично самим народом. Это обстоятельство свидетельствует о том, что религия и народная традиция оказывают особое влияние на этические взгляды, так как они сами являются комплексами нравов.

Ирония особенно характерна для таджикских поговорок и пословиц, имеющих поучительные идеи. «Ирония есть, когда через то, что сказываем, противное разумеется». По определению же А.З. Розенфельд, «...иронией называют насмешливое употребление слов в противоположном значении». В таджикских пословицах и поговорках понятие иронии имеет более широкое значение. Под иронией разумеются те слова, словосочетания или целые предложения, которые употребляются в переносном смысле (большей частью в противоположном значении) и являются обычно насмешливыми. Ирония до некоторой степени сходна с метафорой и гиперболой, ибо и она, называя одно, подразумевает другое, преувеличивает явление: «Кувшин испугался, осёл сломался, бухарский минарет прошел сквозь иголку (о бессмыслице)» [9, 114].

Таким образом, пословицы и поговорки, являясь одним из древнейших памятников таджикской народной педагогики, пользуются большой популярностью у таджиков. Этот раздел народного творчества давно привлекал внимание поэтов и писателей. Х. Г. Короглу справедливо отмечает: «Не было ни одного более или менее известного таджикского поэта, который бы не пользовался пословицей в своем произведении. Таджикская литература классического периода содержит их в огромном количестве. Эти народные пословицы и поговорки в большинстве своем приводятся авторами в слегка поэтизированной форме, а часто и в таком виде, в каком они бытуют в народе» [6, 7]. Значительное число таджикских пословиц и поговорок печаталось на страницах газет, журналов, в разных сборниках и учебных пособиях на таджикском и русском языках, где содержатся много новых материалов. Вышел из печати также большой сборник таджикских пословиц и поговорок, составленный В.М. Асрори. Он содержит около полутора тысяч пословиц и поговорок, большинство которых бытуют в народе, и являются истинно-педагогическими миниатюрами.

В краткой и четкой форме пословицы и поговорки предельно ясно выражают народную мысль и как крылатые слова они обладают острым языком и неотразимой действенностью. Они являются целыми изречениями, народной мудростью. В них ощущаются человеческие чувства со стоном и вздохом, плачем и рыданиями, радостью и весельем, отображается трудовой народ. Они являются выразителями борьбы за достойную жизнь, житейского опыта и наставлений, жизненных целей и убеждений, науки и знания. Пословицами и поговорками вырабатываются у детей необходимые поведенческие нормы с воздействием на чувства и сознания людей, с пропагандой здорового образа жизни. Чтобы приобретать знания, нужно приобщаться к мудрости народа. С этой целью человека учат вниманию, слушанию, видению и поиску. В народной мудрости подбадривается человек, идущий нелегким путем к знаниям, воспитываются достойные представители народа, оберегается молодежь от контактов с нежелательными элементами. Народная мудрость полагает, что среда определяет путь развития человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аникин, В.П. Фольклор как коллективное творчество народа [Текст] / В.П. Аникин. – М.,

1969. – 216 с.
2. Белинский, И.С. Полное собрание сочинений [Текст] / И.С. Белинский. – Санкт-Петербург: , 1901. – 364 с.
 3. Даль, В. Пословицы русского народа [Текст] / В. Даль. – М., 1957. – 246 с.
 4. Измаилов, А.Э. Народная педагогика / Педагогические воззрения народов средней Азии и Казахстана [Текст] / А.Э. Измаилов. – М.: Педагогика, 1991. – 311 с.
 5. Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими [Текст] / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 340 с.
 6. Короглы, Х.Г. Персидские пословицы и поговорки [Текст] / Х.Г. Короглы. – М., 1961. – 304 с.
 7. Кармышева, Б.Н. Традиции воспитания в таджикском фольклоре / Диссерт. пед. наук., // Б.Н. Кармышева- Д., 2020. – 158 с.
 8. Лазутин, С.Г. О мифологическом аспекте в изучении языка народной поэзии [Текст] / С.Г. Лазутин // Русская литература. – М., 1956. № 3. – С. 69-77.
 9. Розенфельд, А.З. Материалы по этнографии и топонимике Ванча [Текст] / А.З. Розенфельд. – М.: ВГО. Т. 85. Вып. 4. – С. 36-67.
 10. Ушинский, К.Д. Избр. пед. соч. [Текст] / К.Д. Ушинский. – М., 1954. – 279 с.
 11. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик (Энциклопедия таджикской литературы и искусства). Т.1. – Душанбе: Дониш, 1988. – С.15-187.

ТАДЖИКСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ –ОБОБЩЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОГО ОПЫТА НАРОДА

В данной статье отмечено, что в многовековой истории таджиков в народной педагогике утилитарно-практическое направление подвергалось исторической эволюции, уступало художественному началу. Большое число таджикских нравоучительных пословиц и поговорок частично созданы духовенством и частично самим народом. Это обстоятельство свидетельствует о том, что религия и народная традиция оказывают особое влияние на этические взгляды, так как они сами являются комплексами нравоучений. В связи с этим этическое наследие нуждается в критическом осмыслении. Автор отмечает, что создание поговорок и пословиц таджиками основывалось на жизненных наблюдениях и материально - духовных потребностях общественной жизни.

Также отмечено, что поговорки и пословицы относят к самым активным и широко распространенным памятникам таджикского фольклора, они являются выразителями борьбы за достойную жизнь, житейского опыта и наставлений, жизненных целей и убеждений, науки и знания. Пословицами и поговорками вырабатываются у детей необходимые поведенческие нормы с воздействием на чувства и сознания людей, с пропагандой здорового образа жизни.

Таким образом, пословицы и поговорки, являясь одним из древнейших памятников таджикской народной педагогики, пользуются большой популярностью у таджиков.

Ключевые слова: пословица и поговорка, тема, таджикский народ, опыт, продукт, спрос, жизнь, фольклор, педагогика.

ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲОИ ТОҶИКӢ - ҶАМЪБАСТИ ТАҶРИБАИ ИҶТИМОИЮ ТАЪРИХИИ МАРДУМ

Дар мақола қайд карда мешавад, ки таърихи садсолаҳои тоҷикон дар педагогикаи халқӣ, самти амалии утилитарӣ таҳти таҳаввулоти таърихӣ қарор гирифтаанд. Шумораи зиёди мақол ва зарбумасалҳоро қисман руҳонӣён ва қисман халқ эҷод мекунад. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки дин ва анъанаи халқӣ ба ақидаҳои ахлоқӣ таъсири махсус мерасонанд, зеро ҳуди онҳо маҷмуи ахлоқанд. Вобаста ба ин, мероси маънавӣ ба нақд ниёз дорад. Муаллиф қайд мекунад, ки пайдоиши зарбулмасал ва мақолҳо бар мушоҳидаҳои тоҷикон,

ниёзҳои моддӣ ва маънавии ҳаёти ҷамъиятии онҳо асос ёфтааст. Педагогикаи халқӣ маҷмуи ғояҳои демократӣ ва гуманистиро дар ҷойи аввал мегузорад.

Инчунин қайд карда мешавад, ки зарбулмасал ва мақолҳо ба ёдгориҳои фолклори тоҷик мансубанд, ифодагари мубориза барои ҳаёти сазовор, мақсаду ҳадафҳо, илм ва дониш мебошанд. Зарбулмасал ва мақолҳо меъёрҳои зарурии рафторро дар қӯдакон рушд медиҳанд.

Ҳамин тариқ, зарбулмасал ва мақолҳо ҳамчун бузургтарин ёдгориҳои педагогикаи халқӣ тоҷик дар байни тоҷикон маъмуланд.

Калидвожаҳо: зарбулмасал ва мақол, мавзӯ, халқи тоҷик, таҷриба, маҳсул, талабот, зиндагӣ, фолклор, педагогика.

TAJIK PROVERBS AND SAYINGS AS GENERALIZATION OF THE SOCIO-HISTORICAL EXPERIENCE OF THE PEOPLE

In this article, it is noted that in the centuries-old history of Tajiks in folk pedagogy, the utilitarian-practical direction was subjected to historical evolution. A large number of Tajik moral proverbs and sayings, partly created by the clergy and partly by the people themselves. This circumstance indicates that religion and folk tradition have a special influence on ethical views, since they are a complex of moral teachings. In this regard, the ethical legacy needs critical reflection. The author notes that the creation of sayings and proverbs by Tajiks was based on life observations and the material and spiritual needs of social life. It is also noted that sayings and proverbs are among the most active and widespread monuments of Tajik folklore, they are expressions of the struggle for a decent life, worldly experience and instructions, life goals and beliefs, science and knowledge. Proverbs and sayings develop the necessary behavioral norms of children with an impact on people's feelings and consciousnesses, with the promotion of a healthy lifestyle. Thus, proverbs and sayings, being one of the oldest monuments of Tajik folk pedagogy, are very popular among Tajiks.

Key words: proverb and saying, theme, Tajik people, experience, product, demand, life, folklore, pedagogy.

Сведения об авторе: Кармышева Бунавша Назруллоевна – к.п.н., доцент кафедры иностранных языков факультета дипломатии и политики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Тел.: 988007444, электронный адрес: bunavhak@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кармишева Бунавша Назруллоевна – н.и.п., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии факултети дипломатия ва сиёсати Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Телефон: (+992) 988 00 74 44, почтаи электронӣ: bunavhak@mail.ru.

About the author: Karmysheva Bunavsha Nazrulloevna – Candidate of Pedagogical Sciences, acting position of Associate Professor in the Department of Foreign Languages, Faculty of Diplomacy and Politics, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 988 00 74 44, e-mail: bunavhak@mail.ru.

САРЧАШМАҲОИ «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»-И МУҲАММАДҲУСАЙНИ БУРҲОН

Раҳматова Шаҳноза Равшановна

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

«Бурҳони қотеъ» яке аз фарҳангҳои бузурги тафсири ба ҳисоб рафта, дар асри XVII аз ҷониби Муҳаммадхусайн Бурҳон ибни Халафи Табрезӣ дар Ҳиндустон таълиф ёфтааст. Фарҳанги мазкур зиёда аз 20 ҳазор моддаи луғавиро фарогир буда, нисбат ба дигар фарҳангҳои пешин калонҳаҷм мебошад. Мусаллам аст, ки бидуни сарчашмаҳои зиёд таҳияи чунин фарҳанги мукамал ғайримумкин аст. Аз ин рӯ, Муҳаммадхусайни Бурҳон барои мураттаб намудани «Бурҳони қотеъ» аз маъхазҳои гуногун истифода кардааст, ки дар муқаддимаи асари худ роҷеъ ба ин масъала чунин менигорад: «.....чун камтарини бандагон Ибни Халаф-ут-Табрезӣ Муҳаммадхусайн ал-мутахаллис ба Бурҳон меҳост, ки ҷамеи луғоти форсӣ ва паҳлавӣ ва дарӣ ва ҷунӣ ва сурӣ ва румӣ ва баъзе аз луғоти Ҷанду Пожанд ва луғоти муштарак ва луғоти ғариба ва мутафарриқа ва истилоҳоти форсӣ ва истиороти ва киноётӣ ба арабӣ омехта ва ҷамеи ғавоиди «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» ва «Маҷмаъ-ул-фурс»-и Сурури ва «Сурмаи сулаймонӣ» ва «Сихоҳ-ул-адвия»-и Ҳусайн-ул-Ансорию, ки ҳар як ҳавии чандин китоби луғотанд, ба тариқи эҷоз бинависад» [2, 17].

Аз гуфтаи муаллиф бармеояд, ки ӯ асосан аз чор фарҳанг истифода намудааст ва дар баъзе мавридҳо дар дохили шарҳи калимаҳо номи онҳоро зикр менамояд. Алиасғари Ҳикмат низ дар мақолаи пурмухтавои худ дар мавриди манобеи «Бурҳони қотеъ» ба ин чор сарчашмаи ишорашуда маҳдуд шудааст [7,202]. Вале ҳини таҳқиқот ба мо маълум гардид, ки муаллиф ба ғайр аз сарчашмаҳои дар муқаддима зикркардааш аз сарчашмаҳои дигар, аз ҷумла «Муаййид-ул-фузало»-и Муҳаммад ибни Лод ибни Абдулвахҳоби Дехлавӣ, «Зуфонгӯ»-и Бадриддин Иброҳим, «Фарҳанг»-и Ҳусайни Вафой, «Қомус-ул-муҳит»-и Абутоҳир Муҳаммад Умари Фирӯзободӣ, «Канз-ул-луғат»-и Абдулрахим ибни Аҳмади Сури Бихорӣ, «Ихтиёрот»-и Алӣ ибни Ҳусайн Ансории Шерозӣ, «Суварӣ кавокиб»-и Абдулрахмон Сӯфии Розӣ, «Таърихи Табарӣ»-и Муҳаммад Ҷарири Табарӣ, «Ал-Қонун»-и Ибни Сино, «Муъҷам-ул-булдон»-и Ёкути Ҳамавӣ, «Қаъб-ул-ахбор» ва «Одоб-ул-фузало» низ истифода намудааст.

Аз таҳқиқоти мо бармеояд, ки асоси овардани сарчашмаҳо дар дохили шарҳи моддаҳои луғавӣ дар «Бурҳони қотеъ» қиёсу муқобала намудани шарҳи калима бо чанд фарҳанг ё овардани шаклҳои гуногуни навишти калима аз дигар фарҳангҳо мебошад. Муҳаммадхусайни Бурҳон ҳангоми мураттаб намудани фарҳанги хеш чанд фарҳангро зерӣ назари худ қарор дода, маънои дигар доштани айни як калимаро дар ҳар гуна фарҳангҳо ба ҳонанда маълум менамояд ё тарзҳои гуногуни навишти онҳоро меорад. Баъзан муаллиф дар вақти маънидод кардан ё тарзи дурусти навишти калимаро муайян кардан ба чанд сарчашма муроҷиат мекунад ва муайян менамояд, ки тарзи дурусти навишти он дар кадом фарҳанг саҳеҳтар аст: «Ревнез – бар вазни пешхез; ин луғатро дар чанд фарҳанг: «Фарҳанги Сурури» ва «Сурмаи сулаймонӣ» баъд аз вов тои қарашат (яъне ревтез) навишта буданд, лекин дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» баъд аз вов нун омадааст; ва он чи бар гӯш ҳам хӯрда, қавли охир аст, Аллоҳу аълам» [3,86].

Ё ин ки дар шарҳи як калима якбора шарҳҳои чанд сарчашмаро оварда, бо ҳамин тарз калимаро маънидод менамояд. Мисол: «Аноргино – дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» ба маънии кӯкнор ва ғурай хашхош бошад; ва дар «Сихоҳ-ул-адвия» ба ҷойи рои бенуқтаи охир вов (яъне аноргино) омадааст, ки хашхошро низ гӯянд» [2,113].

Метавон сарчашмаҳои фарҳанги «Бурҳони қотеъ»-ро ба якчанд гурӯҳ тақсим намуд:

фарҳангҳои тафсири;
фарҳангҳои дузабона;
фарҳангҳои соҳавӣ;
асарҳои гуногун.

1. Ба гурӯҳи аввал ба ҳайси манобеъ фарҳангҳои тафсири дохил мешаванд, ки онҳоро боз метавон ба ду гурӯҳи хурд ҷудо намуд:

а) Фарҳангҳои тафсирие, ки Муҳаммадхусайни Бурҳон онҳоро дар муқаддимаи асараш номбар менамояд.

Яке аз фарҳангҳои, ки Муҳаммадхусайни Бурҳон ҳамчун сарчашма мавриди истифода қарор додааст, «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Ҳусайни Инҷу мебошад, ки номи он дар дохили шарҳи калима дар фарҳанг 20 бор оварда мешавад. Мисол: «Зӯрудам – ба маънии зӯр ва қувват ва такаббур ва ғурур бошад; ва ин луғатро дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» зӯрдум (зӯрудум) тасхех кардаанд, ки тақдими дол бошад ва вов, валлоҳу аълам» (3, 110).

Сарчашмаи дигари зикркардаи Муҳаммадхусайни Бурҳон «Маҷмаъ-ул-фурс»-и Сурури мебошад, ки муаллиф гоҳе онро бо номи «Фарҳанги Сурури» низ зикр менамояд, 8 бор дар фарҳанг оварда шудааст: «Лурканд – бар вазни ҳушманд; пушта ва заминеро ғӯянд, ки онро селоб канда бошад, чи «лур» ба маънии селоб ҳам омадааст; ва дар «Фарҳанги Сурури» ин луғат ба маънии об аст» [4, 65].

Ҳини таҳқиқот мушоҳида намудем, ки Муҳаммадхусайни Бурҳон барои муайян намудани маънои дурусти калимаҳо чанд нусхаи «Фарҳанги Сурури»-ро варақгардон намудааст. Ин ҳадси моро шарҳи калимаи «барсам» исбот менамояд:

«Барсам – ...аммо дар чанд нусха аз «Фарҳанги Сурури» навиштаанд, ки «Барсам» китобест, ки оташпарастон дар ҳини парастии бар даст гиранд. Магар дар як нусха, ки гиёҳе навишта шуда буд ва инро бо он чи дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» навиштаанд, филҷумла наздикӣ ҳаст, валлоҳу аълам» [2, 166].

«Сурмаи сулаймонӣ»-и Тақиюддин Авҳадии Балёнӣ низ яке аз сарчашмаҳои «Бурҳони қотеъ» ба ҳисоб рафта, танҳо панҷ бор дар фарҳанг номи он зикр гардидааст: «Ғижак – созе бошад, ки онро «камонча» хонанд; ин луғатро дар «Фарҳанги Сурури» ва «Сурмаи сулаймонӣ» бо айни бенуқта ва зои форсӣ (яъне ижак) навиштаанд ва гуфтаанд: «созест, ки мутрибон навозанд»; ва дар ҷойи дигар ба маънии сози танбӯр омадааст» (3, 280).

Маъҳази дигари истифодабурдаи Муҳаммадхусайни Бурҳон «Сиҳох-ул-адвия»-и Ҳусайн-ул-Ансори мебошад, ки дар фарҳанг панҷ маротиба зикри он рафтааст: «Камо – дар «Сиҳох-ул-адвия» ба маънии анвои саморӯғ омадааст, аам аз ғӯшана ва ғавеша ва кашнаҷ ва ҳукал ва футр ва ғайра, ки баъзе аз он саҳроӣ бошад ва баъзе дар зери саргин рӯяд ва баъзе аз деворҳои ҳаммом ва баъзе аз зери хумҳои шароб ва об барояд ва анвои онро арабон «анотурраъд» хонанд (ба касри бои абҷад)» [3, 397].

б) Фарҳангҳои тафсирие, ки муаллиф номи онҳоро дар муқаддимаи «Бурҳони қотеъ» баён наамудааст, вале ҳини таҳқиқот ба мушоҳида расидаанд. Ба онҳо «Муаййид-ул-фузало»-и Муҳаммад ибни Лод ибни Абдулваҳҳоби Дехлавӣ (асри XV), «Зуфонгӯё»-и Бадриддин Иброҳим (асри XIV), «Фарҳанг»-и Ҳусайни Вафой (асри XVI), «Қомус-ул-муҳит»-и Абутоҳир Муҳаммад Умари Фирӯзободӣ дохил мешаванд. Аз ин гурӯҳи сарчашмаҳои истифодабурда муаллиф бештар «Муаййид-ул-фузало»-и Муҳаммад ибни Лод ибни Абдулваҳҳоби Дехлавиро қайд менамояд. Номи ин фарҳангнома дар дохили шарҳи моддаҳои луғавии «Бурҳони қотеъ» 56 бор (дар се ҷилд) ба ҷашм мерасад. Вале аҷибаш он аст, ки муаллиф дар муқаддимааш ин фарҳангро зикр намекунад. Мисол:

«Абдон – бар вазни «афгон»; ба маънии дудмон ва хонадон бошад; ва ба маънии сазовор ва мустаҳақ ҳам омадааст; ва дар «Муаййид-ул-фузало» бо золи нуктадор (яъне «абзон») навиштаанд» [2, 68].

Фарҳанги дигаре, ки муаллиф аз он истифода кардааст, фарҳанги «Зуфонгӯе»-и Бадриддин Иброҳим мебошад, ки муаллиф танҳо як маротиба ба он ишора дораду бас. Аз гуфтаи муаллиф дар дохили шарҳи калимаи «муқарнас» [3,103]. маълум аст, ки ӯ ба ин фарҳанг низ назар намудааст:

«Муқарнас – дар «Муаййид-ул-фузало» бинои баланди мудаввар бошад, ки бо нардбон бар он раванд; ва нақл аз «Зуфонгӯе», ки китобест, ба маънии бинои мудаввари охупай ва нардбонпоя ва пасту баланд бошад; ва навъе аз кулоҳ ҳам ҳаст; ва ба маънии ранг ба ранг ҳам омадааст; ва дар «Канз-ул-луғат»-и арабӣ иморатеро гӯянд, ки онро нақшоӣ карда бошанд» [4,103].

Амон Воҳидов низ ин гуфтаи моро тасдиқ менамояд: «Баъзе калимаҳои «Зуфонгӯе» ба фарҳанги «Бурҳони қотеъ» (1652) дохил шудаанд, ки инро ҳангоми муқоисаи ду фарҳанг дида метавонем. Аммо муаллифи «Бурҳони қотеъ» дар феҳрасти сарчашмаҳо «Зуфонгӯе»-ро номбар намекунад» [5,66].

Яке аз фарҳангҳои дигаре, ки Муҳаммадхусайни Бурҳон аз он истифода кардааст, «Қомус-ул-муҳит»-и Абутоҳир Муҳаммад Умари Фирӯзободӣ мебошад, ки ба шакли кӯтоҳ бо номи «Қомус» дар фарҳанг ба он ишора меравад. Фарҳанги мазкур дар «Бурҳони қотеъ» танҳо ду бор дар мавриди шарҳи калима зикр мегардад. «Қомус-ул-муҳит» аз машхуртарин фарҳангҳои калонҳаҷми тафсирии арабӣ ба арабӣ буда, фарҳангшиносии арабиро баъди худ аз лиҳози ҳаҷму фарогирии фарҳангҳо комилан тағйир додааст. Шояд яке аз сабабҳои таъсирпазирии Муҳаммадхусайни Бурҳон аз фарҳанги мазкур дар ин нукта нуҳуфта бошад. Мисол: «Тарҷумон – бар вазни «нардубон»; дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» шахсеро гӯянд, ки луғатеро аз забоне ба забони дигар тақрир намояд; ва дар «Қомус» низ ба ин маънӣ ҳаст; ва ниёзеро низ гӯянд, ки баъд аз гуноҳ ва тақсир гузаронанд» [2, 277].

Ба ғайр аз ин, «Фарҳанг»-и Ҳусайни Вафой низ як бор дар дохили шарҳи калима ба назар расид: «Манда – ...ва Ҳусайни Вафой ба маънии нон ҳам овардааст, ки ба араб «хубз» гӯянд»[3, 107].

Амон Воҳидов низ «Фарҳанг»-и Ҳусайни Вафоиро ҳамчун сарчашмаи «Бурҳони қотеъ» қайд намуда, чунин меорад: «Фарҳангнома»-и Ҳусайни Вафоиро муаллифони «Мачмаъ-ул-фурс», «Дурри дарӣ», «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ», «Бурҳони қотеъ» чун сарчашма истифода бурдаанд [5, 95].

Ба ҷуз фарҳангномаҳое, ки дар дохили шарҳи моддаҳои луғавӣ омадаанд, як гурӯҳ фарҳангномаҳои дигар мавриди истифодаи муаллифи «Бурҳони қотеъ» қарор доранд. Ба ин даста фарҳангҳо ҳарчанд ишораи сареҳи муаллиф нест, машхуртарин фарҳангномаҳоро ворид карда метавонем. Чунончи, муҳаққиқи эронӣ Мачид Мансурӣ дар шарҳи таркиби «шаш натиҷаи зарби хуб» ба ин нукта ишора карда менависад: «...ин таркиб дар фарҳангҳои қабл аз «Бурҳон» ҳам монанди «Ҷаҳонگیرӣ» ва «Мадор-ул-афозил» ва «Шарафномаи Мунарий» низ омадааст» [6, 115]. Аз ин рӯ, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки Муҳаммадхусайни Бурҳон ба ғайри сарчашмаҳои номбаркардааш ва он сарчашмаҳое, ки дар дохили шарҳи моддаҳои луғавӣ гуфтааст, боз аз сарчашмаҳои дигар, ба монанди «Шарафномаи Мунарий» ва «Мадор-ул-афозил» низ истифода намудааст. Шояд муаллифи «Бурҳони қотеъ» аз бисёр сарчашмаҳо бархурдор шуда, вале онҳоро қайд накарда бошад.

2. Ба гурӯҳи дуюм фарҳангҳои дузабона ворид мегарданд. Ба ин гурӯҳ танҳо як фарҳанги дузабонаи «Канз-ул-луғат»-и Муҳаммад ибни Абдулҳолиқ ибни Маъруфи Зайдӣ дохил мешавад, ки фарҳанги форсӣ ба арабист. Ин фарҳанг дар дохили шарҳи панҷ калима оварда шудааст:

«Қутр – хаттеро гӯянд, ки аз маркази доира гузарад; ва ба маънии мис ҳам омадааст, ки ба арабӣ «нуҳос» хонанд; ва ба ин маънӣ дар «Канз-ул-луғат» ба касри аввал (яъне «қитр») навиштаанд»[3,331].

3. Ба гурӯҳи сеюм фарҳангҳои соҳавӣ дохил мешаванд. Муаллифи «Бурҳони қотеъ» аз фарҳангҳои соҳавии марбут ба гиёҳони доруй истифода кардааст, ки намунаи барҷастаи он «Ихтиёрот»-и Алӣ ибни Хусайн Ансории Шерозӣ мебошад. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» номи ин асар 7 бор ёдрас мешавад. Чунончи: «Сабӣ – гиёҳест, ки онро «сано» гӯянд ва бехтарини он маккист; ва баъзе гӯянд, усораи саност; ва дар «Ихтиёрот» усораи ушнон навиштаанд; ва дар арабӣ тифлоро гӯянд» [3, 248].

Муаллиф аз асари «Сувари кавокиб»-и Абдурраҳмон Сӯфии Розӣ, ки ба забони арабӣ навишта шудааст, низ истифода намудааст ва номи ин асар танҳо як маротиба дар шарҳи калимаи «парсиёвуш» ба назар расид:

«Парсиёвуш – ...ба иттифоқи арбоби расад ва дар зичот ва китоби «Сувари кавокиб» ба ин маънӣ «Баршовуш» навиштаанд (бо бои абҷад ва ба қойи ҳарфи солис шини қарашат ва ба ҳазви ёи ҳуттӣ) валлоҳу аълам» [2, 230].

4) Ба гурӯҳи чорум асарҳои гуногуни илмию соҳавӣ, аз қабилӣ таърихномаҳо, асарҳои ҷуғрофӣ, китобҳои тиббӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» аз китоби «Таърихи Табарӣ» ва «Ал-Қонун»-и Ибни Сино дар шарҳи калимаи «сом» иқтибос оварда мешавад: «Сом – ...Қола-т-Табарӣ: «Ҳоза-л-исму форсиюн ва тафсируху мараз-ур-раъси фа инна сар ҳува-р-раъсу ва-с-сом индахум-ал-маразу ва Қола-ш-Шайху: «ҳува варам-ур-раъси...» [3, 216].

Ба ҷуз инҳо асари машҳури ҷуғрофии «Муъҷам-ул-булдон»-и Ёқути Ҳамавӣ низ ба ҳайси маъҳази «Бурҳони қотеъ» қарор дорад, ки дар фарҳанг як бор ёд шуда, муаллиф шарҳи ин китобро, ки ба забони арабист, қомилан меорад:

«Исбаҳон – ...Чи дар китоби «Муъҷам-ул-булдон» дар тасҳеҳи номи Исбаҳон гуфтаанд, ки: «Ал-Исбаҳону исмун муштақун мина-л-ҷундияти ва золика анна лафза Исбаҳон изо рудда ило исмиҳи билфорисияти кона Исбаҳон ва ҳия ҷамъу исбоҳ ва исбоҳ исмун лилҷунди ва-л-қалби ва юҳаффифу фаяқолу исбаҳ ва ҷамъуху билфорисияти Исбаҳон» [2, 89].

Сарчашмаи дигаре, ки Муҳаммадхусайни Бурҳон дар фарҳанги худ ба он ишора дорад, «Қаъб-ул-ахбор» мебошад, ки як бор ном бурда мешавад:

«Пардаи ҳафтранг – киноя аз осмон бошад, чи ҳар қадом ба рангест. Чунончи, соҳиби «Қаъб-ул-ахбор» аз Таврот нақл мекунад, ки осмони аввал аз санги хорост...» [2, 229].

Муҳаммадхусайни Бурҳон дар дохили шарҳи калимаи мазкур «Қаъб-ул-ахбор»-ро асар мепиндорад, вале «Қаъб-ул-ахбор» асар набуда, балки номи шахсиятест. «Қаъб-ул-ахбор» аз зумраи таърихнигорон аст, ки дар мавриди замони зисти ӯ ихтилоф аст. Тибқи ривоятҳо аз ӯ китоби «Қасас-ул-анбиё» боқӣ мондааст.

Сарчашмаи дигар «Одоб-ул-фузало» мебошад, ки дар фарҳанг як бор ёд мешавад:

«Ҳафида – бар вазни расида; ҳафашуда ва атсакарда бошад; ва ба замми аввал (яъне ҳуфида) сурфакарда; ва дар «Муаййид-ул-фузало» ва нақл аз «Одоб-ул-фузало» ба маънии машҳур ва маъруф ва шуҳратёфта овардааст» [2, 398].

Мо дар мавриди асари «Одоб-ул-фузало» бисёр сарчашмаҳоро аз назар гузаронидем, вале дар бораи он маълумоте пайдо карда натавонистем. Аз номи асар маълум аст, ки «Одоб-ул-фузало» ба гурӯҳи асарҳои пандуахлоқӣ дохил мегардад.

Мо барои таъин кардани дақиқияти кори Муҳаммадхалафи Бурҳон ба чанд сарчашмаи кори ӯ рӯи назар кардем. Дар натиҷа маълум шуд, ки на ҳама ишораҳои муаллиф дурусту саҳеҳанд. Масалан, дар шарҳи калимаи «даф» муаллифи «Бурҳон» шарҳи фарҳанги «Сурмаи сулаймонӣ»-ро меорад. Чунончи: «Даф – дар «Сурмаи сулаймонӣ» ба маънии чизе бошад, ки пӯсте бар он часпонанд ва қавволон навозанд; ва дар арабӣ ба маънии паҳлӯ омадааст» [3, 32]. Вале ҳангоми ҷустуҷӯ аз «Сурмаи сулаймонӣ» ин калима дарёфт нашуд.

Ё ин ки калимаи «қабаст»-ро муаллифи «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳ медиҳад: «Қабаст – ...ва дар «Муаййид-ул-фузало» пӯсти найшакарро гуфтаанд». Ин калима низ дар

фарҳанги «Муаййид-ул-фузало» дида нашуд. Ба ҷуз ин на ҳамаи шарҳҳои зикркардаи Муҳаммадхусайни Бурҳон дар дохили моддаи луғавӣ, ки аз дигар сарчашмаҳо оварда шудаанд, дурустанд ва қобили қабуланд. Мо онро дар мисоли моддаи луғавии «хешхона», ки дар «Бурҳони қотеъ» оварда шудааст, мушоҳида намудем.

«Хешхона – ...ва дар «Сурмаи сулаймонӣ» ба маънии зари холис ҳам омадааст; ва соҳиби «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» ба маънии аввал, ки хаймаи катон бошад, бо сини бенукта (яъне «хесхона») овардааст, аллоҳу аълам» [2, 416].

Аммо дар «Сурмаи сулаймонӣ» ин калима шарҳи кӯтоҳ дорад, ки ба шарҳи овардаи Муҳаммадхусайни Бурҳон мувофиқат намекунад: «Хешхона хонаи найбаст бувад» [1,161].

Дар баробари ин, ишораҳои дурусти муаллифи «Бурҳон» низ кам нестанд. Мо барои тул надодани матлаб дар асоси маводи яке аз сарчашмаҳои асосии «Бурҳони қотеъ»-фарҳанги «Муаййид-ул-фузало» муқоиса анҷом додем. Дар натиҷа маълум гашт, ки шарҳҳое, ки Муҳаммадхусайни Бурҳон аз ин фарҳанг гирифтааст, дуруст мебошанд. Мисол: «Кулбак – толоре бошад, ки бар рӯи хирман созанд, то борон зоеъ накунад; ва хонаи кӯчакеро низ гӯянд, ки даштбонон ва фоллизбонон дар фоллиз ва хирман созанд; ва ба []ин маънӣ бо кофи форсӣ (яъне «Гулбак») ҳам ба назар омадааст; ва соҳиби «Муаййид-ул-фузало» мегӯяд: чизест, ки бад-он хирман андозанд, валлоҳу аълам» [3, 389].

Дар «Муаййид-ул-фузало» низ омада: «Кулбак – бо зам, қаранҷи хирман, ки бад-он хирман андозанд. Қазо ғӣ «Шарафнома» ва дар Қуния аст, ҷойи ниғаҳбонони хирман ва дар «Лисон-уш-шуаро» ҳазан ва он чизест, ки хирман бад-он андозанд» (8, 111-112).

Ҳамин тавр, Муҳаммадхусайни Бурҳон барои мураттаб намудани фарҳанги хеш аз сарчашмаҳои гуногун истифода бурдааст, ки ин маъхазҳо бевосита барои муқаммал намудани фарҳанги «Бурҳони қотеъ» мадад расонидаанд. Зимни таҳқиқот ба мо маълум гардид, ки Муҳаммадхусайни Бурҳон ба ғайр аз фарҳангҳои дар муқаддимаи асараш зикркарда боз аз сарчашмаҳои дигар низ истифода намудааст, ки ишораҳои онҳоро метавон аз дохили моддаҳои луғавӣ дарёфт. Ба ҷуз ин, вай ҳамчун сарчашма на танҳо аз фарҳангҳои тафсирий истифода намудааст, балки ба асарҳои мухталиф, аз ҷумла асарҳои илмӣ, ҷуғрофӣ, таърихномаҳо, асарҳои мутааллиқ ба соҳаи тиб низ рӯчӯ намудааст ва то як андоза ин фарҳанг хусусияти энциклопедӣ пайдо кардааст. Фарҳангҳои қабл аз «Бурҳони қотеъ» таълифгардида низ ин хусусиятро доро буданд. Дар дохили шарҳ зикр намудани сарчашмаҳо дар баъзе фарҳангҳои пешин мушоҳида мегардад, вале дар замони мо мураттибони фарҳанг дар дохили шарҳ маъхазҳои корбастшударо қайд нанамуда, онро алоҳида дар рӯйхати адабиёт сабт менамоянд. Яке аз сабабҳои овардани сарчашмаҳо дар дохили моддаҳои луғавии фарҳанги «Бурҳони қотеъ» гуногунии шарҳи калимаҳо дар фарҳангҳои мухталиф мебошад. Дар ин ҳолат муаллиф кӯшидааст, ки он сарчашмаҳоро ном барад ва дар ҳар яке ҷи гуна шарҳ ёфтани калима ва ҷи гуна шаклҳои гуногун доштани онро ба хонанда маълум намояд. Баъзан, бо қиёсу муқобала маънои дурусти онро низ қайд карда ва дар баъзе ҳолатҳо ҳавола ба ҳуди хонанда бо таъбири «валлоҳу аълам», ё ин ки «аллоҳу аълам» вогузор менамояд.

Зимни таҳқиқот маълум гардид, ки Муҳаммадхусайни Бурҳон ғайр аз ҷор сарчашмаи номбурдааш боз аз дувоздаҳ сарчашмаи дигар баҳрабардорӣ намудааст, ки мо онҳоро дар боло шарҳ додем. Шояд манбаъҳои истифоданамуда зиёд бошанд, вале ӯ на дар муқаддимаи асараш ва на дар дохили шарҳ онҳоро зикр нанамудааст. Истифодаи сарчашмаҳои зиёд ва қиёсу муқобала бо онҳо қимати фарҳанги «Бурҳони қотеъ»-ро меафзояд ва ба дақиқназари мураттиби фарҳанг далолат мекунад.

КИТОБНОМА

1. Балёнӣ, Тақиуддин Авҳадӣ. Сурмаи сулаймонӣ. Фароҳамоварандаи матн, муаллифи пешгуфтор, ҳавошӣ, тавзеҳот, феҳрист ва мақола Фирӯзахон Ғиёсова. – Хучанд: Нури маърифат, 2006. – 486 с.

2. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ (чилди 1). Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
3. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ (чилди 2). Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 2004. – 424 с.
4. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ (чилди 3). Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 2014. – 400 с.
5. Воҳидов А. Фарҳангғии форсӣ-тоҷикӣ дар асрҳои X-XIX. Монография. – Самарқанд: СамДу, 2018. – 144 с.
6. Мансурӣ, Мачид. Таҳлили ду вожа ва таркиби сохтагӣ дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» ва «Бурҳони қотеъ» //Фунуни адабӣ (илмӣ-паҷуҳишӣ). Донишгоҳи Исфохон. –Соли севум. – Шумораи 1.- 1390. –С. 113-122.
7. Муқаддимаи Луғатномаи Деҳхудо. Гурӯҳи нависандагон. Зери назари Муҳаммади Муин ва Сайидҷафари Шаҳидӣ. –Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1377х. –573 с.
8. Деҳлавӣ, Муҳаммад ибни Лод. Муаййид-ул-фузало. - Ҷ.2. –Лакҳнав: Нувалкишур, 1899. – 496 с.

САРЧАШМАҲОИ «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»-И МУҲАММАДХУСАЙНИ БУРҲОН

«Бурҳони қотеъ» аз фарҳангҳои тафсириест, ки ҳаҷман бузург буда, дар асри XVII аз ҷониби Муҳаммадхусайн Бурҳон ибни Халафи Табрезӣ дар Ҳиндустон бо фарогирии 20 ҳазор моддаи луғавӣ таълиф ёфтааст. Бурҳони Табрезӣ барои таълифи он аз сарчашмаҳои зиёде истифода карда ва ба баъзеи онҳо дар сарсухан ишора намудааст, ки «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ», «Маҷмаъ-ул-фурс»-и Сурурӣ, «Сурмаи сулаймонӣ» ва «Сихоҳ-ул-адвия»-и Хусайн-ул-Ансорӣ аз он ҷумлаанд. Ба ҷуз ин, муаллиф аз фарҳангҳои тафсирии «Муаййид-ул-фузало»-и Муҳаммад ибни Лод ибни Абдулваҳҳоби Деҳлавӣ, «Зуфонғӯё»-и Бадриддин Иброҳим, «Фарҳанг»-и Хусайни Вафой, луғати тафсирии арабии «Қомус-ул-муҳит»-и Абӯтоҳир Муҳаммад Умари Фирӯзободӣ, фарҳангҳои соҳавии «Канз-ул-луғат»-и Абдурраҳим ибни Аҳмади Сури Бихорӣ, «Ихтиёрот»-и Алӣ ибни Хусайн Ансори Шерозӣ, «Сувари кавокиб»-и Абдурраҳмон Сӯфии Розӣ ва китобҳои гуногуни дигар, аз қабили «Таърихи Табарӣ»-и Муҳаммад Ҷарири Табарӣ, «Ал-Қонун»-и Ибни Сино, «Муъҷам-ул-булдон»-и Ёқутӣ Ҳамавӣ, «Каъб-ул-ахбор» ва «Одоб-ул-фузало» низ ба ҳайси сарчашма истифода намудааст.

Калидвожаҳо: «Бурҳони қотеъ», Муҳаммадхалафи Бурҳон, фарҳангнависӣ, сарчашма, моддаи луғавӣ, фарҳангҳои дузабона, фарҳанги соҳавӣ, шарҳ, истинод.

ИСТОЧНИКИ СЛОВАРЯ МУХАММАДА ХУСЕЙНА БУРХАНА «БУРХАН КОТЕЪ»

«Бурхан котеъ» – один из больших толковых словарей, который был составлен в XVII веке Мухаммадхусейном Бурханом ибн Халафом Табрези в Индии и содержит 20 000 словарных единиц. Бурхан Табрези использовал множество источников для его составления. Во введении он упомянул некоторые из этих книг, таких как словари Сурури «Фарханги Джахангири», «Маджма-уль-фурс», Хусейна-уль-Ансари «Сурма Сулеймани» и «Сихах-уль-Адвия».

Кроме того, автором использованы толковые словари Мухаммада ибн Лода ибн Абдулваххаба Деҳлави «Муайид-уль-Фузала», Бадриддина Ибрагима «Зуфонғуйо», Хусейна Вафа «Фарханг», арабский толковый словарь Абу Тахира Мухаммада Умара Фирюзабади «Камус- уль-мухит», отраслевые словари Абдуррахима ибн Ахмада Сури Бихари «Канз-уль-луғат», Али ибн Хусейна Ансари Шерози «Ихтиёрот», Абдуррахмана Суфи Рази «Сувари Кавакиб» и другие различные книги, такие как книга Мухаммада Джарири Табарии «Тарихи Табарии», Ибн Сина «Аль-Конун», Якута Хамави «Муджам-уль-булдан», «Кааб-уль-ахбар» и «Адоб-уль-Фузало» также использованы в качестве источников.

Ключевые слова: «Бурхан котеъ», Мухаммадхусейн Бурхан, лексикография, источник, лексика, двуязычные словари, отраслевой словарь, толкование, ссылка.

**SOURCES OF THE DICTIONARY OF MUHAMMADHUSSEIN BURKHAN
"BURHONI QOTE"**

"Burhan kote" is one of the large explanatory dictionaries, which was compiled in the 17th century by Muhammadhussein Burhan ibn Khalaf Tabrezi in India in the amount of 20,000 dictionary units. Burhan Tabrezi used many sources to compile it. He mentioned some of these books in the introduction, such as the Sururi dictionaries "Farhangi Jahangiri", "Majma-ul-Furs", Hussein-ul-Ansari "Surma Suleimani" and "Sihah-ul-Adwiya".

In addition, the author uses the explanatory dictionaries of Muhammad ibn Lod ibn Abdul Wahhab Dehlavi "Muayyid-ul-Fuzala", Badriddin Ibrahim "Zufonguiyo", Hussein Wafay "Farhang", the Arabic explanatory dictionary of Abu Tahir Muhammad Umar Firuzabadi "Kamus-ul-muhit", branch dictionaries of Abdur Rahim ibn Ahmad Suri Bihari "Kanz-ul-lugat", Ali ibn Hussain Ansari Shirozi "Ihtiyorat", Abdur Rahman Sufi Razi "Suwari Kawakib" and various books, such as the book of Muhammad Jarir Tabari "Tarihi Tabari", Ibn Sina "Al-Konun", Yakut Hamavi also used "Mujam-ul-buldan", "Kaab-ul-akhbar" and "Adob-ul-Fuzala" as sources.

Keywords: "Burkhan kote", Muhammadhussein Burkhan, lexicography, source, vocabulary, bilingual dictionaries, industry dictionary, interpretation, link.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматова Шаҳноза Равшановна – муаллимаи кафедраи забон ва адабиёти тоҷики факултети забонҳои шарқи МДТ ДДХ ба номи академик Б. Гафуров, унвонҷӯ. Тел.: +992 92 635 6264. Email: rahmatova.sh@mail.ru

Сведения об авторе: Раҳматова Шаҳноза Равшановна – преподаватель кафедры таджикского языка и литературы ГОУ ХГУ имени академика Б.Гафурова, соискатель. Тел.: +992 92 635 6264. Email: rahmatova.sh@mail.ru

About the author: Rakhmatova Shakhnoza Ravshanovna, a teacher in the Department of Tajik Language and Literature of Khujand State University named after academician B. Gafurov. Tel.: +992 92 635 6264. Email: rahmatova.sh@mail.ru

УДК: 491.59.25.

ИСТИФОДАИ УНСУРҲОИ ЛУҒАВИИ ЛАҲҶАВӢ ДАР АШӢОРИ ҚУТБӢ КИРОМ

Сабур Носиров

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки барои забони адабии тоҷикӣ лаҳҷаҳо яке аз сарчашмаҳои муҳимми тақмили захираи луғавӣ ба шумор мераванд. Унсурҳои хубу шоистаи лаҳҷавӣ ба забони адабӣ асосан тавассути таълифоти адибон ворид мешаванд. Шоиру нависандагони маъруфи мо, аз ҷумла намояндагони шеваҳои шимолии забони тоҷикӣ устодон – Айнӣ, Ҳаким Карим, Раҳим Ҷалил, Ҷалол Иқромӣ, Сотим Улуғзода, намояндагони лаҳҷаҳои болооби Зарафшон устодон Лоиқ Шералӣ, Қутбӣ Киром, Сорбон, Ӯрун Кӯҳзод, Баҳманёр, намояндагони шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ устодон Боқӣ Раҳимзода, Муъмин Қаноат, Гаффор Мирзо, Ҳабибулло Назаров, Гулрухсор, Абдулҳамид Самад, Меҳмон Бахтӣ, Кароматулло Мирзоев ва дигарон дар самти аз ҳисоби лаҳҷаҳо ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ хидмати шоистае кардаанд.

Бояд гуфт, ки таъкидҳои устод Садриддин Айнӣ ба аҳли қалам дар бораи омӯхтани забони зиндаи халқ ва аз ҳисоби унсурҳои умумишавандаи забони гуфтугӯӣ ва лаҳҷаҳои

забони тоҷикӣ ғанӣ гардонидани забони адабӣ то ба имрӯз аҳаммияти худро гум накардаанд ва, хушбахтона, насли имрӯзаи шоирону нависандагони тоҷик низ ба он эътибори ҷиддӣ медиҳанд. Ин масъала мавзӯи баҳси алоҳида аст.

Дар ин мақола мо тасмим гирифтаем, ки масъалаи истифодаи унсурҳои луғавии лаҳҷавиро дар ашъори яке аз намояндагони лаҳҷаҳои болооби Зарафшон – шоири маъруфи тоҷик Қутбӣ Киром мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Лозим ба зикр аст, ки дар осори Қутбӣ Киром як миқдор калимаҳое ба мушоҳида мерасанд, ки бо маъние, ки шоир ба қор бурдааст, дар лаҳҷаҳои болооби Зарафшон маъмул буда, дар забони адабии меъёрии имрӯза ва осори адибони дигар кам истифода мешаванд ё тамоман истеъмом намешаванд. Вожаҳои **парч**, **карка**, **обчит**, **фора**, **шибдор**, **хафол** ва **пардабом** аз ҷумлаи ҳамин гуна калимаҳо мебошанд.

Қабл аз он ки ба баррасии ин вожаҳо пардозем, ҳамин нуктаро меҷӯем таъкид намоем, ки калимаҳои мазкур ба маъние, ки шоир истифода намудааст, ба ҷуз аз «Фарҳанги Доро», ки муаллифаш ҳамдиёри ӯ мебошад, дар ҳеҷ фарҳанги тафсирии дигар дучор намеоянд.

Ҳоло ҳар кадоме аз ин вожаҳоро дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Парч – ба маънии «девораҳои ду тарафи пули рӯи дарё»:

*Варо бо шири номусу шараф парварда буд модар,
Чу шаҳрул буд соҳилгиру ҳамчун парч ботамкин* [14, 127].

*Вале ҳар бегаҳӣ дар парчи пул биништа ӯ танҳо,
Гаҳе бо хеш омезад, гаҳе бо мавҷи беохир* [14, 128].

Вожаи **парчро** ба маъние, ки дар боло овардем, нависандагони маъруфи тоҷик Ёрун Кӯҳзод ва Сорбон низ истифода намудаанд: «... ва ҷару ҷӯву шаҳу сангро буридану парч бардоштану дар яксаду панҷ рӯзу шаб панҷсаду шасту ҳафт километр роҳи мошингард кушоданд; ва пулҳоро устувор карданд...» [18, 248].

«Мардак гӯё дигар одами мувофиқ намеёфта бошад, якравӣ накарда, розӣ шуд ва гуфт, ки то омадани бачча ӯ дар парчи пул меистад» [17, 230].

Устод Лоик, ки аз донандагони забардасти забони тоҷикӣ буд, дар дафтари катибаҳояш ба ду байт «Дар парчи пул» унвон гузоштааст [15, 248].

Забоншиноси маъруф А.Л. Хромов вожаи мазкурро ба ҳамин маънӣ аз деҳаи Ворсувати дараи Яғноби ноҳияи Айнӣ ба қайд гирифта, ба гурӯҳи субстратҳои суғдӣ ворид намудааст ва барои муқоиса аз калимаи суғдӣ «**prch**» ба маънии «пушт» ёдрас шудааст [6, 45].

Карка ба маънии «шикастапораи донаки зардолу, шафтолу, чормағз ва бодому pista барин меваҳо, ки мағз аз он чудо карда гирифта шуда бошад»:

*Мисли карки чормағзе дар танӯр,
Ғинҷ гашта, ғинҷ, ӯ мекард дуд...* [11, 111]

*Ба рӯи парчи пул танҳо ништа модари зоре,
Ниҳонӣ ҳамчу карки pista тар сӯхтан дорад* [11, 127].

Бояд гуфт, ки шакли асосии вожаи мавриди назар **карка** аст ва дар ҳар ду байт шоир бо тақозои вазни шеър онро дар гунаи **карк** истифода кардааст.

Вожаи мазкур ба ҳамин маъние, ки шоир истифода намудааст, дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ, ки худ намояндаи онҳо мебошад, хеле маъмул аст: *солҳои қимати одамо карка-йаи орд карда меҳурдан* (солҳои қиматӣ одамон каркаро ҳам орд карда меҳурданд); *лаби шарри пушти мактабба шишта дунакомоя шикаста меҳурдему дарс медурумадем; а дарс мебурумадем, ки як дун карка не, кадумаш руфта гирифтас* (дар лаби шаршараи пушти

мактаб нишаста донакҳоямонро шикаста меҳӯрдем ва ба дарс медаромадем; аз дарс мебаромадем, ки як дона ҳам карка нест, кадоме рӯфта гирифтааст).

Аз ин вожа намояндаи дигари лаҳҷаҳои ҳамин минтақа шоир Исфандиёри Назар дар байти зер бабамаврид истифода карда, онро донҳои шикастаи зардолу шарҳ додааст:

*Қадри мардум шикастай, фардо
Бар сарат карка бишканад мардум [14, 46].*

Обчид – ба маънии обгузари зери девори ҳавлӣ ё боғ, ҷойи гузариши об, обмӯрӣ:

*Ин шаби мудҳиш ҳамин сон даргузаист,
Об аз обчид не,
аз дар гузаист,
Дода бар мургони луччак болҳо,
Даргузаистанд аз сари мо солҳо [11, 123].*

Воҳиди луғавии мавриди назар низ хосси лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ буда, дар гуфтори мардум асосан дар гунаи **обчит** истифода мешавад.

Лозим ба зикр аст, ки дар гӯйиши деҳаи Дардари ноҳия вожаи **обчит** дар шакли **обтич** маъмул аст ва мардум онро ба чузъҳои **об** ва **тич** чудо намуда, чузъи **тичро** шакли тағйирхӯрдаи вожаи русии **течь** ба маънии **равон шудан** медонанд, ки ба назари мо асоси илмӣ надорад ва этимологияи халқиест, ки дар заминаи монандии овозии калимаҳо ба вучуд омадааст. Ба андешаи мо, гунаи **обтич** дар натиҷаи ҳодисаи дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ маъмули ҷойивазкунии овозҳо, ки дар гуфтори мардуми деҳаи Дардар зиёд ба назар мерасад, пайдо шудааст. Калимаҳои гувра < гурба, фабре < фарбеҳ ва савак < васак намунаи дигари вожаҳои мебошанд, ки дар гӯйиши мардуми деҳаи Дар натиҷаи ҳодисаи фонетикӣ ҷойивазкунии овозҳо ба вучуд омадаанд: *гувра фабре шас* (гурба фарбеҳ шудааст).

Ҳаминро ҳам бояд хотирнишон намуд, ки ба маънии **обчит**, яъне обмӯрӣ аз деҳаи Рарзи ноҳия вожаи **омехӣ** ба қайд гирифта шудааст.

Дар асоси пурсишҳо муайян гардид, ки вожаи **обчит** дар гӯйишҳои Конибодом дар гунаи **обчин** маъмул мебошад.

Фора – ба маънии обе, ки аз поёни боғ ё киштзорон ҷорӣ шавад, поёноб, пасоба:

*Ҳамчу оби форае аз киштаҳоят рафта берун,
Шиштай дар воти акнун [11, 149].*

Вожаи мазкур ба ҳамин маъние, ки дар боло овардем, ҳам дар ҳамнишинӣ бо калимаи **об** дар шакли ибораи **оби фора** ва ҳам алоҳида дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ зиёд истифода мешавад.

Вожаи мавриди назарро шоири дигари тоҷик Гулназар Келдӣ ва Доро Начот низ дар ашъори худ ба кор бурдаанд:

*Чу оби фора нофорам туй, ту,
Чу хоки шӯра нокорам туй, ту [9, 191].*

*Магар аз фораоби пахтакор аст,
Ки ҷуз олудагӣ сомон надорад [10, 251].*

Бар сарам захроб рехт,

Фораву лойоб рехт [15, 471].

Пардабом – баландии канораҳои бом, бомгӯша, лаби бом:

*Сайргоҳи кабӯтарон умре
Пардабоми чу дида ҳамвораи [11, 99].*

*Акка гар хиш-хиш намудӣ вақти шом,
Ё садое мерасид аз пардабом [11, 122].*

Ин вожа дар гӯишҳои болооби Зарафшон асосан дар гунаи **пардабум** истифода мешавад ва ин вобаста ба он аст, ки дар аксари гӯишҳои болооби Зарафшон пеш аз ҳамсадоҳои сонории **м** ва **н** садоноки **о** ба фонемаи **у** бадал мешавад.

Лозим ба таъкид аст, ки дар гуфтори мардуми деҳаи Варзи Манори ноҳияи Айнӣ вожаи **пардабом** дар гунаи **пардавун** ба қайд гирифта шудааст.

Бояд гуфт, ки истифодаи вожаи **пардабом** дар осори адибоне чун Гулназар, Лоик, Озарахш ва Муъмин Қаноат низ ба мушоҳида мерасад:

*Бигиряд пардабоми хона хомӯш,
Кунад дарвоза нолиш аз пайи ман [9, 35].*

*Ватан сар мешавад з-он пардабоме,
Ки парвозӣ шудему пар кушодем [18, 149].*

*Худовандо! Чӣ субҳе буду шоме буду сомоне,
Ки моҳу офтобам бар лаби як пардабом омад [16].*

*Деворҳо ба сӯи само лоба мекунанд,
Ки эй фариштаи раҳмат, ба пардабом биё [12, 110].*

Шибдор – шифти хона, сақф:

*Давраи ҷанг писарҳои «аламбардорат»
Шудӣ аз хасм ниҳон дар қабати шибдорат [12, 215].*

Корбурди ин вожа дар осори устоди равоншод Лоик Шералӣ низ ба назар мерасад:

*Вақти ифтор чак-чаки шибдор
Ҳеҷ бар гӯши ӯ намефорад [15, 477].*

Зимнан бояд гуфт, ки ба ишораи устод Лоик вожаи мазкур аз вожаҳои **шифт** ба маънии сақф ва **дор** ба маънии ҷӯб таркиб ёфтааст [18, 477].

Хафол – сӯрохии табиӣ ё қанда дар кӯҳу талҳо, ғор, даҳанаи ғор; хонаи ҷонварони ваҳшӣ:

*Танатро вақфи оташҳо кунад, сӯзад,
Сарат аз тан рабояд, бар хафولي мор андозад [11, 226].*

Аз ин вожа адибоне чун Лоик Шералӣ, Ӯрун Кӯҳзод, Абдуқодири Рустам, Баҳманёр ва дигарон низ истифода намудаанд, ки ҳама намояндагони лаҳҷаҳои болооби Зарафшон мебошанд.

*Суд бошад, медавад пешат дуасна,
Кор зӯйӣ, мегурезад дар хафоле* [18, 740].

«Ва аҳли қалъаро воҳима фаро гирифт, – ранги рӯяшон парид, аз савлату такаббур нишоне намонд, ва ин одамони ҳукмашон ба сағиру кабир раво ва фукашон дар осмон ба ҳоле афтоданд, ки муши ниммурдаро мемонданд ва дар талваса буданд, ки ба кадом хафол сар халонанд...» [18, 216].

Дар деҳаи Ғабирӯди ноҳияи Айнӣ мавзее бо номи **Хафоло** ба қайд гирифта шудааст, ки маънии макони серғорро ифода менамояд. Дар деҳаи Дарғ низ мавзее бо номи **Хавол** мавҷуд аст ва ба гумони ғолиб он ҳам бо исми **хафол** алоқаманд мебошад.

Лаҳҷашиноси тоҷик М. Маҳмудов воҳиди луғавии мавриди назарро дар лаҳҷаҳои тоҷикони ноҳияи Китоб ба қайд гирифта, онро «хамӣ, пастӣ; ковокӣ» шарҳ додааст [4, 209].

Чи тавре ки аз шарҳу тавзеҳоти боло бармеояд, аз вожагони мазкур, дар баробари устод Қутбӣ Киром баъзе адибони дигар ҳам истифода кардаанд, ки аксарашон намояндаи лаҳҷаҳои болооби Зарафшон мебошанд.

Хулоса, вожаҳое, ки мавриди баррасӣ қарор додем, ҳам аз ҷиҳати қиёфаи овозӣ ва ҳам аз ҷиҳати ифодаи маъно ба меъёрҳои забони адабӣ мувофиқат менамоянд ва имкон дорад, ки бо гузашти замон ба доираи воҳидҳои луғавии умумиистеъмол ворид гарданд.

КИТОБНОМА

1. Ғаффоров, Раззоқ. Нависанда ва лаҳҷаҳои забон / Раззоқ Ғаффоров // Садои Шарқ, 1975, №7. – С. 112-125.
2. Ғаффоров, Раззоқ. Нависанда ва забон / Раззоқ Ғаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1997. – 204 с.
3. Камоллидинов, Баҳриддин. Калимаҳои гуфтугӯӣ дар ҳикояҳои Ҳаким Карим / Баҳриддин Камоллидинов // Маҷмуаи аспирантҳо. – Ҷилди 5. – Душанбе, 1966. – С. 4-19.
4. Маҳмудов Мансур. Лаҳҷаи тоҷикони райони Китоб / Мансур Маҳмудов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 278 с.
5. Маъсумӣ, Носирҷон. Забон ва услуби А. Дониш / Носирҷон Маъсумӣ – Душанбе: Дониш, 1976. – 76 с.
6. Хромов, Альберт. Согдийские слова в говорах таджикского языка / Альберт Хромов // Изв. АН Тадж. ССР. Отд. обществ. наук. – Душанбе, 1955. - №3. – С. 44- 47.
7. Ҳалимов, Саид. Садриддин Айнӣ ва баъзе масъалаҳои инкишофи забони адабии тоҷик / Саид Ҳалимов. – Душанбе: Ирфон, 1974. -136 с.
8. Ҷӯраев, Ғаффор. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ / Ғаффор Ҷӯраев. – Душанбе: Эр-граф, 2017. -320 с.

Сарчашмаҳо

9. Гулназар (Гулназар Келдӣ). Лангар (маҷмуаи ашъор) / Гулназар (Келдӣ Гулназар). – Душанбе: Ирфон, 1984. – 224 с.
10. Гулназар (Гулназар Келдӣ). Туву хубиву раъноӣ (гулчини ашъор) / Гулназар (Келдӣ Гулназар). – Душанбе: Адиб, 2010. –408 с.
11. Киром, Қутбӣ. Минбари вичдон (мунтахаби ашъор) / Қутбӣ Киром – Душанбе: Адиб,

2012. – 312 сах.
12. Қаноат, Муъмин. Меҳри сипеҳр. Баргузидаи ашъор / Муъмин Қаноат. – Душанбе: Адиб, 2007. – 376 с.
 13. Кӯҳзод, Ёрун. Ҳайчо. / Кӯҳзод, Ёрун. – Душанбе: Адиб, 2015. – 416 с.
 14. Назар, Исфандиёр. Карка, 2017. <https://m.facebook.com>.
 15. Начот, Доро. Фарҳанги Доро / Доро Начот. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 608 с.
 16. Озарахш. Намози ид, 2014. <https://m.facebook.com>.
 17. Сорбон. Куллийёт. Ҷ.1. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 488 с.
 18. Шералӣ, Лоик. Куллийёт. Ҷилди 1 / Лоик Шералӣ – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.

ИСТИФОДАИ УНСУРҲОИ ЛУҒАВИИ ЛАҲҶАВӢ ДАР АШӢОРИ ҚУТБӢ КИРОМ

Дар мақола масъалаи истифодаи унсурҳои лаҳҷавӣ дар ашъори яке аз шоирони маъруфи тоҷик Қутбӣ Киром мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар мисоли воҳидҳои луғавии **парч, карка, обчит, фора, шибдор, хафол ва пардабом**, ки шарҳу тафсирашон ба ҷуз аз «Фарҳанги Доро» дар ҳеҷ фарҳанги тафсирии дигаре ба мушоҳида намерасанд, масъалаи мазкурро таҳқиқ намуда, ба хулосае омадааст, ки вожаҳои мазкур ҳам аз ҷиҳати қиёфаи овозӣ ва ҳам аз ҷиҳати ифодаи маъно ба меъёрҳои забони адабӣ мувофиқат менамоянд ва имкон дорад, ки бо гузашти замон ба доираи воҳидҳои луғавии умумистеъмол ворид гарданд.

Калидвожаҳо: воҳиди луғавӣ, лаҳҷа, болооби Зарафшон, забони адабӣ, қиёфаи овозӣ, шоир, маъно, таркиби луғавӣ, забони гуфтугӯӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКИ В ПОЭЗИИ КУТБИ КИРОМА

В статье рассматривается проблема использования диалектной лексики в поэзии одного из известных таджикских поэтов Кутби Киром. Данную проблему автор рассматривает на примере использования лексических единиц **парч, карка, обчит, фора, шибдор, хафол и пардабом**, толкование которых не встречается ни в одном толковом словаре, кроме «Словарь Доро», и приходит к выводу, что эти слова, как по фонетическому звучанию, так и по семантике соответствуют нормам литературного языка, и не исключено, что со временем они могут войти в состав общеупотребительных лексических единиц таджикского языка.

Ключевые слова: лексическая единица, диалект, верховья Зеравшана, литературный язык, фонетическое звучание, поэт, значение, лексический состав, разговорный язык.

THE USE OF DIALECT VOCABULARY IN THE POETRY OF KUTBI KIROM

This article deals with the problem of using dialect vocabulary in the poetry of one of the famous Tajik poets Kutbi Kirom. The author considers this problem by the example of the use of lexical units, like **parch, kark, obchit, fora, shibdor, hafol and pardabom**, the interpretation of which is not found in any explanatory dictionary, except the "Doro Dictionary". An author comes to the conclusion that these words, both in phonetic sound and semantics, correspond to the norms of literary language, and it is possible that over time they may become part of the commonly used lexical units of the Tajik language.

Key words: lexical unit, dialect, headwaters of the Zeravshan, literary language, phonetic form, poet, meaning, lexical structure, colloquial language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Носиров Сабур Музаффарович – номзади илми филология, и.в. дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 93 893 39 29. E-mail.: nsabur@mail.ru.

Сведения об авторе: Носиров Сабур Музаффарович – кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры иностранных языков Технологического университета Таджикистана. Тел.: (+992) 93 893 39 29. E-mail.: nsabur@mail.ru.

About the author: Nosirov Sabur Muzaffarovich – Candidate of Philological Sciences, acting position of Associate Professor in the Department of Foreign Languages of the Technological University of Tajikistan. Phone: (+992) 93 893 39 29. E-mail.: nsabur@mail.ru.

УДК: 491.59.27

**КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ РУСИВУ АВРУПОӢ ВА МУТОБИҚАТИ
ОНҲО БА МЕЪЁРҲОИ САВТИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (ДАР АСОСИ
МУКОТИБАИ УСТОД АЙНӢ ВА ЛОҲУТӢ)**

**Назарзода Сайфиддин
Холова Моҳира**

**Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Нома ва номанигорӣ дар таърихи ташаккули забони тоҷикӣ таърихи чандинҳазора дорад. Тибки маълумоти сарчашмаҳо, аввалин номаҳо дар миёни мардуми форсизабон аз замони ҳукмронии Ҳахоманишиён оғоз ёфта, он бо хатти меҳӣ «ба рӯи пӯсти даббоғишудаи ҳайвонот, мисли говмешу гов» навишта мешуд. Баъд аз ихтирои қоғаз номанависӣ дар рӯи қоғаз расмӣ гирифтааст [4, 29]. Номаҳои муҳаққиқон ба се навъ гурӯҳбандӣ намудаанд: а) номаҳои идорӣ; б) номаҳои дӯстона (ихвонӣ) ва в) номаҳои саркушода [4, 90]. Ин се навъ номаҳо вижагиҳои худро доранд. Номаҳои расмӣ аз ҷониби шахсони масъул байни корхонаҳо, идораҳои ҳукуматӣ ва вазоратҳо навишта мешаванд.

Номаҳои саркушода, тавре ки муҳаққиқ Мисбоҳиддини Нарзикул иброн мекӯяд, «аз тариқи рӯзномаҳо ба шахсони алоҳида ва масъулони вазорату идораҳои гуногуни давлатию ғайридавлатӣ нигошта мешаванд» [4, 90]. Баръакси онҳо номаҳои дӯстона номаҳои мебошанд, ки мавзӯҳои муҳлифиро фаро гирифта, аз тарафи афроди гуногун ба пайвандону дӯстон ирсол гардида, хусусияти шарҳиҳоӣ ва иброн ақидаҳои иҷтимоӣ доранд.

Дар баробари осори манзуму мансур ва публицистӣ як микдори муайяни калимаҳои мутобиқшудаи русию аврупоӣ дар дохили мукотибаи устод Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ ба мушоҳида расиданд. Устод Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ номаҳои зиёде доранд, ки ба мавзӯҳои ҷудогона рабт доранд. Ҳарчанд муайян гардидааст, ки дар аксари мавридҳо дар номаҳои дӯстона риояи меъёрҳои имлоӣ ва грамматикӣ ҷангон ба назар гирифта намешаванд [4, 94]. Аммо дар номаҳои адибон, махсусан, устод Айнӣ ва Лоҳутӣ дар баробари риояи меъёрҳои имлоӣ ва грамматикӣ ба инобат гирифтани меъёрҳои савтӣ дар калимаҳои иқтибосии русию аврупоӣ мушоҳида мегардад.

Иқтибосоти русию аврупоӣ дар дохили мукотибаҳои ин ду шахсияти таърихӣ ҳамчун ҷузъи таркиби луғавӣ, ифодакунандаи ҳодисаҳои ҷамъиятӣ, инъикоскунандаи мафҳумҳои нав ҳам дар гунаи хоси тоҷикӣ, гоҳи дигар дар қолаби аслӣ, дар мавридҳои ҷудогона бо усули тарҷума бо истифодаи калимаҳои фонди асосии луғавии забони тоҷикӣ ба мушоҳида мерасанд. Ҷангончи, вожаҳои русию аврупоӣ дорои талаффузи тоҷикии дохили номаҳои шоири боистеъдоди ин давра Абулқосим Лоҳутиро ба тариқи зайл ҷудо намудан мумкин аст: а) калимаҳои ифодагари номи минтақа: **Крим, Қафқоз, Ленинград, Маскав, Франция**; б)

калимаҳои ифодагари мафҳумҳои нав: **диплум** (диплом), **конол** (канал), **пласкорт** (карта), **купия** (копия), **пўчта**, **пуста** (почта), **сонотур** (санатория), **телегром** (телеграмма), **телегроф** (телеграф), **телфун** (телефон); в) вожаҳои ифодагари бахшҳои ҷамъиятӣ сиёсӣ: **коллектив** (коллектив), **камсомул** (комсомол), **налуг** (налог), **пролитариёт** (пролетариат), **райкум** (райком), **сиезд** (съезд), **сусиёлизм**, (социализм), **фошизм** (фашизм); г) фарҳангӣ: **диплум** (диплом), **жонр** (жанр), **журнол** (журнал), **консерт** (концерт), **компузитур** (композитор), **қулуб** (клуб), **музика** (музыка), **пйеса** (пьеса), **сенария** (сценария); ғ) ҳарбӣ-техникӣ: **бомб** (бомба), **комисариёт** (комиссариат), **самолют** (самолёт), **тонк** (танк), **шуфир** (шофёр) ва монанди инҳо...

Журнолҳо, албатта, мерасанд [1, 53]. Як ҳафта аст, ки дар **Ленинград** ҳастам ва ду рӯзи дигар ба **Маскав** меравам [1, 6]. Пеш аз гирифтани **телегроматон** рафиқ Ардашер бо **телфун** ба ман хабари хуш дод, ки Шумо дар Маскав будед ва корхоятон бо муваффақият анҷом гирифтанд [1,76]. Ман айнан **купияи** хатти р. Миршакаруфро навиштам [1, 37]. Дар ҳол мунтазири хатти Шумо ҳастам, ки дар **санатурӣ** бихонам [1, 5]. Аммо барои ёфтани **пласкорт** шабро дар **вогзол** хоб кунанд, чӣ? [1, 29]. Чунон ки хоҳед дид, дар он на **самолют**, на тўп, на **тонк** ҳатто як чоку ҳам нест [1, 35].

Дар номаҳои устод Садриддин Айний низ калимаҳои иқтибосии русию аврупоӣ фаровонанд. Чунин калимаҳо дар аксарияти мавридҳо ба гунаи хосси тоҷикӣ ба кор бурда шудаанд, масалан, ивазшавии садонокӣ: **а**-русӣ ба **о**-и тоҷикӣ дар мавқеъҳои гуногуни калима: **мой** (май), **морт** (март), **теотр** (театр), **нолук** (налог), **квортал** (квартал), **канол** (канал), **мотореол** (материал), **телегроф** (телеграф), **тирож** (тираж), **феврол** (феврал), **феодол** (феодал):

Аз 7 **мой** тавонистам, қалам ба даст гирам [5, 38]. Ман «шояд барои ба даст даровардани билет ёрмандӣ расонад» гӯён ба директори **теотр** муроҷиат кардам [5, 82]. Ман дар сари кори **канол** бо бисёр колхозчиён мусобиҳа кардам [5,109]. **Телегрофи** содаро ҳам метавонад нависад [5, 59]. Албатта, ӯ хафа шуд, лекин чора набуд, зеро **тирожи** ин китобро чунон кам кардаанд... [5, 62].

Гоҳи дигар садонокӣ **о**-и русӣ дар гунаи тоҷикӣ ба **у** табдил ёфтааст: **гурсвет** (горсвет), **директур** (директор), **дуговур** (договор), **духтур** (доктор), **кулхуз** (колхоз), **кумитет** (комиет), **куфия** (копия), **нолук** (налог), **нуябр** (ноябр), **нумур** (номер), **уктабр** (октябрь):

Бо **кумитети** юбилеи навоии Ёзбекистон ду **дуговор** бастаам... [5, 62]. **Куфияи** он телегроф бояд дар дасти Турсунзода бошад [5, 94]. Хона ҳамон бошад ҳам, дар номи кўча ва **нумури** ҳавлӣ дигаргунӣ рӯй дод [5, 98]. **Директур** гуфт: «Барои тамошобинони умумӣ ягон ҷойи фурӯш ҳам нест, аммо ман метавонам, ки аз лучаи советии шаҳр ба Шумо ду ҷойи маҷҷонӣ бепул диҳад [5, 82]. Бо ҳамаи ин бойҳо гӯё аз **нолук** озод буданд [5, 50]. Ман ҳарчанд фикр кардам фиристодаи ин пулро наёфтам, чун **пўчта** рафта пурсидам, гуфтанд, аз Лоҳутӣ аст [5, 85].

Бахши дигари чунин калимаҳоро устод Айний бо дар назар гирифтани овозҳои хосси русӣ, аз ҷумла, **ц** мувофиқ ба мавқеи ҳичо агар дар аввал, ё баъд аз ҳамсадо ояд ба тариқи **с**: **сека** (цека), **консерт** (концерт), **редаксия** (редакция); ҳангоми дар байни ду садонок омадан, бо таркиби овозии **тс** ба кор бурдааст: **гостинитса** (гостиница), **провокаксия** (провокация):

Қозии Бухоро аз ҳамин қабил пул ҳар сол ба амир қариб ним **милиун** сўм пул меод [5, 51-52]. Азбаски ӯ аз Ҳукумат ҳарчи сафар ва рўзина мегирад ва ҳам ба ҳарч дар **гостинитса** менишинад, ман бо вучуди қувватам кам будан, кўшиш мекунам, ки зиёдтар кор кунам, то ин ки ба ҳукумат бори зиёд нашавад [5, 98]. Зимистон дастаи **консерт**и Ёзбекистон ба Самарқанд омад, ки сардори онҳо Ҳалимаҳони машҳур буд [5, 82]. Маълум мешавад, ки коркунони **редаксия** ин хушпазироии шуморо напосандидаанд ва ба ҷойи «Ятим»-у «Одина»

калимаи «фақерак»-ро гузоштаанд [5, 106]. Танҳо умеди ман дар Маскав, дар марказ, дар **сека** ВКП [6] мондааст [5, 36].

Сабаби асосии бо гунаи хосси тоҷикӣ истифода намудани калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ аз ҷониби устод Садриддин Айни ва Абулқосим Лоҳутӣ дар он мебошад, ки калимаҳои иқтибосии русию аврупоӣ баръакси меъёрҳои савтии забони тоҷикиянд. Тавре ки профессор Ҳомид Маҷидов муқаррар намудааст, дар ибтидои ин ғуруҳи калимаҳои пасиҳам омадани садонок ва ҳамсадоҳо: **вариант, материал, тарктор, фронт** аз ҳодисаҳои маъмулист [2, 118]:

Ӯ **вариантҳои** гуногуни «мактуб»-ро бе музди тарҷумаи таҳтуллафзӣ кард, тарҷумаҳои шеърро тафтиш намуд ва ғайраҳо [1, 72]. Авф меҳонам, ки **материалхоро** дер нигоҳ доштам [1, 77]. Дар ин қарибӣ аз **фронт** ба номи Деҳотӣ мактубе омада буд [1, 38].

Ғоҳи дигар онҳо бо таркиби овозии як садоноку се ҳамсадои пасиҳам оғоз меёбанд:

... ман панҷ рӯз дар **институти** сил хобидам [1, 44]. Рафиқи ҷон, меҳонам ба Шумо хат кунам, лекин **инфаркти** мубрам иҷолатан дасти чапи маро аз қор андак андохтааст [1, 66]. Ҳоло бо ташаббуси ман як **экспедитсияи** таҳқиқотӣ аз тарафи базаи тоҷикистони Академияи илмҳо ва Комиссариёти маорифи Тоҷикистон ба он ҷо фиристода шуд [5, 102].

Дар баҳши дигари ҷунин вожаҳо ташдид дар аввал, байн ва охири вожаҳо ба назар мерасад: **аппарат, грипп, драматург, классик, коммунист, профессор**:

Ҳоло ӯ ҳам давраи **гриппро** гузаронидааст [1, 90]. Мазмуни мактуб барои ҳамаи мо ғамовар аст дар бораи қаҳрамонона ба ватан хидмат карда истода ҷон додани рафиқи боистеъдоди мо, яке аз беҳтарин шогирдони Шумо – **драматурги** ҷавони тоҷик Абдушукур Пирмуҳаммадзода [1, 38]. Албатта, ба он чи вазифаи вичдонӣ, одамият ва **коммунистӣ** (ҳар се як аст) бошад, амал мекунем ва дар ин қорҳо мисли ҳар қорамон **партияро** сармашқ қарор медиҳем [1, 15]. Осори **классикҳои** форсӣ шакли миллии осори шуморо нигоҳ медоранд [1, 60]. Дар ин ҷо бо донишманди муҳтарам **профессор** Бертелсро мулоқот кардам [1, 6].

Ин махсусиятҳо ба шаш қолаби ҳиҷоии фонди асосии забони тоҷикӣ: **С**: ӯ (ҷонишини шахси сеюм), о (асоси замони ҳозираи феъли омадан) о-хан, о-воз; **СХ**: ош-но, аб-рӯ, ос-мон; **ХС**: за-мин, хо-на, бо-бо; **СХХ**: абр, орд, асп; **ХСХ**: шаб, сол, зар; **ХСХХ**: бахт, тахт, шаст, ки мувофиқат намекунанд. Аз ин боис устод Садриддин Айни ва Абулқосим Лоҳутӣ саъй намудаанд, ки ин баҳши вожаҳоро дар асоси меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ ва талаффузи маҳаллӣ дар баробари мутобиқати садоноку ҳамсадо ба қолаби ҳиҷоии забони тоҷикӣ низ мувофиқ намоянд. Масалан, дар таркиби номаҳо вожаҳое, ки таркибашон ду садонок пайиҳам доранд, бо иловаи ётбарсар, махсусан, **ё** ба ивази садонокӣ дуҷум **а** гузоштаанд: **комиссариёт** (комессариат), **материёл** (материал), **пролетариёт** (пролетариат), **сусиёлизм** (социализм):

Аммо ин ки телеграфро одами **комиссариёти** дохила овардааст, ман яқин дорам, ки фақат барои эҳтироми ба Шумо будан ва ё ин ки барои қорҳои дигар дача омадани будааст, зимнан барои изҳори иродат ба Шумо он телеграфро ҳам ҳамроҳ овардааст [1, 30]. Акнун ҳама **пролетариёти** СССР ва аз он ҷумла, меҳнаткашони Тоҷикистон ба зиндагии нав, хушбахтию озодӣ қадам ниҳодаанд, ки ҷунин вақт аз мурдан гап задани Шумо инсоф-мӣ? [1, 12]. Не, Шумо бояд зинда монед ва ба сохтмони **сусиёлизм** дар Тоҷикистон дар қисмати адабӣ хизмат кунед [1, 12].

Дар мавриди паси ҳама омадани ҳамсадоҳо садонокҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла **и ё у**-ро мувофиқ донистаанд. Масалан, ба тариқи **қулуб** (клуб), **кунгура** (конгесс), **искорӣ** (скорый) ва монанди инҳо:

Илтимос дорам, ки ба Мирзо Абдулқодир ёдоварӣ кунед, ки қори ин **қулубро** яқсара кунанд [1, 14]. Онҳо аз Самарқанд 8-апрел ба **искорӣ** мебароянд ва ман ҳамин рӯз Тошканд рафта, путёвқаро ба даст дароварда, шаб аз Тошканд гузашта рафтани инҳо ба вакзоли Тошканд бароварда медиҳам [5, 78]. Дар моҳи сентобри 1952, ки он фозили гиромӣ барои

иштирок дар **Кунгураи** хизби коммунистии СССР ба Маскав омада буд, хушбахтии зиёрати ӯ барои ман даст дод [1, 84].

Ҳамин гуна дар мукотибаи устод Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ 108 вожаи иқтибосии русию аврупоӣ (62 микдор аз номаҳои устод Лоҳутӣ ва 46 адад аз таркиби номаҳои устод Садриддин Айнӣ) аз қолаби аслии худ хеле дур рафта, ба маъёрҳои савтии забони тоҷикӣ мутобиқ қунонида шудаанд. Агар бахше аз чунин калимаҳоро ин зиёиён дар назар гирифтани меъёрҳои савтӣ ва талаффузи мардумӣ истифода намуда бошанд, қисми дигари ин гурӯҳи калимаҳо аз ҷониби худ ин равашификрон ба хотири ҳазмшавии унсурҳои бегона ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ наздик карда шудаанд. Дар замони имрӯз метавон бахши зиёди ин вожаҳои мутобиқшударо аз таркиби номаҳои онҳо ҷамъоварӣ намуда, аз сари нав барои истифодаи соҳибзабонон пешкаш намуд. Аз қабилӣ **барҷом** (баржом), **жонр** (жанр), **искори** (скорый), **Ленинград** (Ленинград), **мой** (май), **морт** (март), **нолук**, **нолуг** (налог), **самолют** (самолёт), **тонк** (танк), **феврол** (февраль), **фомил** (фамилия) ва монанди инҳо. Ин раванд ба мутобиқгардонии гурӯҳи дигари калимаҳои иқтибосии русию аврупоӣ нав воридшаванда ё то ҳанӯз мутобиқнашуда замина шуда метавонад.

КИТОБНОМА

1. Лоҳутӣ А. Номаҳо. – Душанбе: Адиб, 2004. – 112с.
2. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷилди 1. – Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 242 с.
3. Мачидов Ҳ. Қонуни мутобиқат меъёри муҳим // Ҳ. Мачидов. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ. – Душанбе, 2014. – С. 246 - 263.
4. Мисбоҳиддини Н. Нома ва номанигорӣ. – Душанбе: Сино, 2013. – 278с.
5. Мукотибаи Айнӣ ба Абулқосим Лоҳутӣ. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 104с.

КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ РУСИВУ АВРУПОӢ ВА МУТОБИҚАТИ ОНҲО БА МЕЪЁРҲОИ САВТИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (ДАР АСОСИ МУКОТИБАИ УСТОД АЙНӢ ВА ЛОҲУТӢ)

Дар мақолаи мавриди назар мутобиқати калимаҳои иқтибосии русию аврупоӣ ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ аз рӯйи мукотибаи устод Садриддин Айнӣ ва Лоҳутӣ мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор дода шудаанд. Устод Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ номаҳои зиёде доранд, ки мавзӯҳои ҷудогонаро дар бар мегиранд. Дар дохили ин мукотибаҳо иқтибосоти русию аврупоӣ ҳамчун ҷузъи таркиби луғавӣ, ифодакунандаи ҳодисаҳои ҷамъиятӣ, инъикоскунандаи мафҳумҳои нав ҳам дар гунаи хоси тоҷикӣ (аз ҷумла, иваз шудани садоноку ҳамсадоҳои русӣ ба садоноку ҳамсадоҳои тоҷикӣ ё мувофиқати ҳиҷоӣ), гоҳи дигар дар қолаби аслӣ ба кор бурда шудаанд. Муаллифон дар мавридҳои ҷудогона аз усули тарҷумаи вожаҳои иқтибосии русию аврупоӣ низ истифода намудаанд.

Калидвожаҳо: номаҳо, мутобиқат, калимаҳои иқтибосии русию аврупоӣ дар забони тоҷикӣ.

РУССКИЕ И ЕВРОПЕЙСКИЕ ЦИТАТИВНЫЕ СЛОВА И ИХ СООТВЕТСТВИЕ ФОНЕТИЧЕСКИМ НОРМАМ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА (НА ОСНОВЕ ПЕРЕПИСКИ С. АЙНИ И А. ЛАХУТИ)

В статье исследуется соответствие слов русско-европейского заимствования фонетическим нормам таджикского языка на основе переписки Устод Айни и Лахути. Устод Садриддин Айни и Абулкасим Лахути, имеют много переписок на разные темы. В рамках этих переписок русские и европейские заимствования используются как часть лексической структуры, выражая социальные события, отражая новые концепции в конкретных таджикских вариантах (включая замену русских гласных и согласных на

таджикские гласные и согласные, или слоговые ударения), иногда русско-европейские слова используются в оригинальном виде. В некоторых случаях авторы также использовали перевод русских и европейских заимствований на таджикский язык.

Ключевые слова: переписки, соответствие, русские и европейские слова в таджикском языке.

**RUSSIAN AND EUROPEAN QUOTATION WORDS AND THEIR COMPLIANCE WITH
THE STANDARDS OF THE TAJIK LANGUAGE VOLUME
(BASED ON CORRESPONDENCE S. AINI AND A. LOHUTI)**

The article examines the correspondence of Russian-European borrowing words to the phonetic norms of Tajik language based on the correspondence of Ustad Aini and Lohuti. Ustad Sadriddin Aini and Abulkasim Lohuti have a lot of correspondence on different topics. Within the framework of these correspondences, Russian and European borrowings are used as part of the lexical structure, expressing social events, reflecting new concepts in specific Tajik variants (including the replacement of Russian vowels and consonants with Tajik vowels and consonants or syllabic stress), sometimes Russian-European words are used in the original image. In some cases, the authors also used the method of translating Russian and European borrowed words into Tajik

Keywords: correspondence, correspondence, Russian and European words in the Tajik language.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сайфиддин Назарзода узви вобастаи АМИТ, доктори илми филология, мудири шуъбаи фарҳангшиносии ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ; Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: 975 62 44 44.

Холова Моҳира Буриевна – ассистенти шуъбаи забони адабии муосири тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: 918473232.

Сведения об авторах: Сайфиддин Назарзода, член-корреспондент АМИТ, доктор филологических наук, заведующий кафедрой культурологии и терминологии Института языка и литературы им. Рудаки; Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: 975 62 44 44.

Холова Моҳира Буриевна – ассистент кафедры современного таджикского литературного языка ТНУ. Тел.: 918473232.

Information about the authors: Sayfiddin Nazarzoda, Corresponding Member of AMIT, Doctor of Philology, Head of the Department of Cultural Studies and Terminology, Institute of Language and Literature named after A. Rudaki; Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21. Tel.: 975 62 44 44.

Kholova Mohira Burievna – the assistant of chair of modern Tajik literary language TNU. Tel.: 918473232.

**НАЗАРЕ БА КАЛИМАВУ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ЗАНБӢРПАРВАРӢ АЗ
НИГОҲӢ ЭТНОЛИНГВИСТӢ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР****Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна****Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Вобаста ба пешравии ҷомеа илми забоншиносӣ низ ба мисли илмҳои дигар рушд менамояд ва дар он шохаву самтҳои нав пайдо мешаванд. Тағйироте, ки дар ҷамъият ба вуқӯ мепаиванданд, нақши худро бевосита ба забон мегузоранд. Забон бо фарҳангу тамаддун ва таърихи халқ пайвастагии мустаҳкам дорад. Чи тавре Пешвои муаззами миллат зикр намудаанд: «Забон дар маҷмӯ як қисми муҳим ва ба ибораи дигар, як бахши нигоҳандаи таърихи халқи мо буда, оинаест, ки дар он роҳи дуру дарози тайкардаи халқи тоҷик бо ҳама шебу фарози он инъикос ёфтааст» [11,13].

Танҳо забон қодир аст, ки дар ҳар як давраи замон таҷассумгари фарҳанг, таърих ва ҳаёти иҷтимоии қавму қабилаҳо бошад.

Бо рушди ҷомеа ва пешрафти он доираи омӯзиши илми забоншиносӣ васеъ мегардад ва масъалаҳои муҳимро ба зӯҳур меорад, ки аз забоншиносон таҳлилу таҳқиқи зиёдро талаб менамояд. Дар бораи забони инсон, ки чун воситаи беш аз ҳама муҳими муносибати ҷамъиятӣ ва мушаххасан воситаи муомилоти одамон аст, то имрӯз осори фаровон навишта шудааст.

Зикр намудан ҷоиш аст, ки илми этнолингвистика (забоншиносии қавмӣ) низ баробари рушди илми забоншиносӣ ба зӯҳур омадааст. Ҳангоме ки мутафаккирон робитаи наздик доштани забонро бо фарҳанг ва анъанаи суннатҳои мардумӣ эҳсос намуданд, ин боис гардид, ки этнолингвистика ба ҳайси як илми мустақил арзи вучуд дошта бошад.

Мусаллам аст, ки этнолингвистика ҳамчун як шохҳои алоҳидаи забоншиносӣ дар охири асри XIX пайдо шудааст. Аммо ақидаҳои гуногун оид ба ин илми тозабунёд аз ҷониби муҳаққиқон ҳале пештар рӯи ҷараён омадаанд. Омӯзиши ин илм ҳамчун илми мустақили тадريسшаванда дар мактабҳои олӣ танҳо дар нимаи дууми асри XX ба роҳ монда шуд.

Ба ақидаи бархе аз забоншиносон, афкори марбут ба илми этнолингвистика дар асарҳои мутафаккирони барҷаста И.Г. Гердер (асри XVIII) ва В. Гумболд (асри XIX) ба назар мерасид.

Муодили истилоҳи этнолингвистика дар забоншиносии тоҷик ибораи «забоншиносии қавмӣ» ба ҳисоб меравад. Ва дар баъзе мавридҳо барои ифодаи ин мафҳум истилоҳи «антропологияи фарҳангӣ» низ маъмул аст. Бояд зикр намуд, ки асосгузори аввалини ин илм мардумшиносии варзида Франс Боас ва Эдуард Сепир ба шумор мераванд, ки ба омӯзиши забонҳои бехат ва беалифҳои ҳиндувони Амрико шуғл варзида, бо ин амали нақви хеш ба пайдоиши ин илм асос гузоштаанд. Чи тавре ки муҳаққиқ Матробиён С. навиштааст, «ин тадқиқоти бунёди пойдевори мустаҳкамаи ба омӯзиши этнолингвистика гузошт» [8,3].

Бояд зикр намуд, ки солҳои охир дар илми забоншиносӣ самтҳои нав ба вучуд омадаанд. Этнолингвистика ба ҳайси як фанни нисбатан нав шинохта шуда, бо соҳаҳои нави илмҳои ҷомеашиносӣ робитаи наздик дорад. Аммо доираи мафҳуми истилоҳи «этнолингвистика» то ҳол мушаххас нашудааст ва олимони онро ба таври худ шарҳу тавзеҳ додаанд.

Аз баррасӣ ва омӯзиши маводи таълимӣ, мақолаву маъруза ва китобҳои гуногун илми этнолингвистикаро дар бар мегиранд, бармеояд, ки баъзеи муаллифони ин соҳа, дар ҳақиқат, мафҳуми истилоҳи «этнолингвистика»-ро бо мафҳуми истилоҳи

«этнология» як мешуморанд. Гарчанде мавзуи баҳси ин соҳаҳои илми забоншиносӣ гуногун аст, дар баъзе ҳолатҳо онҳоро омехта менамоянд.

Бояд гуфт, ки истилоҳи «этнолингвистика»-ро олимон дар тадқиқоти худ ба таври гуногун шарҳ додаанд. Масалан, дар китоби «Нақши омили инсонӣ дар забон» истилоҳи «этнолингвистика» аз ҷониби муаллифон ҳамчун самти забоншиносие муайян карда шудааст, ки барои баррасии робитаи забон ва фарҳанги маънавии мардум, зехнияти (менталитети) халқӣ равона шудааст»[15, 242].

Забон аз воҳидҳои зиёди луғавӣ ташаккул ёфта, тавассути он зиндагонӣ, фарҳангу тамаддун ва таърихи халқу миллат таҷассум меёбад. Чи тавре ки Пешвои муаззами миллат дар китоби тозанаشري худ «Забони миллат - ҳастии миллат» овардааст: «Танҳо забон аст, ки дар ҳама давраи замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад» [12,3].

Дар забоншиносии тоҷик калимаву истилоҳоти ҳар як соҳа мавқеи махсусро ишғол намуда, аксарияти онҳо аз давраҳои аввали рушди забонамон сарчашма мегиранд. Гарчанде мардуми мо дар арсаи ҷаҳонӣ бо осори ғании ниёгонамон маъруфанд, аммо тарзи зисту зиндагонӣ ва пешаи гурӯҳҳои этникӣ ва намояндагони шеваву лаҳҷаҳое, ки дар кишвари мо зиндагӣ доранд, аз якдигар тафовут доранд. Танҳо ин фарқҳо боиси пайдо гаштани майдони маъноии калимаву истилоҳоти соҳавӣ шуда метавонанд.

Пешаи занбӯрпарварӣ ҳам дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор таърихи куҳан дошта, аксарияти калимаву истилоҳоти он танҳо барои намояндагони ин соҳа ошнотар аст, ки оид ба ин масъала забоншинос С. Ҳалимова диди хешро чунин баён намудааст: «Вожаҳои ҳар як касбу ҳунар дар доираи ҳамон касбу ҳунар аз тарафи намояндагони он бештар истифода мешаванд»[20,15].

Масалан, калимаи *занбӯри илло*, агар ба намояндагони лаҳҷаи қаратоғии водии Ҳисор ошно бошад ҳам, байни намояндагони лаҳҷаи Қаратоғи ин мавзё ибораи «занбӯри зардак» маъмул аст: *Занбӯри зардак* захракаш ганда, ага(р) газида монад, чош ба анча- мунча саҳат намешад (Ш.Т.). Ибораи «занбӯри асал», агар барои намояндагони ҳамаи шеваву лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар ҳамин шакл ошно бошад ҳам, воҳиди луғавии «асалко занбӯр» танҳо ҳосси намояндагони гурӯҳи этникии паряи водии Ҳисор буда, майдони маъноияш аз байни ин гурӯҳҳои этникӣ дур рафта наметавонад.

Гарчанде калимаву истилоҳоти соҳаи занбӯрпарварӣ дар гӯйишҳои намояндагони шеваи шимолӣ ва ҷанубие, ки дар ин мавзё иқомат менамоянд, шаклҳои гуногун доранд, аммо маънои онҳо ба намояндагони ҳам шеваи шимолӣ ва ҳам шеваи ҷанубӣ ошноянд. Оид ба ин масъала устод С. Айни чунин овардааст: «Агар лаҳҷаеро риоя карда чизе навишта шавад, агарчи ин лаҳҷа ба лаҳҷаҳои дигар баробар наояд ҳам, дар фаҳмиданаш душворӣ пеш намеояд» [2, 107].

Равшан аст, ки баъзе калимаву истилоҳот дар гӯйиши мардуми водии Ҳисор аз давраҳои аввали рушди забонамон маншаъ гирифта, то ба имрӯз дар ҳамон шаклу маънӣ ба мо омада расидаанд. Масалан, дар деҳаҳои Шунук ва Даҳбеди ноҳияи Турсунзодаи ин мавзё баробар истифода шудани ибораҳои «хонаи занбӯр» ва «катаки занбӯр» ба назар мерасад. Воҳиди луғавии *катак*, гарчанде аз забони суғдӣ ба маънои «хоначаи мурғон» [9,107] ба ин лаҳҷаҳо ворид гаштааст, аммо дар лаҳҷаи қаратоғии водии Ҳисор ҳамроҳ бо сокинони ин маҳал аз Самарқанд муҳочир шуда омадаанд, яъне аҷдоди аҳолии он мавзё намояндагони забони суғдӣ ба ҳисоб мераванд, аз ин лиҳоз, дар нутқи онҳо калимаву истилоҳоте корбаст мегарданд, ки сарчашмаи худро аз забони суғдӣ гирифта, то ба имрӯз дар нутқи мардуми ин маҳал устувору побарҷо мондаанд. Оид ба масъалаи дар Бухорову Самарқанд дар гузашта арзи вуҷуд доштани забони суғдӣ дар китоби «Забони миллат-ҳастии миллат» низ ёдрас шудааст: «Забони суғдӣ на танҳо дар Самарқанд, балки дар Бухоро ҳам забони расмиву гуфтугӯӣ буд» [11,126].

Барои ҳар як пешае, ки мардум интихоб менамояд иқлим ва вазъи ҷуғрофӣ низ мусоидат карда метавонад. Водии Ҳисор барои парвариши занбӯр ҳам аз ҷиҳати ҷойгиршавӣ ва ҳам аз ҷиҳати иқлим мутобиқ мебошад. Соҳаи занбӯрпарварӣ теъдоди зиёди калимаҳоро дар бар гирад ҳам, аммо то айнаи замон таҳлилҳои амиқе, ки фарогири ҷанбаҳои этнолингвистии он бошад, ба миён наомадаанд.

Аз рӯзҳои аввали Истиқлоли давлатӣ саъю талошҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушду такомули забони тоҷикӣ ва гурӯҳбандӣ намудани калимаву истилоҳоти забони тоҷикӣ назаррасанд ва дар як давраи муайян теъдоди зиёди ин калимаву истилоҳоте, ки қариб ба гӯшаи нестӣ рафта буданд, тақвияти худро чунин ёфтаанд: «Мо аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ барои ғанӣ гардонидани забони адабии тоҷикӣ саъю талош намуда, ҷиҳати рушди он заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам овардем» [13, 5].

Чи тавре ки ёдоварӣ намудем, омӯзиши ҷанбаҳои ҳаматарафаи ин калимаву истилоҳоти соҳаи занбӯрпарварӣ аз мадди назари муҳаққиқон то андозае дур монда бошад ҳам, дар доираи лаҳжаву шеваҳои тоҷикӣ баъзе масъалаҳои лексикаи ин соҳа матраҳ гардидаанд. Масалан, профессор Ш. Исмоилов дар монографияи «Лексикаи водии Рашт» дар қисмати калимаҳои ифодакунандаи номи ҳашарот, ҳазанда ва газандаро ҳамчун намуна калимаҳои занбӯри сиёҳ «говзанбур-занбури ало», «табу-як хел занбури хурдакаест, ки дар болои санг аз лой хонача месозад», «бувак- занбури хурдакак», ки дар роғи девор ва сӯроҳии замин лона мекунад»-ро овардааст [6, 13], ки дар водии Ҳисор низ аз сабаби истиқомат доштани мардуми Қаротеғин истифодаи фароҳии ин калимаҳо ба назар мерасад: *Говзанбӯр* дъстма саҳти баъд газидай, чош бумворӣ врам кад (Т.Х); Хунаи гулака дарша пуш, *табу* дурмада гулака нагаза (Ҷ.Т); Ҳаму кундаҳора ай пеши хавлӣ бигирен, ки *бувак*, ки хуна кад, ҳолмон табаҳ мешава (Д.Т).

Забоншинос Н. Гадоев калимаву истилоҳоти «занбури ало ва говзанбур»-ро ба гурӯҳи калимаҳои умумитоҷикӣ дохил намудааст [4, 85], ки андешаи муҳаққиқ то андозае дуруст мебошад.

Дар забоншиносии рус низ омӯзишу пажӯҳиши калимаву истилоҳоти соҳаи занбӯрпарварӣ аз мадди назари муҳаққиқон дур намондааст. Масалан, муҳаққиқи рус М.В. Титова дар мақолаи хеш «Профессиональная лексика алтайских пчеловодов в аспекте взаимодействия языка и культуры» ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода, андешаи хешро чунин баён намудааст: «Чун аънаи марҳалаи асосии оғози қори занбӯрпарварӣ интиҳоби мавзё ба шумор меравад» [18, 76].

Дар ҳақиқат, муаллиф дуруст зикр намудааст, барои рушди соҳаи занбӯрпарварӣ интиҳоби мавзё нақши муҳим мебозад, зеро дар ҷое, ки гул набошад, асал рӯёнда намешавад.

Муҳаққиқи дигар Г.Зиязетдинова лексикаи соҳаи занбӯрпарвариро дар доираи забони адабии тоторӣ ба риштаи таҳқиқ қашида, рисолаеро бо номи «Лексика пчеловодства татарского литературного языка» ба аҳли илм пешкаш намудааст. Муҳаққиқ оид ба парвариши занбӯр диди хешро чунин овардааст: «Занбӯрпарварӣ дар давраи ба вучуд омадани аввалин қабилаҳо, дар даврае, ки иқлим бениҳоят хунук буд, ба вучуд омадааст. Дар он давра парвариши занбӯр худ ба худ инкишоф меёфт, яъне дар дарахтон занбӯрҳо хона карда, асал ғун мекарданд. Пас аз ба вучуд омадани усулҳои нави занбӯрпарварӣ лексикаи ин соҳа низ хеле рушд намуд, ки он барои муҳаққиқони забон маълумоти зиёде дода метавонад. Инчунин, рушди ин соҳа барои муаррихону мардумшиносон низ кумак расонид [5,3].

Дар замонҳои хеле қадим одамон асалро истеъмол намуда, ҳуди занбӯрҳоро бераҳмона нобуд мекарданд. Гарчанде тадқиқоти археологӣ исбот намудаанд, ки 4-5 ҳазор сол пеш дар

Ҳабашистон, Фаластин, Сурия, давлатҳои Араб, Бобулистон ва дигар давлатҳои Шарқи Наздик барои нигоҳубини оилаи занбӯри асал кандуҳои шаклашон сода ба роҳ монда шуда буд, аввалин бор дар бораи истифодаи маҳсулоти занбӯри асал барои табobati бемориҳои одамон барои ороиш дар китоби «Папирус Эберса» табибони фидоии Ҳабашистон (17700-сол пеш аз мелод) маълумот дода шудааст [7,3].

Гарчанде муодили калимаи асал дар забони тоҷикӣ вожаи ангубин ба ҳисоб меравад, аммо аз ҷӣ сабаб бошад, ки ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар нутқи мардуми тоҷик бештар калимаи «асал» дар истеъмол қарор дорад. Мусаллам аст, ки дар забони тоҷикӣ номҳои духтаронаи Асал, Асалбегим, Асалбибӣ, Асалбону, Асалмоҳ мавриди истифода қарор дошта, дар «Феҳристи номҳои миллии тоҷикӣ» айнан дар ҳамин шакл оварда шудаанд [19,9]. Дар ин маврид низ таъсири тасвири забони ҷаҳоне, ки моро ихота кардааст, мавқеи муайянро ишғол менамояд. Асал аз сабаби ғизои аз ҷама ширин ва пурарзиш миёни тоҷикон ба ҳисоб рафтаниш, имкон медиҳад, ки мардуми тоҷик ба духтаронашон чунин номҳоро гузоранд. Масалан, миёни русҳо гузоштани номҳо ба калимаи «мёд» ба назар намерасад. Теъдоди зиёди ин гурӯҳи калимаҳоро дар ғӯйишҳои мардумони ин водӣ ба назар гирифта, лозим донистем онҳоро ба таври зер гурӯҳбандӣ намоем:

1.Калимаву истилоҳоти ифодакунандаи номи занбӯрҳо: занбӯри асал/занбӯри асал, занбӯри зардак/ занбӯри ило, говзанбӯр, занбӯри яксола, модарзанбӯр ва ғайра. Дар ин маврид калимаи «модарзанбӯр» каме шарҳу тафсир меҷаҳад. Асосан, барои пайдоиши ин калима амале боис шудааст, ки занбӯрон анҷом медиҳанд. Барои самаранок истифода бурдани айёми асалғункунӣ на танҳо саҳми занбӯрони ҷавон назаррас аст, ичунин занбӯрони таҷрибадоре низ ба ҷавонзанбӯрон аз саҳро шахд овардан, онро ба асал табдил намудан, дар шонаҳо ҷойгир сохтан, ба мум сарпӯшбандӣ кардани меомӯзонанд. Мавҷудияти модарзанбӯр дар оилаи занбӯрон барои асалғундорӣ ҳатмӣ ва зарур аст. Пас, аз ин бармеояд, ки дар ин маврид модарзанбӯр ифодакунандаи мафҳуми «тавлидкунанда, сарчашмаи насл» набуда, балки дар худ мафҳуми «таҷрибадиҳанда, қоромӯз»-ро низ ҷой додааст.

Мусаллам аст, ки занбӯрҳо рафторҳои аҷиб доранд, ки ҳар яке аз онҳо дар забони тоҷикӣ ва лаҳҷаву шеваҳои он ба забонҳои гуногун номгузорӣ шудаанд, масалан пайдо шудани ибораи «*бӯйгирии занбӯрҳо*» дар натиҷаи ҳеле эҳсосӣ будани онҳо ба бӯй пайдо шудааст: Бӯйгирии занбӯрора бин, медуна кичо раван.

Инчунин, дар байни занбӯрпарварони ин водӣ истилоҳи «*рақси занбӯрҳо*» ошност, ки ин бевосита иртибот дорад ба ҳаракатҳои онҳо. Дар байни баъзе навъи ҳайвонот низомҳои боз ҳам мураккаби алоқа ва сигналҳо ба қор бурда мешаванд, ки асоси онҳоро аломатҳои ҳодисаҳои нисбатан мавҳум ташкил медиҳанд. Ба чунин воситаҳои муҳаббати ҳайвонот «рақсҳо»-и занбӯр ва баъзе шаклҳои алоқаи байни мӯрчагон дохил мешаванд. «Бо ёрии рақсхояшон занбӯрҳо метавонанд, ҳамдигарро на танҳо дар бораи дар ҷойи муайян мавҷуд будани шахд ва гарди гул хабар диҳанд, балки бо ин рафторашон инчунин дар қучо ҷойгир будани шахд ва гарди гул, масалан, тахти 30 дараҷа ба тарафи чапи офтоб низ муайян месозанд» [1,34].

2.Номгӯии амалҳои, ки занбӯрҳо ба сомон мерасонанд: ғуншавии занбӯрон, тухмгузорию модарзанбӯр, қуввағункунии занбӯрон, шахдқабулкунӣ, асалғункунӣ, рақскунӣ, ғунгас кардан. Дар ғӯйиши ин водӣ ибораи «фразеологӣ» занбӯри зардак барин ғунгас назан» мавриди истифода қарор дорад, ки дар забони адабии тоҷикӣ низ дар ҳамин шакл маъмул аст. Ин ибораи фразеологӣ маҳз аз амали занбӯрон пайдо шудааст.

3.Номгӯии гулу рустаниҳои, ки аз шахди гули онҳо асал ҳосил мешавад: офтобпараст, беда (юнучка), шохбулут (кастона), себарга, тарбуз, харбуза. Калимаи офтобпараст дар ҳамин шакл аз даврҳои аввали рушди забонамон то ба имрӯз расидааст, ки дар луғат чунин тафсир шудааст: «Ин лафзро бар се чиз итлоқ мекунам, ҳусусан: бар гули нилуфар; ва бар қонваре монанд аст ба қалпоса ва онро сурёни хирзун ғӯянд; ва гуле, ки бар

ҳар тараф, ки офтоб майл кунад, баргҳои он рӯй бад-он ҷониб кунад; ва аҳли Ҳинд бар ҳар гули кабуд умуман; ва тоифае низ бошанд аз габрон ва мушкирон ва афлокиён»[10,57].

4. Номгӯи ашъе, ки бо онҳо асалро мегиранд: асалкашак (дастгоҳ барои кашидани асал, мумгудозак (асбоб барои гудохтани мум), мумшиббакунак (дастгоҳ барои шиба кардани муми гудохташуда), гардчамъкунак (абзор барои ҷамъоварии гарди гул), захрчамъкунак (дастгоҳ барои ҷамъоварии захр), искана (абзор барои ҷудо кардани шонаҳо ҳангоми тафтиши оилаҳо), канду (занбӯркутӣ, кутӣ барои нигоҳдории оилаи занбӯри асал) ва ғайра.

5. Номгӯи навъҳои асалҳо: гуласал (асале, ки аз гул ҳосил мешавад), асали якнаботӣ (асале, ки аз шахди гули рустаниҳои муайян ба вучуд меояд), асали сернабототӣ (аз шахди гули рустаниҳои бешумор), шакарасалак (асале, ки занбӯрон на танҳо аз растаниҳо, балки аз ҳашарот, ширинча кайбаргакҳо низ, ки аз моеи ширин шакарак ҷудо мекунад), шаробасал (асали масткунанда). Гарчанде дар ин бахш маънову муҳтавои ҳамаи навъҳои асал фаҳмо бошад ҳам, аммо калимаи «шаробасал»(асали мадхушкунанда) каме тафсири талаб мекунад. Аслан, занбӯрҳо ин навъи асалро аз гули кӯкнор ҳосил менамоянд ва кӯкнор, ки хусусияти масткунанда дорад, аз ин лиҳоз ин асал чунин номгузорӣ карда шудааст.

6. Номгӯи рангҳои асал: зардасал, сурхасал, сафедасал, асали зарди сурхча, асали зард, асали зарди лимунӣ, зарди паст. Дар китоби «Занбӯрпарварӣ» муаллифон хусусиятҳои рангии асалҳоро ба назар гирифта, чунин овардаанд: «Навъҳои равшани асал аз растаниҳои ақоқиё (шаффоф), зерфун (равшани қахрабӣ), офтобпараст вобастагии саҳт дорад» [7,28].

Боз хусусиятҳои ғоидавовари асал дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор боиси пайдо шудани ибораҳои «асали тоза», асали дурӯғакӣ», «асали доругӣ» гаштаанд. Инчунин, дар ин мавзӯҳо ибораи «чилиңи асалесӣ» мавриди истифода қарор дорад, ки дар луғат дар шакли «ангушти асал, ангуште, ки бад он асал лесанд» оварда шудааст [17, 27]. Мусаллам аст, ки асал инчунин хусусияти табобати дошта, дар атрофи баррасии ин масъала муҳаққиқон фикру андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд. Масалан, муҳаққиқ Р.Ҷӯрабоев дар китоби «Диёри шоир» оид ба истеъдоди табибӣ доштани мардуми ин мавзӯ ақидаронӣ намуда, зикр кардааст, ки дар Қаратоғи водии Ҳисор дар гузашта табибон зардчаро бо асал табобат менамуданд [21,66].

7. Номгӯи ашъе, ки дар онҳо асал нигоҳ дошта мешавад: асалгирак, асалгирӣ, хурмаи асалгирӣ, косаи асалгирӣ, пиёлаи асалгирӣ ва ғайра.

Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки соҳаи занбӯрпарварӣ шуғли дӯстдоштаи мардуми водии Ҳисор ба ҳисоб меравад. Дар ғӯиши сокинони водии Ҳисор калимаи истилоҳоти зиёде мавриди истифода қарор доранд, ки ба ин соҳа марбут мебошанд. Дар луғоти соҳаи занбӯрпарварӣ калимаҳои тоҷикӣ мавқеи хоса доранд. Аксарияти ин ғӯҳи калимаҳо аз давраҳои аввали рушди забонамон маншаъ мегиранд. Инчунин, дар баробари калимаҳои тоҷикӣ истифодабарии калимаҳои иқтибосӣ низ дар луғоти соҳаи занбӯрпарварӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор ба назар мерасад, ки бо ин васила тариқи луғавии ин лаҳҷаву шеваҳо бойи ғанӣ гардидаанд.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоева, Г.З. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ / Г. Абдуллоева. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 190 с.
2. Айнӣ С. Забони тоҷикӣ.- Аҳгари иқлоб / Айнӣ С.- Душанбе: Ирфон, 1974. – 262 с.
3. Брейко Т.С. Лексика пчеловодства в русском фольклоре / Т.С. Брейко. Славянские чтения // материалы Всероссийской научно-практической конференции. - Омск , 2014. -.С.193-200.
4. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов / Н. Гадоев.- Душанбе: Ирфон, 2012. –208 с.

5. Зиязетдинова Г. Д. Лексика пчѣловодства татарского литературного языка / Г.Д. Зиязетдинова Г.Д // афтореф. дисе... канд. фил. наук - Казань, 2003. – 24 с.
6. Исмоилов Ш. Лексикаи водии Рашт / Исмоилов Ш. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 332 с.
7. Қаҳҳоров Н.Ш., Ҳайитов, Зубайдов К.Ш., Латипов З.Т., Давлатов М.Н. - Занбӯриасалпарварӣ. – Душанбе: Гулдаста, 2014. – 102 с.
8. Матробиён С.Қ. Маҷмуаи таълимӣ-методӣ аз фанни «Этнолингвистика» (Забоншиносии қавмӣ) / Матробиён С.Қ. – Душанбе: Нашриёти ДДЗТ, 2011. – 51 с.
9. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ) / Ҳ. Мачидов. - Душанбе: Ирфон, 2007. – 241 с.
10. Муҳаммадхусайн Бурҳон. Бурҳони қотеъ / Бурҳон Муҳаммадхусайн.-Қ. 1. - Душанбе: Адиб, – 1993. – 280 с.
11. Раҳмон Э. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 1 / Э. Раҳмон – Душанбе: Таъминотҷӣ, 2016. – 516 с.
12. Раҳмон Э. Забони миллат ҳастии миллат. Китоби 2 / Э. Раҳмон – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 431 с.
13. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён / Раҳмон Э. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 124 с.
14. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён / Раҳмон Э. – Душанбе: Ирфон, 2002 – 128 с.
15. Серебрянников Б. А. Роль человеческого фактора в языке, – Москва, 1988. – 300 с.
16. Сураат Луғатнала. - Душанбе: Эр – граф, 2022. - 52 с.
17. Сирочуддин Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят / Орзу Алихони Сирочуддин. – Душанбе: Ирфон, 1992. - 238 с.
18. Титова М.В. Профессиональная лексика алтайских пчеловодов в аспекте взаимодействия языка и культуры // Известия Российского педагогического университета им А.И. Герцена, 2007.
19. Феҳристи номҳои миллии тоҷикӣ. - Душанбе: Истеъдод, 2016. – 124 с.
20. Ҳалимова С.Ш. Вожаи истилоҳоти пешаварӣ дар осори Сайиди Насафӣ/ С.Ш. Ҳалимова. – Душанбе: Маориф, 1999. – 152 с.
21. Ҷӯрабоев Р. Диёри шоир / Ҷӯрабоев Р. – Душанбе: Иттиҳодияи истеҳсолии матбааи вилояти Кӯлоб. – 225 с.

НАЗАРЕ БА КАЛИМАВУ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ЗАНБҮРПАРВАРӢ АЗ НИГОҲИ ЭТНОЛИНГВИСТӢ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Дар мақола дарҷ гардидааст, ки забон калимаву истилоҳоти зиёдеро дар бар мегирад, ки дар соҳаҳои гуногун истифода мешаванд. Соҳаи занбӯрпарварӣ низ калимаву истилоҳоти зиёдро дар бар мегирад.

Муаллиф овардааст, ки дар забоншиносии тоҷик таҳқиқоти ҷудогонае, ки фарогири ҷанбаҳои ҳамаҷанраи ин мавзӯ бошад, вуҷуд надорад, аммо дар забоншиносии рус паҷӯшии ин мавзӯ дар шакли рисолаҳои алоҳида ба назар мерасад.

Инчунин, муаллиф зикр намудааст, ки аксарияти ин калимаҳо аз давраҳои аввали рушди забони тоҷикӣ маниш мегиранд. Инчунин, бо таҳлилҳои ошкор гардидааст, ки калимаву истилоҳоти соҳаи занбӯрпарварӣ, гарчанде шаклҳои гуногун доранд, аммо маънову муҳтавои он як мебошанд. Аз сабаби он, ки дар ин мавзӯ намоёндагони ҳам шеваи шимолӣ ва ҳам шеваи ҷанубӣ иқомат менамоянд, ин гурӯҳи калимаҳо дар нутқи намоёндагони лаҳҷаҳои водии Ҳисор гардиши меҳуранд.

Калидвожаҳо: забон, соҳа, истилоҳ, лаҳҷа, шева, водии Ҳисор, этнолингвистика, занбӯрпарварӣ, забони тоҷикӣ, шеваи шимолӣ, шеваи ҷанубӣ.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА СЛОВА И ТЕРМИНЫ ПЧЕЛОВОДСТВА В ДИАЛЕКТАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В статье указано, что язык содержит множество слов и терминов, которые относятся к разным областям. Область пчеловодства также включает в себя множество слов и терминов.

Автор заявляет, что в таджикском языкознании нет отдельных исследований, охватывающих все аспекты данной темы, а в русском языкознании исследования по этой теме появляются в виде отдельных диссертаций.

Также автор отметил, что большинство этих слов происходят из первых периодов развития таджикского языка. Также путем анализа выявлено, что слова и термины из области пчеловодства, хотя и имеют разные формы, но смысл и содержание у них одинаковые. В связи с тем, что в этой местности проживают представители как северных, так и южных диалектов, эта группа слов циркулирует в речи представителей диалектов Гиссарской долины.

Ключевые слова: язык, поле, термин, диалект, стиль, Гиссарская долина, этнолингвистика, пчеловодство, таджикский язык, северный южный диалект.

ETHNOLINGUISTIC VIEW OF THE WORDS AND TERMS OF BEEKEEPING IN THE DIALECTS OF THE HISAR VALLEY

The article states that the language contains many words and terms that are directed to different fields. The field of beekeeping also includes many words and terms. The author stated that there is no separate research in Tajik linguistics that covers all aspects of this topic, but in Russian linguistics, research on this topic appears in the form of separate dissertations.

Also, the author noted that most of these words originate from the first periods of Tajik language development. Also, it has been revealed through the analysis that the words and terms of the field of beekeeping, although they have different forms, but their meaning and content are the same.

Due to the fact that representatives of both northern and southern dialects live in this area, this group of words circulates in the speech of the heirs of the dialects of the Hisar Valley.

Keywords: language, field, term, dialect, style, Hisar valley, ethnolinguistics, beekeeping, Tajik language, northern style, southern style.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 917116426.

Сведения об авторе: Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 917116426.

Information about the author: Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna – Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik language. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)917116426.

СУБСТАНТИВАТСИЯ ДАР ОСОРИ АБДУЛҲАМИД САМАД

Раҳматуллозода Сахидод
Валиев Чамшед

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Таҳқиқи калимасозии осори адибони забардасти давраҳои гуногуни адабиётмон яке аз масоили мубрами илмист. Махсусан, маводи осори устод Абдулҳамид Самадов барои таҳқиқи забоншиносон маводи бениҳоят хуб дода метавонад. Бино бар ин, баррасии масоили марбут ба субстантиватсия дар осори адиб барои тақмили масъалаи мазкур мусоидат мекунад.

Калимаҳо дар натиҷаи ба ҳиссаи дигари нутқ гузаштан аз лиҳози меъёрҳои ҳам морфология ва ҳам синтаксис дар нутқ мақоми дигар пайдо мекунанд. Ҳодисаи ба исми гузаштани сифатҳо (ҳам аслий ва ҳам нисбӣ) тарзи маъмули калимасозӣ (номсозӣ) ба шумор меравад. Чунончи, сифатҳои маъмули *сурхак, ширин, гадо, азиз, дилёб, қачак* (сифатҳои аслий), *сангин* (сифати нисбӣ) ва амсоли инҳо дар матни ҳикояву қиссаҳои А. Самад чун исми хос барои ифодаи номи одамон истеъмоли ёфтаанд: - *Обо, калу кӯр мансабдор шуду ҳамин Сурхак не* [18, 294]. *Ин мулло Ҳудову ростӣ аз ун хел чашмаву обҳои софи ширин камбағали камбағаланд* [18, 76]. *Ширин, дам ба дарун, ин шикваҳои ба назараш бечои шавҳарро нашунида ангишт* [21, 220]. *Охир, гадо нишонаи паст буд. – Ин кадом Гадо бошад. Ҳар гадо ҷам бошад, номаи дар гӯр* [18, 28]. – *Э азиз, овоза бисёр асту қору кирдор қироӣ не!* [18, 44]. *Азизи маҷлис бо истеҳзо посух дод* [18, 111]. – *Номи одам ба қору рафтараи ин қадар мувофиқ мешудааст; дилёби ростин аст!* [18, 20]. *Лек Дилёб як инсонӣ одӣ, хокӣ ва бар сари худ озод аст* [18, 20]. *Қачак даме хомӯш истода, якбора, хастаҳол нолиш баровард: - Номаи қачак асту суҳанам рост!* [17, 63]. *Бори гарон буд ин қору, азоб буд, азоби сангин* [21, 5]. *Сангин мақсадро нафаҳмид* [18, 45].

Бо унсурҳои калимасозӣ аввал сифат сохта шудааст ва бо мурури замон аз сифат исми шудааст. Ин ҳодисаро дар забон субстантиватсия меноманд: Ҷони **нодон** дар азоб (мақ.). **Нодон**-аслан сифат. Дар ин ҷо субстантиватсия, яъне чун исми истифода шудааст. Сеюмаш ба об даромад (субстантиватсияи шумораи тартибӣ). Имрӯзро ёбад, фардору намеёбад (субстантиватсияи зарф). Даромади қолхоз афзуд (субстантиватсияи феъл). Чақ-чақи онҳо тафсид (субстантиватсияи тақлиди овозӣ). Субстантиватсия се навъ мешавад: 1. Субстантиватсияи пурра. Тамоман ба қатори исмиҳо гузаштани дигар ҳиссаҳои нутқ: паранда, дарранда, ҳазанда, хонанда, нависанда, дӯзанда (сифатҳои феълӣ). 2. Субстантиватсияи нопурра. Ҳам ба маънои аслии худ ва ҳам дар қатори исмиҳо қору фармуда шудани дигар ҳиссаҳои нутқ: нотоб, қасал, бемор ва мисли инҳо (ҳам исми, ҳам сифат мешавад). 3. Субстантиватсияи муваққатӣ: ба исми гузаштани дигар ҳиссаҳои нутқ дар ҷумла, дар матни додасуда: *Оқшуда, Ҳаптак, Ҳудписанд, Беғӯш – номи ҳикояҳои Ҳаким Қарим* [14, 49].

Ҳамин шакли исмиҳои мураккабро дар забон субстантиватсия меноманд.

Зоҳиран, ҳодисаи гузариш ба падидаи сермаъноӣ монанд аст. Масалан, дар намунаи *оби ширин* сифат ба маънои аслий омадааст, вале дар мисоли *суҳани ширин* (хуш, хуб) сифати *ширин* ба маънои маҷозӣ омада, аз сермаъноӣ гардидани ин вожа гувоҳӣ медиҳад: *Дилёби ширин* – Дилёби азиз. Ё ин ки калимаи мазкур чун исми хос ба қору бурда мешавад, вале аломати аломатро чун зарфи тарзи амал ифода қардани вожаи *ширин* ва чун воситаи эҳтиром ба қору рафтани он ба ҳодисаи сермаъноӣ тааллуқ дорад: - *Дар суҳанҳои ширини бача садқа*

[15, 75]. - *Чуфт шавад. Аҷаб ширин навохтӣ?* [21, 97]. *Мардумро безобита кардан хуб не, Ширин* [21, 220]. – *Э биё, Дилёби ширин* [18, 25].

Дар зухуроти конверсия калима баробари қабули маъноӣ маҷозӣ ва яқчо бо маъноӣ маҷозӣ парадигмаҳои ҳиссаи дигари нутқро қабул карда, пайдо шудани унсури нави луғавӣ сабаб мешавад. Конверсия аз полисемия бо он тафовут дорад, ки зимни он маъноӣ дуҷуми калима моли ҳамон ҳиссаи дигари нутқ мешавад, вале сермаъноии луғавӣ дар доираи як ҳиссаи нутқ ба вуқӯ омада, барои минбаъд зухур кардани омонимҳо чун омили муҳим хидмат мекунад. Дар полисемия иртиботи маъноӣ нигоҳ дошта мешавад ва дар ин ҳолат маҷоз хеле калон аст. Вале дар конверсия бе маъноӣ маҷозӣ гирифтани калимаҳо ҳам онҳо метавонанд ба ҳиссаи дигари нутқ гузаранд.

Ба исм гузаштани сифатҳо таърихи хеле қадим дорад. Ба қавли Ш. Рустамов, «сабаби ба исм бештар дохил шудани сифат дар он аст, ки дар байни ҳамаи ҳиссаҳои дигари нутқ ба исм вай наздиктар мебошад. Сифат бе исм вучуд надорад. Сифатҳо гоҳо аломатҳоеро ифода мекунад, ки хосси ин ё он предмет мебошанд. Дар ин гуна мавридҳо аломат ба дараҷае маълум мешавад, ки баробари ифодаи он предмети вай ҳам пеши назар меояд» [13, 1981, 178].

Ба исм гузаштани сифатҳо дар робита бо парадигмаҳои исм, ки сифати субстантиватсияшуда ба он соҳиб мешавад, аз назар мегузаронем.

а) Субстантиватсияи сифатҳои асли. 1. Сифатҳои асли бе аломату нишонаҳои махсуси морфологӣ аз рӯи маъно бо предмети худ мувофиқат карда метавонанд. Чунончи, сифатҳои аслии *сиёҳу сафед* дар ин матн мафҳуми исми «чизе»-ро ифода карда бе парадигмаи махсус ба исм гузаштаанд: *Модар сиёҳу сафед нагуфт* [21, 249]. Дар рӯи мизи персонаж телефонҳои гуногунранг гузошта шудааст. Нависанда бе истифода аз вожаи *телефон* рангу аломати онҳоро ба ҷойи ҳуди предмет моҳирона истифода бурдааст: *...Сафед занг мезад, ки сурх, бонги сиёҳ қатъ нашуда, боизтироб ҷарангоси дастгоҳи сабз ӯро сӯяш меҳонд* [21, 181]. *Дароз пояшро ба рикоб ниҳода буд, ки асп чорхез гирифт* [19, 101]. Азбаски дар нутқи диалогӣ сухани шахси яқум ба шахси дуюм нигаронида шудааст, сифатҳо ҳамчун исм дар мақоми муҳотаб бе аломати морфологӣ ё қабули парадигмаҳои исм субстантиватсия мешаванд: *-То кай маро азоб медиҳӣ, сангдил* [21, 149]. – *Фиребгар, ноинсоф, сангдил! – гиряомез фиғон кашид ӯ* [21, 150].

Яке аз муҳимтарин нишонаҳои ба исм гузаштани сифат категорияи шумора -пасвандҳои ҷамъбандӣ қабул кардани он мебошад. Дар осори Абдулҳамид Самад чунин намунаҳо хеле зиёданд. Масалан, ӯ сифати аслии *безабонро* маҷозан ба ҷойи исми *бузу ғусфанд* кор бастааст. Муҳимтарин аломати исмшудани сифат дар чунин ҳолатҳо қабули пасванди ҷамъсоз аст: **а) бо пасванд -ҳо:** *Безабонҳо сабзаи яхбастаро чарида, касалии дарунрав мешаванд* [21, 45]. Ё ин ки вожаи *буздил* мафҳуми «тарсону»-ро ифода мекунад: *Буздилҳо дар мушхонаҳо пинҳон* [18, 46]. *Шиносҳо* гумон карданд, ки ин зани сарсахт савдоӣ шуда [21, 110]. *Бахилҳо, мумсикҳо, ҳасудҳо, - мегурунғад ба худ ӯ* [21, 143]. – *Беинсофҳо! Говкаллаҳо! Чӣ лозим буд? Ҳаёти як ҷавонро сӯхтан...* [17, 35]; **б) бо пасванди -он:** *Зери пойи нокасон хору зор шудан аз марг бадтар аст* [18, 52]. *Мамлакат ба кушторхона табдил меёбад, меғуфтанд фирориён* [18, 51]. *Калонсолон андешаманд, ҷавонон шоду мамнун. Онҳо дар ғӯшае базм меоростанд* [21, 102]. *Хурдсолон аз ин меҳрубониҳои афзун дар таҳи дил шоду зоҳиран ноҳинҷор... кур-кур меҳандиданд* [18, 96].

Муҳаққиқ Ғ. Ҷӯраев оид ба муносибати байни ҳиссаҳои нутқ дар муҳити лаҳҷаҳо чунин, менависад: «Агар исм (муайяншаванда) дар протсессии нутқ истеъмол нашавад, он гоҳ суффикси *-хо/-о* ба сифат ё сифати феълӣ мегузарад. Лекин дар ин ҳол кадом ҳиссаи нутқ, ки бошад, субстантиватсия шуда, ҳатман вазифаи исмро иҷро мекунад» [16, 43]. Ба назари мо ҳамноми шумора гирифтани сифатҳо исмҳои онҳо, ки иштирок намекунад, дар назар дошта мешаванд ва ин бори маъниро калимаи исмшуда мебардорад. Дар ин ҳолат исмҳо

(муайяншавандаҳо) ба ҳодисаи эллипсис гирифторм шудаанд. Муқоиса шавад: одамони фирорӣ – фирориён; шахсони бахил – бахилҳо; мардуми фиребгар – фиребгарҳо, одамони камбағал – камбағалон ва ғайра.

Парадигмаи дигаре, ки ба исм гузаштани сифатҳоро собит месозад, мавҷудияти категорияи муайяни ва номуайяни дар исмҳо мебошад. а) номуайяни тавассути бо исм ҳамроҳ омадани артикли **-е**, ҷонишинҳои номуайяни, шумораи **як** ба вуқӯъ меояд. Мисолҳо: - *О зираке, о хушомадгӯи гузарое, ...Ба ҷойи тавба, ба ҷойи узр себ овардӣ* [18, 167]. – *Ё тавба! Э разилҳое! Кӯр шавед, бадбахтҳои худозадае!* – даҳшатзада менолид домлло Латиф [18, 51]. – *Э носипосҳое, на аз сояи дарахт миннатдоранд, не аз хидмати роҳбарҳо* [21, 240]. *Кофире*, ҳудаи ба ҳама бегонаи бегона, ношиноси ношинос вонамуд-а? [18, 38]. – *Бадрафторе*, нағмаи нав баровардӣ-а? [21, 83]. *Як нокасҳое* шоҳид, даъвогару ҳукмравоанд, ки ҳуш аз сарат мепарад [18, 60]. Гумон мекунад, ки **як бегонаи аҷнабӣ** ба сараш тангаҳои тилло мепошад [18, 43]. Дар ҳавли аз ҳамдигар чор-панҷ метр дур ду асп ба яккамехҳо баста меистод. *Яке сафеду дигаре* сиёҳмушкин [19, 44]. *Ягон бузбалаи ғамхора* тағи чаши кардай-а? [19, 17]; б) Аломати муайяни доштани исмҳо, ки он ба воситаи пешоянду пасояндҳо, ҷонишинҳои ишоратӣ ва пеш аз онҳо омадани нидоҳо ва ҳиссачаҳои ишоратӣ ифода меёбад: - *Ин ҷанги лаънатӣ, ин деви ҳафтсар ба ҳаромзодаву оқинадарон, гушнапушту рӯбоҳмизочони палидак*, - дар тухмашон алов! – пушту паноҳ шуд [18, 140]. *Пиру ҷавонро* аз пеши роҳаш бо зарби шаттаву тозиёна гурезонд [18, 59]. *Не бадаширо* зикр мекарду на *некаширо* [18, 274]. *Ҳалолатро* ёфтӣ! – бо кароҳат гурунгид Раҳимбек [19, 86]. ...аз нигоҳи орому бохиради ӯ як сухани дӯстдошташиро хондам: **ба нодон** насиҳат ҳайф аст [19, 10]. – *Худо мезанад ин палида* [18, 52]. *Ин аз он гадоҳо нест!* [18, 28]. *Ин сиёҳнича* ягон байти дигар намедониста бошад? [21, 97]. *Чунон доно*, ки тамоми сирру асрори оламу одама фаҳмид [21, 212]. – *Эй беимон*, мурданат наздик аст, аз ҳад нагузарон! [18, 142]. *Эй гӯли гаранг*, ҳушта ба сар гир. *Эй ҳафтафаҳм*, хоҳири фарзандҳо буд, агане хоката мебехтам [18, 292-293]. – *Э говҷигаре*, аз сағ битарсӣ, ба духтари кас гап напарто! [17, 26].

Сифатҳо дар мақоми исм амал карда, бандаки изофӣ қабул мекунанд ва калимаҳои дигари сифатиро ба худ тобеъ месозанд: *Э худозадае, э расвои бадзоте...* [18, 172]. *Ягон рӯз ин мумсики бадбахт* дар болои китоб ҷон медиҳад [Парронҷаҳо, 23].

б) **Субстантиватсияи сифатҳои нисбӣ**. Зухуроти ба исм гузаштани сифатҳои нисбӣ монанди сифатҳои аслий фаровон набуда, дар осори А. Самад теъдоди наҷандон зиёди сифатҳои нисбии чун: **деҳотӣ, шахрӣ, кӯҳистонӣ, таҳҷойӣ** ва ғайраро мушоҳида кардан мумкин аст, ки бе қабули пасвандҳои ҷамъсозӣ **-он/-ён** ва **-ҳо** ва бо гирифтани воситаҳои ҷамъсозӣ чунин сифатҳо ба исм гузаштаанд. Чанд намуна: *Вай ба тавиш, ғаму шодии деҳотиён* шарикӯ мубтало ба сари худ мезист [21, 4]. ...Одамони барҷомондаву *деҳотиро* бо фиребу найранг гонат мекарданд [21, 215]. *Норизой, кашмакаш, бухлу кинаварӣ, ба водӣ шаҳриву кӯҳистонӣ* ҷудо кардани мардум боис шуд [18, 44]. *Бераҳмона* гӯшмолу ҷазо медоданд *таҳҷойиро* [21, 199].

Ба ҳамин тариқ, сифатҳо дар ҷараёни нутқ ба ҷойи предмет ба кор рафта, парадигмаҳои исмро соҳиб мешаванд. Падидаи бевосита ба исм гузаштани сифатҳои аслий, қабули пасвандҳои ҷамъсозӣ **-ҳо**, **-он/-ён**, категорияи муайяниро номуайяниро қабул кардани сифатҳо, ки ин хосияти исм мебошад, дар сифатҳои субстантиватсияшуда низ ба мушоҳида расид.

Субстантиватсияи шумораҳо. Бо Ш. Рустамов комилан ҳамфикрем, ки «шумораҳо бо роҳи конверсия ба исм хеле кам мегузаранд. Шумораҳо, пеш аз ҳама, номи ададҳои алоҳидаи абстракт мебошанд ва ҳамин хусусияташон имконият медиҳанд, ки онҳо дар ҷумла ҳамчун исм истифода шаванд» [13, 185]. Дар осори Абдулҳамид аҳёнан бошад ҳам, ҳар ду навъи шумораҳо: микдорӣ ва тартибӣ дучор меоянд. Масалан, калимаи **ҳазор** мафҳуми шумораи микдории ададиро ифода мекунад. Бо қабул кардани пасванди ҷамъбандии **-ҳо** на хусусияти

ададиро, балки мафҳуми бисёриро ифода мекунад. Ба ҷойи предмет истеъмоли шуда, ба исми мегузаранд. Чунин шумораҳо, ки пасванди ҷамъсоз гирифтаанд, дар ин гуна мавридҳо мафҳуми кулро ифода мекунад, ки ин категория ба исми мансуб мебошад: *Ҳазорҳои дигар аз ғами ҷонсӯзи шохидон, расидани хатти сиёҳ, даҳшати нодориву бекаси бо ҳасрат захри марг чашиданд* [21, 114].

Шумораҳои тартибӣ ба воситаи ба шумораҳои аслии адабӣ ҳамроҳ кардани пасвандҳои **-ум/-умин** тартиби предметҳоро ифода мекунад. Дар субстантиватсия шудани онҳо нақши пасвандҳои **-ӣ, -ин** дар намунаҳои *дуҷумӣ, сеҷумӣ, сеҷумин*; бо артикли номуайяни омадани шумораи микдории **як<якero** дидан мумкин аст. Чанд мисол: *Ва яке сари по, дигаре дутаҳ, сеҷумӣ кунлағжонак пеш меҳезаду аз пасаш қабза-қабза, сатрӣ-сатрӣ, банд-банд гандум ба замин меҳобад* [18, 149]. – *Арӯшаванда мешавад, - гуфт дуҷумӣ. – Аз байни мо зан мегирад, - хандон – хандон тахминашро ба забон овард сеҷумӣ ва дар дили духтарон отаи ангехт* [21, 157]. – *Ҳо, Худо он рӯзи сиёҳа ба душмани кас нишон надихад, ба суҳбат шарик мешавад сеҷумӣ* [18, 25]. – *Э, ин қадар бамуҳаббат шудани ҳамсояро дар умрам надидам, - ҳайратомез изҳор намуд сеҷумин* [22, 118].

Бо корбурди шумораҳои субстантивӣ нависанда тартиби амалу фаъолияти персонажҳоро зимни иҷрои амалу коре чунон инъикос намудааст, ки дар ҳолатҳои зикрфта шумораҳо мафҳуми шахсро ифода кардаанд. Падидаи мазкур дар забони осори Абдулҳамид Самад каммаҳсул бошад ҳам, ҳамчун ҳодисаи забонӣ нодида гирифтани он кори савоб нест.

Бо ҳамин, метавон гуфт, ки исмишудани ҳиссаҳои нутқ ҳодисаи муҳими забонӣ буда, асосан, ҳиссаҳои мустақилмаънои нутқро фаро мегирад. Калимаҳои, ки ба ин ҳодиса гирифтор мешаванд, категорияҳои грамматикӣ исмиро гирифта, дар ҷумла валифаҳои мансуб ба исмиро иҷро мекунад ва чунин исмиҳо дар осори нависанда хеле зиёданд, ки дар ҳади як мақола баррасӣ гардидаанд.

КИТОБНОМА

1. Виноградов В.В. Вопросы современного русского словообразования. // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М., 1975. С. 155-166.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
3. Касимов О. Деривация в «Шахнаме» Абулқасима Фирдавси [Текст] / О.Касимов. – Душанбе, 2006. – 186 с.
4. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. – Сталинобод, 1954. – 50 с.
5. Низомова С. Калимасозии исм дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе, 2002. – 180 с.
6. Оранский И.М. Иранские языки. – М., 1963. – 203 с.
7. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. – М., 1973. – 210 с.
8. Раҳматуллозода С. Калимасозии исм (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқии забони тоҷикӣ). – Душанбе: Дониш, 2019. – 226 с.
9. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1972. – 79 с.
10. Рустамов Ш. Исм. – Душанбе, 1981. – 220 с.
11. Хоркашев С. Истилоҳоти калимасозӣ. – Душанбе, 2012. – 67 с.
12. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯи забони «Ғулистон»-и Саъдӣ). Масъалаҳои забон ва адабиёт. – Душанбе: 1975. Қисми 1. – 283 с. Қисми 2. – 307 с.
13. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабӣ тоҷикзабон. – Душанбе: Дониш, 1975. – 228 с.

МАНБАҲО:

14. Абдулҳамид Самад. Талош. – Душанбе: Адиб, 2002. – 384 с.
15. Абдулҳамид Самад. Гардиши девбод. – Душанбе: Адиб, 2007. – 568 с.
16. Абдулҳамид Самад. Парронҷакҳо. Аспи бобом. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 228 с.
17. Абдулҳамид Самад. Парронҷакҳо. – Душанбе: Садои Шарқ, №6 соли 2013. – 135 с.

18. Абдулҳамид Самад. Шаҳсутун (Гулчини ҳикояҳо). – Душанбе: Адиб, 2020. – 288 с.
 19. Абдулҳамид Самад. Шохи чанор. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 128 с.

СУБСТАНТИВАТСИЯ ДАР ОСОРИ АБДУЛҲАМИД САМАД

Баррасии осори нависандагон дар самти забон ва махсусан дар баҳши субстантиватсия, яке аз масъалаҳои мубрами илмӣ дар забонишиносии муосири тоҷикӣ ба шумор меравад. Осори нависандаи машҳури тоҷик Абдулҳамид Самадов дар ин самт диққатҷалбкунанда аст. Нависанда дар осори худ аз роҳҳои гуногуни калимасозии морфологии исм кор гирифтааст ва яке аз онҳо исм шудани калимаҳо мебошад. Ин аст, ки субстантиватсия дар настри бадеии адиб мақоми назаррас дошта, нависанда аз он хеле пурмахсул истифода кардааст. Дар осори адиб субстантиватсияи сифатҳои аслӣ, нисбӣ, шумораҳо ва ғ. дида мешавад, ки дар ин мақола баррасӣ гардидааст.

Хусусияти барҷастаи калимаҳои исмишуда аз он иборат аст, ки категорияҳои исмро қабул карда, хусусиятҳои грамматикӣ онро фаро мегиранд.

Калидвожаҳо: исм, субстантиватсия, осор, Абдулҳамид Самад, калима, морфология, синтаксис, сермаъноӣ, вожа, исмҳои мураккаб, конверсия, субстантиватсияи сифатҳои аслӣ, субстантиватсияи сифатҳои нисбӣ, субстантиватсияи шумораҳо.

СУБСТАНТИВАТСИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ АБДУЛҲАМИДА САМАДА

Анализ творчества писателей в области языка и особенно субстантивация является одним из важных проблем на нынешнем этапе развития таджикского языка. В этом плане является очень интересным материал произведений известного таджикского писателя Абдулхамиды Самата. В своих произведениях писатель использовал разные способы морфологического словообразования имён существительных, и одним из них является субстантивация. Поэтому, субстантивация имеет важное место в художественной прозе писателя и он использовал её очень продуктивно. В произведениях писателя наблюдается субстантивация прилагательных (качественных и относительных), числительных и др. частей речи, о чём идёт речь в данной статье.

Отличительной чертой лексем, подвергших субстантивации, является то, что они принимают категории существительного и приобретают его грамматические особенности.

Ключевые слова: имя существительное, субстантивация, произведения, Абдулхамид Самад, слово, морфология, синтаксис, многозначность, слово, сложные существительные, конверсия, субстантивация качественных прилагательных, субстантивация относительных прилагательных, субстантивация числительных.

SUBSTANTIVATION IN THE WORKS OF ABDULHAMID SAMAD

Analysis of writers' creativity in the area of language and especially substantiation is one of the important problems of the current stage of development of the Tajik language. In this plan, the work of the famous Tajik writer Abdulshamida Samada is very interesting material. In his works, the writer used different ways of morphological word formation of nouns, and one of them is substantiation. Therefore, substantiation has a significant place in the writer's prose, and he used it very productively. Substantiation of adjectives (qualitative and relative), numerical, etc. is observed in the writer's works. части речи, о чём идёт речь в данной статье.

An important factor is that the lexem has undergone substantivization, so that they accept the category of the noun and acquire its grammatical feature.

Keywords: noun, substantiation, works, Abdulhamid Samad, word, morphology, syntax, multiple meanings, word, compound nouns, conversion, substantiation of original adjectives, substantiation of relative adjectives, substantiation of numbers.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллозода Сахидод Раҳматулло-доктори илми филология, профессор, узви вобастаи АМИТ, муовини раиси Кумитаи забон ва

истилохоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Телефон: (+992) 919002178. E-mail: saxidjdi@list.ru

Валиев Ҷамшед Абдурасулович- ассистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: (+992) 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru

Сведения об авторах: Рахматуллозода Сахидод Рахматулло - доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ, заместитель председателя Комитета языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан. Телефон: (+992) 919002178. E-mail: saxidjdi@list.ru

Валиев Ҷамшед Абдурасулович-ассистент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: (+992) 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru

About the authors: Rahmatullozoda Sakhidod Rahmatullo, Doctor of Philological Sciences, Professor, corresponding member of ANNT, vice Chairman of the Language Committee and terminology under the Government The Republic of Tajikistan. Phone number: (+992) 919002178. E-mail: saxidjdi@list.ru

Valiev Jamshed Abdurasulovich, assistant in the Department of Tajik Philology of the Tajik State University named after Sadridin Any. Phone number: (+992) 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

УДК: 550.891

НАВГАРОӢ ДАР ҒАЗАЛ

Аскар Ҳаким

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дигаргуниҳои муҳимме, ки дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ҷамъият руҳ медиҳанд, ба адабиёт таъсир гузошта, дар шакли муҳтавои он зоҳир мешаванд, ва азбаски шеър, ва махсусан, шеъри ғинаӣ, ки аз ҳассостарин анвои адабӣ ба шумор меояд, аз ин гуна дигарсозӣ пештар ва бештар аз ҳама таъсир мепазирад. Бинобар ин, таҳаввулоте ки дар кишварҳои форсизабон – Эрону Афғонистону Тоҷикистон дар тӯли қарнҳои ХХ–ХХІ руҳ доданд, ба шеъри онҳо, ба яке бештару ба дигаре камтар, сифатҳои тоза ворид карданд, ки бар асари он таҳаввулот ба вучуд омада буданд. Баҳси шеъри нав, ки аз Нимо Юшич дар асоси назарияи шеър ва ҷаҳонбинии тозаӣ шоирона ба таври густарда доман паҳн карда, соҳаҳои гуногуни он, масъалаи мутобиқати анвои суннатии шеър, аз ҷумла ғазалро барои ифодаи маънии мазмунҳои воқеоти замон ва эҳсоси тафаккуроти шахсияти шеър фаро мегирифт, дар мувоҳисаҳои адабии ин се кишвар мавриди андешаҳо буд. Ҳоло, дар ин мақола, дар мисоли китоби ғазалҳои яке аз шоирони соҳибсабки Афғонистон, ки дар ҷавонӣ солҳо дар Эрон ва баъдан дар Суед (Шведсия) зиндагӣ фаъолият мекунад, суҳан хоҳад рафт, ки дар давоми кӯшиши он навиҷдорӣ чӣ натиҷае ба даст овардааст.

Номи Муҳаммад Шариф Саидӣ, ҳарчанд дар муҳити адабии Афғонистону Эрон маъруф аст, аммо дар Тоҷикистон шиносоии густардаи он акнун оғоз хоҳад шуд ва имон метавон дошт, ки ҷойгоҳи вежаи худро пайдо хоҳад кард. Ашъори ин шоир, ки аз воқеияти имрӯзии зиндагии мардуми Афғонистон бармеояд, мамлуи ғоҷаҳои фардӣ иҷтимоӣ. Бинобар он, мутолиаи он барои тафреҳ набуда, бар дӯши хонанда бори гарони ҳамдардӣ фуруд меорад ва барои муайян намудани ҷарови ҷуни он ба андешаҳои амиқ вомедорад. Табиист, ин ғоҷаҳоро ҷунон бояд гуфт, ки на танҳо дар дили гирифтори онҳо асар бигзоранд, балки ҷону дили онҳоеро ҳам тақон диҳанд, ки дур аз ин ғоҷаҳо зиндагӣ доранд. Ин махсусан барои Муҳаммад Шариф Саидӣ, ки солҳост дар муҳоҷират, дур аз ватан, дар Суед, зиндагӣ мекунад, муҳим аст, зеро хонандагони ӯ на фақат форсизабонон – тоҷикону афғонҳоро эронӣ, балки форсидонҳои Урупо ва миллатҳои дигар ҳам мебошанд, ки асарҳои ба забонашон тарҷумашудаи шоирро меҳонанд. Муҳаммад Шариф Саидӣ худ ба дараҷае кӯшост, ки дар замони муҳоҷират забони шведиро омӯхта, ба он асар навишта, барандаи ҷоиҳои созмони навиҷандагони ин кишвар ҳам шудааст. Ин далелест, ки ӯ кори адабиро барои ҳамеша шӯғли асосии зиндагии худ қарор додааст, дар ҳоле ки баъзе аҳли адаб чун ба муҳоҷират, махсусан агар ба Урупо мераванд, маҷбур мешаванд, ки барои таъмини маош ба ҷойи кори адабӣ бештар ба қарбҳои дигар машғул шаванд, ки ин ба мақоми эҷодияшон асар мегузорад, вале Муҳаммад Шариф Саидӣ аз ин қабил мустасно аст. Фаъолияти адабии ӯ сол ба сол, на фақат аз назари мазмуну муҳтаво, балки сохтор ҳам амиқу густардатар мешавад. Дар замоне ки ӯ муқими Афғонистону Эрон буд, шеърро асосан дар қолабҳои суннатӣ суруда мешуд, дар муҳоҷират ба иншоӣ ашъори нимоӣ ва сафед ҳам рӯй оварда, намунаҳои шоистаи таҳсин офаридааст, яъне ӯ ҳамеша дар пайи ҷустуҷӯ ва таҷрибаҳои тоза будааст. Вале алоқии ӯ ба нави ғазал ҳамешагӣ будааст.

Муҳимтарин вежагии ғазалҳояш дар мазмуну муҳтавои тоза, забони муносиб, ки ин муҳтавои тозаро ба ҳама ифода мекунад ва аз назари баён сабки ривояти доштани онҳо

мебошад. Ғазали ривоятӣ дар шеъри классикии мо дар давраҳои аввали мавҷудияташ вомехӯрад, аммо баъдан хеле ба нудрат ба назар мерасад, зеро дар ҷараёни рушду такомули баъдӣ истиқлоли маъноии байтҳои он бештар шуда, ҷанбаи ривоятӣ коҳиш меёбад. Вале ғазали ривоятии Муҳаммад Шариф Саидӣ аз ғазалҳои ривоятии пешин фарқ мекунад, дар он ривоят бисёр нозук, пардапӯшона ва бештар тасвиргарона мебошад, ҳулосаи шеър бевосита баён нагашта, зимни сурат ё ривоят ҷой мегирад, ки дарки он аз хонанда андешаи ғаёлу тааммули бештарро тақозо менамояд, вале чун дарк мешавад, асараш хеле амиқ ва бадеъ боқӣ мемонад. Шеъри Муҳаммад Шариф Саидӣ ҳамин гуна вежагиҳои тозаву пурбор дорад, бинобар он, ӯ ҳам дар радифи шоирони мубтакир ва пешоҳанги навҷӯй ба «такомули ғазали форсӣ ба «ғазали наву тасвирӣ» расид. Ин навъ ғазал таҳти таъсири сайтараи шеъри нави форсӣ қарор дорад ва аз имконоти шеъри нав, ҷӣ аз назари забон ва ҷӣ аз назари мазмун истифода мекунад» [3, 230].

Дар баҳри беканори ғазалҳои имрӯз, ки сафҳаҳои китобу шабакаҳои иҷтимоиро пур кардааст, бо ғазал ному мавқеъ пайдо кардан сахл коре набуда, ба ҳар шоир муяссар ҳам намешавад, аммо ин чун ба Муҳаммад Шариф Саидӣ даст додааст, худ далели шоири тавоно будан ва тозагию пурмаъноии ғазалҳои ӯст. Муҳтавои ғазалҳои ӯ асосану амиқан иҷтимоист, ки баргузидатарин, писандидатарин ва муҳиммтарин муҳтавои ҳамешагии шеъри ҳамаи замонавӣ, то даме ки инсоният ба адолати саросарии иҷтимоӣ мерасад. Ин маънӣ, ки дар заминаи зиндагии мардуми Шарқ ва махсусан Афғонистон, ки Саидӣ шоири он аст, сурати бадеӣ мегирад, ба намои фоҷиавӣ рух менамояд, ки табиист, зеро вазъи имрӯзии ин кишвар ҳамин гуна аст. Бинобар он, ғазали оғозини китоби «Садои маҳшар»-и ӯ, ки «Далели ҳанҷара бастан чист?» ном дошта, аз вазъи мазлумонаи занони кишвар сухан меронад ва онро барои озодӣ, комилҳуқуқӣ ва ҷомеаи мардумсолорӣ «дод бизан» меғӯяд, ҳаргиз фоҷиائي танҳо занон нест, он бештар фоҷиائي мардон ва тамоми ҷомеа аст, ки мақоми занро ба дурустӣ нашонохтаанд:

Шаб аст, бо нахи овозат бидӯз парчами исёнро,
Вагарна, мондану пӯсидан миёни риштаву сӯзан чист?
Тамоми мантиқи инонро, ки бар ғурури ту меҳанданд,
Шикофтаму нафаҳмидам, ки пеши мантиқашон зан чист [7, 19].

Муҳаммад Шариф Саидӣ дар яке аз гуфтугӯҳояш далели навишта шудани ин шеърро чунин шарҳ медиҳад: «...ба хабари Би-Би-Сӣ гӯш мекардам, ки дар хабар гуфт: пахши садои зан дар родӣ ва телевизион мамнуъ ва ҳаром аст. Ман воқеан ранҷидам, ки ҷӣ тур аст нисфи як ҷомеа ва як пайкари башарӣ иҷозаи ҳарф задан надошта бошад... аслан ба унвони инсон матраҳ набошад... мисли як ҳайвони хонагӣ зиндагӣ кунад. Ин барои ман бисёр ранҷовар буд ва ёдам меояд, ки ман ин шеърро бо гиря гуфтам» [2, 156].

Аз ин гузашта ба шеъри «Даҳмае сард – ба Лидо Умед ва духтароне, ки дар Хирот худсӯзӣ карданд», мерасем, ба фоҷиائي аз ин ҳам ваҳшатангезтар рӯбарӯем, ки, мутаассифона, дар ватани шоир ҷой дорад ва ба андеша меравем, шоире, ки бо шунидани хабари мамнуии садои занҳо дар радиову телевизион ба гиря расида, шеър гуфт, дар ҳоли навиштани ин шеър ҷӣ ҳоле ва ҷӣ дарде ҷонгудозе дошт?! Хонандаро он чиз ба ҳайрат меорад, ки шоир ҷӣ гуна метавонад дар баробари ин қадар ваҳшоният фарёди ҷонгудози ҳудро фурӯ бурда, бо сабки дар назар орому ҳамвор фоҷиائي гӯшношуниди духтарони мазлумро бозгӯ кунад, ба замми он ки муносибати ҷомеа ба он аз он ҳам ваҳшатангезтар аст, зеро вақте шоир менависад, ки:

Бар сару гесуву мӯбандат патрул бирез,
Баъд оташ зану дар қиртарин шаб бигурез [7, 24]. –

пай бурда мешавад, ки сухан аз чӣ гуна ғоҷи ваҳшатангез аст, ки ҳатто шоир ҳангоми ҳикояти воқеа гӯё духтарро ба ин қор – худсӯзӣ даъват мекунад, зеро зиндагии ӯ аз ин ҳам ваҳшатбортар буда, ин роҳи ҳалосӣ аз он сабуктар ба назар меояд. Қомеаи ғофил аз дарди духтар дар ҳаққи ӯ чӣ ҳукми ғоҷабортаре содир мекунад:

Ҳукм карданд, ки бар гӯрат оташ бизананд,
Шаби ҳафтум қаламу дафтари аксатро низ [7, 24].

Дар ин ҳол, ҳонандаи шеър бешак ҳис мекунад, ки дарди шоир аз дарди он духтари худсӯз бештар аст, ки қамтар нест, ва аз Худо меҳонад, ки дили ӯро ба саломат нигоҳ дорад. Ин сабки ривояти ором бар муассирии шеър як бар чанд меафзояд. Шоир хеле огоҳона ин байтро, ки шеър бо он бояд ҳулоса мешуд, якбора пас аз байти матлаъ меорад, ки дар аввал ваҳшонияти қомеаи ҳурофотзадаи мазҳабӣ ва муносибати ҳудро ба он амиқ таъсиргузор нишон диҳад, пас дар идомати ҳикояти воқеа дар панҷ байт аз паҳлуҳои он ғоҷи сухан меафзояд, ки яке аз дигаре асабортар аст:

Хона зиндони сиёҳат шуду занҷират ашк,
Нола девор шуду даҳмаи сардат даҳлез... [7, 24].

Ва дар охир боз ба матлаи шеър баргашта, онро бо қаме тағйир чунин ба анҷом мерасонад:

Сабри беҳуда чӣ қор ояд дар даҳмаи сард,
Бар сару ғесуву мӯбандат патрул бирез [7, 25].

Ду ғазали дигаре ҳам, ки дар ин китоб омадааст, паҳлуҳои аз ин ҳам ғоҷабортари зиндагии қанону духтарони мазлуми Афғонистонро ба қалам мекашад, ки «Афсарҳову аскарҳо» ва «Ҳаромӣ» унвон шудааст. Дар ғазали аввали ривоят аз воқеаест, ки афсари сармаст бо зӯри духтареро аз хона берун мекашад ва бо аскарон – дӯстони худ ӯро бо бозиву шиканҷа таҷовуз мекунанду мекушанд ва дар майдонаш раҳо мекунанд. Шоир бо ишорати нозук аён менамояд, ки духтар дастнорасидаву боқира ва аз табақаи бенавоён аст, «лолаи ҳунини домон» ва «синабанди дастдӯз» ба ин гувоҳи медиҳанд:

Қанори пайқари садқора вақте модараш омад,
Шиносойӣ намуд аз лолаи ҳунини домонаш.

Шиносойӣ намуд аз синабанди дастдӯзи ӯ,
Ки аз чоки пур аз ҳун буд берун нӯки пистонаш [7, 70].

Дар ин ғазалҳо дар баробари тасвири ваҳшонияти ғоҷаҳо то чӣ андоза бо таҳаммулу бурдборӣ ва зоҳиран оромона сухан гуфтани шоир ҳайратангез аст, ки ба хоҳири нигоҳ доштани меъёри ривоят ба ҷо оварда мешавад ва ин таҳаммулгарой дар баён дар дили ҳонанда ғалаёни шӯру ғиёни фароғири қисму қонро барпо мекунад. Ҳамин тариқ, дар ғазали «Ҳаромӣ», аз ғоҷи зане сухан меравад, ки дар натиҷаи зӯровари марде ҳомила гашта, ҳоло дар сурати гунаҳкор дар назди қозӣ қарор дорад ва, ба ҳар ҳол, умед ба адолати қозӣ мекунад, вале чун ба қозӣ он таҳқир ва «...эӣ зан, бигӯ зи тазвират»-ро мешунавад, аз зарбати ин сухан ҳамл берун меафканад. Ва ҳоло бар ин воқеа ва давоми ҳулосаи он тавачҷуҳ шавад, ба чӣ андоза дар баён пуртаҳаммулу меъёршинос будани шоир ба ҳубӣ дарк мешавад.

Дард дар банд-банди ту печид, зери пойи ту бачча чеғ кашид,
Ту гирифтӣ, ба гиря бўсидӣ, нола афтод дар мазомират.

Чаккуши додгоҳ данге кард, ҳар касе фикри порасанге кард,
Осмон ногаҳон диранге кард, ва сиёҳӣ гирифт дар кират [7, 74].

Махсусан дар байти мактаъ, ки бе гуфтани сухане дар бораи ҳукми ваҳшиёна ноодилонаи қозӣ ва ҳамовоии мардуми хурофотзадаву дар асри санг қарор гирифта, ки ба сангсор кардани ин зани бегуноҳи чабрдида ҳозиранд ва осмони зиндагии ўро аз ҳаракат боздошта, дар сиёҳии қир ғарқ мекунанд, ба мўҷазбаёнии шоир рӯ ба рӯем. Ин ҷо аз ҳама ваҳшатноктар ҳамраёии ҷомеа бо қозии беадолати худ аст, ки шоир ҳатто дар бораи он сухан намегӯяд ва қазоватро ба худӣ хонанда вомегузорад.

Ин ғазал аз назари сохтору шакл низ ҷолиб аст. Он дар яке аз вазнҳои баҳри хафиф, ки афоилаш: фоилотун мафоилун фаълун (фаилун) мебошад, ба қалам омада, ҳар мисраъ аз такрори дубораи он сурат мегирад ва аз 22 ҳичо иборат шуда, бо дарозии ҳамворию бешитобии худ барои ривоят бештар мувофиқ мегардад:

Дар дили ту чанини бетобист, // ҳай лагад мезанад ба тақдират,
Фикри як баччаи ҳаромии шӯх, // мекунад чун занони деҳ пират [7, 73].

Ғазал аз 7 байт иборат аст ва ба ҷуз байти аввал дигар 6 байти минбаъда ҳама қофияҳои дарунӣ доранд, ки ин дар ғазали ривоятӣ бисёр нодир ва дар айни ҳол, ниҳоят ҷозиб аст. Ҳамчунон ки Сируси Шамисо, менависад «мусикии берунию (канорӣ) аз баррасии вазну қофия ва радиф маълум мешавад» [8, 153] ва ҳоло барои намуна танҳо байти мактаъ оварда мешавад, ки ин ҳамоҳангии мусикӣ вожаҳои қофияву радифҳо – данге кард, санге кард, диранге кард – нишон дода шавад, ки онҳо то чӣ андоза ифодаи фоҷиавии ҳодисаро шадид мекунанд, ки он то дер замон дар гӯш танин меандозад:

Чаккуши додгоҳ данге кард, ҳар касе фикри порасанге кард,
Осмон ногаҳон диранге кард, ва сиёҳӣ гирифт дар кират [7, 74].

Ин байт ва байтҳои дигаре аз ин қарор, ки дар ғазалҳои шоир ҷой доранд, ба қотеият тасбит месозанд: «...санъати шоир дар ин маворид дар он аст, ки санъати худро аз назар маҳфӣ нигоҳ бидорад, ва ин ҷост, ки каломи манқул аз Увайд, гўяндаи румӣ, содиқ дармеояд, ки мегўяд, ҳунар иборат аст, аз пинҳон доштани ҳунар» [4, 87].

Дувумин мавзӯе, ки дар ғазалҳои шоир матраҳ шудааст, бевосита ҷанг аст, ҳарчанд қисмати фоҷиабори занон, ки аз онон дар ғазалҳои ғавқуззикр сухан рафт, низ ба мавзӯи ҷанг иртибот мегирад, зеро он фоҷиаҳо ҳам оқибати ҷомеаи ҷангзада мебошанд. Агар ба асл нигариста шавад, қариб дар аксари ғазалҳои шоир осори ҷанг дида мешавад, он дар тасвири ҳолатҳо, рӯҳияҳо, андешаҳо, ашё, ҷузъиёти бадеӣ эҳсос гаштаву дар намои ҳодисоте, ки мегузаранд, ба назар меоянд. Дар баробари ин, боз ғазалҳои ҳастанд, ки қомилан ва маҳз мавзӯи ҷангро фаро гирифта, саҳнаҳои мудҳишӣ онро тасвир мекунанд, ки ғазалҳои «Мусофирон», «Ҷанг», «Яқавланг», «Ҷунун», «Шаҳри қадимии мо», «Қиссаи хунини ҷомаҳо» аз қабилҳои онҳо мебошанд. Аз ин рӯ, метавон ба ҳулосае расид, ки дар ҷомеаи Афғонистон ҷиҳате, соҳае, гӯшае нест, ки онро асари ҷанг фаро нагирифта, ҳароб накарда бошад, ва ин фоҷиаи бузургест. Фоҷиаи аз ин ҳам бузургтарини ин ҷанг боз дар он аст, ки дар он фарқ байни дўсту душман нест, ҳамоне ки ўро ба монанди худат мепиндорӣ, бе ҳеҷ фикру андешае туро ба рағбори тир мекашад ва баъд қисаҳои ҳолии туро тагу рӯ мекунад, ҳамчунон

ки дар ғазали «Мусофирон» аст, вагарна, аз рӯи ҳамаи суннатҳои мардумию аҷдодӣ ба мусофир дасти ёрӣ дароз кардан таомули инсонист:

Мусофирон, ки якояк пиёда гардиданд,
Се роҳи хуну саракҳои мурдари диданд.

Се чор марди мусаллаҳ, хушоб нав карданд
Ва дар баробари мардум ба таъна хандиданд...

Канори риши дарозе нишаст то кундоқ,
Зи хоб, духтаракони ятим тарсиданд.

Чанозаҳоро бурданд то сари чоҳе
Ва чайбҳои тигро дубора полиданд [7, 27].

Ғазалҳое, ки дар боло зикрашон рафт, ҳама саропо мавзуи ҷангро ба тасвир мекашанд, зеро онҳо суҷа доранд ва суҷаи онҳо мавзуи ҷанг аст, на ин ки як-ду байташон дар бораи ҷанг бошаду байтҳои дигарашон оид ба мавзӯҳои дигар. Ин хусусияти борикии ин ғазалҳост, ба монанди ғазалҳои дигар, зеро ҳамчунон ки таъкид шуда буд, Муҳаммад Шариф Саидӣ дар пайи тоза кардани нави ғазал аз тариқи суҷадор кардани он мебошад, ва дар ин роҳ муваффақ ҳам ҳаст, зеро ба ин кор огоҳона даст мезанад. Ё сабаби ин ибтикори худро дар яке аз суҳбатҳояш чунин баён мекунад: «Агар бихоҳем, шеър таъсиргузор бошад, бояд хатти достонии кӯчаке дошта бошад. Барои мисол, вақте шеъри Мавлоноро меҳонед, мисли достони канизак ё шеърҳои дигараш, достони он ба ёдатон мемонад... Бояд фикр аз тариқи шеър мунтақил шавад. Аз ин рӯ, ба фикри достонаксоӣ дар ғазал афтодам» [6, 188]. Дар ин суҳбати худ Муҳаммад Шариф Саидӣ аз он ҳам ёдовар мешавад, ки алҳол дар Ғарб, дар Суед зиндагӣ мекунад ва он ҷо «сарзамини достону сарзамини румон аст» ва роҳи пазируфтаву шинохта шудан дар он роҳи достонсоӣ, яъне гуфтани шеърест, ки ривоят, суҷадор бошад. Ва бо итминон метавон гуфт, ки дар ин роҳ дастовард дорад, зеро ғазалҳои суҷадори ӯ аз беҳтарин қисмати эҷодиёти ӯ ба шумор омада, аз ҷониби мунтақидони муътабарӣ шеър ҳам пазируфта шудаанд.

Ҳамин тариқ, ҳамаи ашъоре, ки дар мавзуи ҷанг ҳастанд, низ достонҳое доранд, ки мутаассифона, бо сабаби саҳт фоҷиавӣ буданашон, бо як хондан як умр дар хотир мемонанд. Ҳоло бар он бояд андешид, ки ҷанг дар Афғонистон то чӣ андоза реша давондааст, ки шоир водор мешавад онро на танҳо дар ҷомеаи инсонӣ, балки дар байни ҳайвонот низ нишон диҳад. Мутаассифона, ин ҷанг дар байни онҳо ҳам бо раъю иродаи инсонҳо воқеъ мешавад, зеро онҳо аз худ беҳабар истироҳату фароғати худро ҳам дар тамошои ҷанг мебинанд, ки дар асл барои инсон фоҷиаи бузургтарест. Ғазали «Сағҳо» дар ин бора аст, ки саҳнаи сағҷангро хеле воқеӣ, бо ҷузъиёташ, ба қалам мекашад ва маълум аст, ки он боиси нафрати шоир аст, аммо ӯ инро рӯирифт баён намекунад, он аз ҳоли сағи маҷруҳ ва аз бепарвоиву фардои он рӯз ба тамошои ин гуна саҳна боз омадани мардум комилан эҳсос мешавад.

Сағи сапед ба зеру сағи сиёҳ ба боло,
Фишурдаанд ба дандони кина гардани ҳамро...

Гурехтааст сағи сурх, пора-пораву хунин.
Сағи сиёҳ гирифта мидоли ҳазрати воло...

Дубора субҳ расида, сағони тоза ба майдон,

Қиморбора халоиқ, сағони бозу тамошо. [7, 57-58].

Назари шоирро ба ин «дилхушӣ»-и мардум ибораи «қиморбора халоиқ» ҳам равшан месозад, ки ба сабки Саидӣ бе таъкид, вале бо ғаму таассуфи ниҳонӣ баён мешавад.

Чое, ки чанг аст, ҳамаро дар ҳама ҷо фоҷиае пайгир аст, ки олами парандагон, аз ҷумла кабки бечора ҳам аз он истисно нест. Ду ғазали «Кабк» аз ин ҷумла аст. Дар ғазали аввал:

Шикастааст қафасрову гарми парвоз аст,
Думасти кабку ба таъқиби ӯ дуто боз аст [7, 36].

Аз вожаи «думасти» пайдост, ки ин кабк ҳам бояд ба ҷанги кабк равад, яъне на фақат олами инсон ҳайвонот, балки олами парандагон ҳам гирифтори ҷанг аст, ва ҳоло ҷундаҳои ғазал мурур мешавад, аён мегардад, ки ҳоли ин кабк аз ҳоли дар ҷанг буданаш ҳам харобтар аст, зеро онро ҳангоми парвоз ду боз таъқиб дорад, сари санге нишинад, ду уқоб дар паи шикораш ҳастанд, лаби чашма ояд, ба туфанги сарбоз нишон мешавад, рӯи шоҳи дарахте нишинад, ду мор интизораш ҳастанд, ягона ҷойи амн барояш боз ҳамон қафаси танг аст, ки зистан дар он бадтар аз сайд шудан аст. Дар охир:

Зи шоҳа пар зада то ибтидои парвозаш,
Қафас нав асту каме тангтар, дараш боз аст [7, 36].

Дар шеърӣ дуҷумлаи «Кабк (2)» шоир сабки дигари ривоятро пеш мегирад, ин дафъа ҳоли кабк аз рӯи тасавури уқоб, ки онро шоир ба забон меорад, баён мешавад:

Қафас надида уқобе, ки масти парвоз аст,
Хаёл карда, қафас мисли осмон боз аст...

Хабар надорад аз аҳволи кабки кӯҳу камар,
Ки кабк нест, кабоб аст, ашқу овоз аст...

Касе, ки боли раҳоро намуд халқ, оё
Хабар надошт, ки дунё пур аз қафасбоз аст? [7, 37].

Дар зершарҳи вожаи «қафасбоз» омадааст: «Қафасбоз», ба кабке гуфта мешавад, ки дунболи қафаси ҳолӣ меавад. Соҳиби қафас бо истифода аз қафаси ҳолӣ кабкро тамрини давандагӣ медиҳад, то нафасаш пухта шавад ва бехтар ҷанг кунад» [7, 38]. Дар ин ҷо ҳам мавзӯи ҷанг аст ва мутаассифона, на танҳо инсон дар пайи он аст, балки ҳолики он ҳам аз он дар канор нест, зеро медонист, ки «дунё пур аз қафасбоз» аст ва ҷое, ки қафасбоз ҳаст, бешак, қафасбоз низ ҳаст, ки кабки бечораро ба ҷанг омода месозад.

Дар ин ҷо матраҳ шудани суоле табиист, ки чаро шоир ба мавзӯи ҷанг бештар аз ҳар мавзӯи дигар рӯй меорад? Албатта, сабаби аввал он аст, ки кишвараш дар тайи ин қадар солҳо дар ҳолати ҷанг аст ва оқибати фоҷиабори онро нишон додан, ки ҳар чӣ зудтар ба марҳалаи сулҳу оштино оромӣ расад, вазифаи муҳимтарини шоир аст. Сониян, ҳолати ҷанг ҳолатест, ки зуд сиришти инсонро муайян менамояд, зеро дар замони ҷанг иҷрои бисёр қонунҳо ҳалал меёбад ё душвор мешавад, дар натиҷа инсон водор мешавад, ки аз рӯи меъёрҳои ахлоқии худ амал кунад ва вазифаи адабиёт ҳам нишон додани маҳз ҳамин чиз аст, ки симои ботинии ӯро зоҳир месозад. Дар баробари ин, ҳар асари асил дар бораи ҷанг бар зидди ҷанг навишта мешавад, ки ин маънӣ аз ҳар ғазали ин маҷмуа ҳам ҳувайдост ва ба замми ин, на фақат он ғазалҳое, ки дар онҳо аз ҷанги инсонҳо, балки он ғазалҳое ҳам, ки дар

онҳо аз чанги ҳайвоноту парандагон сухан меравад, зеро ин гуна асарҳо ҳам маҳз ба хотири инсон навишта мешаванду инсонро дар назар доранд. Ҳоло сухан ба сари яке аз беҳтарин шеърҳои Муҳаммад Шариф Саидӣ «Ҳалазун» расид, ки ин қазияро тасдиқ мекунад. Дар назари аввал чунин менамояд, ки чӣ чизи мушобеҳе байни инсону ҳалазун – лесак, тўқумшуллуқ (улитка) ҳаст, ки шоир онро мабҳаси шеъри худ қарор дода, аз он ҳам бештар, намоди инсонҳои монанди худ нишон медиҳад. Дар ҳамин ҷо бояд ба ёд овард, ки Арасту дар «Хитоба»-и худ чунин мегӯяд: «Ташбеҳ низ истиора аст ва тафовут байни он ду андак...» [1, 226] ва донишмандони дигар дар ин радиф ёдрас мекунанд, ки «истиора аз ташбеҳ барҷастатар ва мўҷаз буда...» [5, 68], ҳар дуи ин унсури бадеъ дар сохтани намод, ки қудрату ҳаёлангезии бештар аз ин ҳар ду дошта, мабҳаси шеърро бо мушобеҳоти бештару фарогиртар ба тасвир меорад, замина мегуздоранд. Яке аз талаботи ташбеҳу истиора ва махсусан намод сохтан дар он аст, ки ташбеҳкунанда ҳар қадар аз ташбеҳшаванда, ки дар асоси он намод сохта мешавад, дур ва ғайримунтазира бошад, намод ҳамон қадар бадеъ, тоза ва хотирнишин мешавад, ба шарте ки шоир хусусиятҳои мушобеҳи онҳоро пайдо карда тавонад. Намодҳо маъмулан ду навъ мешаванд – қарордоӣ ва хусусиву шахсӣ ва дувумӣ «... ҳосили вазъ ва ибтиқори шоирону нависандагони бузург аст...» [9, 213].

Ҳалазун, ки аз он шоир намоди бадеъ сохтааст, аз радаи нармтанони шикампой аст, ки дар даруни садаф аст ва онро ҳамеша мисли кўлборе бар дўш мебарад ва бореро, ки даҳ баробари вазнаш бошад, кашида метавонад. Он ҳамеша заҳматкаши роҳ аст, вале роҳаш ба ҷое намебарад. Инҳоянд шохистарин ҳасоисе, ки ҳалазун ва инсони муҳочирро ба ҳам монанд мекунанд, аммо шоир бо инҳо иқтифо намекунад ва дар тўли ғазал боз мушобеҳотеро зикр мекунад, ки онҳо ин ҳамсониро густардатар нишон медиҳанд ва ғамеро бар ғаме меафзоянд, зеро манзур ва мабҳаси шеър инсон, ва дар айнаи ҳол, ҳуди шоир Муҳаммад Шариф Саидист. Ҳалазун агарчи «бо ду чашми ҳамеша тар» бори «машки пораро» мекашад, дар ҳар қадам ўро хатари марг – зери пойи раҳгузаре лиҳу маҷақ ё туъмаи калоғе, ё аз бели деҳқоне дупора шудан барин хатарҳо пайгир аст.

Мекашад машки пораро бар дўш, бо ду чашми ҳамеша тар ҳалазун,
Меравад рӯди ашкро бикашад, бо ҳудаш дур, дуртар ҳалазун...

Пештар 3-он ки бар сари роҳе, кафши як раҳгузар лиҳаш бикунанд,
Мепарад як калоғ аз шоҳа, мегурезад калоғпар ҳалазун...

То ки чашме ба боғ боло баст, бели деҳқон расиду нимаш кард,
Бо ду ними намурдааш ҷон канд, зери як газна шуълавар, ҳалазун...

Ҳеч ҷо ҳам намерасад, аммо бом то шом меравад аз хеш,
Мисли ман байни рафтани мондан умрро кардааст сар ҳалазун.

Зиндагӣ ранҷи хонабардўшӣ, бо ҳазорон азобу хомўшӣ,
Хаста дар роҳ мебарад хобаш, хаста дар ғурбату сафар ҳалазун [7, 55-56].

Ин намоди ҳалазун – инсони муҳочир, ки Саидӣ сохтааст, кашфиёти ғамангези ўст, ки то ҳол дида нашуда ба номаш боқӣ хоҳад монд.

Шеъри дигаре, ки аз ҳамин қабил асту зиндагии инсонро аз оқибати ҷанг нишон медиҳад, «Чамадон» ном дошта, дар он чамадон намоди зиндагӣ дар мусофират гаштааст, ки онро ҳам банда қаблан дар шеъри форсӣ надидаам ва агар воқеан ҳамин тавр бошад, он ҳам кашфи Саидист:

Мусофират; ғами ёрони моҳ дар чамадон,
Ғуруби хаставу абри сиёҳ дар чамадон...

Мусофират чӣ гуноҳи бузург, дурии маҳз
Бихишт монда ба ҷо, иштибоҳ дар чамадон...

Ватан надораму дору надори ман ин аст,
Замину хонаву шолу кулоҳ дар чамадон...

«Ба ёди ёру диёр ончунон бигирям зор»²
Ки лола сар кашад аз хоки роҳ дар чамадон [7, 76-77].

Шеърҳое ки то ин дам мавриди хондану андеша қарор гирифтанд, амин метавон буд, ки дар хотир монданд ва муҳимтарин сабаби ба хотир монданишон, бешак, аввалан суча доштани онҳо мебошад ва баъдан, тарзи адои онҳо, ки мутаносиби суча нав буд. Ҳоло дар ин радиф ду шеър дигар – «Қатор» ва «Қуфл»-ро низ бояд зикр кард, ки дар ин маҷмуа мақоми махсус дорад ва қаблан мавриди баррасӣ ва баҳсҳое ҳам шудааст. Мухтасари сучаи ғазали «Қатор» чунин аст: Марде ки аз макони ҷанг бурун рафтанист, ба қаторе менишинад ва қатор тасодуфе мекунад мард ҳалок мешавад. Аз суҳбати Муҳаммад Шариф Саидӣ бармеояд, нуктае ки бархе ноқидон бар ин шеър гирифтаанд, ин аст, ки дар Афғонистон роҳи оҳану қатор нест, пас ин шеър чӣ гуна ба дарди мо бихӯрад? Ба ин нукта шоир ҷавоби ҳудро гуфтааст, ки чун ӯ ҳоло дар хориҷ зиндагӣ мекунад, зарур нест, ки шеъри ӯ танҳо аз воқеияти Афғонистон сухан гӯяд, ки ин ҳам ҷиҳати муҳим аст. Аммо ҷиҳати аз он ҳам муҳимтар дар масъалаи шеър – дар ҷанг аст, ки ҳангоми вуқуи он ҳатто ҳудро аз он қанор гирифта ҳам, ба марг мерасонад. Ин масъала умумидунявӣ фоҷиавист, дар он ҷо ҳоҳ қатор вуҷуд дошта бошад, ҳоҳ не. Мушқил дар он аст, ки ҷанг аз байн бурда шавад ва он, мутаассифона, аз рӯйи ҳолати сайёра маълум мешавад, ки ҳамазамонию ҳамамақонист.

Қатор омаду бо зӯзае таваккуф кард,
Ғуруби мунтазир хастаро таоруф кард.

Ва мард соки ғамашро гирифт бо рофт,
Сукути меҳзадаи купаро тасарруф кард.

Нишасту пушти сарашро нигоҳ карду навишт:
Туфанг, ҷанг, сипас рӯйи вожаҳо туф кард...

Зи купа хуни сиёҳе ба роҳи оҳан рехт,
Чаро?! Чӣ гуна қатор инчунин тасодуф кард? [7, 23].

Дар кучо будан қатор, чӣ гуна тасодуф қардани онро шарҳ надодани шоир ҳам далолат бар он мекунад, ки ба ӯ ин ҷизҳо муҳим нестанд, балки нишон додани оқибати ҷанг, ки марг аст, муҳим мебошад, ва роҳи рафъи ҷангро бояд ёфт. ӯ вазъияти фоҷиавиро аз аввалин мисраъ бо вожаи – зӯза, пасон дар мисраъҳои дигар бо ғуруби мунтазир хаста, соки ғам, сукути меҳзада, туфанг, ҷанг, туф баён мекунад, ки бе даҳлати шоир сурат гирифта, заминаи вуқуъгароёнаи тасвирро ба вуҷуд меоранд.

² Аз Ҳофиз.

Шеъри дигаре, ки дар ин маҷмуа бисёр хотирнишин аст, «Қуфл» аст, ки он ҳам ба гумони ғолиб бештар ба муҳити зиндагии ғарбиён пайванд дорад, то ба Афғонистон ё кишваре шарқӣ. Аммо он ҳам баёнгари фочиаи умумибашарист, ки инсонҳо рӯз то рӯз аз ҳам дур шуда, дар танҳою фаромӯшӣ умр ба сар мебаранд, ки на танҳо ҳангоми даргузашташон болои сарашон касе нест, ҳатто аз мурданашон ҳам касе хабар намеёбад, ки ҳадди ақал, наъшашонро ба хок супорад:

Бод қуфли кӯхнаро бар синаи дар мезанад,
Қуфл гунчишкест, дар занчир пар-пар мезанад [7, 87].

Баъд аз ин дар се байти дигар бо иловаи чузъиёти тоза тасвири барфбоду занчиру қуфлу гунчишк тавсия меёбад ва дар хонанда ҳолати риққату таҳайюро эҷод мекунад, аммо ӯ дарнамеёбад, ки ин ҳама ба хоҳири чист ва чӣ маъно дорад. Ин ҳам аломати маҳорати шоир аст, иштиёқи хонандаро сатр ба сатр меафзояд, то бидонад, ки манзур чист ва дар байти мақтаъ, ки якбора «зан даруни хона кай мурдаст?» [7, 87], меғӯяд, мисли ин ки барқ зада бошад, ҳама чиз равшан мешавад:

Зан даруни хона кай мурдаст? Дар мондаст, дар,
Қуфл меафтад зи дар, гунчишкае пар мезанад [7, 87].

Ва беихтиёр хонанда ғазалро боз аз аввал дубора меҳонад, то сахнаро бо ин байти охир аз нав дарк карда, фочиавӣ будани онро бо идроки партави байти охир батамом тасаввуру эҳсос кунад. Дар ин навбати хондан ӯ ба вожаҳову сифатҳо бештар аҳаммият медиҳад, то ба чӣ маъно истифода шудани онҳоро дақиқ дарёбад, масалан, ба қуфли кӯхна меандешад, ки он дар чӣ муддате ва дар кучо кӯхна шудааст, оё худ кӯхна будааст ё баъд аз даргузашти зан кӯхна шудааст, яъне ин қадар вақт аз ҳоли зан касе хабар нагирифтааст. Ба гунчишк меандешад, ки он гунчишки воқеист ё рӯҳи зани даргузашта аст? Ҳамин тариқ, лояҳои гуногуни маъно ба зӯҳр меоянд.

Дуруст аст, ки хатти суҷаи ғазал уфукист, аммо дар ҳар байт, ки чузъиёти тозае ба тасвиру суҷа афзуда мешавад, ҳиссиёт ба шиддат меояд ва ин аломати дар зимн ҳаракати амудӣ доштани он аст. Ғазал дар нуктаи авҷ ба охир мерасад. Бинобар ин, метавон гуфт, ки шоир дар ин ғазал аз ду навъи ривоят – уфукию амудиро моҳирона истифода кардааст.

Муҳаммад Шариф Саидӣ ҳар тозакорие, ки дар ғазал кардааст, ҳамчунон ки дар суҳбатҳои нашршудааш гуфтааст, огоҳона кардааст, зеро хуб медониста, ки бо сабки ғазали суннатӣ ба чое намерасад. Дар ин росто ӯ дар бораи нав кардани забони ғазал ҳам андешаҳои баён кардааст ва онҳоро дар ғазалҳои собит ҳам намудааст. Ҳоло ба забони ҳар ғазале, ки дар боло аз онҳо иқтибос шуду аз онҳо сухан рафт, андешида шавад, тозакориҳои ӯ намоён мешаванд. Онҳо асосан ба ду навъанд. Навъи аввал истифодаи вожаҳое, ки камтар дастхӯрда мебошанд ё ки тоза ба кор гирифта мешаванд. Дар ин самт қаблан дар Афғонистон дар байни шоирони классикгаро маҳдудияти сахте ҷой дошт, ки ҳатто шоиреро «... ба далели ба кор бурдани вожаи «панчара» аз анҷуман ихроҷ карданд: чун мегуфтанд, агар ин вожаро биёваред, ба адабиёт хиёнат кардаед» [6, 174], ҳол он ки истифодаи он дар забони форсии Эрон роиҷ буд. Дар мисолҳои ки дар ҳамин мақола оварда шуданд, вожаҳое ҳастанд, ки дар шеър шояд аввалин бор ё ҳадди ақал хеле ба нудрат ба кор рафтаанд, масалан, ҳалазун, қатор (ба маънои поезд), купа, калоғпар, чамадон, мидол, кундоқ, синабанд, дастдӯз, мӯбанд, патрул ва монанди инҳо. Қисме аз ин вожаҳо аз забонҳои дигар омада бошанд, қисме аз захираи ҳуди забони дарӣ гирифта, ё ба наҳви забони дарӣ сохта шудаанд. Ин як навъи тозакорӣ дар забони шеър аст, навъи дигар дар матн сурат мегирад, ки калимаҳо маъмуливу серистифодаанд, аммо бо онҳо ибора, таркибҳои нав сохта

мешаванд ва дар натиҷа онҳо тобишҳои дигар пайдо карда, ба ифодаи маънию мафҳумҳои тоза қобил мешаванд. Барои мисол дар ҳамон байти мактаи шеъри «Қуфл» :

Зан даруни хона кай мурдаст? Дар мондаст, дар,
Қуфл меафтад зи дар, гунчишқаке пар мезанад [7, 87]. –

ҳамаи вожаҳо шиносу борҳо дар шеър истифода шудаанд, аммо азбаски барои ифодаи маъноӣ нава омадаанд, ки дар ин шеъру дар ин байт ҳаст, онҳо тоза ба назар мерасанд. Ин ҳам далели он аст, ки муҳтавои тоза ба шакл, ки дар айни замон вожаҳои куҳан ҳастанд, тобиши тоза медиҳад. Бешак, домани ин гуна тозақорӣ хеле фарох аст ва он қариб дар ҳамаи ғазалҳои Муҳаммад Шариф Саидӣ, ки мавзуву муҳтавои нава доранд, истифода шудааст.

Дар охир бояд ҳулоса кард, ки таҷрибаи Муҳаммад Шариф Саидӣ дар тоза кардани ғазал, ки ба василаи интиҳоби мавзуву муҳтавои нава, масалан, мавзӯи ҳолати мазлумонаи зан дар Афғонистон, ки то ӯ мабҳаси шеъри ин кишвар набуд ва ҳамчунин мавзӯҳои дигар, ки дар мақола аз онҳо сухан рафт, хеле ҳам муваффақона аст. Ибтиқори ӯ дар фаровон ворид кардани ривоят, суча дар ғазал имконоти густардаи ин нава дар ифодаи мазмуну муҳтавои гуногун ва хотирнишин шудани он зоҳир сохт, ки идомати он ба гуногунрангиву шавқангезии ғазал мусоидат хоҳад кард. Мутаносиби мавзӯ ва муҳтаво нава кардани забони ғазал ва дар айни ҳол, нигоҳ доштани меъёри забони адабии умумифорсӣ чихати дигари қобили таваҷҷуҳи қорҳои ӯст. Дар ғазали ривоятӣ истифодаи анвои гуногуни саноеи бадеӣ – аз маънавӣ то шаклию мусиқӣ низ аз шоистагии дастовардҳои шоир аст, ки ғазалҳои ӯро аз дигарон мутамоиз мекунад. Бо ин, ва вежаҳои дигари ғазалиёташ Муҳаммад Шариф Саидӣ аз худ чехраи шоиреро зоҳир менамояд, ки наваи суннатии ғазалро огоҳонаву муваффақона тоза кардааст, ки ин таҷриба дар шеъри кишварҳои ҳамзабон – Тоҷикистону Афғонистону Эрон, на танҳо қобили таваҷҷуҳи махсус, балки шоистаи омӯзишу идомат низ мебошад.

КИТОБНОМА:

1. Арасту. Фанни хитоба (Риторика). Душанбе: Дониш, 2017. – 286 с.
2. Деҳқон, Муҳаммадсоид: «Имрӯз чароғҳо ба ин сӯ равшан шудааст» (Гуфтугӯ бо Муҳаммад Шариф Саидӣ), маҷаллаи Фарҳор, Хонаи адабиёти Афғонистон, зимистони 1390. – 264 с.
3. Дорӣ, Аҳмад Тамим. Таърихи адаби форсӣ: мактабҳо, давраҳо. Техрон: Алхудо, 1379. – 289 с.
4. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Шеъри бедурӯғ, шеъри бениқоб. Чопи ҳаштум, Техрон: Илмӣ, 1381. – 351 с.
5. Зехнӣ, Т. Санъати сухан. Душанбе: Ирфон, 1979. – 328 с.
6. Муҳаммадӣ, Муҳаммадхусайн. Гуфтугӯ бо Муҳаммад Шариф Саидӣ: «Мо чароғи шеърро бо равшани чон равшан кардаем». Маҷаллаи «Фарҳор», Хонаи адабиёти Афғонистон, зимистони 1390. – 264 с.
7. Саидӣ, Муҳаммад Шариф. Садои маҳшар. Муассисаи фарҳангии шоирони порсизабон. Деҳлӣ, 1400 ҳиҷрӣ. – 90 с.
8. Шамисо, Сирус. Куллиёти сабқшиносӣ. Чопи шашум. Техрон: Фирдавс, 1373. – 328 с.
9. Шамисо, Сирус. Баён. Чопи нухум. (бо таҷдиди назар ва изофот). Техрон: Фирдавс, 1379. – 328 с.

НАВГАРОЙ ДАР ҒАЗАЛ

Таҳаввулоту муҳимми сиёсиву иҷтимоӣ, ки дар тӯли қарнҳои XX-XXI дар кишварҳои форсизабон – Эрон, Афғонистон, Тоҷикистон рух доданд, ба адабиёт, ба шеър ва махсусан, ба шеъри ғиноӣ, ки яке аз ҳассостарин анвои бадеист, асарҳои худро гузошта, ба муҳтаво,

шакл ва сабку забони он дигаргуниҳо ворид карданд. Ин чараён, ки аз аввали қарни гузашта оғоз шуд, дар ҳоли тавсеа аст. Дар ин мақола танҳо як шоха – газали суннатӣ ва роҳҳои нав кардани он дар мисоли газалҳои шоири Афғонистон Муҳаммад Шариф Саидӣ баррасӣ шудааст. Бояд таъкид шавад, ки дар он сараввал муҳтавои тоза, ки ба мақоми муассир пайдо кардани оҳангҳои қавии иҷтимоӣ дар шеъри ғинӣ иртибот дорад ва баъдан воситаҳои гуногуни бадеиву шаклӣ, сабкию забонӣ, қолабиву вазнӣ, ки ба тарзи баён тозагӣ мебахшанд, мавриди андеша қарор гирифтаанд, ки яке аз муҳимматрини онҳо ба газали суннатӣ ворид шудани ривоят – суҷа мебошад, ки ба шакли он ҳам мухтассоти нав мебахшад.

Калидвожаҳо: шеър, шеъри ғинӣ, муҳтаво, сабк, забон, вожа, навъ, газал, газали суннатӣ, ривоят, суҷа, эҳсосот, баён, таъсибҳо, истиора, вазн, аруз.

НОВАТОРСТВО В ГАЗЕЛИ

Значительные социально-политические преобразования, происходившие в XX-XXI веках, в персоязычных странах – Иран, Афганистан и Таджикистан, оказали свое влияние на литературу, поэзию, особенно лирическую, которая является самым чувствительным литературным видом, и внесли новизну в ее содержание, форму, стиль и язык. Этот процесс, начавшийся в начале прошлого века, продолжает расширяться и углубляться. В данной статье рассматривается только одна сторона – традиционная газель и пути ее обновления на примере газелей поэта Афганистана Мухаммада Шарифа Саиди. Следует подчеркнуть, что в ней вначале анализируется новизна содержания, которая обусловлена усилением социальных мотивов в лирической поэзии. Затем рассматриваются различные художественно-формальные, стилевые, языковые, жанровые средства и стихотворные размеры, способствующие новизне выражения содержания; одним из значительных средств является внедрение рассказа – сюжета в традиционную газель, что придает качественно новые особенности её форме.

Ключевые слова: поэзия, лирическая поэзия, содержание, стиль, язык, слово, вид, газель, традиционная газель, повествование, сюжет, чувство, выражение, сравнение, метафора, стихотворный размер, аруз.

INNOVATION IN CHAZAL

Significant socio-political transformations that occurred in the XX-XXI century, in the Persian-speaking countries - Iran, Afghanistan and Tajikistan, had an impact on literature, poetry, especially lyrical, which is the most sensitive literary type, and introduced novelty into its content, form, style and language. This process, which began at the beginning of the last century, continues to expand and deepen.

In this article, only one side i.e. the traditional gazelle and the ways of its renewal on the example of the ghazals of the poet of Afghanistan, Muhammad Sharif Saidi is considered – It should be emphasized that in it, at the beginning, the novelty of the conte as well as. It is analyzed, which is due to the strengthening of social motives in lyrical poetry. Subsequently, various artistic and formal, stylistic, linguistic, genre means and poetic volumes that contribute to the novelty of the expression of content, one of the significant means is the introduction of a story - plot into a traditional gazelle, which gives qualitatively new features and into its form.

Keywords: poetry, lyrical poetry, content, style, language, word, type, gazelle, traditional gazelle, narrative, plot, feeling, expression, comparison, metaphor, poetic dimension, aruz.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аскар Ҳаким (Ҳакимов Аскар Олимович) – сарҳодими шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, доктори илми филологӣ, тел.: 901610177, e-mai: askar_hakim@mail.ru

Сведения об авторе: Аскар Ҳаким (Ҳакимов Аскар Олимович) – главный научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, доктор филологических наук, тел.: 901610177, e-mai: askar_hakim@mail.ru

About the author: Askar Hakim (Hakimov Askar Olimovich) - chief researcher of the Institute of Language and Literature. Rudaki NAST, Doctor of Philology, tel.: 901610177, e-mai: askar_hakim@mail.ru

УДК: 891.550

МАБОҲИС ВА МАСОИЛИ РАВИШҲОИ ШИНОХТИ САБКИ ФАРДИИ ШОИР

Қосимзода Солеҳ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳамчунон ки таърифи худи сабк дидгоҳҳои мутафовити сабкшиносонро дар бар мегирад, таърифи сабки фардӣ ҳам на танҳо дар адабиёти мо, балки дар тамоми адабиёти ҷаҳон ягона нест. Масалан, намояндагони мактаби сабкшиносии Фаронса, ба мисли П. Гиро, Ш. Брюно, Ж. Антуан ба аҳаммияти забони гӯянда таъкид кардаанд. Ба ақидаи онҳо, таъсири сабкӣ матн аз тариқи ба кор бурдани имконоти забони умумӣ, ки ба худии худ ҳамон рамз ва низом ҳастанд, падидор мегардад.

Яке аз намояндагони барҷастаи мактаби сабкшиносии русӣ В.В. Виноградов баррасии таҳаввули эҷодиёти нависанда ё шоирро дар пажӯҳиши сабкӣ ӯ зарур медонад. Ӯ муътақид аст, ки «мушкили сабкӣ фардӣ нависанда бо таҳсиси он ҳастаи сабкӣ, он низоми васоили баён аст, ки ба таври собит дар осори ин нависанда, дастикам дар маҳдудии як давраи ҷудогона вучуд дорад» [1, 80].

Гурӯҳи дигаре аз сабкшиносон вучуди истеъдодро яке аз бунёдитарин омилҳои шакл гирифтани сабкӣ фардӣ донистаанд. В. Набоков дар ин маврид менависад, ки «сабк абзор ё равиш ва ё интиҳоби каломот нест. Танҳо дар сурате, ки як нависандаи тозақор истеъдод дошта бошад, метавон ба ӯ кумак кард, то худро пайдо кунад, забонро аз калишаҳо ва иборатпардозҳои печида пок созад, одати ҷустуҷӯи ҳастигнопазир ва мудовимро барои пайдо кардани ҳамон вожаи муносибе касб кунад, ки сояи андеша ва шиддати дар назар будаи онро дақиқан мунтақил карда тавонад» [6, 23-24].

В. А. Кухаренко ақида дорад, ки «махз моддаи луғавӣ танҳо воқеиятест, ки аз он бояд дар мавриди ҷаҳонбинии нависанда, моҳияти воқеияти баёнкардаи ӯ, кайфият ва вижагии тасвир натиҷагирӣ кард» [4, 18]. Дар рисолаи дастаҷамъии «Сабкӣ фардӣ ҳунари ва пажӯҳиши он», ки зери таҳрири ӯ омода шудааст, баррасии осори нависандагони амрикоӣ ва англис дар ду бахш сурат гирифтааст.

Дар навбати аввал забони фардӣ нависанда, яъне «воҳидҳои нахвӣ, луғавӣ, сарфӣ, овӣ ва басомад ва ҷойи онҳо дар матн» [4, 6] омӯхта мешавад. Дар бахши сонӣ ин бархӯрди шумораӣ ба бархӯрди сифатӣ такмил меёбад: воҳидҳое, ки дар матн қорбурди бештар доранд, ҳасоси суҷавӣ, мавзӯӣ, навӣ ва сохтори матн, ё ҳамон сабкӣ фардӣ мавриди

баррасӣ қарор мегиранд. Ин ду мафҳумро Е.В. Литус ба таври зер шарҳ додааст: «Як сабки мутафовит дар иртибот бо офариниши ҳунарии фардӣ дар як идеолект – маҷмуае аз воҳидҳои забонӣ, ки намоёнгари як тасвири инфиродӣ аз ҷаҳон бошад ва ҳамчунин, дар сабки хос – маҷмуае аз равишҳо ва шигардҳо барои баёни мақосиди нависанда дар муҳтавои мутун таҳаққуқ меёбад» [5, 7].

Ин пажӯҳиши дучониба, ки баррасиҳои забонӣ ва адабиро ба ҳам меорад, мавриди қабули ағлаби сабкшиносони муосир қарор гирифтааст. Мавзуи пажӯҳиши онҳо дар ин маврид забон ва сабки фардии нависанда қарор мегирад.

Мафҳими забони фардӣ ва сабки фардӣ бо ҳам иртиботи ногустастанӣ доранд. Вижагиҳои фардии истифода аз васоили забони тадвиншуда ба ҳарду мафҳум рабт мегирад. Тарчеҳи аносири тадвинношуда (вожагони навсохт, ғайриадабӣ), ки мафҳими ҷадидеро ташкил медиҳанд, вижагии сабки фардиро ташкил медиҳад. Сабки фардӣ ҳамчунин дар интиҳоби як маснад ба унвони василае барои тавсиф, дар равишҳои таркиби калимот, дар истифода аз ҳуруф ва шаклҳои хос худро нишон медиҳад.

Аз ин нукот метавон чунин натиҷа гирифт, ки сабки фардӣ як низоми шахсиятии забонии ҷудогона аст, ки бо корбурди фардии забон аз нигариш ба равишҳои муҳталифи бознамоӣ истифода мекунад.

Дар сабки фардии шоир сабки давраӣ низ таҷаллӣ мекунад. Сабки мусаллат ва сабки фардии шоир, ноҳамгунӣ ва худмуҳторӣ дар сабкҳои шоиронаи хос ба шеваҳои муҳталиф зуҳур мекунад. Аммо ҳатто бо қанор гузоштани ҷустуҷӯҳо дар заминаи анвои шеърӣ, агар шоир битавонад равобити забонӣ ва шеърӣ муназзами худро эҷод кунад, ки қобилияти ироа кардани бардошти ўро аз ҷаҳон дошта бошад, фардияти худро аз даст нахоҳад дод. Дар ин маврид П. Е. Суворова чунин мегӯяд: «Муҳим ин нест, ки ин ё он шоир аз дастовардҳои гузаштагони худ истифода кунад, балки муҳим ин аст, ки оё ин ё он бархӯрд дар низоми шеърӣ ҷадид қоромад хоҳад буд» [7, 23].

Ҳамчунин, метавон бо истифода аз басомади луғавӣ забони фардии нависанда ё шоирро мавриди мулоҳиза қарор дод ва аз ҳамин зовия онро ба таҳлили шумораӣ ва сифатӣ фаро гирифт. Ба гуфтаи Гаспаров, «баррасии басомади луғавии вожагони нависанда (ё асар, ё ҷамъи осор) ҳамоно тарҷумаи «ҷаҳони ҳунар» ба забони илмҳои филологист» [3, 125]. Воқеан, бо шинохти вожагони серистеъмол, метавон ба ҷаҳони тамсил ва ангеҷаҳои як матнӣ мушаххас роҳ ёфт.

Ба омодазӣ басомади вожагон дар матн пажӯҳишгарони бисёре даст задаанд: П. Гиро, З. Минз, Т. Сивян, М.И. Бореский, И.В. Романова ва дигарон. Ин кори пурзаҳмат бо ёрии барномаҳои роёнавӣ анҷом шудааст. Ба назари мо, набояд дар аҳамияти чунин мутолиот дар таъини сабк иғроқ сурат бигирад, зеро истифода аз воҳидҳои луғавӣ дар як асар на фақат ба вижагиҳои фардии нависанда бастагӣ дорад, балки ба навъ ва вобастагии сабкӣ мутун ҳам алоқаманд аст. Бино бар ин, таҷзия ва таҳлили шумораӣ ва сифатӣ басомади луғавӣ дар сабки фардӣ бидуни дар назар гирифтани навъ ва сабке (илмӣ, адабӣ), ки матнӣ мавриди назар ба он тааллуқ дорад, ғайримумкин аст.

Ҳамин тавр, чунончи мушоҳида мешавад, бисёре аз муҳаққиқоне, ки дар боло зикрашон рафт, сабки фардиро фақат дар вижагиҳои забон ҳулоса мекунад. Бо ин ҳол, ин дидгоҳ, ки дар ҳақиқат, ҳамчун забоншиносӣ танҳо ба унвони бахше аз сабкшиносӣ бояд пазируфта шавад, барои мутолиаи падидаҳои адабӣ бисёр маҳдуд ба назар мерасад, зеро мафҳуми сабки як асари адабӣ на танҳо шомили абзорҳои забонӣ, балки фарогири мавзӯ, тамсилот, сохтори асар, муҳтавои ҳунарии он, корбурди саноеи бадеӣ низ ҳаст.

Агарчи сабк бо мақулаи қолаби ҳунари марбут аст, аммо бо истифода аз бархӯрдҳо ва абзорҳои ҳосси ҳунари, бояд дар он иртиботро бо муҳтавои асар, ғоя, масъалагузори ва ҷаҳонбинии ғӯянда ҷустуҷӯ кард.

Сабки хунарии нависанда баёни ҷаҳонбинии ӯст, ки дар тасовир бо абзорҳои забонӣ таҷассум ёфтааст. Ба ҳамин далел аст, ки сабк ба унвони падидае аз қолаб наметавонад ҷудо аз муҳтавои ғоявӣ ва маҷозии асари мавриди мутолиа қарор гирад. Сабки фардӣ бояд як падидаи нотақрор бошад. Он нишондиҳандаи истеъдоди хунарии нависанда аст. И.В. Гёте муътақид буд, ки ҳамаи шоирон сабки хосси худро надоранд. Сабк аз назари ӯ, болотарин дараҷаи қамоли ҳунарист, ки танҳо устодони ҷудогона метавонанд ба он бирасанд. Дар пайи ин табақабандияш Гёте мафҳуми «равиш»-ро дар баробари адибони маъмулӣ ва «меросбарӣ»-ро дар ҳаққи «бадтаринҳо» ба қор мебарад.

Дар матни адабӣ ҳузури шахсияти гӯянда ба ин ё он сурат ва аз тариқи абзорҳои баёни як забони хос эҳсос мешавад. Куллии абзорҳои забонӣ огоҳии мунҳасир ба фарди гӯяндаро бозсозӣ мекунад ва арзишҳо, нигаришҳо, аҳдофи ӯро нишон медиҳад. Аз тариқи таҷзия ва таҳлили ин шахсият шиносӣ ва дарки падидаҳои муассири зиндагии ӯ ва ҳатто ангеҷаҳои ҳаёташ, ки дар офаридаҳои адабии ӯ мунъакис шудаанд, муяссар мешавад.

Дар назар гирифтани тимсоли нависанда вазифаи аслии таҷзия таҳлили асосии вижагиҳои фардии сабк аст. Ин мафҳум ба маънои тасвири ҳолиқи як матни адабист, ки дар натиҷаи кӯшишҳои шинохтан ва огоҳӣ ёфтани хонанда аз ангеҷаҳои асар ба вучуд меояд. Тимсоли нависанда ба унвони таҷаллии мақулаи фардиат меҳварест, ки ваҳдати тамоми аносири сохтори як асари адабро ташкил медиҳад. Тимсоли нависанда таҷассуми мутамаркази моҳияти асар аст, ки кулли низомии сохтори гуфтори шахсиятҳоро дар иртибот бо ровӣ ё ҷамъе аз ровиён муттаҳид мекунад ва аз тариқи онҳо тамаркузи ғоявӣ ва сабкӣ ва ниҳоят тамаркузи куллии асарро таъмин месозад.

Ин амр таҷаллии «маҳорати адабӣ»-и шоир ё нависандаро таъин мекунад, ки ба васоили гуфтории баён, ҳаракати нишонраси сабк ва моҳияти арзёбихоёе рӯй меорад, ки пояи асосии сабки нависандаро ташкил медиҳанд. Ин бардошт дар ин воқеият баён мешавад, ки усул ва қавонини сохти каломӣ ва хунарии тимсоли нависандаро бояд дар матни асари хунарии ӯ ҷустуҷӯ кард.

Мантиқи «ман»-и шоир ҳаққи густардаеро барои таносух ва тағйири воқеият талаб мекунад. Бо мутолиаи робитаи дутарафаи нависанда ва сохтори матне, ки ӯ ба унвони як асари комили каломӣ ва ҳунарий эҷод мекунад, метавон ба ин натиҷа расид, ки сабки нависанда вижагиҳои баёнии мунҳасир ба фард ва равобити ашъ ва тимсоли барои низомии офаринандагии як шоир ё нависанда хосро эҷод ва бозофаринӣ мекунад.

Сабки шахсияти адабӣ ё ҳамон сабки фардӣ дар ҳақиқат ҳамон роҳу равиши шахсиятии ӯст. Аз ин назар метавон гуфт, ки сабк иборат аст аз тавоноии баёни афкор тавассути ҳамон вожа ва ҳамон таркибсозӣ, ки ҳуди сифоти зотии андеша ва афкори баёншуданӣ маҳз ба ҳамонҳо ниёз дорад. Сабк ба ҳудии худ ҳамон истеъдод ва андешаи баёншуда аст. Метавон тамоми тору пуди ҳунар ва қобилияти ҳунармандии нависанда ё шоирро дар сабки ӯ ба мушоҳида гирифт. Мутолиаи сабк умдатан дар таъини он чи нависанда аз забон гирифтааст ва чӣ гуна, барои чӣ аҳдофе истифода мекунад ва бо чӣ мушаххасоте садои хосси ӯ бо садои дигарон мутафовит мешавад, баён мегардад.

Дар ин маврид, Г.О. Винокур бисёр зебо ибрози андеша мекунад. Ӯ мегӯяд: «Бо баррасии забони як нависанда ё асари алоҳидаи ӯ рӯйи пуле қарор мегирем, ки моро аз як забони ғайришахсӣ, умумӣ ва ғавқӣ инфиродӣ ба шахсияти ҳуди гӯянда мерасонад» [2, 231]. Аз тариқи дарки тимсоли нависанда ба унвони «мақулаи меҳварӣ»-и як асари ҳунарий метавон ба баррасии комили асар расид, дидани имкони тавсифи забонӣ аз тимсоли нависанда иштибоҳ хоҳад буд. Зоти инсонии гӯянда дар аносире мунъакис шудааст, ки бо вучуди аз тариқи забон баён шуданаш, бо ҳуди ҳасоиси забон маҳдуд намешавад.

Ҳамин аст, ки сабкшиносон, аз ҷумла Маҳмуди Ибодӣён ва Сируси Шамисо, бар ин назаранд, ки лозим аст «на танҳо ба «ман»-и шоир тавачҷуҳ шавад», балки бояд дарки зехнӣ аз шахсияти воқеии шоирро ҳам дар назар гирифт. Ин мақулаи иртиботи тангтанги «ман»-и

шоир ва шахсияти воқеии ӯ аз як тараф, ҳамаи воҳидҳои матнро дар як ҷамъи маъноӣ ва сохторӣ муттаҳид мекунад. Ҷанбаи амалгароёнаи ин мақула равобитаи нависанда ва хонандаро дар назар мегирад. Ин ҳолат ба далели идроки шахсияти нависанда бар асоси таомули бевосита ва дутарафаи «ман»-и шоир бо хонанда зухур мекунад.

Аз тарафи дигар, моҳияти аслии асар нишондиҳандаи шахсияти шоир ва ҳамчунин баёнгари андеша ва афкори «ман»-и шоир аст. Моҳияти матн иборат аст аз баёни мавқеи нависанда дар матн, нигариши нависанда ба мавзуи паём, нигариши арзишии он. Арзёбиҳои нависанда аз он чи ба тасвир кашида мешавад, мусталзами ҷустуҷӯи шеваҳои мухталифи баён, баста ба матн, қомилан тобеи мақосиди нависанда аст. Моҳият ба унвони баёни нигариши нависанда ба мавзуи паём мусталзами дарки матн ба унвони як сохтори том аст.

Ин дарк на бар асоси дар назар гирифтани вижагиҳои воҳидҳои гуфтории фардӣ, балки бар асоси эҷоди амалқардҳои онҳо ба унвони як ҷузъ аз тамоми аҷзҳои асар аст. Дар ғирумон аз вижагиҳои сабки фардии шоир метавон фарз кард, ки яке аз шохисаҳои сабқсоз дар ин маврид ҳунари воҷасозӣ, таркибсозӣ ва иборатофаринии ғўянда метавонад бошад. Аз он ҷо, ки иқтидори забонии воҷасозӣ, таркибсозӣ ва иборатофаринӣ номаҳдуд аст, паҷуҳиши истифода аз ин воҳидҳо дар офаридаҳои шоири ҷудогона метавонад барои шинохтани сабки фардии ӯ кумак кунад.

Бо таваҷҷуҳ ба вижагиҳои ғўяндаи ин омилҳо дар ҳақиқат як ҷараёни воқеӣ ва маъмулии тавсеаи забони адабӣ мебошад, ки ин ҷараён то замоне, ки ин забон вучуд дошта бошад, поённопазир ва омодаи кашшофиҳои нави ғўяндагонаш аст. Дар айнӣ замон воҷасозӣ ва иборатофаринӣ асли бақои ҳаллоқият, баёнгари интиҳоби равишҳо ва васоили абзори баёни инфиродӣ дар зимни риояти асли озодии андеша ва тафаккури ҳунарист.

Баррасии вижагиҳои забонӣ ва баёнии таркибу вожаҳои худсохти шоирона ба унвони василаи хос барои фароҳам овардани воҳидҳои забонии қалидӣ ва сабқсоз дар матни як асари ҳунарий бо дарки маъмул аз сабки фардӣ иртиботи тангтанг дорад.

Ҳамин тавр, сабки фардӣ пайомади ба ҳам омадани маҷмӯе аз аносир дар ҷараёни офариниши асари ҳунарист, ки дар алоҳидагӣ бо ҳам алоқамандии ҷандоне надоранд, вале баробари дар қанори ҳам омадани онҳо шоир ё нависанда ба забоне даст меёбад, ки аз забони ғўяндагони дигар мутафовит бошад. Ин аносирро метавон ба таври зайл баршуморид:

шахсият ва таҷрибаи ҳаётии шоир;

мавқеи иҷтимоӣ, фарҳанг ва истеъдоди ӯ, ки метавонанд ҷизҳои сифатан навро ба адабиёт эҳдо кунанд;

баёни хос, аз ҷумла воҳидҳои пурбасомади осори ӯ, ки тасвири «ҷаҳони дарунӣ»-и шоир ё нависандаро мунъакис мекунад;

абзорҳои хоси тасвир, ки дар тамоми асари ҳунарий аз ҷониби шоир барои баёни андешаҳои истифода мешаванд.

Ҳоло бо баррасии дидагоҳҳои адабиётшиносии Ғарб ба сабки фардӣ метавонем ба сабқшиносии форсӣ баргардем, то бубинем дар ин маврид чӣ назарияҳои мавриди қабули онҳо будааст.

Дар осори Маликушшуаро Баҳор баҳси назарие аз сабки фардӣ ба ҷашм намехӯрад. Омӯзиши «Куллияти сабқшиносӣ» ва ҳамчунон «Сабқшиносии шеър»-и Сируси Шамисо нишон медиҳад, ки агарчи ин донишманди соҳибназар дар мавриди сабки фардии шоирон баҳсҳои гузарда ва ҷолиби таваҷҷуҳ оростааст, аммо таърифе аз ин истилоҳро ба миён нагузоштааст. Ӯ дар оғози ин баҳс мефармояд, ки «маъноӣ ҳақиқии сабқ, дар ҳақиқат, ҳамин сабки шахсӣ аст» [9, 73].

Аҳмади Самей, яке аз паҷуҳишгарони адабиёти Эрон, дар мақолаҳои алоҳидаи худ сабки фардиро аз нигоҳи ҳунаравӣ ва ҷойгоҳи ҳунаравӣ дар офариниши осори адабӣ баррасӣ кардааст, ки дар натиҷа аносири дигари сабқсоз дар ин мабоҳис ғўрғўзор шудаанд.

Аз миёни таърифҳои роиҷ дар адабиёти форсӣ, ба назари мо, таърифи Маҳмуди Футӯҳӣ аз сабки фардӣ дақиқтар ва аз назари мухтаво комилтар ҷилва мекунад: «Сабки шахсӣ бо як ё чанд рухдоди забонӣ дар сухани як нафар шакл намегирад ва ба як ҷумла ё як баҳши асар ва ҳатто як асари воҳид маҳдуд намешавад, балки кайфиятест руҳӣ, ки бар маҷмуаи осори як нависанда соя меафканад. Ин кайфият бо шахсияти ҳунарманд, биниш, эътиқод, фалсафаи ӯ аз зиндагӣ, миллият, ҳассосиятҳои фардӣ, табақаи иҷтимоӣ, муҳити ҷуғрофӣ ва авомили ирсӣ ва женетикии вай пайванди ногусастанӣ дорад» [8, 82].

Метавон ин таърифи Футӯҳиро як навъ хулоса ва ба ҳам овардани тамоми назарияҳо дар боби шинохти сабки фардӣ донист, зеро макотиби сабкшиносии Ғарб ва Русия ағлаби вақтҳо ба қисмате аз аносири номбурдаи Футӯҳӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда, унсурҳои дигарро дар шаклгирии сабки фардӣ зарур надонистаанд.

Дар ин таърифи Маҳмуди Футӯҳӣ аз сабки фардӣ метавон дидгоҳҳои сабкшиносони классики ҳам фаронсавӣ, ҳам формалистони русӣ ва ҳам воқеиятгароии сотсиалистӣ ва билохира, назарияи мухтавогароён ва баръакси он сабкшиносии забонпазӯҳиро дарёфт.

Мо бо ин пешдаромади кӯтоҳ баҳси таърифи сабки фардиро поён дода, ба дунболи ин суол меравем, ки шинохти сабки фардии шоир аз қадом роҳ метавонад бароямон муяссар шавад? Бояд бар ин нукта таъкид дошт, ки баҳси таърифи сабки фардӣ ва шинохти он наметавонанд бо ҳам яксон бошанд. Маълум аст, ки таърифи сабки фардӣ шохисаҳоеро дар худ ҷо додааст, ки қорбурди онҳо дар давоми таҳлил ва таҷзияи осори адабӣ метавонад ҳасоиси сабки фардии шоир ё нависандаро муайян кунад. Аммо аз қучо маълум мешавад, ки ин ҳасоис танҳо махсуси ҳамон шоир ё нависанда аст ва дар осори дигарон ба ин вузӯҳ дучор намешавад?

Ба назари мо, барои ҳалли ин мушкил беҳтарин роҳ истифода аз ҳамон таърифи сабк аст, ки дар он гуфта мешавад, «сабк инҳироф аз норм аст». Таърифи мазкур бар ҳилофи он чи ки бисёре аз адабиётшиносони тоҷик мепиндоранд, соҳтаи Шафеии Қадқанӣ набуда, аз адабиёти Ғарб ба адабиёти форсӣ ворид шудааст.

Вақте мо мегӯем, Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ аз сабки фардии барҷастае бархӯрдор буд, манзурамон, пеш аз ҳама ин аст, ки шеърӣ ӯ қомилан мутафовит аз ашъори ҳамзамонон ва пешиниёни ӯст. Ба иборати дигар, шинохти барҷастагӣҳои сабки фардии Мавлоно ҳамон вақт ба мо даст медиҳад, ки осори пешиниён ва ҳамзамонони ӯро мутолиа намуда, дар натиҷаи ин омӯзиш бар ин ҳақиқат бирасем, ки мухтассот ва сифоти шеърӣ Мавлоноро намешавад дар ҳилоли ин осор дарёфт.

Дар натиҷа мо, ҳоста ва ё ноҳоста, тамоми осори гузаштагон ва ҳамзамонони Мавлоноро меёран ё ҳамон «норм»-е қарор медиҳем, ки бар асоси он шинохти сабки фардии ӯ бароямон даст хоҳад дод. Оё дар ин ҳол метавон натиҷагирӣ кард, ки «сабки фардӣ инҳироф аз норм ё меёранҳои сабки умумист»? Ҷавоби ин суол печида аст.

Ин нукта ҷойи тардид надорад, ки ҳар давраи таърихӣ шароити ҳосси худро дорад, ки тамоми абъоди на танҳо зиндагии инсонӣ, балки ҷараёни таҳаввул ва тақомули худӣ ҳаётро фаро мегирад. Дар баҳси таърихи адабиёт ин мақула, пеш аз ҳама, ба мухтассоти забон, баъдан ба фалсафа, ҷаҳонбинӣ ва дидгоҳҳои роиҷ, ҷойгоҳи илму фарҳанг, вазъи сиёсӣ, шароити иҷтимоӣ, шохисҳои иқтисодӣ бармегардад. Масалан, дар даврае, ки сабки хуросонӣ дар адабиёти форсӣ тасаллут дошт, забони шеър ба далели таъсири бисёр қами забони арабӣ ва маҳфуз мондани аносири забони қухани форсӣ сода ва «мардумӣ» ва фарҳанг ҷаҳонбинии миллии тоҷикон ҳанӯз бар ислом ва фарҳанги исломӣ ҷира буд, ки дар натиҷа «руҳи миллий»-и қавӣ дар шеърӣ ин давра эҳсос мешавад. Ҳамчунон ҷойгоҳи баланди шоирон дар ҷомеа ва наздикии онҳо ба дарбор ба мухтавои он бетаъсир намондааст. Ҳамин тавр, асари тамоми ин авомил дар шеър сабаб шудааст, ки шеърӣ тоҷикӣ дар асрҳои IX-XII мухтассотеро ба худ қасб намояд, ки имрӯз аз он ба номи «сабки хуросонӣ» ёд мешавад.

Худ ба худ пайдост, ки осори як шоири соҳибсабк наметавонад аз таъсири авомили зикршудаи иҷтимоӣ эмин бимонад. Дар ҳар даврае аз таърих ғалсафа ва ҷаҳонбинии ҳосе нисбат бар дигар ғалсафа ва ҷаҳонбинӣ тасаллут доштааст, ки дар кулл нигоҳ ва бардошти мардумони он давраро аз ҳаёт таҷассум мекунад, аммо гоҳе мешавад, ки бардошти шахсиятҳои алоҳида аз афкори умумии роиҷ мутафовиттар аз дигарон бошад. Ҳамин тафовути баҳрагирӣ аз афкори умумӣ дар сабки фардӣ дар сатҳи фикрӣ дигаргуниҳоеро рақам мезанад, ки дар сабки даврай наметавонад қобили мушоҳида бошад.

Наметавон чунин пиндошт, ки инҳироф аз меъёрҳои сабки даврай бад-ин маънист, ки осори як шоири соҳибсабк наметавонад мухтассоти сабки давраи роиҷи замонашро дошта бошад, балки сабки инфиродӣ, дар баробари дар худ гунҷоиш додани баъзе аз мухтассоти сабки даврай ва инҳироф гузидан дар баробари баъзе аз меъёрҳои ин сабк мухтассотеро қасб мекунад, ки дар сабки даврай пайдо намешаванд.

Ба иборати дигар, сабки фардӣ наметавонад мухтассотеро дошта бошад, ки сабки даврай надорад, аммо сабки даврай наметавонад мухтассотеро дошта бошад, ки сабки фардӣ дорад. Аз ин дидгоҳ суоли дигаре рӯ мезанад, ки пас, марзи убури сабки фардӣ аз меъёрҳои сабки даврай қучост? Дар қадом маврид шоири соҳибсабк наметавонад меъёрҳои сабки даврайро нодида бигирад ва меъёрҳои тоза ва худсохташро ҷойгузини онҳо кунад?

Ҷавоби ин суол бармегардад ба абъоде, ки наметавон сабки осори адабиёро аз зовияҳои онҳо ба баррасӣ гирифт. Дар мисоли шеърӣ тоҷикӣ ин масъала вобаста ба сатҳҳои фикрӣ, адабӣ ва забонии шеър аст.

Гоҳе мешавад, ки шоири соҳибсабк ба меъёрҳои фикрӣ ва адабии сабки даврай содиқ мемонад ва танҳо дар сатҳи забонӣ навоарӣ ва офаринандагӣҳои ҳосси сабки ҳудашро муаррифӣ мекунад. Гоҳи дигар шоир фақат дар сатҳи фикрӣ мушаххасоти муғойир ба сабки даврайро эҷод мекунад, дар ҳоле ки сатҳи адабӣ ва забонии осори ӯ бо сабки даврай ҳамсон аст ва ё баръакс.

Ҳамин тавр, шинохти сабки фардӣ ҳамон вақт муяссар мегардад, ки мо сабки давраи ҳоким дар замони шоири мавриди назарамонро аз ҳар зовияе баррасӣ карда, мушаххасоти фикрӣ, адабӣ ва забонии онро муайян карда бошем. Он гоҳ бо шинохтани мушаххасоти сабки фардии шоир, ҳар ду шохисаҳоро дар баробари ҳам мегузорем ва дар пайи дарёфти тафовути сабки даврай бо сабки фардӣ мешавем. Ҳар чӣ тафовут дар миёни сабки фардӣ ва сабки даврай бештар бошад, ҳамон қадр сабки фардии шоир барҷастатар ва беназиртар мешавад.

КИТОБНОМА

1. Виноградов, В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М.: Изд. АН СССР, 1963. – 256 с.
2. Винокур, Г.О. О языке художественной литературы / Г.О. Винокур. – М.: Высшая школа, 1997. – 448 с.
3. Гаспаров. Художественный мир писателя: тезаурус формальный и тезаурус функциональный (М. Кузьмин, «Сети», ч. III) // Проблемы структурной лингвистики. 1984. – М.: Наука, 1988. – С. 112-154.
4. Индивидуально-художественный стиль и его исследование // Под ред. проф. В.А. Кухаренко. – Киев-Одесса: «Вища школа», 1980. – 168 с.
5. Литус, Е.В. Эволюция идиолекта писателя (на материале ранних произведений А.П. Чехова): автореф. дис. канд. филол. наук: (10.02.01) / Литус Елена Викторовна. Орёл, 2004. – 19 с.
6. Рахимкулова, Г.Ф. Языковая игра в прозе Владимира Набокова (к проблеме игрового стиля): автореф. дисс. канд. филол. наук (10.02.01) / Рахимкулова Галина Фёдоровна. – Р/Дону, 2004. – 48 с.

7. Суворова, П.Е. Диалектика общего и индивидуального в стихотворном тексте: автореф. дисс. канд. филол. наук: (10.02.01) / Суворова Пагела Егоровна. - Екатеринбург, 1999. - 38 с.
8. Футӯҳӣ, М. Сабкшиносӣ. Назарияҳо, рӯйкардҳо ва равишҳо / Маҳмуи Футӯҳӣ. - Техрон: Сухан, 1395 шамсӣ. - 464 с.
9. Шамисо, С. Куллиёти сабкшиносӣ / Сируси Шамисо. - Техрон: Митро, 1384 ш. - 232 с.

МАБОҲИС ВА МАСОИЛИ РАВИШҲОИ ШИНОХТИ САБКИ ФАРДИИ ШОИР

Дар мақола мабоҳис ва масоили равишҳои шинохти сабки фардии шоир бо таваҷҷуҳ ба дастовардҳои сабкшиносии муосир ба баррасӣ кашида шудаанд.

Муаллиф ба баъзе аз навоқиси равишҳои ҷудогонаи сабкшиносии сабки фардӣ, ба монанди маҳдуд шудан ба моддаи лугавии шеър, омода намудани басомади вожагон ишорат фармуда, ҳамчунин ба зарурати истифодаи бархӯрдҳои гуногун зимни баррасии сабки фардӣ таъкид мекунад.

Ҳамчунин, муносибати сабки фардӣ бо сабки давраиро таҳлил намуда, ба ин натиҷа мерасад, ки шинохти сабки фардӣ ҳамоно вақт муяссар мегардад, ки мо сабки даврани ҳоким дар замони шоири мавриди назарамонро аз ҳар зовияе баррасӣ карда, мушаххасоти фикрӣ, адабӣ ва забонии онро муайян карда бошем.

Калидвожаҳо: сабк, сабки фардӣ, забон, баён, таҳаввул, ҷаҳонбинӣ, давра, равиш, рӯйкард.

ДИСКУССИИ И ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОВ ПОЗНАНИЯ ИДИОСТИЛЯ ПОЭТА

В статье рассматриваются вопросы и проблемы методов идиостиля поэта с акцентом на достижения современной стилистики.

Автор указывает на некоторые недостатки отдельных методов стилистики изучения идиостиля, такие как ограничение лексическим материалом стихотворения, подготовкой тезаурусов, а также подчеркивает необходимость использования разных подходов при рассмотрении индивидуального стиля.

Также анализируя соотношение индивидуального стиля со стилем эпохи, приходит к выводу, что признание индивидуального стиля возможно только тогда, когда мы рассматриваем стиль эпохи рассматриваемого поэта со всех сторон и определяем его содержательную, литературную и языковую особенности.

Ключевые слова: стиль, идиостиль, язык, выражение, эволюция, мировоззрение, период, метод, подход.

DISCUSSIONS AND PROBLEMS OF OF THE POET'S IDIOSTYLE METHODS

This article deals with issues and problems of the poet's idiostyle methods with an emphasis on the achievements of modern stylistics.

The author points out some shortcomings of certain methods of stylistics for studying idiostyle, such as limiting the lexical unit of a poem, preparing thesauri, and also emphasizes the need to use different approaches when considering an individual style.

The relationship between the individual style and the periodical style is also, analyzed in the article. He comes to the conclusion that the recognition of an individual style is possible only when we consider the periodical style of the poet in question from all sides and determine its content, literary and linguistic features.

Key words: style, idiostyle, language, expression, evolution, outlook, period, method, approach.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қосимзода Солеҳ Салим - номзади илми филология, дотсенти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: soleh_76@mail.ru. Тел: (+992) 9358376776.

Сведения об авторе: Косимзода Солеҳ Салим - кандидат филологических наук, доцент ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: soleh_76@mail.ru. Тел: (+992) 9358376776.

About the author: Qosimzoda Soleh Calim - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Tajik National University, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue. E-mail: soleh_76@mail.ru. Tel: (+992) 9358376776.

УДК: 891.550-1

АВЗОНИ ҒАЙРИМАЪМУЛ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МАВЛАВӢ

Умриддин Юсуфӣ

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Девони шеър, чунонки маълум аст, тибқи суннатҳои устувори адаби порсӣ, аз рӯйи ҳарфи охири қофия тартиб дода мешавад. Ғолибан, дар девонҳои ғазалиёти шоирони гузаштаи мо ин қоида риоя шудааст.

Вале гоҳе ин қоида ба таври нохудоӣ ё огоҳона риоя накардаанд. Барои мисол, дар замони барҳаёт будани Мавлоно нусхае аз девони ӯро тибқи қорбасти авзони арузӣ мураттаб сохтаанд, ки чунин амр дар адаби порсӣ падидаи нодир мебошад. Қолиб он аст, ки Бадеъуззамони Фурӯзонфар зимни мураттаб сохтани «Куллиёти Шамси Табрешӣ» дар баробари риояи ҳуруфи қофия ин нуктаро ба эътибор гирифта, ғазалҳои дар вазн ҳамсонро мутобиқи ҳарфи қофия овардааст.

Ин «Куллиёти девон» беш аз чихил ҳазор байт аз ғазалиёт, қасоид, тарҷеот ва рубоиёти Мавлоноро фаро мегирад. Ин шумора ба он далелат дорад, ки Мавлоно яке аз пурқортарин шоирони порсигӯ будааст. «Мавлоно, - менависад Тақии Пурномдориён, - дар девони худ беш аз панҷоҳ вазн ва ҳафдаҳ баҳри арузро истифода намуда, ки аз миёни вазнҳои бақоррафта дар девони ғазалиёт 18 вазн ё ба нудрат дар шеъри форсӣ ба қор рафта, ё аслан пеш аз Мавлавӣ қорбурд надоштааст ва ҳадди ақал 13 вазн аз ибтикороти ҳуди Мавлавӣ аст» [4,166].

Фузун ба ин, диққати моро ду баҳши «Куллиёти девон»-и нашри Фурӯзонфар ба худ ҷалб кард, ки яке зери унвони «баҳрҳои мутафарриқа» ва дувумӣ бо номи «авзони ғариба» омадаанд, аз як сӯ, Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро ҳамчун аруздони бузург ва оҳангсозу мусиқишиноси мумтоз муаррифӣ созад, аз дигар сӯ, он баёнгарӣ тасарруфоту ибдоот ва ибтикороти шоир мебошад.

Ин вазнҳои ғариба аз авзони маъмулӣ (19 баҳри арузӣ) бо кадом хусусиёти худ фарқ доранд ва барои чӣ он дар вазни шеъри порсӣ аз ибтикороти Мавлоно доништа шудааст? Талош мекунем, ки ба ин пурсишҳо посух диҳем.

Аммо пеш аз ворид шудан ба мавзӯ барои равшан шудани масъала баён кардани чанд мулохизаи муқаддамотӣ лозим аст.

Асоси вазни шеърӣ форсӣ, тибқи гузориши арузиён ва пажӯҳишҳои донишмандон, аз арузи арабӣ баргирифта шудааст. Бо он ки мо дар ҷойи дигар фарқи илми бадеи форсии тоҷикиро аз бадеи арабӣ таҳқиқ кардаем, ин ҷо низ метавонем таъйид кард, ки арузи форсии тоҷикӣ бо арузи арабӣ тафовут дорад. Ин тафовутҳо чигунаанд? Барои мисол, муҳаққиқи итолиёӣ Рикардо Зиполи дар мақолаи арзишманди «Пажӯҳиш дар фанни қофияи шеърӣ форсӣ» дар доираи 11 банд бархе аз ин фарқҳоро махсуси қофия доништа, онҳоро аз ҳамдигар тамоюз додааст, ки барои омӯзиш ва таҳқиқи қиёсии арузи арабӣ ва форсии тоҷикӣ аҳамияти вижа дорад. Мо онҳоро барои равшан шудани моҳияти масъала бо каме ихтисор иқтибос мекунем:

«1) Сохтори ҳиҷоии ду забон – арабӣ ва форсӣ бо якдигар тафовут дорад;

2) Дар забони форсӣ мумкин аст ду ё се сокини мутаволӣ дар охири калима қарор гирад ва дар арабӣ чунин нест.

3) Дар форсӣ мумкин аст дар охири қофия касраи изофа (бандаки изофӣ-У.Ю.) қарор гирад ва дар арабӣ ин равиш қорбурд надорад.

4) Дар форсӣ имкони истифода аз пасвандҳо вучуд дорад ва дар арабӣ вучуд надорад» [1,110].

Дар зимн мо метавонем, ба гуфтаҳои донишманди итолиёӣ боз чанд баҳши дигар изофа намоём:

1) Дар шеърӣ арабӣ вазнҳои мустаъмали бисёре вучуд доранд, ки дар шеърӣ форсии тоҷикӣ ба гурӯҳи авзони номатбуъ дохил мешаванд

2) Зиҳофоти бисёр пурқорбурде дар вазни арабӣ вучуд дорад, ки ҳеҷ гуна қорбурде дар ҳамон авзон дар шеърӣ форсии тоҷикӣ надорад.

3) Ихтиёрооти шоирӣ мутааддиде дар шеърӣ арабӣ ҳаст, ки кӯчақтарин нақше дар шеърӣ форсии тоҷикӣ надорад.

Аз замоне ки истилоҳи «шеър» дар адабиёти ҷаҳон, аз ҷумла адабиёти форсии тоҷикӣ, ҳамчун ҳунар баррасӣ шуд, ҳамеша мафҳуми он ба мафҳуми «вазн» лозима доштааст. Вазн навъе аз таносуб аст. Таносуб кайфияти зеҳнӣ буда, миёни ҷузъҳои гуногун низоми воҳидро ба вучуд меорад. Ин таносуб агар дар макон воқеъ шавад, «қарина» номанд ва агар дар замон воқеъ шавад, «вазн» хонанд. Вазн дорои иқоъ ё ритм ва мусиқист, ки вобаста ба муҳит ва мавзӯ тағйир меёбад.

Барои мисол, агар дар як мисраъ 4 бор ва дар як байт 8 бор мафӯилун қорбаст шавад, онро ҳазаҷи мусаммани солим гӯянд, ки баҳри аслии ҳазаҷ мебошад. Ва дар тақтеъ ҳар бор мафӯилун хатм шавад, онро «рукн» номанд. Агар аз ин вазн ҳиҷое кам ё зиёд шавад, онро «зиҳоф» хонанд.

Вакте ки мо дар бораи вазни шеърӣ Мавлоно меҷӯем ибрози андеша кунем, ин гуфтаи донишманди маъруф Шафеии Кадканӣ пеши назар меояд: «Дар манзумаи шамсии «Девони кабир»-и Мавлоно, ки ҳар лаҳза дар он сайёрае аз таҷорибҳои ноби руҳии ӯ дар мадори собити ишқ тулуъ мекунад ва ҳаракати ин сайёрот бар ин мадори собит Қаҳқашоне аз нуру сурур ва ҳузур меофаринад, нуруи ҷозибаро, бегумон, нуруи ҷозибаро мусиқист, ки ҳамаи аносири шеърро дар тайфи миқнотисии ҳеш низом ва тақорун мебахшад ва нисбати таркибӣ ва ҳандаса забони шеърро дар густарае ба паҳноӣ ҳастӣ бо мавҷҳо ва авҷҳояш дар сайтараи ҳеш нигоҳ медорад. Ҷазалиёти Мавлоно гурезест аз ҳамаи низомҳо ва урфҳо ва одатҳо барои пайвастан ба низоми мусиқии кайҳон ва офаридани ин манзумаи шамсӣ» [2,389].

Ҳамин манзумаи шамсӣ ва ғалаёни мусиқии зоҳирӣ ва ботинӣ ҷазалиёти Мавлоно аз мо тақозо мекунад, ки бибинем, дар шеърӣ ӯ чӣ шӯро қиём ва мусиқии табиӣ маънавие

буда, ки таваҷҷуҳи хонандаро ба худ ҷазб мекунад. Дар ибтидо тасарруфоти Мавлавиро дар вазн нишон хоҳем дод, ки онро метавон қолабшиканини вазн номзад кард. Бояд таъкид кард, дарозтарин мисрае, ки дар шеъри форсии тоҷикӣ ба осонӣ қобили идроки зехн аст, ғолибан аз 16 ҳичо иборат буда, дар ҳадди камоли мавзунӣ қарор дорад. Аммо Мавлоно ғазале сохта, ки дар як мисраъ 20 ҳичо дорад. Яъне, ба вазни маъмулӣ як рукни дигар илова намуда, ки вазни нав ба вучуд омадааст. Чунончи:

Оинаам ман, оинаам ман, то ки бидидӣ рӯи чу моҳаш,

Чашии ҷаҳонам, чашии ҷаҳонам, то ки бидидам чашии сиёҳаш [6, 495].

Вазни ин ғазал мустафъилотун (4 бор) ва баҳри он раҷази мусаммани матвии мурафғал аст. Ин вазн, аз як сӯ, аз сохтаҳои худӣ Мавлоност ва дар шеъри форсӣ то «Девони қабир» ба мушоҳида нарасида, аз дигар сӯ, сохторшиканини ҳиҷоии он аз ибтикороти шоир аст. Дар як мисраъ 20 ҳичо истифода шудааст. «Дар урфи шеъри форсӣ, - менависад Парвиз Нотили Хонларӣ, - баландтарин қитъаи силсилаи авзоне, ки қобили идроки зехн аст, бист зарб ё бист ҳичо мебошад. Аммо идроки қитъаи бистҳиҷоӣ низ мусталзами кӯшиши зехнист ва ба ин сабаб баҳри комили мусамман дар форсӣ ривоче наёфтааст» [8,170].

Аммо Мавлавӣ ин хатти сурхро убур карда, дар ғазали дигаре ҳудуди ҳиҷоӣ як мисраъро ба 24 ҳичо расонида, ки чунин кор то асри XIII собиқа надошта ва аз ҷумлаи навовариҳои Мавлавӣ дар шеър ба шумор меравад. Матлаи ин ғазал чунин аст:

Биё, биё, дилдори ман, дилдори ман, даро, даро дар кори ман, дар кори ман,

Туй, туй гулзори ман, гулзори ман, бигӯ, бигӯ асрори ман, асрори ман [6, 671].

Теъдоди рукнҳо аз рӯйи муқаррароти шеъри форсӣ 4 бор бояд такрор мешуд, вале дар ин ғазали Мавлавӣ 6 бор омадааст. Ду рукн зиёд аст ва ин амалро тасарруфот гӯянд. Вазни он мафъилун мустафъилун мустафъилун, мафъилун мустафъилун мустафъилун мебошад.

Тавре ки дар боло ишора шуд, дар шеъри арабӣ вазнҳои мустаъмали бисёре вучуд доранд, ки дар шеъри форсии тоҷикӣ ба гурӯҳи авзони номатбуъ дохил мешаванд ва онро соҳиби «Ал-муъҷам» чунин таъриф карда, ки барои тамйизи арузайн муфид мебошад: «... ба ҳукми он ки каломи манзум бар ҳеч як аз ин аркони сегона (сабаб – ватад-фосила) ало сабилилинфирои хеш оянд, набувад ва мақбули тибоъ (табъҳо, завқҳо-У. Ю.) намеомад, на бар асбоби муфрада. Чунонки гуфтаанд:

То кай моро дар ғам дорӣ,

То кай бар мо оӣ хорӣ.

На бар автоди муфрада (ватади танҳо) чунонки гуфтаанд:

Чаро аҷаб надорам аз нигори ман,

Ки бегунаҳ бурун шуд аз канори ман.

Ва низ бар фавосили муфрада (фосилаи танҳо) чунонки гуфтаанд:

Чӣ кунам, санамо, чу дилам ситадӣ,

Бикашам зи ту, ҳар чӣ кунӣ зи бадӣ» [5,30].

Вале Мавлоно бар муқобили ин қоидаи арузии Шамси Қайс баромадааст. Агар онро аз рӯи назариёти Шамси Қайс таъриф кунем, гунаи зер ҳосил шавад: «Каломи манзум бар ин аркони сегона (сабаб, ватад ва фосила) ало сабилилиҷтимоъи хеш оянд, мақбули тибоб уфтад». Ва Мавлоно чунин амал карда, дар вазни фаълун фаълун фаълун (ҷудо - ҷудо, бо ист), яъне дар баҳри мутадорики мусаммани мактуъ ду ғазал навиштааст. Ғазали нахуст аз 19 байт иборат аст. Чанд байт мисол меорем:

*Чун дил, ҷоно, бинишин, бинишин,
Чун ҷон бечо бинишин, бинишин.*

*Умре гаштӣ ҳамчун киштӣ,
Андар дарё бинишин, бинишин.
Афлотунӣ, Ҷолинусӣ,
Бишкан сафро, бинишин, бинишин.
Чун май, чун май талхӣ то кай?
Ҳамчун ҳалво бинишин, бинишин [6, 876].*

Ғазали дигар:

*Эй ҷон, эй ҷон фӣ сатриллоҳ,
Уштур мерон фӣ сатриллоҳ.
Ҷонам, отаи даркаиш, даркаиш,
Пеши султон фӣ сатриллоҳ.
Согар то лаб, май хур то шаб,
Андар майдон фӣ сатриллоҳ.
Соқӣ, барчаҳ, бода дардеҳ,
Пингон, пингон фӣ сатриллоҳ [6, 898].*

Ба андешаи Шамси Қайс, чунонки ишора рафт, чунин тарзи сухан гуфтан нохушоянд аст. Вале, агар мо ба ритми ботинии ин ғазалҳо бо таваҷҷуҳ назар кунем, ба мушоҳида мерасад, ки «ин вазн оҳанги дастак задан аст ба рақс ва барҷастану нишастан ва хостан» [3,148] ва, ба андешаи мо, дар он тапиши қалб, зарбони набз, ҳаракату пӯёии авзони арузӣ ва муҳимтар аз ҳама, танаввуъ ва такрору тарҷеъ эҳсос мешавад. Ҳақ ба ҷониби Шафеии Кадканист, ки «шеърро таҷаллии мусиқии забон» [2,389] медонад.

Дар ваҳлаи аввал ҳолати якнавохти бидуни тағйир ба назар мерасад ва ба занни қавӣ мақбули табъ набошад. Мавлоно ин ихтирооти хешро идома бахшида, боз дар вазни мазкур тасарруф ворид месозад ва ба он як рукни дигар меафзояд, ба гунаи зер: фаълун фаълун фаълун фаълун. Фақат ҳангоми хониши он рукни аввал ҷудо ва рукни дувум пайваст иҷро мешавад, ки ҳолати мастии самоъро ба ёд меоварад.

Чунонки:

*Бо ман санамо, дил якдила кун,
Гар сар наниҳам, он гаҳ гила кун.
Маҷнун шудаам аз баҳри Худо
З-он зулфи хушат як силсила кун.
Сипора ба каф дар чила шуда,
Сипора манам тарки чила кун.
Эй мутриби дил з-он нағмаи хеш,
Ин мағзи маро пурмаишгала кун [6, 785].*

Бо милоки Шамси Қайс мизони ин ғазалро бисанҷем, чунин тақтеъ ҳосил мешавад: мафъӯлу мафъӯйлун фаъилун. Бо ин вазн низ хонда мешавад: фаълун фаъилун фаълун фаъилун. Аз ин зовия, соҳиби «Ал-муъҷам» дар арузи суннатӣ корбасти онро ба он хотир чоиз намешуморад, ки дар қолаби вазни суннатӣ намегунҷад ва ба ин далел онро нохушоянд мешуморад. Шамси Қайс дар ин маврид чунин ақида дорад, ки муҳолифи корбасти вазни Мавлоност: «Дар мусаддаси аҳраби ин баҳр (ҳазач) мувоқабат аст, миёни «ё» ва «нун»-и мафъӯйлун ва баъд аз мафъӯлу (ба замми охир) ва мафъӯйлун ояд, ба сукути «ё» ва ё мафъӯйлу (ба замми охир) ба сукути «нун» ва мафъӯйлун саҳеҳ баъд аз мафъӯлу (ба замми охир). Набояд илло ки баъд аз ҷузъи саҳеҳ охир бе дигар ояд, чунонки мафъӯлу мафъӯйлун мафъӯлу мафъӯйлун ва ин натавонанд буд илло мусамман ё мураббаъ» [5,35].

[Мисли мафъӯлу мафъӯйлун фаъӯлун (ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбуз ё маҳзуф) ҳамон вазни «Лайлию Маҷнун»-и Низомӣ. Ё Мавлоно бо вазни мафъӯлу мафъӯйлун мафъӯйлун 11 ғазал дорад.]

Ва чунонки дида мешавад, Мавлоно аз он вазне дигар ихтироъ карда: чаҳор бор фаълун, ки ба забони арузӣ гӯем, ҷамъи чаҳор фосилаи суғро. Аммо дар шеъри порсӣ он ду навъ хонда мешавад: яке зарбӣ, яъне баъди ҳар вақф (ист, макс) як зарб бошад, ки дар он даст задан, ҳаракоти ракс ва тоб хӯрдан эҳсос шавад (фаъ лун, фаъ лун, фаъ лун, фаъ лун) [яъне, пас аз ҳар ист боз як зарб дида мешавад]; дувум изтиробӣ, ки баъди ҳар ҳаракат шитобе ба он афзуда шавад, то ҳаяҷон ва шӯру қиём, ки ангезиши изтиробӣ ҷонро бештар кунад, ба мушоҳида расад, ба ин тарз: фаълун, фаълун, фаълун, фаълун (чунонки як рукноро чудо мехонӣ ва рукни дувумро пайваст), ки онро Мазоҳири Мусаффо «самой вазн» номидааст, ки хосси вазни шеъри порсӣ, ба назари мо, ба авзони фаҳлавиёт пайванди мустақим дорад ва муҳимтар аз ҳама, онро аз арузи арабӣ тамйиз медиҳад. Дар ин сурат ҷарҳиш дар вазн ва оҳанг дар лафз пайдо мешавад ва онро зарбию хушоянд мекунад.

2) Баҳрҳои мутафариқа

Мавлоно дар баҳри мутақориби солим (фаъӯлун, чаҳор бор) 20 ғазал ва баҳри мутақориби маҳзуф ё мақсур (фаъал, фаъӯл) 14 ғазал дорад. Ва мутақориб аз доираи чаҳорум аст (баъди ҳазач, рамал, раҷаз). Аз ҷумла, Шамси Қайс гуфта, баъзе зиҳвофҳои муншаиб аз мутақорибро ба далели ба табиати забони порсӣ хос набуданашон таҳриҷ кардаанд. Чунонки Парвиз Нотили Хонларӣ дар мавриди корбасти баҳри мутақориб, ки худ сохтаи порсӣ аст, ақидаеро пеш меронад, ки барои баррасии татбиқии арузи арабӣ ва порсӣ муҳим буда, дар зоти худ навъе ҳанҷоршиканист: «Ибтиқори эронӣ дар қисмати вазни шеър иборат аз он аст, ки мавозини ҳиҷоии эрониро ба арузи каммии арабӣ татбиқ кардаанд ва аз ин интибоқ, ки қадимтарин ва комилтарин намунаи он баҳри мутақориб аст, шеъри форсии ҷадид ба вучуд омадааст» [8,66]. Он дар ашъори ҳамосӣ бештар ба кор рафта, намунаи барҷастааш «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ.

Аммо Мавлоно дар вазни фаълун фаъӯлун, фаълун фаъӯлун 10 ғазал навишта:

*Эй ҳафт дарё, гавҳар ато кун,
В-ин миссҳоро пуркимӣ кун.
Бигрист бар мо, ҳар санги хоро,
Ин дарди моро, ҷоно, даво кун [3, 783].*

Ин ғазалро метавон бо ду вазни дигари арузӣ тақтеъ кард ва онро зубаҳрайн хонд: мустафъилун фаъ/мустафъилун фаъ ё мустафъилотун, мустафъилотун, вале вазни аслии он ҳамоно фаълун фаъълун, фаълун фаъълун аст, ки хосси арӯзи порсӣ мебошад.

Дар ин маврид Мазоҳири Мусаффо менависад: «Ва барои ин вазн тақтеи дигаре ҳам дорем ба ин сурати мусамман (мустафъилун фаъ мустафъилун фаъ) ё ба ин сурати мураббаъ (мустафъилотун мустафъилотун) ва ҷузъи мустафъилотун низ, бино ба қавли арузиён, дар шумори сию се ҷузъи аслу фаръи маъмулу мақбул, ки шеърӣ азби порсӣ бад-онҳост, наёмадааст ва ҳар кас ки барои изҳори маҳорат аз шоирони мутақаддим сохтаанд, дар шеърҳои мустасқили хеш ба қавли арузиён тақаббули шеърӣ араб кардаанд ва аз азоҳифи гаронро дар шумори азоҳифи порсӣ набояд шумурд» [3,148].

Аз миёни зиҳфҳои баҳри рамали мусаммани мушаъъаси мусаббаъ Мавлавӣ ғазале дорад, ки ба ин вазн тақтеъ мешавад: мафъълун мафъълун мафъълун мафъълун, ки аз рӯйи сохтор нав мебошад:

*Уфтодам, уфтодам дар обе уфтодам,
Гар обе хӯрдам ман, дилиодам, дилиодам.
Аз чархе, аз авҷе, бар баҳре, бар мавҷе
Хуш тахте, хуш тахте, бинҳодам, бинҳодам.
Мавлоям, мавлоям, дар ҳукми дарёям,
Дар авҷаш, дар мавҷаш мунқодам, мунқодам [6, 573].*

Баҳри хафиф худ аз ибтикороти порсиён аст ва асли он аз мустафъилун фоъилун (ду бор) фоъилотун мафоъилун фаъилотун аст. Аммо арузиён корбасти мусаддаси онро хушоянд шумурдаанд ва мураббаъ ва мусаммани он дар арузи форсӣ роиҷ набудааст. Ин вазн бори нахуст дар ашъори Одамушшуаро Рӯдакӣ истифода шудааст:

*Гар кунад ёрие маро ба ғами ишқ он санам,
Битавонад зудуд 3-ин дили ғамхора занги ғам [7,91].
Фоъилотун мафоъилун фоъилотун мафоъилун (мусамман).*

Аммо Мавлоно бар ҳилофи ақидаи арузиён аз мусаммани маҳбуни баҳри хафиф (фоъилотун мафоъилун фаъилотун мафоъилун) 13 ғазал сохта, ки намунааш ин аст:

*Ҳала табли вафо бизан, ки биёмад авони ту,
Майи чун арғавон бидеҳ, ки шукуфт арғавони ту [6, 846].*

Дар миёни ғазалҳои Девони Шамс 3 ғазал ба мушоҳида расид, ки тақтеи он мутафоъилотун мутафоъилотун аст. Агар онро ба сурати мусамман оварем, ба тариқи зайл тақтеъ мешавад: мутафоъилун фаъ мутафоъилун фаъ. Мисол:

*Дили ман, кӣ бошад, ки туро набошад,
Тани ман кӣ бошад, ки фано набошад? [6, 387].*

Ту чунин набудӣ, ту чунин чароӣ,

Чӣ кунӣ хусумат, чу аз они мой [6, 1244].

*Ту Худои хубӣ, ту сифоти ҳуӣ,
Ту яке набошӣ, ту ҳазор туй [6, 1245].*

Чунин вазнҳо усулан дар арузи арабӣ мавриди корбурд қарор надоранд ва ин аз сохтаҳои порсиён аст, аз ҷумла Мавлавӣ. Бино ба ин, шоир дар ғазалиёти хеш дар баробари авзони суннатӣ талош карда, аз вазнҳои ғариба ва камкорбурде истифода кунад, ки хосси арузи форсии тоҷикӣ буда, дар он ҷазботу шӯри қиёми самоъ эҳсос мегардад. Ва ин яке аз далелҳои танаввуъ ва рангорангии ғазалиёти Мавлавӣ мебошад.

КИТОБНОМА

1. Зипули Рикардо. Пажӯҳиш дар фанни қофияи шеъри форсӣ //Номаи Фарҳангистон. / Рикардо Зипули –Техрон, 1383. Давраи 6. Шумораи 4 (паёпай 24). – 109 – 113 с.
2. Кадканӣ, Шафеъӣ Муҳаммадризо. Мусикии шеър. / Муҳаммадризо Шафеъии Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1381. Чихилу як+679 с.
3. Мусаффо Мазохир. Самои вазн дар китоби «Чону ҷаҳон»: зиндагӣ, андеша ва осори Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ (маҷмуаи мақолот) / Мазохирӣ Мусаффо. – Техрон: Маркази Доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1390. – 484 с.
4. Пурномдориён Тақӣ. Дар сояи офтоб: шеъри форсӣ ва сохтшиканӣ дар шеъри Мавлавӣ / Тақии Пурномдориён –Техрон: Сухан, 1384. –418 с.
5. Ар-Розӣ Шамсуддин Муҳаммад бини Қайс. Ал-муъҷам фӣ маъойири ашъори-л-Аҷам. / Шамсуддин Муҳаммад ибни Қайс ар-Розӣ. Ба тасҳеҳи аллома Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ ва тасҳеҳи муҷаддади устод Мударрисӣ Разавӣ ва тасҳеҳи муҷаддади Сирусӣ Шамисо. –Техрон: Илм, 1388. – 640 с.
6. Румӣ Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад Мавлавӣ. Куллиёти Шамси Табрезӣ / Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад Мавлавӣ Румӣ. Ба инзимиҳои шарҳи ҳоли Мавлавӣ. Ба қалами Бадеъуззамон Фурӯзонфар. –Техрон: Амири Кабир, 1376. –1570 с.
7. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Девони Рӯдакӣ / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.–Душанбе: Бухоро, 2015. – 334 с.
8. Хонларӣ Парвиз Нотил. Баҳс ва таҳқиқи арӯз / Парвиз Нотили Хонларӣ –Душанбе, 2018. –298 с.

АВЗОНИ ҒАЙРИМАЪМУЛ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МАВЛАВӢ

Баҳси ин мақола роҷеъ ба корбасти вазнҳои ғайримаммули аруз мебошад, яъне вазнҳои, ки ба арузи форсии тоҷикӣ хос аст, ки дар ғазалиёти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ истифода шудааст. Муаллиф саъй бар он доштааст, ки қолабшиканҳои Мавлоноро дар вазни шеър, фарқи онҳоро бо арузи арабӣ мавриди пажӯҳиш қарор диҳад.

Калидвожаҳо: арузи форсии тоҷикӣ, қолабшиканӣ, Мавлоно, навоариҳои Мавлоно дар вазни шеър, вазни шеъри форсии тоҷикӣ.

НЕПОПУЛЯРНАЯ МЕТРИКА В ГАЗЕЛЯХ МАВЛАВИ

В данной статье речь идет об использовании непопулярных поэтических ритмов и размеров аруза, т. е. ритмов, характерных для таджикско-персидского аруза, используемых в поэзии Мавлоно Джалалуддина Балхи. Автор попытался исследовать нарушение стереотипов и шаблонов арузы со стороны Мавлоно в его поэзии, и отличие таджикско-персидского аруза от арабского.

Ключевые слова: таджикско-персидская поэзия, разрушение шаблона, Мавлоно, новации Мавлоно в размерах поэзии, метры таджикско-персидской поэзии.

A RARE AND UNDERUTILIZED METRIC IN MALAWI'S GHAZAL

This article deals with the use of unusual poetic rhythms and aruzes, i.e. rhythms characteristic of the Tajik-Persian Aruz used in the poetry of Mavloni Jalaluddin Balkhi. The author tried to explore the stereotypes and patterns of Mavloni in the style of poetry, and their difference from Arabic poetry.

Key words: Tajik-Persian poetry, template destruction, Mavloni, Mavloni's innovations in poetry rhythms, rhythms and forms of Tajik-Persian poetry. E-mail: nushin74@mail.ru tel: +992 919 04 5575

Маълумот дар бораи муаллиф: Умриддин Юсуфӣ - сарходими шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, e-mail: nushin74@mail.ru, тел.: +992 919 04 5575.

Сведения об авторе: Умриддин Юсуфи - главный научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы имени Рудакі, доктор филологических наук

Information about the author: Umriddin Yusufi - Senior Researcher, Department of History of Literature, Institute of Language and Literature named after Rudaki, Doctor of Philology, e-mail: nushin74@mail.ru, тел: +992 919 04 5575.

УДК 891.550.09

СУННАТ ВА НАВОВАРӢ ДАР СИЛСИЛАИ ШЕЪРӢОИ «ҚИССАИ ХИНДУСТОН»

Бехрӯзи Забехулло

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Суннат ва навоарӣ аз ибтидои шаклгирии адабиёт дар меҳвари мавзӯҳои адабӣ қарор доштааст. Тазод ё ҷидол байни суннату таҷаддуд ҳамеша домангири адабиёт будааст. Суннат ва навоарӣ гарчанде дар зоҳир дар муқобили якдигар қарор доранд, аммо дар асл такмилкунандаи якдигаранд. Агар дар улуми фалсафа ва таърих таҷаддуд суннатро аз байн мебарад, аммо дар адабиёт баҳси он дигаргуна аст. Суннату навоарӣ дар адабиёт шабеҳи ду боли паранда ҳастанд, ки ба ӯ қудрати парвоз медиҳанд. Бино бар ин, ҳангоми ҷидоли суннату навоарӣ дар арсаи адабиёт таҷаддуд ҳаргиз суннатро аз байн намебарад, зеро ҳар навоарие аз дили арзишҳои суннатӣ наъшат мегирад. Робитаи суннату навоарӣ дар адабиёт бештар шабеҳи иртиботи падару фарзанд аст. Гарчанде падару писар аз назари зоҳирӣ ба якдигар шабоҳат надошта бошанд, аммо аз назари отифӣ, хунӣ ва эҳсосот муштарақоте бо ҳамдигар доранд. Аз ин ҷиҳат, мо мегӯем, ки суннату навоарӣ на муқолиф, балки такмилкунандаи якдигаранд.

Суннати адабӣ маҷмуи боварҳо, салиқаҳо, отифа ва эҳсосоти як қавмро, ки дар осори шоирону нависандагон он инъикос пайдо намуда, аз насл ба насли дигар интиқол меёбад, фаро мегирад. Томас Элиот - шоир, драматург ва мунаққиди англис, ба суннат назари фарқкунанда дорад. Ба гуфтаи ӯ, шоирон ба гузашта бояд ҳисси таърихмехвар дошта бошанд. Ҳисси таърихмехвар ба ҳиссе гуфта мешавад, ки шоир ба гузашта на ба унвони давроне

поёнёфта, балки ба унвони давроне, ки дар замони ҳол низ идома дорад, нигоҳ мекунад. Аз дидгоҳи Элиот, ҳеч шоир ва ҳунарманде ба танҳой наметавонад комил бошад, балки бузургии шоир танҳо дар доштани робитаи маънодор бо шоирони гузашта зоҳир мешавад. Аз назари Элиот, шеър танҳо як отифаи шахсӣ нест, балки ҳосили отифаи ҷамъист, ки аз нигоҳи таърихмехвари шоир сарчашма мегирад ва пайванди шеърӯ шоир пайванде ногузастанӣ бо нигоҳи ӯ ба суннати адабӣ дорад.

Мутолиаи андешаву назарияҳои муҳаққиқон дар бораи суннату навоарӣ моро ба ин натиҷа мерасонад, ки аз назари муносибат ба мавзӯи мазкур, онҳоро ба се гурӯҳ тақсим кунем:

- Ба гурӯҳи аввал муҳаққиқоне дохил мешаванд, ки муътақиданд навоарӣ бояд дар шакли осори адабӣ рух диҳад (монанди формалистҳои рус)

-Ба гурӯҳи дувум муҳаққиқоне дохил мешаванд, ки муътақиданд навоарӣ ибтидо дар мундариҷаи асари бадеӣ ба вучуд меояд.

- Ба гурӯҳи сеум муҳаққиқоне дохил мешаванд, ки навоариро падидае медонанд, ки ҳам дар мундариҷа ва ҳам дар шакли асари адабӣ бояд зоҳир шавад.

Дар миёни адабиётшиносону мунаққидони тоҷик низ перомунӣ суннату навоарӣ дидгоҳҳои мутафовит вучуд дорад. Профессор Р. Мусулмонӣ таъкид кардааст, ки «сабаби пайдоиши навоарӣ ҳодиса ва воқеаҳои ҳаётӣ будааст» [5, 18].

Аз ин нуқтаи назар, метавон адабиёти замони шуравӣ ва осори адибони ин давраро дар маҷмӯъ шомилӣ падидаи навоарона донист, зеро осоре, ки пас аз ташкили ҳукумати шуравӣ дар Тоҷикистон эҷод шуд, аз назари шакл ва мундариҷаву мазмун падидаи нав маҳсуб мешавад.

Дар даҳаи 30-уми асри XX дар арсаи адабиёт баҳсҳои шадиде миёни куҳангароён ва навгароён дар гирифт. Устод М. Турсунзода дар он давра аз шоирони ғайриҷаҳонӣ навагароӣ маҳсуб мешуд. Шоирони даҳаи 30, ки онҳоро шоирони насли комсомол низ мегӯянд, дар сафи пеши мубориза алайҳи куҳангароён қарор доштанд. Устод М. Миршакар дидгоҳи шоирони навҷӯву навагароро дар як порчаи шеърӣ бисёр хуб ба назм даровардааст:

Шоир, сухани тозатаре гӯӣ, ки айём
Бо тоза бувад ҳамнафасу ҳамдаму ҳамкор.
Чун хонуми танноз бувад асри ману ту,
Ҳар лаҳза либоси наву зебост талабгор.

Бар куҳнафурӯшон бирасонед, ки минбаъд
Дар арсаи айём наҷӯянд харидор [5, 8].

Дар адабиёти даврони шуравӣ жанрҳои ҳамаҷи ва лирикӣ, монанди маснавӣ ва ғазалу рубоӣ қолабҳои ҳудро нигоҳ дошта, аммо аз назари муҳтаво дигаргун шуданд. Дар солҳои 20 ва 30-уми асри XX лирикаи граҷданӣ рушди бештар пайдо кард. Шоирон кӯшиш ба ҳарч медоданд, ки дар қолаби суннати ғазал ва маснавӣ руҳи инқилобӣ дамида, ормонҳои давлати бунёдкори шуравиро васф намоянд. Маҳз сурудани мазмунҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва ҳатто давлатҳои инқилобӣ дар қолабҳои суннати маснавию ғазал, ки дорои мавзӯи ягона буданд, суръати бештаре мегирад. Навовариҳои ҷашмраси шоирони насли комсомол ин буд, ки жанрҳои маъруфи маснавию ғазалро аз назари муҳтаво дигаргун карда, мавзӯҳои инқилобӣ ва сиёсӣ таърихро дар андоми ин қолабҳо ҷой карданд. Ин навъ таҳаввул дар шеърӣ суннати қабл аз давраи советӣ ба ҷашм намехӯрд.

М. Турсунзода ғазалро дар қолаби суннатӣ, аммо бо мазмунӣ нав месароид. Падидаи навагароёнаи муҳимтар дар ин давра эҷоди силсилаашӯр аз ҷониби М. Турсунзода перомунӣ мавзӯи хос буд, ки дар гузашта собиқа надошт. Дар даҳаи 40-ум М.

Турсунзода силсилаашъори худро зери унвони «Қиссаи Ҳиндустон» мунташир кард, ки аз назари мазмуну муҳтаво падидаи комилан нав маҳсуб мешуд. Ин падида баъдан мавриди истиқболи гарми шоирони тоҷик қарор гирифта, ба як анъана табдил шуд. Ба ҳамин тартиб силсилабандии ашъор дар эҷодиёти шоирони тоҷик то кунун идома дорад. Дар ибтидо тибқи риволе, ки М. Турсунзода асос гузошт, дар силсилаашъор бештар мавзӯҳои муҳимми минтақавӣ ва байналмилалӣ матраҳ мешуданд. Ин силсилаашъор ҳам аз назари мазмун ва ҳам аз назари муҳтаво дар назми советии тоҷик падидаи нав ҳисоб ёфта, аз назари ҳунари шоирӣ дар сатҳи болотаре қарор гирифтанд. Маҳз бо ташаббуси шоирони насли комсомол лирикаӣ сиёсӣ иҷтимоӣ дар шеърӣ тоҷик ба камол расида, мавзӯҳои мушаххас дар қолабҳои гуногуни адабӣ баён мешудаанд. Шоирони ин насл шеърро аз доираи тангӣ мавзӯҳои ишқӣ ва абстрактӣ наҷот дода, таваҷҷуҳи ҷомеаро ба мавзӯҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, илмӣ фарҳангӣ ва ҳатто мавзӯҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ ҷалб мекардаанд. Аз ҷумла, эҷоди дostonҳои хурду калон ва силсилаашъор дар мавзӯҳои муосирро метавон аз падидаҳои тозаӣ шоирони ин давра донист. Ҳамчунин, истифода аз вазнҳои ғайрианъанавӣ, ба монанди вазни ҳичой ва қорбурди вазнҳои мухталиф дар як дoston ё силсилаи ашъор аз навоариҳои тозаӣ шоирони насли комсомол маҳсуб мешавад. Қорбурди авзони мухталиф дар қолаби як дoston ё силсилаашъор боиси амиқтар шудани драматизм дар жанрҳои мазкур гардидааст.

Силсилаашъори «Қиссаи Ҳиндустон» аз ҷумлаи ибтикороти шоирона ва навоариҳои шоир ба шумор меравад. М. Турсунзода аз андак шоирони шуравӣ тоҷик буд, ки дар ашъори хеш ба масоили байналхалқӣ таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Қабл аз ӯ дар ибтидои асри XX танҳо Абдуррауфи Фитрат дар осори худ монанди «Мунозира», «Баёноти сайёҳи ҳиндӣ» ва маҷмуаи кӯчаки шеърӣ худ бо номи «Сайҳа» ба мавзӯи мазкур ба таври мухтасар дахл карда, мустамликадорони Англия, Фаронса ва Русияи подшоҳиро маҳкум кардааст. Ӯ дар маҷмуаи «Сайҳа», дар ҳимоят аз мусалмонони Балқан низ як шеър иншо кардааст.

Аммо М. Турсунзода аввалин шоирӣ муосирӣ тоҷик аст, ки перомӯни мавзӯи байналхалқӣ, мушкилоти Осиёву Африқо, истибдоди хориҷӣ, ғорати сарватҳои табиӣ, факру тангдастӣ, ҷаҳолату бесаводӣ ва ақибмондагии Шарқ ба таври муфассал пардохтааст. Аз ин лиҳоз, «Қиссаи Ҳиндустон» дар адабиёти тоҷики даврони шуравӣ як падидаи навоариҳои ба шумор меравад. Муҳимтарин навоариҳои шоир дар мазмун ва мундариҷаи ин силсилаашъор сурат гирифтааст.

Аксари шеърҳои силсилаашъори «Қиссаи Ҳиндустон» дар қолаби маснавӣ эҷод шудаанд. Яъне, дар қолаб навоариҳои чандоне ворид нашуда, аммо аз назари мазмуну муҳтаво «Қиссаи Ҳиндустон» падидаи билкул нав ва бозёфти тоза дар адабиёти муосирӣ тоҷик ба ҳисоб меравад. Ба ҳамин тартиб, муаллифи «Қиссаи Ҳиндустон» бо омезиши суннату навоарӣ ибтикори тозаӣ адабӣ нишон додааст. Устод Турсунзода дар бораи навоарӣ назари хосси худро дошт. Ӯ зимни суҳанронии хеш дар Шурои адабиёти тоҷик дар ҳузури Правлениаи Иттифоқи нависандагони СССР дар бораи навоарӣ чунин изҳори назар кардааст: «Агар навоарӣ сохта бошад, агар онро халқ нарасандад, он навоарӣ нест, балки ҳарчу марҷест, натиҷаи аз рӯзгори халқ дар қанор мондани шоир аст. Чунин назм ба халқ бегона аст, халқ аз он ҳазар мекунад. Мо он чиро навоарӣ мегӯем, ки халқ онро меписандад ва яроқи маънавии хеш мегардонад» [5, 19].

Таҳлили осори устод нишон медиҳад, ки М. Турсунзода ҳангоми эҷоди шеърӣ дoston, баҳусус силсилаашъори «Қиссаи Ҳиндустон» ба ҳамин бовари худ нисбат ба падидаи навоарӣ содиқ мондааст. Ҳар шеърӣ маҷмуаи «Қиссаи Ҳиндустон» дар алоҳидагӣ дорои мавзӯи мустақил аст, аммо аз назари муҳтаво як силсилаи воҳид ва ба ҳам пайваستاеро ташкил медиҳанд. Ба ибораи дигар, силсилаи ашъори «Қиссаи

Ҳиндустон» шабеҳи тасбеҳ аст, ки ҳар донаи он мустақил, аммо ба як ришта пайванд хӯрда, як рисолатро анҷом медиҳад.

Шоир дар шеъри «Меҳмони мағрибӣ» симои мустамликадорони англис, дар шеъри «Рӯди Ганг»-мавзуи ба ғорат рафтани сарвати Ҳиндустон, дар шеъри «Тара-Чандри»-даъват ба бедорию мубориза, дар қиссаи «Сайёҳи Ҳинд»-мазлумияти кӯдакони Шарқ, дар шеъри «Точмаҳал»-масъалаи таҳқир шудани як тамаддуни бузургу куҳан ва дар мачмуъ, дарду ранҷ ва мазлумияти мардуми Ҳиндро ба тасвир кашидааст.

Табиатан дар ин силсилаашъор ормоншаҳри шоир- давлати паҳновари шуравӣ- СССР ҳамчун ҳукумати адолатпарвар ва ҳомии халқи мазлуми ҷаҳон ба тасвир кашида шудааст. Дар ин шеърҳо устод Турсунзода мардуми мазлуми Шарқ, аз Ҳиндустон то кишварҳои Ховари Миёнаро ба мубориза алайҳи мустамликадорони Ғарбӣ даъват кардааст. Ӯ сабаби бадбахтӣ ва ғажру тангдастии мардуми Ҳиндро бархоста аз ғорату чаповули сарвати ин сарзамин тавассути бегонагон медонад:

Омаду бар гардани ҳинду нишаст,
Ҳар чӣ ки меҳост гирифт ӯ ба даст.
Пӯсти рӯбоҳу палангон гирифт,
Ҳосили бечораи деҳқон гирифт.
Пахтаву абрешиму гандум гирифт,
Нони даҳони ҳама мардум гирифт.
Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,
Пояи ин ҳукм вале бебақост!

Дар идома шоир бо забони содаву шево, ки хосси сабки ӯст, бар зарурати озодии миллатҳо барои таъини сарнавишти хеш ва аз байн рафтани системаи мустамликадорӣ дар Шарқ таъкид кардааст:

Фурсати он аст, ки ин меҳмон
Тарк кунад кишвари Ҳиндустон.
Гарчи дусад сол дар ин хона монд,
Боз ба ин оила бегона монд.
Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,
Пояи ин ҳукм вале бебақост [1, 129-130].

Дар силсилаашъори «Қиссаи Ҳиндустон» ба ғайр аз мазмуну ғоя бақияи унсурҳои асар бар пояи суннат шакл гирифтааст. Ин силсилаашъор намунаи равшани омезиши суннату навоарӣ дар мисоли адабиёти муосири тоҷик аст. Манзумаи «Қиссаи Ҳиндустон» дақиқан бо равиши қиссапардозии куҳан оғоз мешавад:

Маро рӯзе ҳикоят кард бобо,
Ки бишнавар, ҷони бобо, қиссаеро.
«Замоне буд берун аз Самарқанд
Ба чашми кас намоён кулбае чанд...[2, 82].

Дар идома шоир қиссаи куҳани аҷдодии маъруф дар Самарқанд мавсум ба «Маҳав»-ҳоро ба таври тамсил муқаддимае барои баёни мавзуи манзумаи хеш қарор медиҳад. Сабки манзумаи мазкур дуруст шабеҳи ривояту қиссаҳои куҳани мардумист. Шоир қиссаи куҳани роиҷ дар миёни мардуми Самарқандро бо мавзуи мавриди назари худ чунин пайванд мезанад:

Кунун ман худ бигӯям баччагонро
Ҳикоятҳои ғамноки ҷаҳонро...
Ҳикоят мекунам аз қалби пуршӯр,
Ҳаёти мардумони зинда дар гӯр...[2, 83].

Равиши баёни шоир аз аввал то охири манзума тибқи анъанаи қиссапардозони қадим сурат гирифта, дар идома бо маҳорати хос мазмуни қиссаи «Маҳав»-ро бо мавзуи тоза, ки сарнавишти мардуми мазлуми ҳинду мебошад, пайванд додааст. Шоир дар силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» на танҳо аз назари мавзӯ гузаштаре бо имрӯз, балки аз лиҳози адабӣ ҳам суннатро бо навоарӣ пайванди ногӯсастанӣ задааст. Пайванди гузашта бо имрӯз ва суннату навоарӣ бо байтҳои зер таҳким ёфтааст:

Ба мулки ношиносе бо рафиқон
Шудам як моҳ мисли дӯст меҳмон...
Бидидам дар паси кӯҳи Ҳимолой,
Замини сабзу зархезе саропой [2, 84, 85].

Ҷанбаи дигари навардози М. Турсунзода дар силсилаашёри «Қиссаи Ҳиндустон» ба забону баёни онҳо иртибот пайдо мекунад. Шоир мутобиқи тақозои сиёсати адабии замони ҳеш хангоми пардохтан ба мавзӯ аз истифодаи забони фоҳири классикӣ даст кашида, баёнашро ба забони оммаи мардум ё худ фолклор наздик мекунад. Бино бар ин, дар ин силсилаашёро таъсири қиссаҳои фолклорӣ ба вузӯх мушоҳида мешавад.

Масъалаи баъдӣ дар эҷоди силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» истифодаи шоир аз таҷрибаи адабиёти ҷаҳонӣ ва мутобиқ кардани онҳо ба анъанаҳои миллӣ мебошад. Устод дар ин замина худ фармудааст, ки: «Анъанаҳои миллӣ чистанд? Ман чунон мефаҳмам, ки онҳо сарчашмаи халқӣ доранд, онҳоро муттасил афзун кардан лозим меояд, ҳамаи чизи бехтаринеро, ки дар адабиёти умумиҷаҳонӣ, дар адабиёти рус мавҷуд аст, бояд гирифт. Бидуни ин ягон пешравӣ имкон надорад...»[2, 113]. Ҳамин бовар дар силсилаи мазкур хуб инъикоси худро ёфтааст. Шоир пеш аз сароидан тарҳи муайяни ҷараёни мазмунро муҳайё намуда, дар натиҷаи тафаккури шоирона пай бурдааст, ки мазмунро дар шакли маснавӣ гуфтан мувофиқтар мебошад.

Маҳорати баланди устод Турсунзода дар ин нукта зоҳир мешавад, ки гарчанде шеърҳои силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон» мавзӯҳои гуногунро дар бар мегирад, аммо алоқамандии ғоявӣ дар тамоми силсилаи мазкур моҳирона ҳифз шуда ва хангоми мутолиаи шеърҳои «Рӯди Ганг», «Боғи муаллақ», «Тара-Чандрӣ», «Тоҷмаҳал», «Дар ёди кас» ва ғ...хонанда ҳадафи асосии шоир - маҳкумияти сохти мустамликадорӣ, ғорати сарвати кишварҳо, поймол шудани ҳуқуқи миллатҳо ва мубориза барои расидан ба озодиро фаромӯш нахоҳад кард. Дар ҳар шеъри ҷудогона шоир зимни тавсифи фарҳангу тамаддун, санъати меъморию мусиқӣ, сарватҳои моддию маънавӣ ва зебоиҳои хиракунандаи кишвари Ҳиндустон, ҳунармандона онҳоро бо мавзӯҳои сиёсӣ иҷтимоӣ низ пайванд дода, мардумро ба сӯйи озодӣ ва ҳаққи таъини сарнавишти ҳеш тарғиб менамояд.

Шеърҳои Мирзо Турсунзода аз андак сурудаҳои тоҷикон буд, ки тавонист аз марзҳои шуравӣ фаротар рафта, дар тамоми Машриқзамин барои шоир маҳбубияти фаровон ба армуғон оварад. Устод дар замони ҳеш дар сафи пеши озодипарастони машриқзамин қарор дошт ва аҳли адаби ин китъа эҷодиёти ӯро бо диққат пайгирӣ мекарданд. Мавзуи истибдоди англисҳо дар Ҳиндустон ва ғорату зулми ин кишвар, ки беш аз 200 сол тул кашид, дили шоири тоҷикро ба дард оварда буд. Ӯ дар силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» бо афкори озодихона ва бедоргаронаи ҳеш мардуми

Ҳиндро ба касби истиқлол ва берун рондани бегонагон аз сарзамини Ҳиндустон даъват менамуд. Бесабаб нест, ки Файз Аҳмади Файз-шоири муборизи покистонӣ дар ситойиши устод гуфта буд: «Зи ту омӯхтам халқи ҷаҳонро ҳифзи чон қардан». Саид Нафисӣ - донишманди эронӣ соли 1940 хангоми суҳанронӣ дар дувумин анҷумани нависандагони шӯравӣ дар Маскав ашъори Турсунзодаро намунаи ибрат барои адибони ҷавони Эрон хондааст. Парвизи Дориюш - нависанда, шоир ва мутарҷими дигари эронӣ устод Турсунзодаро аз навоварони шаклу мазмуни назми Машиқзамин донистааст. Ашъори устод Турсунзода дар зехни мардуми Шарқ таъсири калон гузошт. Устод Турсунзода дар ҳақиқат фарзанди фарзонаи Машиқзамин буд ва дар асри XX бо маҳорати хос садои расои озодихоҳии Осиёро ба гӯши ҷаҳониён расонидааст.

КИТОБНОМА

1. Турсунзода, Мирзо. Гулчини ашъор / Бо кӯшиш ва эҳтимоми Камол Айнӣ ва Лоик Шералӣ, Мирзо Турсунзода - Маскав: Нашриёти «Прогресс», 1981.- 470 сах.
2. Турсунзода, Мирзо, Гулчини ашъор / Ба кӯшиш ва интиҳоби Ҷаъфари Ранҷбар, Мирзо Турсунзода.- Душанбе. 2011.- 284 сах.
3. Турсунзода, М. Осори мунтахаб. - Ҷ. 1 / М. Турсунзода.-Душанбе: Ирфон, 1981.-318 с.
4. Турсунзода, Мирзо. Садои Осиё.- Душанбе: Ирфон, 1987.- 77 сах.
5. Мусулмонкулов Р. Анъана ва навоварӣ.- Душанбе: Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В. И. Ленин, 1985.- 114 сах.
6. Миршакар М. Илҳом /М.Миршакар.-Душанбе:Ирфон,1968.-39 с.
7. Ҳақимов А. Шеър ва замон // Масъалаҳои инкишофи назми муосири тоҷик / А. Ҳақимов.-Душанбе: Ирфон, 1978.-253 с.
8. Ҳақимов А. Дар қаламрави суҳан: симои адибон / А. Ҳақимов.-Душанбе: Ирфон, 1982.-223 с.
9. Отахонова Х. Таҳаввули жанри достон дар назми муосири тоҷик / Х. Отахонова.- Душанбе: Дониш, 1983.-264 с.
10. Сатторов А. Нуқтаи пайванд // Баъзе масъалаҳои инкишофи шеър ва танқиди адабӣ / А. Сатторов.-Душанбе: Ирфон, 1982.-239 с.

СУННАТ ВА НАВОВАРӢ ДАР СИЛСИЛАИ ШЕЪРҲОИ «ҚИССАИ ҲИНДУСТОН»

Дар даҳаи 30-уми асри XX дар миёни адибони тоҷик баҳсу ҷидол бар сари суннат ва навоварӣ ба шиддат идома дошт. Қуҳнагароён муҳолифи тағйири қолабҳои суннатии шеър ва тағйири мазмуну муҳтаво буданд. Насли ҷавони адибони тоҷик, ки устод Турсунзода дар сафи онҳо қарор дошт аз назари шаклу муҳтаво тарафдори навсозии адабиёт буданд. Ин насл барои тасдиқи афкори хеш осори манзуми тоза офарида, нишон доданд, ки қолабҳои қуҳани шеъри тоҷик низ тавоноии инъикоси мазмунҳои навро доранд. Намунаи равшани ҳамзистии суннату навоварӣ дар силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон»-и устод Турсунзода таҷассум пайдо карда, барои шоир дар дохилу хориҷ маҳбубияти фаровоне ба армуғон овард.

Калидвожаҳо: суннат, навоварӣ, шеър, таҳаввули шеър, адабиёти тоҷик, «Қиссаи Ҳиндустон».

ТРАДИЦИЯ И НОВАТОРСТВО В ЦИКЛЕ СТИХОВ «ИНДИЙСКАЯ БАЛЛАДА»

В 30-х годах XX века среди таджикских литераторов продолжались споры вокруг традиции и нововведения. Консервативные поэты были против изменения как

традиционных схем поэзии, так и изменения её содержания. Молодое поколение таджикских поэтов, среди которых был и устод Турсунзаде, выступало за нововведения в форме и содержания современной литературы. Это поколение, чтобы подтвердить свои идеи, создало новые поэтические произведения и показало, что старые формы таджикской поэзии также могут отражать новые содержания. Яркий пример сосуществования традиций и новаторства воплощен в цикле стихов «Индийская баллада» устода Турсунзаде, принесшего поэту большую популярность как внутри страны, так и за рубежом.

Ключевые слова: традиция, новаторство, поэзия, эволюция поэзии, таджикская литература, «Индийская баллада».

TRADITION AND INNOVATION IN THE CYCLE OF POEMS "INDIAN BALLAD"

In the 30s of the twentieth century, among Tajik writers, disputes continued over tradition and innovation. Conservative poets were opposed to changing both the traditional patterns of poetry and changing its content. The younger generation of Tajik poets, among whom was Ustad Tursunzade, advocated innovations in the form and content of modern literature. This generation, in order to confirm their ideas, created new poetic works and showed that the old forms of Tajik poetry can also reflect new content. A vivid example of the coexistence of tradition and innovation is embodied in the cycle of poems "Indian Ballad" by Ustad Tursunzade, which brought the poet great popularity both at home and abroad.

Key words: tradition, innovation, poetry, evolution of poetry, Tajik literature, "Indian ballad".

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забехулло Саидхоча – н.и.ф илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. ш. Душанбе, хиёбони. Рӯдакӣ, 21. Э-майл: sapeyama@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

Сведения об авторе: Бехрузи Забехулло Саидходжа - к.ф.н., заведующий отделом современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки АМИТ. г.Душанбе, проспект. Рудаки, 21. Э-майл: sapeyama@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

Information about the author: Behruzi Zabehullo Saidkhoja – Candidate of Philology, head of the Department of Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki AMIT. Address: Dushanbe, Rudaki-21, e-mail:sapeyama@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

УДК: 809.155.0

ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС ТАВАССУТИ ЭҶОДИЁТИ АМИНҶОН ШУКУҶӢ

Тағоев Салим

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Тоҷикон аз зумраи он мардумони ҷаҳонанд, ки аз давраҳои хеле куҳан бо маданият, фарҳанг, адабиёт ва арбобони илму адаби худ дар тамоми олам шуҳрат ёфтаанд. Чун ба таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ нигарем, маълум мегардад, ки аз давраҳои бостон барои тарбияи насли наврас асарҳои ахлоқию тарбиявӣ ва эстетикӣ навишта шудаанд. Баъдан низ ин анъана дар асрҳои IХ-XIХ давом ёфтааст. Агар аз ин мавқеъ ба адабиёти бачагонаи муосири тоҷик нигарем, он дар назм ва наср хеле пеш рафтааст. Дар ин навишта мо ба

ҷойгоҳи яке аз суханварони адабиёти бачагонаи тоҷик – Аминҷон Шукуҳӣ дар адабиёти атфол маълумот медиҳем.

Аминҷон Шукуҳӣ (Ҳочибоев) яке аз адибони сермахсул буда, дар соҳаи адабиёти калонсолон ва адабиёти хурдсолон саҳми бузург дорад. Вай соли 1923 дар деҳаи Рӯмони ноҳияи Хучанд дар оилаи кишоварз ба дунё омадааст. Ӯ нахустин адиби тоҷик аст, ки дар адабиёти атфол қиссаҳои воқеӣ ва, гузашта аз он, асарҳои сегона (трилогия) офаридааст.

Асарҳои «Об аз кучо меояд?», «Асаду Самад», «Боғи шакарханд»-ро ном бурдан мумкин аст, ки онҳо аз нигоҳи мавзӯ, мазмун, мундариҷа қомилан ба талаботи адабиёти бачагона мувофиқ мебошанд. Шукуҳӣ дар таълифи насру назми адабиёти атфол маҳорати хеле хуб дошт. Ӯ ба адабиёти бачагона бо шеърҳои «Барраҷаи гурезпо», «Ил-18 омад», «Дар вақти таҳсил», «Дарёи Варзоб», «Аз нӯги хамир-фатир», «Мурғобии ман», «Савол ба навниҳол» ворид гардидааст ва мутолиаи ин ашъор гувоҳӣ медиҳад, ки адиб дунёи бачагонро хеле хуб дарк мекунад.

Оре, ҳунарманди асил он аст, ки асарашро вобаста ба дарку фаҳми хонанда эҷод кунад. Агар адиб бо завқи тоҷик дар асарҳояш ҳулолаи ахлоқию тарбиявӣ пешниҳод кунад, хонанда он асарро ҳатман меписандад, он ашъор қабулшаванда аст, ки самимона таълиф шуда бошад. Ба ҳамин минвол Аминҷон Шукуҳӣ асарҳои худро ба мақсади таълиму тарбияи насли наврас ва кӯдакон офаридааст.

С. Маршак мегӯяд: «Асар вижагии бачагонаашро дар сурате гум мекунад, ки дар он бозӣ, шӯхӣ, ханда, нур, гармӣ, ҳаёлпарастӣ набошад. Ҳақ ба ҷониби ӯст, ки мавзӯоти асари бачагона васеъ, рангоранг бояд бошад ва барои кӯдакон низ дар бораи ҳамаи чизҳои навиштан лозим, ки барои ҳамагон менависанд, аммо дигархелтар» [3]

А.С. Макаренко низ доир ба ин масъала меорад: «Кӯдак ҳаракатро дӯст медорад, ӯ пур аз эҳсоси ҳаяҷон аз асар дигаргуниҳои дар ҳаёт пайдогаштаре мечӯяд, иродаи ҳаракату ҷунбиши дигар шудани ҷойи вуқӯи воқеаро мечӯяд» [4].

Бояд асари бачагона пур аз ҳаракату амалиёти пурхурӯши зиндаи персонажҳо бошад, ки ин хусусият дар шеърҳои Шукуҳӣ хеле хуб риоя шудааст. Намунаи беҳтарини ин гуна шеър шеърҳои «Ил-18» мебошад, ки бо риояи вижагии ёдшуда эҷод шудааст.

Аминҷон Шукуҳӣ бо як маҳорати қомил аз асрори техникаи маълумот дода, завқи бачаҳоро ба эҷодкорӣ ва сохтани техникаи муосир бедор менамояд. Шеърҳои мазкур намунаи хубе аз шеърҳои бачагонаи шоир ба ҳисоб рафта, мазмунаш чунин аст: Писараке ба пешвози бародараш ба фурудгоҳ омада, аз ҳавопаймо омадани бародарашро интизор мешавад. Аз ҳавопаймо фуруд омадани акаашро дида, ӯ ба вачд меояд. Вай бори аввал мебинад, ки «Ил-18» ҷорто парра ва даҳто ҷарх (ғилдирак) дорад. Шоир онро аз забони бачаи хурдсол чунин ба тасвир мекашад:

*Ил 18-омад,
Поён фаромад,
Аз дараи аввал
Аком баромад.*

*«Ил-18» дорад
Ҷорто фирфирак,
Дар қаноти худ
Даҳто ғилдирак. [8, 146]*

Ҳамагон замон хоҳиши сохтани «Ил-18» дар дилаш пайдо шуда, орзу мекунад, ки агар калон шавад, аз ин калонтарашро месозад. Шоир ин хоҳиши бачаро бо лафз ва ҳиссиёти бачагона ба тарзи воқеӣ, табиӣ ба қалам медиҳад:

*Ман калон шавам,
Рафта ба Маскав
Созам, албатта,
«Ил-18»-и нав.*

*Ҳаши то мекунам
Фир-фиракаиширо.
Биста мекунам
Ғилдиракаиширо.*

*Шинонда ба вай
Ман ҳаши то матор,
Дусадта одам
Мекунам савор. [8, 146]*

Тақдир ва сарнавишти кӯдак имрӯз аз сарнавишти ҷомеа ҷудо нест, онро дар алоҳидагӣ тасвир кардан ҳам номумкин аст. Кӯдак чун шахси калонсоли оянда бояд тасвир шавад. Тасаввуроти кӯдак беғаразу беолоиш ва худаш ростқавлу зудбовар аст. Ӯ боварии комил дорад, ки дунё абадист ва танҳо барои ӯ офарида шудааст. Вай ҳар хулосаи адибро писандида, ба қувваи инсонии комилу некандеш бовар намуда, ба ӯ пайравӣ менамояд:

*Фир-фиракаиширо
Фир-фир кунонда,
Ғилдиракаиширо
Ғир-ғир кунонда,*

*Мепарам чунон
Баланд аз замин,
То ҳама гӯянд
Ба ман офарин. [8, 146]*

Кӯдак бо воситаи шеър таълим гирифта, сабақи зиндагиро меомӯзад. Шоир ҳам кӯшиш намудааст, ки аз забони қаҳрамони хурдсол сухан гуфта, мавзӯи аҷиб офарад, ки ба завқи бачаҳо мувофиқ ва саршор аз меҳру муҳаббат бошад. Ин хусусият дар шеърҳои дигари Шукуҳӣ низ дида мешавад, монанди шеъри «Борони баҳор». Дар ин шеър доир ба меҳри табиат, гиёҳхӯву сабзаҳо, ниҳолҳо, парандаву дарахтон, ҳайвонот маълумот дода, манзараи аз борон тозашиви боғу хиёбонҳо, кӯчаву майдонҳо, дарахтону гулзорҳоро тасвир намудааст:

*Абр омаду абр омад,
Ғурранда чу бабр омад.
Дар соати нӯҳ омад,
Аз ҷониби кӯҳ омад.
Дар болои шаҳр омад,
Якбора ба қаҳр омад. [8, 145]*

Ин шеър низ дар услуби сурудҳои халқӣ дар як оҳанги шӯху дилчасп эҷод шудааст. Устод Трусунзода хуб қайд кардааст, ки «хусусияти шоир Шукуҳӣ ба дарё монанд аст, ки аз дашти васеъ ҷорӣ гардида, дар зоҳир ором, вале чун баҳр, зераш орому сатҳи он хеле пурҷӯш ва пуртуғён аст» [7].

Ин мушоҳида доир ба Шукуҳӣ хеле амиқу дуруст аст.

*Ватанро беҳтар аз ҷон ёд кардам,
Шавад то мушкил осон, ёд кардам.
Агар борон биёяд, дон, ки ман ҳам
Варо бо чашии гирён ёд кардам. [8, 125]*

Дар ин ҷо шоир бо суханҳои маъмул меҳри Ватанро ба забон меорад, ба воситае, ишорае ба аҳволи табиат ва ба он мувофиқ шудани ҳолати ҳудаш меҳри Ватанро ифода месозад. Зарбу оҳанги суханаширо шиддат намедиҳад, бо оромӣ сухан меронад.

Шукуҳӣ дар шеърҳои аз забони ҳуди кӯдакон сухан меронад, бо бачагон бо ҳамин усул дар мавзӯҳои гуногун суҳбат карда, дили бачаҳоро ба табиат, гиёҳу сабзаҳо, ниҳолу дарахтон, парандаҳо гарм месозад. Шоир бо онҳо ба забони ҳудашон суҳбат карда, ба бачаҳо панду насиҳат медиҳад. Максим Горкий доир ба маҳорати нависандагӣ чунин мегӯяд: «Нависанда бояд ба қаҳрамонони худ ҳамчун ба одами зинда нигоҳ кунад. Онҳо дар сурате мисли одами зинда тасвир меёбанд, ки нависанда хусусиятҳои забонӣ, тарзи амал, қадду қомат, чеҳра, ҳаракати ҷашм ва амсоли инҳоро тасвир карда тавонад. Одамон як хел нестанд, ҳар кас хусусияти хосси зоҳирӣ, ботинӣ, дорад». [2]

Чунин тарзи тасвир дар асарҳои Шукуҳӣ равишан ба назар мерасад. Масалан, дар шеъри «Дарёи Варзоб» инро мушоҳида мекунем:

*Аз кӯҳи Анзоб
Дарёи Варзоб
Сӯйи Душанбе
Мекунад шитоб.*

*Даҳҳо шаршара
Аз ҳар як дара
Сӯяи медаванд
Чун оҳубара.*

*Дарёи Варзоб
То шавад сероб,
Чашиҳои шӯх.
Намекунанд хоб. [8, 148,149]*

Шоир дарёчаи шӯҳи беқарорро, ки табиатан ба кӯдакон монанд аст, дӯст дошта, аз забони қаҳрамони хурдсол бо як оҳанги шӯҳу ҷаззоб ба риштаи назм кашидааст. Бале, оби ин дарёчаи шӯҳу беқарор ба сангҳо бархӯрдаву садҳо гиёҳу буттаро мисли бачаҳо кандаву бо алафҳои дорӯй омехта шудаву ба Душанбе мерасад. Шоир дар ин шеър низ хусусияти дарёро ба хусусияти бачаҳо мувофиқ кунонида, талаботи назми бачагонро хуб риоя намудааст. Ӯ тасвир намудааст, ки бачаҳо ба монанди оҳубарраҳо, гулмоҳиҳои дарёи Варзоб беқарор буда, мисли шаршараҳои он хоб накарда дар шитобанд. Ойинаи ҳаёли шоир бисёр поку мусавфост. Дар он ҳаёли воқеӣ, ҷунонки ҳаёт, дар шакли ҳақиқӣ акс ёфтааст, ки тамоми манзараҳои табиатро ба назар зинда ба ҷилва меоварад.

Устод Айни низ дар мактуби кушодаи худ 12-уми декабри соли 1948 аз шаҳри Самарқанд ба Пӯлод Толиси ҷавон чунин навишта буд: «Рафиқ Толис! Ман аз ин пеш ҳам дар забони адабии баъзе ҳаваскорони нависандагӣ ин гуна ҳолатро дидам. Азбаски муаллифони ин гуна порчаҳо кирои гап заданро намекарданд, ман барои онҳо чизе нагуфта будам. Аммо шумо, М.Фарҳат, Аминҷон Шукуҳӣ чизи дигаред. Забони адабии тоҷикӣ аз шумо, ҷавонон, сарсабзҳои бисёр аълоро умедвор мебошад» [7].

Устод Айнӣ бо ин суҳанони худ ба Шукуҳии ҷавон ҳамон вақт бо таври ҷиддӣ ба адабиёти муосир дохил шуданро тавсия додааст. Албатта, шубҳае нест, ки устод Айнӣ бо шеърҳои Шукуҳӣ ба воситаи матбуоти даврӣ шинос шуда, дар шахсияти ӯ адиби хуберо шинохта буд. Бино бар ин, устод Айнӣ ба ояндаи ин марди суҳанвар бо нигоҳи устодона назар намуда, кӯшидааст, ки шоир минбаъд ба хатоҳо роҳ надихад. Дар ҳақиқат, ин фол нек баромада, Шукуҳӣ донандаи хуби забони адабӣ ва адиби заршинос гардид. Худи ӯ ба ин маънӣ менависад:

*Ба ман шиқи Ватан илҳом бахшид,
Вагарна ман кучою шеър гуфтан! [8, 115].*

Аксарияти адибон бар он ақидаанд, ки адабиёти бачагона аз ҷиҳати мазмун, шакли бадеӣ, ифодаи фикру ҳиссиёт аз адабиёти калонсолон фарқ надорад. Бояд гуфт, ки аз ин нигоҳ фарқ надошта бошад, аз нигоҳи масъулиятшиносӣ фарқ дорад. Шеърҳои Шукуҳӣ ба ҷавони навхатте шабеханд, ки нав аз деҳаи кӯхистон ба шаҳр омадааст. Ғубори роҳ дар пояш, навои обшору мурғакони хушилхон дар гӯшаш эҳтироми ватану модар ва мардум бо як самимият мегӯяд:

*Сафар бар роҳи дури дур кардам,
Назар бар қасрҳои нур кардам,
Вале аз бахти одам чун суҳан рафт,
Ватан, номи ту бо он ҷур кардам. [8, 128]*

Шоир ҳамчун фарзанди халқи тоҷик ҳамроҳи бӯйи баҳор, нолаи мурғони сахар ба олами шеър ворид гардида, нағмасарой намудааст. А. С. Макаренко мегӯяд, ки: «гап дар сари он нест, ки асари бадеӣ барои кӣ навишта шудааст, гап дар сари он аст, ки чӣ гуна навишта шудааст» [1].

Пеш аз ҳама, бояд забони адабиёти бачагон образнок, раван ва қобили дарк бошад. Соданависӣ шартӣ аввали адабиёти атфол аст. Албатта, на суҳане, ки дар он бадеият набошад. Чизи дигаре, ки барои адабиёти атфол хеле муҳим ба назар мерасад, интиҳоби мавзӯ мебошад. Дар ин бора Н. Г. Чернишевский хеле хуб гуфтааст: «...ба бачаҳо бисёр чизҳоро хеле осон фаҳмондан мумкин аст, лекин ҳуди одаме, ки мефаҳмонад, бояд мавзӯро, ки ба бачагон нақл кардан меҳақад, равшан фаҳмад ва ба забони оммафаҳм гап зада тавонад» [9]. Иқрор бояд кард, ки ин хусусият дар асарҳои Аминҷон Шукуҳӣ ба ҷашм мерасад. Худи ӯ менависад: «Ман ба шеърнависӣ аз солҳои чилуми қарни XX сар карда бошам ҳам, фақат дар солҳои шастум ҷуръат карда, қалам ба даст гирифтам, ки барои бачагон нависам. Бо вучуди он ки шеърҳоям дар журналҳои алоҳида ҷоп мешуданд, гуфтам: «Барои бачагон наметавонам. Ин кори мушкул аст». Не ин тарсидан, не балки ҳисси масъулият дар назди дили ҳассосу беғашӣ хонандагони хурдсол буд. Қарор додам, ки барои бачаҳо нависам, охир навиштам. Аввалин шеъри ман барои бачаҳо дар журнали «Машғал» ҷоп шуд. Онро устод М. Миршакар хонда гуфт: «Шукуҳӣ, барои бачаҳо ҳамин хел навиштан лозим аст. Маълум мешавад, ки ту метавонӣ, навис, бародар!» Баъди як-ду сол маҷмуаи шеърҳои ман, бо номи «Баррачаи гурезпо», «Ил-18 омад» бо рангҳои ранга аз ҷоп баромад. Ин ҳадяи хоксоронаи ман барои бачагони ҳамон давр буд» [8].

Фикр мекунам, ки синну соли кӯдакро ҳатман бояд ҳар як адиб ба назар гирифта, дунёи наврасонро дарк кунад. Пас, асари хуб барои бачаҳо офарида метавонад. А. М. Горкий роҷеъ ба ин масъала чунин навиштааст: «Кӯдак то синни даҳсолагӣ бозро шӯхӣ талаб мекунад ва ин талаби вай аз нуқтаи биологӣ ҳам ҳаққонист. Вай бозӣ кардан меҳақад, бо ҳамаи чизҳо бозӣ мекунад ва олами гирду атрофро пеш аз ҳама ва осонтар аз ҳама дар аснои

бозӣ доништа мегирад. Вай суҳанбозӣ ва калимабозӣ мекунад, маҳз дар аснои суҳанбозӣ кӯдак нозукиҳои забони модарино ёд мегирад. Оҳанги онро ва он чиро, ки забоншиносон «руҳи забон» меноманд, мефаҳмад» [1]. Пас, адабиёти атфолро қомуси зиндагии кӯдак номидан раво аст.

Шеърҳои Шукӯҳӣ аз ин нигоҳ бонафосат, таъсирбахш ва ҷозибаноканд. Дар онҳо тапиши дил, мавҷи ҳиссу ҳаяҷон, парвози орзуҳои неки инсонӣ акс ёфтаанд. Ин аст, ки бисёр шеърҳои шоир суруд шуда, умри дубора ёфта, ба дили наврасону калонсолон роҳ ёфтаанд. Ба қавли Баҳром Фирӯз:

*Шоир он аст, ки дар ин асри мураккаб, альон
Ба суҳан хезаду майдон талабад, разм кунад.*

КИТОБНОМА

1. Бобокалонова, Ҷ. Таърихи адабиёти атфол / Ҷ. Бобокалонова. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2006. – 580 с.
2. Горький, М. О детской литературе. / М. Горький. - Москва, 1984.
3. Зубарева, Е. Е. Детская литература / Е. Е. Зубарева. – Москва, 1989.
4. Макаренко, А.С. О детской литературе и детском чтении / А. С. Макаренко. - Москва, 1955. – 99 с.
5. Миршакар, М. Кулӣёт.- Ҷ. 3, китоби 1 / М. Миршакар. –Душанбе: Маориф, 1980. –158 с.
6. Тазкираи адабиёти бачагон.- Ҷ.1-2. -Душанбе: Маориф, 1980. – 253 с.
7. Ҳаким, Аскар. Дар қаламрави суҳан / Аскар Ҳаким. –Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
8. Шукӯҳӣ, А. Осори мунтахаб. Иборат аз 2 ҷ. / А. Шукӯҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977.
9. Чернышевский, Н. Избранные статьи / Н. Чернышевский. – М.-Л. 1951. –317 с.

ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС ТАВАССУТИ ЭҶОДИЁТИ АМИНҶОН ШУКУҲӢ

Дар ин мақола нақши шоири тоҷик Аминҷон Шукӯҳӣ дар адабиёти бачагонаи тоҷик нишон дода шудааст. Эҷодиёти шоирро васфи зебоии табиати Тоҷикистон, шӯҳию бозӣ ва орзуҳои бачагон фаро гирифта аст. Шеърҳои ӯро халқ месарояд ва дӯст медорад, зеро ба воситаи онҳо мардум садои оби кӯҳ, тапиши дили кӯдакро ҳис мекунад.

Калидвожаҳо: кӯдакона, тарбиявӣ, тарбиятгар, шоир, кӯдак, андеша, адабиёт, наврасон.

ВОСПИТАНИЕ ПОДРОСТКОВ ПОСРЕДСТВОМ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АМИНДЖОНА ШУКУХИ

В данной статье исследуется роль таджикского поэта Аминджона Шукухи в таджикской детской литературе. Творчество поэта пронизано красотой природы Таджикистан, детскими лепетами и мечтами. Его стихи любимы народом, так как посредством их ощущаешь журчание горного ручейка, радостное биение детского сердца.

Ключевые слова: детский, учебный, воспитание, поэт, ребенок, мысли, литература, подростки.

EDUCATION OF TEENAGERS THROUGH WORKS AMINJON SHUKUHI

This article deals with role of Tajik poet Aminjon Shukuhi in the Tajik children's literature. The poet's creativity is permeated with the beauty of Tajikistan's nature, children's talks and dreams. His poems are loved by the people, because through them you feel the murmur of a mountain stream, the joyful beating of a child's heart.

Key words: children's, educational, to bring up, the poet, child, thoughts, literature, teenagers.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тағоев Салим, муаллими калони кафедраи забон ва адабиёти тоҷики факултети филологияи ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: 935824287. Почтаи электронӣ: Tagoev salim.t031979@gmail.com.

Сведения об авторе: Тагаев Салим, старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы филологического факультета ДДОТ им. Аини. Тел.: 935824287. Электронная почта: Tagoev salim.t031979@gmail.com.

About the author: Tagoev Salim, Senior Lecturer in the Department of the Tajik Language and Literature, Philology Faculty of TSPU named after S. Aini. Tel.: 935824287. E-mail: Tagoev salim.t031979@gmail.com.

ТДУ 891.55+891(091)

РАВОБИТИ АДАБИИ ҲИНДУ ЭРОН ДАР ЗАМОНИ СОСОНИЁН (224-651)

Манонзода Абубакр Манон

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Равобити адабии ду сарзамини ҳамсоя ва ҳамнаҷод дар даврони Сосониён (224-651) бар пояи се асли иртиботии ин миллатҳо, яъне робитаи ҳунари, мазҳабӣ ва илмию маърифатӣ боз ҳам шукуфотар ва пурмухтаво гардида, натиҷаҳои назаррасе ба армуғон гузоштааст, ки ҳосили он то замони мо расидааст. Аз нахустин санадҳои, ки равобити фарҳангӣ ва адабии ин мардумонро ба мо мерасонанд, минтақаҳои шимоли Ҳинд, Панҷоб ва Кашмир таҳти тасарруфи шоҳони Сосонӣ буд, агарчи Кидори аввал аз хироч додан ба Сосониён саркашӣ ва исён карда буд, баъдан мутеи Шопури аввал (241-271) гардида, дар ҷанги Руму Эрон ба эрониён ёр расонида, душманро мағлуб сохтанд. Далели равобитӣ ин давра ба ҳукумати подшоҳи панҷуми Сосонӣ Бахроми Гӯр (420-438м) рост меояд, ки ба ривояти сарчашмаҳо ба Ҳиндустон сафар карда [10, 360-362] ва ба ривояти Минҳоч Сирочи Ҷузҷонӣ дар «Табакоти Носирӣ»: «Танҳо ба шабеҳи бозаргонон ба Ҳиндустон рафт ва дар Ҳиндустон ба зоти худ мардонагӣ бисёр кард ва пилонро ба танҳои худ хартум бигирифтӣ ва бар замин задӣ ва сар аз тан ҷудо кардӣ. Масофҳои Ҳиндустон, ки ҳасмони малики Ҳинд буданд, танҳо бишикаст. Малики Ҳиндро духтаре буд, ба вай дод. Ба охир худро бар малики Ҳинд ошкор кард. Малики ҳиндӯвон аз вай қабул кард. Бисёр хидмат кард ва мудом шикор мекардӣ ва аз Аҷам кас фиристод ва аз як ҳазор зану марди сурудгӯёни Ҳинд талабид. Гӯянд лӯлиёни Эрон, ки аз он насланд» [7, 162]. Ин матлабро муаллифи «Мучмал-ут-таворих ва-л- қисас» [6, 69 ва 72] низ баён кардааст: «Пас аз ҳиндӯвон дувоздаҳ ҳазор муриб биеварданд зану мард ва луриён, ки ҳанӯз барҷоянд, аз наҷоди эшонанд» [6, 69]. Ин далел дар гузашта ҷунон ривоч доштааст, ки Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» онро батафсилтар ва дақиқтар ба забони шеър баён кардааст:

*Ба наздики Шангул фиристод кас,
Чунин гуфт: Эй шоҳи фарёдрас,
Аз он луриён баргузин даҳ ҳазор,
Нару мода бар захми барбат савор.
Ки устод бар захми дастон бувад,*

*В-аз овози ӯ ромиши чон бувад.
 Ҳам он гоҳ Шангул гузин кард зуд,
 Зи лурӣ кучо шоҳ фармуда буд.
 Зану марди эшон даҳу даҳ ҳазор,
 Ки бар захми дастон будандӣ савор.
 Ба роҳи биёбон бурун омаданд,
 Кӣ донад, к-аз он роҳ чун омаданд [1, 2. 12, 406].*

Ҳодисаи мазкур дар «Шоҳнома» ба тафсир ва чузъиёти он чун ба расми фиристода ба Ҳинд ба дарбори Шангул рафтан, суҳбату вохӯриҳо бо шоҳи Ҳинд, нишон додани қаҳрамоноҳро мисли куштани карг ва аждаҳо, бо духтари Шангул ба Эрон баргаштан ва ниҳоят ба номаву фиристода хостани сурудгӯёни ҳиндӣ оварда шудааст, ки Фирдавсӣ он ҳамаро бар асоси равоятҳо манзум кардааст, ки намое аз равобити фарҳангию хунарӣ дар замони Сосониён, хоса яке аз шахриёру номаварони ин хонадон Баҳроми Гӯр (хукмр. 420-438м) мебошад (Шоҳнома, Душанбе, 1989, сах. 582-640; Шоҳнома, Техрон, 374-407). Низомии Ганҷавӣ (1182-1209)-достонсарои номдори адаби форсии тоҷикӣ низ аз ин ҳодисаи фарҳангию хунарӣ сарфи назар карда натавонистааст, вале бо фарқ дар теъдоди сурудгӯёни ҳиндинаҷод мегӯяд:

*Шаш ҳазор устоди дастонсоз,
 Мутрибу пайкӯбу дастандоз,
 Гирд кард аз саводи ҳар шаҳре,
 Дод ҳар буқъаро аз он баҳр,
 То ба ҳар ҷо, ки рахткаш бошанд,
 Халқро хуш кунанду ху(в)аш бошанд [1, 2; 9, 316].*

Ин далелҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки таъсири нуфузи мусиқии ҳиндӣ ба мусиқии халқҳои эронӣ ва, баръакс, аз таваҷҷуҳи зиёди фармонравоёне чун Баҳроми Гӯри Сосонӣ, ки бино бар ривоятҳои муаррихон худ аз шефтагони айшу ишрат, базму шикор буд ва алоқаи фаровон ба ромишгарону муғанниён дошта, онҳоро мавриди ситоишу бахшиши хос қарор медод, вобаста будааст. Бино бар таҳқиқи эроншиноси маъруф Артур Кристенсен, дар ҳамин замон буд, ки «мусиқии ҳиндӣ ба Эрон роҳ пайдо кард» [3, 21]. Унсурҳои юнонӣ, ки дар мусиқии эронӣ пештар мавҷуд буданд, дар ин давра бо нағмаҳои воридшудаи ҳиндӣ омезиш пайдо карда, дар танаввуъ ва ғанои мусиқии эронӣ афзудаанд. Ҳамин ҳофизони даврагарду сурудгӯёнро, ки дар матни «Шоҳнома» «луриён» ва дар «Минҳоч-ус-сироч» «лӯлиён» омадааст, мардуми тоҷик «лӯлӣ» ном мебаранд, ки бар асоси як байти ғазали Ҳофизи Шерозӣ (1325-1389) дар асри XIV ҳам бо ҳамин вазифаву амали хеш «хуш доштан»-у «хуш кардан»-и мардум иштиҳор доштаанд:

*Фигон, к-ин лӯлиёни шӯҳи ширинкори шахрошӯб
 Чунон бурданд сабр аз дил, ки туркон хони яғморо [14, 43].*

Дар таърихнигории аврупоӣ ҳодисаи паҳн шудан ва муҳочирати қавми чӯғиёну лӯлиён ба кишварҳои Аврупо аз ватани маълумашон аз пайомадҳои ҳучуми Темури Ланг ба Ҳиндустон доништа мешавад [4, 866-867]. Қавми мазкур дар охири садаи XIV ва аввали асри XV дар Юнон пайдо шуданд, ки аҳолии маҳаллӣ ононро аз Миср пиндошта, ба эшон «гипсис» мурочиат мекарданд. Дар Олмон онҳоро хунгариён (венгерҳо) ва тотор меномиданд. Дар Эрон ба онҳо «кӯлӣ» мегӯянд, ки муҳаффафи «Кобулӣ» мебошад. Дар Осиёи Миёна онҳоро «чӯғӣ» ва «лӯлӣ» меноманд, ки дар маъхазҳои пеш аз зуҳури Темур омадаанд ва ба яқин аз замони Сосониҳо дар ин минтақаҳо ҳузур доштаанд ва аз адабиёту

таърих маълум аст, ки қатлиомҳои Темуру Чингиз дар Осиёи Миёна беш аз Ҳиндустон будааст.

Таъсиру нуфузи унсури эронӣ дар санъати меъмории қаламрави паҳновари Сурия ва Шимоли Ҳинд, бахусус дар сабки хунарии Қандаҳор равшан намудор буда, ин омезиши хунари дар шамоилнигошӣ (чехранигорӣ) аз тарафи муҳаққиқон «мактаби эронӣ-буддой» номида шудааст [13, 23]. Таъсири равшани суннатҳои хунарии эронӣ дар наққошиҳои ғори Ачанто ба мушоҳида мерасад, ки муҳаққиқон муътақиданд, ки «ҳаҷҷорӣ ғори Ачанто тасовири марбут ба пазирии Пулоксини дувум – подшоҳи Ҳинд аз сафирони Хусрави Анӯшервон аст» [Durdess J. The Buddhist cave temple and treir inscriptionst, India Mumbai: 1879, 22 ба нақл аз 8,159]. Дар пайкараи яке аз саҳнаҳои ғори мазкур ҳолати соғаррезӣ дар сақфи виҳара (маъбад) ҳаҷҷорӣ шудааст, ки пӯшок ва муҳтавои он (чому суроҳӣ) комилан эронӣ буда, ҳатто қулоҳи намадӣ, перохани остинкӯтоҳи мардона, перохани дарози занона ва хатҳои барҷастаи хошияи пӯшоки ин тасвирҳо дар хунари Ҳинди бостон собиқа надоштааст. Ин саҳнаҳо далели табодули хунарии Эрони Сосонӣ ва Ҳинд аст, ки дар давраи Хусрави Анӯшервон ҳатто бо эъзми сафирони хеш ба дарбори подшоҳони Дакан аз силсилаи Чолукия (566-707 мелодӣ) ин равобит ранги расмӣ касб кардааст. Фанни наққошӣ дар Ҳинд маҳз тавассути Сосониён ривож ва шукуфой касб карда, таъсири мусбате аз худ гузоштааст.

Бино бар таҳқиқоти дар ин самт анҷомёфта, ҳиндуҳо хунари наққоширо аз эронӣ омӯхтаанд. Ин таъсир ва нуфузи пурранг дар наққошии замони Кӯшонӣ ва даврони Гуптаҳо ба мушоҳида мерасад [2, 275]. Ин нуфуз дар шимол ва ҷануби Ҳинд маҳсустар аст. Ҳамчунин, бо густариши мазҳаби буддой бар шарқи Эрон ва таъсиру тасаллути он бар оини расмӣ зардуштӣ, хунару санъати буддой дар ин қисматҳои Эрони Сосонӣ нақши қорагара доштааст. Масалан, маъбади машҳури Балх дар асл бо тарҳу сохтмони хеш як парастигарии буддой буд, ки танҳо дар охири аҳди Сосонӣ ба оташкада табдил гардид ва он ҳам бидуни тағйир дар сохтори сохтмон ва нобуд кардани масъулини будоии ин маркази бонуфузи мазҳабӣ ба як роҳи мусолимамомез ба миён меояд, ки қамназир аст. Хеле аз унсурҳои хунари ҳиндиро дар давраи Сосонӣ метавон пайдо намуд, масалан, тасвири аждаҳои товусшакл, хурӯс бо гулҳои морпеч асли ҳиндӣ доранд [8, 161]. Наққошии товусҳои ҳиндӣ, тарҳҳои барҷастаи морпеч, хурӯсҳо, аждаҳо «биноҳои замони Сосониёнро зинат бахшидаанд» [11, 9-10]. Ҳамин таъсири наққоширо дар сиккаҳои ёфтшудаи сулолаи Гуптаҳо ҳам метавон мушоҳида кард, ки дар бархе аз онҳо, ки ба қарнҳои ҳафтум то дувоздахуми мелодӣ мансуб мебошанд, пӯшоки роҷағони Ҳинд монанди пӯшоки ашрофони ашқонӣ ва сосонӣ дида мешавад ва дар вазну иёр ҳам дар пайравии маскукоти сосонӣ сохта шудаанд [15, 39].

Шамшерӣ ҳиндӣ ё теғи ҳиндӣ аз маъмултарин образҳои шеърӣ форсии тоҷикӣ дар нахустин намунаҳои шеър ба ин забон дида мешавад, ки аз ривочи ин хунари дар он давра гувоҳӣ медиҳад.

«Теғи ҳиндӣ» – таркибе васфӣ, теғи ҳиндӯвӣ, теғе, ки дар Ҳинд сохта бошанд ва бад-ин маънӣ пӯлоди ҳиндӣ низ истеъмол кунанд (Онандроҷ):

Талаб кардаш ба хилват шохзода,
Забон чун теғи ҳиндӣ баркушода [9,77] .

ва ҳамин мафҳумро муарраб сохтаанд - «теғи муҳаннад»

Забонат аз сухани адлу ҷуд ҳолӣ нест,

Бале, зи теғи муҳаннад гуҳар ҷудо набувад. Ҷамолиддини Салмон. [5, зайли таркибҳои «теғи ҳиндӣ» ва «теғи муҳаннад»].

Дар «Шохнома» аз номи олоти ҳарбу ҷанги забони ҳиндӣ сухан рафтааст, ки маълум мешавад, дар он замон ин истилоҳот роиҷ буда, барои ҳамзамонони Фирдавсӣ вожагони размии ҳиндӣ ҳам бегонагӣ надоштааст:

*Зи созу зи гурдони ҳар ду гурӯҳ,
Замин ҳамчун дарё буду гард кӯҳ.
Зи ҳафтону аз ханҷари ҳиндувон,
Зи ханҷар ҳамези баргустувон.
Дурӯя сипаҳ баркашиданд саф,
Зи қаҳр ҳамин ёфт хуршед таф.
Зи бас нолаву бўқи ҳиндидарой
Ҳаме кӯхро дил баромад зи ҷой.*

Дар ҷойи дигар аз паҳлавонони ҳинду ва аз буму бари хушу хуби ин сарзамин ва ҳавову гулу меваҳои он ёд мекунад:

*Шигифтӣ бад-ин сон беандоза буд,
Агар мева, гар навули тоза буд.
Шуда хирадил паҳлвони замин,
Ҳамехонд бар буми Ҳинд офарин.
Ҳамегуфт, ҳар чизи гетифазой,
Бад-ин ҳиндувон дод гӯйӣ Худой.
На чандин шигифт аст ҷойи дигар,
На 3-ин сон ҳавои хуши буму бар [1, 5-6].*

КИТОБНОМА

1. Аъзамӣ, Шуъайб. Равобити қадимии Ҳинду Эрон ва забону адабиёти форсӣ / Шуъайб, Аъзамӣ // Баргузидаи мақолоти ироашуда ба нахустин Ҳамоиши равобити фарҳангии Эронӣ Ҳинд. – Мумбаӣ – Ҳиндустон, 1380. – С. 101.310 с.
2. Иршод, Фарҳанг. Муҳочироти таърихӣ эронӣ ба Ҳинд. Чопи аввал / Фарҳанг Иршод. – Техрон: Мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1385. – 275 с.
3. Кристенсен, Артур. Эрон дар замони Сосониён. Тарҷумаи Рашиди Ёсамӣ / Артур Кристенсен. – Техрон: Садои муосир, 1385.- саҳ 21 – 544.
4. Кулліёти таърих. Дурнамое аз таърихи зиндагӣ ва одамӣ аз оғоз то соли 1960 мелодӣ. Бо таҷдиди назари Раймонд Постагет. Тарҷумаи Масъуди Раҷабниё.- Ҷилди дувум / Ҷорҷ Вулз Ҳерберт. – Техрон: Сурӯшон, 1366.- 866-867. – 780 с.
5. Луғатномаи Деҳхудо, зайли таркибҳои «теғи ҳиндӣ» ва «теғи муҳаннад.
6. Маҷмалу-т-таворих ва-л-қисас. Тасҳеҳи Муҳаммадтақии Баҳор.
7. / Маҷмал-ут-таворих ва-л-қисас. – Техрон: Кулолаи Ховар, 1318. – 378 с.
8. Минҳоч Сирочи Ҷузҷонӣ. Табақоти Носирӣ / Сирочи Ҷузҷонӣ, Минҳоч. – Кобул: Бунёди фарҳангии ҷаҳондорони ғурӣ, 1391. – 649 с.
9. Муҳаммадӣ, Ҳусайн. Равобити фарҳангии Эронӣ Ҳинд дар асри Сосониён// Муҳаммадӣ, Ҳусайн. Ҷусторҳои таърихӣ. Паҷуҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ. Соли ҳаштум, шумораи аввал, баҳору тобистони 1396. – С.157-174.
10. Низомии Ганҷавӣ. Ҳамса. Ҳафт пайкар. Сифати хушксолӣ ва шафқати Баҳром. Байтҳои 48-50. - С. 316 / Ганҷавӣ, Низомӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 672 с.

11. Мирхонд, Муҳаммад ибни Ховандшоҳ. Равзат-ус-сафо. / Муҳаммад ибни Ховандшоҳ Мирхонд. – Техрон: Асотир, 1385. Тасхеҳи Чамшеди Каёнфар.- Ҷ.2 , чопи дувум.- С.360-362. – 538.
12. Торо, Чанд. Равобити Ҳинду Эрон // Маҷаллаи тадқиқоти форсии «Баёз». Соли нухум, шумораи аввал, Анҷумани форсӣ./ Чанд Торо. – Деҳли, 1989. – С. 9-10.
13. Фирдавсӣ, Абдулқосим Шохнома. Чилди ҳафтум. Матни интиқодӣ. Таҳти назари Э.Е.Бертелс / Абдулқосим Фирдавсӣ. – Техрон: Корвон, 1387. – 414 с.
14. Ҳолойд Модлин ва Ҳерман Гутс. Ҳунари ҳинду эронӣ, ҳинду исломӣ. Тарҷумаи Яъқуби Ожанд. / Модлин Ҳолойд. – Техрон: Мавло, 1384. – 164 с.
15. Ҳофизи Шерозӣ. Девон. Ахтарони адаб. 29, Таҳияи матн аз Шарифмурод Исрофилниё / Шерозӣ, Ҳофиз. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.
16. Яктой, Маҷид. Нуфузи фарҳангу тамаддуни Эрон ва Ислом дар сарзамини Ҳинду Покистон / Маҷид Яктой. – Техрон 1353.- С. 39.
17. – 163 с.
18. Durdess J. The Budhist cave temple and treir inscriptionst. / J. Durdess.
19. – India Mumbai: 1879, p.22.

РАВОБИТИ АДАБИИ ҲИНДУ ЭРОН ДАР ЗАМОНИ СОСОНИЁН (224-651)

Даврони ҳукумати Сосониён (224-651) аз дурахшонтарин давраҳои равобитии адабии ду кишивари ҳамсоя ва ҳамнаҷод дар сарнавишти ин мардумон мебошад. Ин равобит дар заминаи ҳунари, адабиёт, мазҳаб ва илму маърифат беи аз ҳар заминаи дигар шукуфо ва рушд пайдо карда буд, ки натиҷаҳо ва осори он то имрӯз расидааст. Муҳимтарин далели равобитии ин давра дар заминаҳои ёдишуда ба замони ҳукумати подшоҳи панҷуми Сосонӣ Баҳроми Гӯр (420-438м) рост меояд, ки дар сарчашмаҳо батафсил аз он зикр шудааст. Таъсири нуфузи мусиқии ҳиндӣ ба эронӣ ва унсури эронӣ дар санъати меъмории шимоли Ҳинд бахусус дар сабки ҳунарии Қандаҳор, равшан намудор буда, ин омезиши ҳунари дар чехранигорӣ аз тарафи муҳаққиқон «мактаби эронӣ-буддой» ном гирифтааст. Бо гузариши оини буддой бар шарқи Эрон ва таъсири тасаллоти он бар оини расмии зардуштӣ, ҳунари санъати буддой дар ин қисматҳои Эрони Сосонӣ нақши коргаре доштааст. Масалан, маъбади маиҳури Балх дар асл бо тарҳу сохтмони хеш як парастиигоҳи буддой буд, ки танҳо дар охири аҳди Сосониҳо ба оташкада табдил гардид.

Вожаҳои ҳиндиасл, мафҳумҳои ҳиндӣ дар дарозии таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ бозмонда аз замони равобитии гузашта ва пуррангу пурҷилои замони Сосониҳо мебошанд.

Калидвожаҳо: равобитии адабӣ, Сосониён, Ҳинд, шибҳи қора, наққошӣ, сиккашиносӣ, ҳунари мусиқӣ, санъати меъморий, вожаҳои ҳиндӣ.

ИНДО-ИРАНСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ПЕРИОД САСАНИДОВ (224-651)

Период правления Сасанидов (224-651) - один из самых ярких периодов в литературных отношениях двух соседних стран и судьбах их народов. Эти отношения процветали и развивались в областях искусства, литературы, религии, науки и образования, их результаты и последствия дошли до наших дней. Наиболее важные свидетельства о связях этого периода в вышеуказанных областях относятся к периоду правления пятого сасанидского царя Бахрама Гура (420-438м), о чём подробно упоминается в источниках.

Влияние индийской музыки на музыку иранских народов и иранских элементов в архитектуре Северной Индии особенно очевидно в кандагарском стиле живописи, и это сочетание выражений лиц было названо учеными как «ирано-буддийская школа». С распространением буддизма в восточном Иране и его влиянием на официальную

зороастрийскую религию буддийское искусство сыграло важную роль в этих частях Сасанидского Ирана. Например, знаменитый храм Балха изначально был буддийским храмом, который затем в конце эпохи Сасанидов был превращен в храм огнопоклонников (оташкада).

Проникновение слов индийского происхождения, индийских понятий в таджикско-персидскую литературу восходит ко времени обширных и полноценных отношений Сасанидов с Индией.

Ключевые слова: литературные отношения, Сасаниды, индийцы, черная магия, живопись, чеканка, музыка, архитектура, индийские слова.

INDO-IRANIAN LITERARY RELATIONS DURING THE SASSANID PERIOD (224-651)

The period of Sassanid rule (224-651) is one of the brightest periods in the literary relations of the two neighboring countries and the fate of these peoples. These relations flourished and developed in the fields of art, literature, religion, science and education, and their results and consequences have reached up to present days. The most important evidence of the connections of this period in the above-mentioned areas refers to the period of the reign of the fifth Sasanian king Bahrom Gur (420-438m), which is mentioned in detail in the sources.

The influence of Indian music on the music of Iranian peoples and Iranian elements in the architecture of Northern India is especially evident in the Kandahar style of painting, and this combination of facial expressions has been called by scholars as the "Iranian-Buddhist school". With the spread of Buddhism in eastern Iran and its influence on the official Zoroastrian religion, Buddhist art played an important role in these parts of Sasanian Iran. For example, the famous Balkh Temple was originally a Buddhist temple, which was then turned into a temple of fire worshippers (otashkada) at the end of the Sassanid era.

The penetration of words of Indian origin, Indian concepts into Tajik-Persian literature dates back to the time of the extensive and full-fledged relations of the Sassanids with India.

Key words: literary relations, sassanids, indians, black magic, painting, coinage, music, architecture, indian words.

Маълумот дар бораи муаллиф: Манонзода Абубакр Манон, унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, abubak11@mail.ru; тел.: +992 918840990.

Сведения об авторе: Манонзода Абубакр Манон, соискатель Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки НАНТ, abubak11@mail.ru; тел.: +992 918840990.

About the author: Manonzoda Abubakr Manon, an applicant in the Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki of National Academy of Sciences of Tajikistan, abubak11@mail.ru; tel.: +992 918840990.

БАДЕИЯТИ ҚАСИДАҲОИ АДИБ СОБИРИ ТИРМИЗӢ

Саидов Саидрахмон
Мерганзода Манучеҳр

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Адиб Собир Тирмизӣ яке аз намояндагони барҷастаи адабиёти классикии форсу тоҷик ба шумор меравад, ки бо фаъолияти хубу назарраси худ, осори бадеӣ хунариаш бавижа бо сурудани намунаҳои олии қасоиди маснуъ мақоми баланди устодӣ ёфтааст. Адиб Собир ва шоирони Оли Салҷуқ бештар ба зебоии шеър диққат додаанд ва дар қасидаҳои Адиб Собир санъатҳои бадеӣ фаровон истифода шудаанд.

Адабиётшиносон ва мунаққидони аҳди шуравӣ бо мафкураи марксист-ленинӣ ба муқобили қасоиди мадҳӣ баромада, нисбат ба қисмати мадҳӣ қасида ва муқаддимаи маснавиёти адабиёти классикӣ назари нек надоштанд ва он қисматхоро мавриди нақду омӯзиш ва нашр ҳам қарор наметоданд. Аз адабиётшиносон танҳо Х. Шарифов муқобили чунин андешаҳо сухан ронда, дар мақолааш «Функсияи маърифатии қасида дар адабиёти тоҷик» чунин андеша дорад: «Тасаввуре, ки имрӯз дар хусуси қасида ва алалхусус дар навъи мадҳии он паҳн шудааст, ин аст, ки шоир дар чунин шеър шахсеро ба таври муболиғомез мадҳу сано мегӯяд ва азбаски чунин шахс маъмулан аз намояндагони расмию маъмурӣ ва таърихӣ давлати феодалӣ аст ва аз рӯи далелҳои таърихӣ ӯро қатъиян шахсияти мутараккиё доништан раво нест, таърифу тавсифи он афрод аз тарафи шоире арзиши адабие надорад... Чунин муносибат моҳияти эстетикӣ бадеии қасидаро равшан накарда, балки роҳи дурусти таҳқиқи методологӣ надоштани моро дар ҳалли ин масъала нишон медиҳад» [12, с. 104-106].

Адиб Собир шоири тавоно ва моҳир дар истифодаи саноеи бадеӣ буда, ҳанӯз ҳамзамонон ва мунаққидони адабиёти классикӣ, ба мисли Муҳаммад Авфии Бухорӣ ва Шамси Қайси Розӣ ин хунари ӯро ишора намуда, аз осори ӯ намунаҳо овардаанд. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар «Тазкират-уш-шуаро» гуфтааст: «Ҳоконӣ эътиқодманди Адиб Собир ва инкоркунандаи Ватвот аст. Ва Анварӣ Собирро дар шоирӣ мусаллам медорад» [6, с. 48]. Аз адабиётшиносони муосир Е.Э. Бертелс, А. Абдуллоев, Мирзозода ва дигарон доир ба бадеияти ашъори Адиб Собир Тирмизӣ фикру андешаҳо баён намудаанд.

Қасидаҳои шоирони адабиёти асрҳои XI-XII арзиши баланди таърихӣ, ҳунари ва адабии эстетикӣ дошта, пажӯҳишу таҳқиқи бадеияти онҳо муҳиму муҳим мубрам арзёбӣ мегардад.

Адиб Собир дар қасидааш аз навъҳои гуногуни саноеи бадеӣ истифода намуда, суханашро ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам маънӣ муъҷазу муассир ва рангорангу зебо намудааст. Дар қасидаҳои ӯ санъатҳои маънавӣ: **ташбеҳ, талмех, истиора, тавсиф, муболиға, ирсоли масал, саволу ҷавоб, шумор, тақсим, лаффу нашр, тачоҳули ориф, луғз ва лафзӣ: илтизом, иштиқоқ, тачнис, акс, зуқофиятайн, ҳочиб (пардадор), лабрас, такрор, тарсеъ, муламмаъ ва истихроҷро** дучор омадем, ки ӯро ҳамчун суханвари моҳир ва тавоно ба ҷилва меоранд.

Адиб Собир шоири маъниофар буда, санъатҳои маънавиро бисёр моҳирона ҳунармандона истифода бурдааст.

Ҳангоми мутолиаи қасидаҳои Адиб тавачҷуҳи моро санъати ташбеҳ бештар ба худ ҷалб намуд. Ташбеҳ дар луғат монанд кардани чизе ба чизест, ки миёни монандшаванда ва монандкунанда қаробате бошад. Дар истилоҳи адабиётшиносӣ санъати маънавӣ буда, чизе ба чизе ва ё касе ба касе монанд карда мешавад.

Ношири девони шоир, Али Қавим роҷеъ ба ташбеҳоти Адиб Собир чунин фармудааст: «Собир ибни Исмоил ... аз пешвоёни гӯяндагони Эрон - соҳиби таъби баланд ва

завқи салим аст. Забони табиӣ ширине дорад... Ташбеҳоташ дар ниҳояти матонат ва устуворист, баёнаш фасеҳ ва дилнишин аст» [2, с. 315]. Дар қасоиди Адиб Собир ташбеҳ ва анвои гуногуни онро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ин ҷо ба таври фишурда намуна меорем:

Эй хичил аз рӯю зулфат рӯзу шаб,
Мондаам аз рӯю зулфат дар ачаб.
Рӯят аз рӯз аст ё рӯз аз рухат,
Шаб зи зулфи туст ё зулфат зи шаб [1, с. 38].

Дар байти мазкур калимаҳои «**рӯӣ**» ба «**рӯз**» ва «**рӯз**» ба «**рӯӣ**» ва калимаҳои «**шаб**» ба «**зулф**» ва «**зулф**» ба «**шаб**» ба таври акс ташбеҳ шуда, ташбеҳшавандаҳою ташбеҳкунандаҳо аз вожаҳои содаву фаҳмои тоҷикӣ таркиб ёфтаанд, ки он ташбеҳи акс аст.

Адиб Собир Тирмизӣ аз санъати ташбеҳ дар ашъораш хеле хуб истифода бурдааст ва метавонем, дар ҳар як байти ӯ ин санъати маънавиро дарёфт намоем. Шоир ба воситаи ин санъати бадеӣ ба ашъораш боз як зебоиву ҷаззобӣ зам намудааст. Ӯ бештар дар тасвирҳои калимаҳои «**зулф**»-ро ба «**шаб**», «**рӯӣ**»-ро ба «**рӯз**» ташбеҳ кардааст. Ташбеҳҳои шоир содаю фаҳмо ва зеҳнгиранд.

Адиб Собир санъати ташбеҳро бештар дар тағаззулоти қасоидаш истифода намудааст. Он яке аз вижаҳои хоси қасидаҳои ӯ маҳсуб меёбад.

Санъати дигаре, ки Адиб Собир Тирмизӣ хунармандона ба кор бурдааст, истиора мебошад. Истиора дар луғат ба маънои ба орият гирифтани далолат мекунад. Санъати истиораро Муҳаммад ибни Умари Родуӣ дар китобаш «Тарҷумон-ул-балоға» шарҳ додааст: «...ин сифат чунон бувад, ки андар он чизе бувад, ки мутлақи он ба маънӣ боз гардад махсус он гоҳ гуянда мар он ном ё он лафзро ба ҷое дигар истиорат кунад, бар сабили орият. Ва он қисм андар бўстони балоғат тозабаргест...» [10, с. 37]. Дар истилоҳи кор фармудани калима дар ғайри маънии аслии худ дар зебоӣ ва пуртаъсир шудани суҳан мебошад. Ин санъатро адабиётшиносон гоҳо як навъи маҷоз [8, с. 104] ва гоҳо ба ташбеҳ наздик аст, аниқтараш ин, ки дар асоси инкишофи минбаъдаи ташбеҳи пӯшида ҳосил шудааст [7, с. 58]. «...истиора ба ташбеҳ хеле наздик аст, дурустараш ин, дар асоси инкишофи минбаъдаи ташбеҳи пӯшида ҳосил мегардад. Лекин фарқи истиора аз ташбеҳ ин аст, ки дар истиора ташбеҳшаванда зикр намешавад, балки танҳо ташбеҳкунанда номбар мешавад», - менависад, адабиётшинос Т. Зехнӣ [7, с. 58]. Адабиётшиносои дигар низ тафовути ин санъати бадеиро аз рӯӣ ҳамин хусусияташ дар тафовут гузоштаанд. Адиб Собир дар қасоидаш аз санъати истиора фаровон корбурд намудааст, ки дар ҷанд намуна ин ҷихати хунари шоирӣ ӯро меорем:

Бути саврқадиву сарви симинбар,
Нигори суҳангӯю моҳи суҳанвар [1, с. 121].

Дар ин байт калимаҳои «**бут**», «**сарв**», «**нигор**» ва «**моҳ**» ба маънои аслии худ наомадаанд. Ё ин ки:

Эй сарв, ту бо қабову ишқи ту,
Дуроаи зухди ман қабо карда.
Эй моҳ, ту бо қулоҳу ҳасмонат,
Қасди қулоҳу қабои мо карда [1, с. 224].

Дар ин байтҳо калимаҳои «**сарв**» ва «**моҳ**» ба маънои ёр омадаанд, ки ба истиораи равшан тааллуқ доранд.

Санъати лаффу нашр низ дар қасоиди Адиб Собир нақши боризе гузоштаат. Лаффу нашр дар луғат ба маънои ғун кардану парешон кардан мебошад. Лаффу нашр санъати маънавист, ки тавассути он шоир якчанд предметро дар мисраъ ва ё байт номбар намуда, баъдан дар мисраъ ё байти дигар, сифатҳои онҳоро ба тартиб ва гоҳе бетартиб номбар мекунад. Адиб Собир санъати лаффу нашрро дар қасидае хеле моҳирона ҷой додааст, ки аз устои каломи бадеъ будани ӯ шаҳодат медиҳад. Чунончи, дар қасидаи зерин аз лаффу нашри мураттаб истифода намуда, дар мисраи аввал калимаҳои «сарв», «чавон», «нозук» ва «дилбар»-ро номбар намуда, дар мисраи дуюм сифатҳои онҳо «шакаргуфтор», «ширинкор», «гулрухсор», «махпайкар»-ро нишон додааст:

Яке хезад чу ту **сарве чавону нозуку дилбар,**
Шакаргуфтору ширинкору гулрухсору махпайкар.
Набошад чун лабу дандону гесуву лабат ҳаргиз,
Шакарширину гулрангину шабмушкину субҳанвар...
Шаҳаншоҳе, ки ҳаст аз тоҷу теғу хашми вай эмин,
Худованду зафарманду адӯбанду валипарвар [1, с. 377-378].

Дар абёти баъдии қасидаи мазкур шоир ҳамоно аз ин санъати бадеъ истифода намуда, калимаҳои «шикаст», «тохт», «бигсаст», «камар кард»-ро номбар карда, сипас сифатҳои ин калимаҳо - «синонхозин», «инонбаҳман» «к-он Бежан», «ту он Нузар»-ро вобаста ба маъно оварда, ки ниҳоят хотирмон аст:

Шикасту тохту бигсасту камар кард аз саворонаш,
Синонхозин, инонбаҳман, к-он Бежан, ту он Нузар...
Кашиду ронду бурду гуфт андар дори мулки ӯ,
Силаҳқоон, қаламмоҳон, илм Хоқон, духул Санҷар...
Ало то зояду ояд, ало то хезаду тобад,
Гул аз хору хаз аз тору таф аз нору хур аз Ховар [1, с. 377-378].

Тавре ки маълум гардид, Адиб Собир дар корбурди санъати лаффу нашр маҳорати волое нишон дода, қасидаҳояшро бо ин санъати бадеъ зебу оро додааст. Илова бар ин, дар абёти мазкур, дар мисраҳои дуюм, вожаҳо чун «шаддаи марворид» чида шуда, ҳамқофия мебошанд, ки ин хеле ҷолиб буда, ҳунари волои адибро дар шеърӯ шоирӣ таъйид менамояд. Дар қасидаи мазкур дар баробари санъати лаффу нашр, шоир аз санъати сачъ низ моҳирона истифода намудааст.

Санъати шумор (сиёкулаъдод) ҳам аз ҷумлаи санъатҳои серистеъмоли қасидаҳои Адиб Собир Тирмизист. Шумор низ яке аз санъатҳои маънавист, ки шоир дар эҷоди шеър барои диққатҷалбкунӣ ва ғасоҳати суҳан ҷандин ашъро паси ҳам мешуморад, сипас онҳоро бо тартиб шарҳу эзоҳ медиҳад. Ин санъати бадеъ дар қасоиди Адиб Собир мавқеи хос дошта, ҳатто санъати мазкурро чун санъатҳои саволу ҷавоб, тавсиф аз матлаъ то мақтаи қасида ба кор бурдааст. Чунончи:

Манам зи ишқи ду зулфаш ба аҳду байъату дил:
Яке дурусту дуюм маҳкаму сеюм якто...
Ҳаме зи кӯю лабу рӯи ӯ ба рашк-даранд:
Яке биҳишту дуюм кавсару сеюм хуро...
Бад-ин қасида, ки дорад ба некӯӣ се сифат:
Яке бадеу дуюм муъчазу сеюм ғаро... [1, 19].

Дар қасида ин усули тасвирро аз аввал то охир риоя кардан ба ҳар шоир муяссар намегардад, аммо бояд тазакурр дод, ки ин навъ қасидасарой танҳо хоси Адиб Собир нест, балки дар девонҳои шоирони ҳамзамонаш низ қасоиди бисёреро дар ин тарзи тасвир дучор омадан мумкин аст. Вале қайд кардан бамаврид аст, ки Адиб Собир яке аз намояндагони бомаҳорату тавоно дар ин сабуку усул, махсусан, дар корбурди санъати шумор дар қасидасарой ба шумор меравад.

Санъати дигаре, ки Адиб Собир Тирмизӣ дар басти андешаҳои худ ба кор бурдааст, тақсим мебошад. Тақсим низ аз санъатҳои маънавӣ буда, тавассути он шоир дар мисраъ ё байте чандин предмётро номбар карда, сипас сифатҳои онҳоро дар мисраъ ё байти дигар ба таври тартибу таъйин, ки ба ашъи номбаршуда вобастаанд, зикр менамояд. Сазовори таъкид аст, ки ин санъат бо санъати лаффу нашр хеле монанд аст ва аксари бадеъшиносони муосир: Т. Зеҳнӣ ва Х. Шарифов ба ин маънӣ ишора кардаанд, аз ҷумла Т. Зеҳнӣ менависад: «Фақат миёни лаффу нашр ва тақсим фарқ он аст, ки дар лаффу нашр монанди тақсим изофат - нисбат ва таъйин нест» [7, 79]. Санъати тақсими низ Адиб Собир монанди санъати шумор аз матлаъ то мақтаи қасидаи хеш истифода шудааст. Чунончи:

Зи ноибони руху чашму зулфат, эй дилбар,
Яке гул асту дувум наргису савум анбар.
Ҳамеша дар сари зулфат мучовиранд се чиз:
Яке шиканҷу дувум ҳалқаи савум чанбар.
Латофат аз ду лаби ту рабуданд се об:
Яке ҳаёту дувум замзаму савум кавсар [1, с. 102].

Е.Э. Бертелс дар хусуси навоварии чунин қасидаҳои Адиб Собир гуфтааст: «Ин шакле аст душвор ва дар шигифтем, ки шоир чӣ гуна тавонистааст дар сартосари қасида онро риоят кунад... Навоварии он дар дарунмоя нест, ин навоварӣ дар шакл ва ё дурусттар ғӯем, дар шеваи намудор сохтани чистор аст» [5, с. 564]. Адиб Собир дар сурудани қасоиди маснуъ (قصاید مصنوع) дар баробари дигар ҳамзамонаш, мисли Рашиди Ватвот, Абдулвосеи Ҷабалӣ ва Усмон Мухтории Ғазнавӣ имтиёзи баландро сазовор буда, дар қасидае хитобан ба мамдуҳаш мегӯяд:

Бе табъу хотир аз тараби мадҳи ӯ суҳан,
Мавзуну маснуиву муқаффо шавад ҳаме [1, с. 247].

Дар баробари санъатҳои маънавӣ дар таъмини бадеияти қасидаҳои Адиб Собир Тирмизӣ санъатҳои лафзӣ хидмат кардаанд.

Илтизом аз нахустин саноеи лафзист, ки дар қасидаҳои Адиб Собир Тирмизӣ ба таври вофир ба кор рафтааст. Илтизом дар луғат ба маънои ба худ қореро лозим доништан, ба зимма гирифтани, пеша кардан далолат мекунад. Дар истилоҳ санъати лафзӣ буда, шоир гоҳо дар чанд байт як ё якчанд калимаро ба такрор истифода мебарад. Адабиётшинос Х. Мирзозода ба ин маънӣ ишора кардааст: «Азбаски санъати илтизом бештар лафзбозӣ ва суҳанбозии хушк аст, аксарияти адибон онро нарасондаанд ва «лузуми мойлазм (ҷузъи нолозиму лозим доништан)» номидаанд, ки як навъ муборизаи адабӣ ба муқобили шаклбозист, зеро шоир аз пайи шаклбозӣ рафта, калимаҳоро дарқор нодақор қор фармудан мегирад» [11, с. 43-44]. Аммо ба андешаи мо, дар асри XII шоирон барои дарёфти силиҳҳои арзанда аз мамдуҳ қасоиди маснуъ (قصاید مصنوع) эҷод менамуданду дар ҳузури мамдуҳ қироат мекарданд ва ҳунари онҳо эътироф карда мешуд ва ба қавле «қасидаи ҷу арус» меномиданд. Чунончи, дар илтизоми «сарв»- у «ёқут» ва «офтоб»- у «осмон» дар мадҳи Абулқосим Алӣ Адиб Собир қасидае навишта, ки ин аст:

Сарви симинию симинсарвро ёқут бор,
 Чузъи ман бесиму бе ёқут, ту ёқутбор.
 Гар на кут аз дидаи ёқутбори ман гирифт,
 Пас чаро овард симинсарви ту ёқут бор?
 Сарву ёқутат чу кут аз дидаи ман ёфтанд,
 Чун маро надҳӣ бар –он сарву бар-он ёқут бор? [1, с. 99-102].

Шоиштаи зикр аст, ки ин қасидаро ҳанӯз дар асри XIII Муҳаммад Авфии Бухорӣ дар таъкираи «Лубоб-ул-албоб» зимни зикри Адиб Собир оварда, навиштааст: «... дар ҳар байте аз ғазал сарву ёқут лозим дорад ва дар ҳар байте аз мадҳи офтобу осмон» [4, с. 330]. Агар дар қисмати тағаззулу гурези ин қасида илтизоми «сарв»- у «ёқут»-ро тасвир намуда бошад, дар қисми дуюми қасида шоир бо назардошти мадҳу талаб ва хотимаи қасида аз илтизоми «офтоб»- у «осмон»- ро ҳунардона ба кор бурда, ки хеле муассиру хотирмон аст ва аз истеъдоди баланди тасвирифариини ӯ шаҳодат медиҳад. Чунончи:

Он ба ҳиммат офтобу он ба рутбат осмон,
 Осмони беназири офтоби беғубор.
 Осмоне к-офтобаш дар аёдӣ зердаст,
 Офтобе к-осмонаш дар маолӣ пешкор.
 Офтоб аст аз фурӯғу осмон аст аз улув,
 Офтоби ҳақшиносу осмони ҳақгузор... [1, с. 99-102].

Ин қасидаи аз матлаъ то мақтаъ маснуъ (مصنوع) аст, зеро калимаҳои «сарв» - у «ёқут», «офтоб» - у «осмон» такрор шудаанд. Агар аз як тараф, мунаққидон илтизомро дар шеър маҳкум карда бошанд, аз тарафи дигар, ин ҳунари шоирӣ дар замони шоир ба шумор мерафт.

Бояд таъкид кард, ки ин хусусият дар шеъри намоёндоғони қасоиди маснуъ (قصائد مصنوع) - Усмони Мухторӣ, Рашиди Ватвот, баҳусус Адиб Собир Тирмизӣ аз он сабаб ба вучуд омадааст, ки шоирон бештар ба ҳусни зоҳирии шеър диққат меодагӣ шуданд, зеро қасидаи мадҳиро барои тамаъ эҷод мекарданд. Аз ҳамин сабаб, дар ин қабил қасидаҳо алфоз аз маънӣ афзал доништа мешуд.

Аз ҷониби дигар, ин давраи адабиёт аз лиҳози истифодаи саноеи бадеӣ дар шеър марҳилаи наву ҷадида арзёбӣ мешавад ва корбурди санъатҳои бадеӣ дар шеър чун ҳунари шоирӣ шинохта мешуд.

Санъати дигари лафзии қасидаҳои Адиб Собир зуқофиятайн аст. Зуқофиятайн чунин хусусият ва меъёри ҳунари дорад, ки шоир ду ва ё зиёда қавофиро дар эҷоди каломӣ манзум паси ҳам меорад. Адиб Собир дар ҷандин тағаззулоти қасоидаш аз он истифода бурдааст, ки барои нишон додани ҳунари шоир мисоле меорем:

Дидам канори хеш тӣҳӣ аз нигори хеш,
 Ман бе нигори хеш нахоҳам канори хеш [1, с. 145].

Дар байти мазкур ду қофияи якхела дар ҷузъи «ор» ҷой дорад, ки дар он: «о» **ридфи муфрад**, «р» **равӣ** мебошад. Шоир ин ҷо радифи «хеш» -ро низ дар паҳлуи ҳарду қофия оварда, онро ду маротиба такрор кардааст, ки ҷолиби диққат аст.

Санъати лабрас низ чун дигар саноеи лафзӣ дар қасидаҳои Адиб нақши муайяни ҳунари гузоштааст. Вижагии санъати мазкур ин аст, ки ҳангоми хондани он лаб ба лаб мечаспад ва ҳамсадоҳои лабӣ «б» ва «м» бештар мавҷуданд. Адиб Собир дар як қасидааш ҳарфи алиф «о» (ا) - ро ҳазв кардааст, ки намунаи олии санъати мавриди назари моро дар каломӣ ҳунари бармало намудааст. Чунончи:

Кади ман шуд чу ду зулфи ба хаи дӯст ба ҳам,
 Дили ман шуд чу ду чашми дижами ёр диҷам.
 Дил диҷам гашт, қадам ҳам шуду з-ин гуна бувад
 Дида чун чашми диҷам бинаду зулфайни ба ҳам...
Ҳаст маъруф зи таъчиму барӣ аз алиф аст,
Ин қасида, ки бувад хубии ӯ ҷумла ба ҳам [1, с. 176-178].

Ин қасида аз 36 байт иборат аст ва дар он шоир кӯшида, ки аз ҳарфи «о» кор нагирад. Аз ин маълум мешавад, ки шоир, воқеан, қудрату тавоноии зиёд дар қорбурди саноеи бадеӣ доштааст. Аз ин рӯ, шуарои замонаш ўро «**паёмбари назм**» ва ашъорашро «**муъҷиза**» гуфтаанд.

Истихроҷ (имод-ул-хуруф) санъати лафзист, дар луғат маънои хориҷ намудан ва берун карданро ифода мекунад. Санъати истихроҷро Ҳусайн Воизи Кошифӣ чунин шарҳ додааст: «Ва ин санъат дар истилоҳ чунон бошад, ки шоир шеъре бигӯяд, ки чун ҳарфе аз тамоми хуруфи таҳаҷӣ (алифбо) ё аз баъзе суварӣ қаромӣ ё аз ному лақаби шахсе дар замири гиранд аз он абёт истихроҷ тавон кард» (8, с. 181). Адиб Собир дар баробари дигар саноеи бадеӣ аз санъати истихроҷ истифода намуда, каломашро боз ҳам рангинтар кардааст. Чанд байт аз ин санъати бадеӣ:

رخ قمر لب چون شکر دندان بود چون در می کشد خجلت ز زلفت ع ن ب ر از خجالت رو کند پنهان چوق م ر گر بپوشد عاشق بیچاره ذره دارم امید از لیانت ب و س ه می گنم فریاد تا هنگام ص ب ح گفت با من ان صنم از روی غ ض ب هلاک از خ ن ج ر	ای به قد چون سرو نازو ای به رخ چون م ه چشم چون گوهر بود محراب عاش ابروان ای پری پیکر اگر برقع براندازی ز روی ناوگ انداز تو مارا سوخت مغز استخوان ای طبیب درد بیماران هجران رحم گن خواب و آرام و قرارم نیست در هجران تو خشمناک از گفته ام گردید و لب شد پرگله صابرا دیگر منه پارا ز حد خود برون
--	---

[1, с. 376-377].

Воқеан, дар назар чунин менамояд, ки гӯё ин ҳарфҳо маъно надошта, ғазал орӣ аз қофия аст, аммо дар асл ин гуна нест. Дар ин ҷо ҳарфҳои садонок навишта нашудаанд ва агар «о» - ро садоноки **а** илова намоем, **маҳ** хонда мешавад. Ҳарфҳои охири мисраи дуюм: **дур**, мисраи чорум: **анбар**, мисраи шашум: **қамар**, мисраи ҳаштум: **зирех**, мисраи даҳум: **бӯса**, мисраи дувоздаҳум: **субҳ**, мисраи чордаҳум: **ғазаб**, мисраи шонздаҳум: **ханҷар** хонда мешаванд. Аммо қофия ҳангоми хониш дар алифбои кириллӣ (ҳамаи ҳарфҳо навишта мешаванд) ба таври мушаххас бармало мегардад. Чунончи:

Эй ба қад, чун сарви нозу эй ба рух, чун миму **хо**,
 Рух қамар, лаб чун шакар, дандон бувад чун долу **ро** [1, с. 376].

Тавре ки аён аст, ки ҳудуди қофияи ғазали мазкур дар садоноки дарози «о» мушаххас гардидааст, ки навъи муҷаррад мебошад.

Адабиёти асрҳои XI-XII асосан адабиёти ҳунармандӣ аст ва мунаққидон ҳунарро меъёри шеърӯ шоирӣ арзёбӣ намудаанд. Ҳунар меъёри асосии эътирофи шоир дар шеърӯ шоирӣ таъйин шуда буд. Шоирон як санъатҳои бадеиро дар як байт ё якҷанд байти қасида не, балки аз матлаъ то мақтаъ истифода менамуданд. Мушоираҳои шоирон ба ҳамин мақсад (дар жанри қасида) эҷод шуда, ба якдигар фиристода мешуданд. Ҳунари Адиб Собир дар шеърӯ шоирӣ ҳанӯз дар замонаш аз ҷониби шоирону мунаққидони адабиёти классикӣ эътироф шудааст.

Хулоса, дар қасидаҳои Адиб Собир Тирмизӣ санъатҳои маънавию лафзӣ мавқеи намоён дошта, шоир дар истифодаи онҳо ҳунару истеъдоди баланд нишон додааст. Гузашта аз ин, дар қасидаҳои шоир аксари санъатҳои бадеӣ истифода шудаанд, вале бинобар сабаби

зиёд шудани ҳаҷми мақола қисме аз онҳоро сарфи назар намудем. Дар маҷмӯъ, каломи шоир аз нигоҳи санъатҳои бадеӣ рангину ҷолиб буда, ўро чун устои бузурги каломи бадеӣ муаррифӣ менамояд.

КИТОБНОМА:

1. Адиб Тирмизӣ Собир ибни Исмоил. Девони Адиб Собир Тирмизӣ. Бо муқаддима ва тасҳеҳи Аҳмад Абдуллоев [Матн] / Адиб Собир Тирмизӣ.-Техрон:Интишороти байналмилалӣ Алхудо, 1380.-393 с.
2. Адиб Тирмизӣ Собир ибни Исмоил. Девони Адиб Собир Тирмизӣ./ Собир ибни Исмоил Адиб Тирмизӣ. Бо муқаддима, ҳавошӣ, таълиқот ва тароҷими аҳвол ба ҳомаи шеваи Али Қавим [Матн].-Техрон: Ховар, 1371. -322 с.
3. Абдуллоев, А. Адиб Собир Тирмизӣ. (замон, ҳаёт ва эҷодиёти ӯ) [Матн] / А. Абдуллоев.- Душанбе: Дониш, 1969.-190 с.
4. Авфӣ Муҳаммад Бухорӣ. Лубоб-ул-албоб. Бо тасҳеҳоти ҷадиду ҳавошӣ ва таълиқоти комил бо кӯшиши Саид Нафисӣ [Матн] / Муҳаммад Авфӣ Бухорӣ.-Техрон: Китобфурӯшии Ибни Сино, 1335.-873 с.
5. Бертелс, Е.Э. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ [Матн] / Е.Э.Бертелс. - Душанбе: Эр-граф, 2015.- 584 с.
6. Давлатшоҳ, Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. Гузинуи матн, нигориши дебочаву тавзеҳот аз Муҳаммад Ансор ва Аъзами Худодод [Матн] / Давлатшоҳи Самарқандӣ.- Душанбе: Матбааи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1999.-158 с.
7. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан [Матн] / Т. Зеҳнӣ.- Душанбе: Маориф, 1992.- 302 с.
8. Кошифӣ Ҳусайн Воиз. Бадоеъ - ул - афкор. Муаллифони сарсухан ва ҳозиркунандагони ҷоп Убатулло Тоиров ва Азиз Ҳафизов [Матн] / Ҳусайн Воизи Кошифӣ.-Душанбе: Ҳумо, 2006.-232 с.
9. Қайси Розӣ, Шамс. Ал-муъҷам фи маойири ашъор-ил-Аҷам. Муаллифи сарсухан ва ҳозиркунандаи ҷоп Урбатулло Тоиров [Матн] / Шамси Қайси Розӣ.-Душанбе: Адиб, 1991.- 464 с.
10. Мунтахаби «Тарҷумон-ул-балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр». Таҳияи матн ва тавзеҳоти Х. Шарифов [Матн] / «Тарҷумон-ул-балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр».-Душанбе: Дониш, 1987.- 144 с.
11. Мирзозода, Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Х.Мирзозода.- Душанбе: Маориф, 1992.-240 с.
12. Шарифов, Х. Функсияи маърифатии қасида дар адабиёти тоҷик [Матн] / Х. Шарифов // Ёдбуди устод Рӯдакӣ (маҷмуи мақолаҳо).-Душанбе: Дониш, 1978.-С. 103-111.

БАДЕИЯТИ ҚАСИДАҲОИ АДИБ СОБИРИ ТИРМИЗӢ

Дар мақола масъалаи бадеияти қасидаҳои Адиб Собир Тирмизӣ, ки дар адабиётшиносии форсу тоҷик мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор нагирифтааст, таҳқиқу баррасӣ шудааст.

Шоир дар қасидаҳои аз санъатҳои маънавӣ: *ташбеҳ, талмех, истиора, тавсиф, муболиға, ирсоли масал, саволу ҷавоб, шумор, тақсим, лаффу наир, таҷоҳули ориф, лугз ва лафзӣ: илтизом, иштиқоқ, таҷнис, акс, зуқофиятайн, ҳоҷиб (пардадор), лабрас, тақдор, тарсеъ, муламмаъ ва истихроҷ* истифода кардааст, ки ҳеҷраи эҷодиш ўро ҳамчун суҳанвари моҳир ва тавоно таҷассум кардааст.

Калидвожаҳо: бадеият, санъатҳои бадеӣ, санъатҳои маънавӣ, санъатҳои лафзӣ, ҳунари, вижагӣ, ташбеҳ, шумор, тақсим, лаффу наир, илтизом, зуқофиятайн.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ КАСЫД АДИБ САБИРА ТИРМИЗИ

В статье исследована и проанализирована проблема художественных особенностей касыд Адиб Сабира Тирмизи, которая в персидско-таджикском литературоведении до настоящего времени не была объектом серьезного исследования.

Поэт в своих касыдах использовал такие смысловые фигуры, как *ташибех* (уподобление, аллегория), *талмех* (аллюзия), *истиора* (метафора), *тавсиф* (описание), *муболига* (гипербола), *ирсоли масал* (введение поговорки, пословицы), *саволу чавоб* (вопрос и ответ), *шумор* (счет), *таксим* (разделение), *лаффу нашр* (включает в первых стихах слова, имеющие в последующих стихах свои определения), *тачохули ориф* (представление знающего незнающим), *лугз* (загадка, шарада) и словесные фигуры, как *илтизом* (обязательство), *иштикок* (производство нового слова), *тачнис* (омонимия), *акс* (отражение), *зукофиятайн* (двойная рифма), *хочиб* (скрытое), *лабрас* (шепот), *такрор* (повтор), *тарсеъ* (введение внутренней рифмы, украшение речи риторическими фигурами), *муламмаъ* (чередование строк или полустихий на разных языках в одном стихе) и *истихроч* (выборка). Все это представило его творческий облик как искусного и сильного мастера слова.

Ключевые слова: художественность, художественные фигуры, смысловые фигуры, словесные фигуры, мастерство, особенность, аллегория, счет, разделение, обязательство, двойная рифма.

FEATURES LITERARY OF ODE'S OF ADIB SABIRI TIRMIZI

This article deals with analyzes the problem of the artistic features of Adib Sabir Tirmizi's ode, which has not been the object of serious research in Persian-Tajik literary criticism so on.

The poet in his odes used such semantic figures as *tashbeh* (similarity, allegory), *talmeh* (allusion), *istiora* (metaphor), *tavsif* (description), *muboliga* (hyperbole), *irsoli masal* (introduction of sayings, proverbs), *savolo chavob* (question and answer), *shumor* (count), *taksim* (separation), *laffu nashr* (includes words in the first verses that have their own definitions in subsequent verses), *tachokhuli orif* (representation of the knower by the ignorant), *lugz* (riddle) and verbal figures like *iltizom* (obligation), *ishtikok* (production of a new word), *tachnis* (homonymy), *aks* (reflection), *zukofigyatain* (double rhyme), *khochib* (hidden), *labras* (whisper), *takror* (repetition), *tarse'* (introduction of internal rhyme, embellishment speech with rhetorical figures), *mulamma* (alternation of lines or half-verses in different languages in one verse) and *istikhroch* (selection). All this presented his creative image as a skillful and strong master of the word.

Keywords: literary, literary figures, semantic figures, word figures, skill, feature, allegory, account, division, obligation, double rhyme.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Саидрахмон – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, номзади илми филология, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. E-mail: Saidzoda1944@mail.ru. Тел.: (+992) 934-70-64-70.

Мерганзода Манучеҳр Бекназар – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, докторанти Ph.D-и кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. E-mail: merganzoda91@mail.ru. Тел.: (+992) 981-00-41-70

Сведения об авторах: Саидов Саидрахмон - Таджикский госурдарственный педагогический университет им. С.Айни, кандидат филологических наук, доцент кафедры

теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. E-mail: Saidzoda1944@mail.ru. Тел.: (+992) 934-70-64-70.

Мерганзода Манучехр Бекназар - Таджикский госуниверситет педагогический университет им. С.Айни, докторант Ph.D кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. E-mail: merganzoda91@mail.ru. Тел.: (+992) 981-00-41-70

About the authors: Merganzoda Manuchehr Beknazar - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, doctoral student Ph.D of the chair of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. E-mail: merganzoda91@mail.ru. Tel.: (+992) 981-00-41-70.

Saidov Saidrahmon - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, candidate of philological sciences, Associate Professor of the chair of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. E-mail: Saidzoda1944@mail.ru. Tel.: (+992) 934-70-64-70

УДК:891.550

БАДЕИЯТИ КАЛОМИ УБАЙД РАЧАБ (ДАР МИСОЛИ ШЕЪРИ «ТО ҲАСТ ОЛАМЕ, ТО ҲАСТ ОДАМЕ»)

Шоев А.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Яке аз аркони муҳимми суханофаринӣ, ки хунари адибро бармало таҷассум мекунад, бадеият маҳсуб меёбад. Ҷолибияти сухан, рангорангии баён, нишонрасии фикр, кашфи маънӣ, мудаллал сохтани андеша ва ороиши куллии калом аз бадеият ва воситаи санъат он вобастагӣ дорад. Ба вучуд омадани истилоҳи адабиёти бадеӣ худ гувоҳи он аст, ки маҳз бадеият ин навъи адабиётро тавлид карда, онро аз дигар навъи сухан мутафовит сохтааст. Адибони аршади мо бо масъулияти том ба омӯзиши ҳамешагии нозукиҳои суханофаринӣ талош варзидаанд, ки каломи худро бо бадеият таъйин бахшида, адабиёти аслии бадеиро манзури хонанда намоёнд. Аз зумраи онҳое, ки ба ин шараф-эҳоди адабиёти асил ноил гаштааст, устод Ubaid Rachab мебошад. Осори бадеии мавсуф серпахлӯ ва гуногунжанру гуногуннамуд аст. Он ҳам дар намуди назм ва ҳам дар намуди наср фароҳам омада, аз нигоҳи мансубияти синнусолӣ ва муҳтавои вижаи худ адабиёти атфол ва адабиёти калонсолонро ғанӣ кардааст. Аз ин ҷиҳат мақоми устод дар адабиёти муосири тоҷик хеле баланд аст.

Мутолиаи осори адиб нишон медиҳад, ки вай ҳеҷ гоҳ сухани беҳуда ва бемавқеу бепоёю беобуранги бадеӣ нагуфтааст. Дар ин миён таваҷҷуҳи моро шеърӣ маъруфи адиб: «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме», чун ҳар мухлиси осори ӯ ба сӯи худ кашид ва онро ба манзалаи муште аз хирвор интиҳоб кардем, то чанд вижагии бадеияти сухани шоирро шинохта бошем. Мусалламан, дар бораи рӯзгори осори адиб донишмандоне чун Р. Амонов, С. Саидов, Н. Файзуллоев, А. Абдусаттор, Ҷ. Бобокалонова, Ф. Ҳусейнзода, К. Олимов, А. Мухторов, А. М. Хуросонӣ, А. Шеърдӯст, Н. Ҳазраткулова ва дигарон таҳқиқот анҷом дода, шахсияти эҳодӣ ва дастовардҳои ӯро баробари осори бадеияш ба аҳли илму адаб муаррифӣ намудаанд. Аммо ачиб ин ки дар радифи муҳаққиқони мазбур донишмандоне ҳам ба назар расиданд, ки аз шеърӣ мавриди назари мо ба кулли осори шоир баҳогузори намудаанд ва ба ин ҳақ ҳам

доранд. Ба ин қабил муҳаққиқони осори шоир, устод Парвиз Нотили Хонларӣ, Ғуломхусайни Юсуфӣ, Муҳаммадали Аҷамӣ барин суҳаншиносон шомиланд.

Устод Убайд Раҷаб дар яке аз мусоҳибаҳои таърихи навишта шудани шеърӣ мазкурро ба соли 1964 мушаххас намуда, мавзӯи онро «ҳифзи забони модарӣ ва ситоиши он» муайян кардаанд [6, 382]. «Боиси хушнудист, ки», – иброз доштааст шоир, – шеърӣ «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» «дар олами форсизабонон ҳамчун шӯрангезтарин шеър дар ситоиши забони форсии дарӣ эътироф гардид» [6, 382]. Дар аввали солҳои шаст ба ҳифзу ситоиши забони модарӣ садо баланд кардан кори осон набуд. Сирри ба ин мавзӯ рӯ овардану ба чунин муваффақияту истиқболияҳо ноил гаштани худро адиб аз «мададу дастгирии маънавии устод» М. Турсунзода доништааст [6, 382]. Пас аз се соли таълифи ин шеър дар соли 1967 дар шаҳри Душанбе Симпозиуми шеърӣ форсӣ баргузор шудааст ва устод Убайд Раҷаб шеърӣ мавриди назарро дар ҳузури аҳли нишаст кироат кардааст ва аз миёни меҳмонон адабиётшиноси маъруф Хонларӣ аз муаллиф хоҳиш намуда, ки матни онро ба вай дастрас созад. Ҳамин тавр, ин донишманд дар бозгашт ба кишвари худ – Эрон гузоришро таҳти унвони «Базми суҳан дар Тоҷикистон» аз тариқи маҷаллаи «Суҳан» ба нашр расонида, зимнан шеърӣ «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме»-ро низ дар он ҷой дода, бо чунин таассурот иброз доштааст, ки: «Ман дар форсӣ шеъре дигар чунин пуршӯр дар баёни алоқа ба забони форсӣ (дарӣ, тоҷикӣ) суроғ надорам» [12, 30]. Ин баҳои ниҳоят муносиб ва мувофиқи Парвиз Нотили Хонларӣ, ки бо қорҳои олидарачаи илмиаш, заҳмату кашфиёти мақбулаш ва таълифоти ҷолибаш эътироф шудааст, ҳаргиз тасодуфӣ ва тавсифӣ набудааст. Ин аст, ки он зуд ба атрофу акнофи Эрон паҳн шуда, дар дилу дидаи ҳосу ом ҷой гирифта, ба таълиф шудани мақолоти дигар ва истиқболияҳои хуб боис гаштааст. Ба ин сурат, донишмандон ба матни шеър ва баҳогузориҳои устоди мазкур мароқ зоҳир намуда, паси ҳам ба дастгирии андешаи устод Хонларӣ ва таҳлилу баррасии шеърӣ мазкур падохтаанд, ки доктор Юсуфӣ ва адибу муҳаққиқи тоҷик Аҷамӣ аз он ҷумлаанд. Агар яке аз ин донишмандон шеърӣ мазкурро ба маънии мусбаташ: «дигаргункунандаи ҳолати худ»-муассиртарин шеър миёни ашъори дигари шуарои тоҷикистонӣ ба қалам дода, онро аз ҳар ҷиҳат ҳубу дилфироӣ ва музайян доништа бошад [12, 30-35], дигаре баробарии «ҳолат ва маънӣ»-ро дар ин шеър аз муассириҳои он ва аз муваффақиятҳои соҳибсуҳан муаррифӣ намудааст [2, 151-158]. «Ин шеър дар кишварҳои форсизабон», – ҳулоса кардааст Алиасғари Шейрдӯст, – «аз ҷунон шухрат ва мақбулияте бархурдор гашт, ки ҳатто агар фақат ҳамин як шеърро Убайд Раҷаб месурӯд, барои ҷовидонагии ӯ басанда буд» [11, 13]. Ҳамаи баррасию баҳогузориҳои амик қурбу манзалат ва сехри суҳани Убайд Раҷабро муайян месозанд ва мақоми ӯро дар қаламрави шеърӣ форсии тоҷикӣ шомиктар менамоянд. Вале ин ниҳояти қор нест. Зеро мурур ба таълифоту таҳқиқоти анҷомдодаи донишмандон ва мутолиаи осори шоир чун шеърӣ мавриди назари мо нишон медиҳад, ки атрофи бадеияти суҳани вай метавон андешаҳои нав иброз дошта, таълифоти ҷадид рӯи қор овард ва дар шинохти бештари Убайд Раҷаб ҳисса гузошт. Бояд иқрор шуд, ки баробари ҳамаи таълифоти шоир шеърӣ «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» дар шинохти шахсияти эҷодии шоир нақши муайяне гузоштааст. Дар он шоир қор унсури муҳимми қаломи мавзунро ҳунармандона истифода намуда, фикрашро ба дараҷаи олӣ манзури хонанда кардааст, ки нахустунсураш интиҳоби мавзӯ мебошад. Дар ин ҳусус, шоир истеъдоди ғавқулодаи хешро чунин малех ифшо намудааст: «Дар пайдо кардани мавзӯ ман душворӣ намекашам... Мавзӯ бисёр аст... Мавзӯҳоро набофтаам», онҳоро «зиндагӣ талқин кардааст» [10, 408]. Ҳақиқати суҳани шоир аввалан, истеъдод, тафаккури олиӣ эҷодӣ ва маҳорати суҳанофарии ӯро бармало қунад, пас он иртиботи вайро ба муҳити замон, фарҳанги моддӣ ва маънавии халқ, ҳифзи муқаддасоти миллӣ ва ғиромидошти онҳо муайян менамояд.

Ҳодисаҳои садаи гузашта, таҳдиду хатарҳо ба фарҳанги миллӣ, забони модарӣ ва дигар арзишҳои маънавӣ, ки аз ҷониби афроди манфиатҷӯ бевоситаю бавосита сурат

мегирифтанд, шоири донишманд, соҳибхирад ва боистеъдодро бетараф гузошта наметавонист. Биноан, вай бо ҷасорати хоси адабӣ ба мавзуи забон, васфу ситоиш ва ҳифзу ниғаҳдошти он садо баланд карда, ба адӯ қотеъона фаҳмондааст, ки беҳуда сарсонӣ саргардон нашавад. Аз ҳама гуна кӯшишу кушишу талошҳои муғризона даст кашад ва ёвағӯи накунад. Зеро ин забонест, ки аз «латофаташ» ҷонҳо «ҳузур меёбанд, муассир мешаванд ва ба дидаҳо нур меояд»; забоне ки «рангинии лолаҳои домони кӯҳсор, ҷонпарварии бўсаҳои ёр, ширинии шакар, панди падар, меҳри модар, байти Рӯдакӣ, панди Саъдӣ, шеъри Ҳофиз, ҷӯши ишқ, эътиқоди вучуди кас» ва садҳо нафосату назофати дигарро дар худ дорад, «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» боқӣ хоҳад монд ва аз байн нахоҳад рафт.

Шоир мавзӯро ҷунон ба тасвир ва таҳқиқи бадеӣ кашидааст, ки шеъри мазкур як асари комили бадеиро мемонад ва мутолиаи он ҳеҷ шахси соҳибзабонро бетараф гузошта наметавонад. Чизи аз ҳама ҷолиб дар баррасии мавзӯ он аст, ки шоир суханашро ҳадафмандона иброз дошта, онро ба ҳусни оғоз, мағзи пур аз маънӣ ва ҳусни анҷом ороиш додааст.

Унсури дигаре, ки дар шеъри «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» ҳунармандона ва огоҳона истифода шудааст, вазни аруз аст. Шоир дар тамоми эҷодиёти худ «равону бесакта гуфтани шеър»-ро таъкид карда, ин меъёрро чи дар «вазни ҳичо чи дар вазни аруз ва чи дар арузи озод яке аз «талаботи пайвастаи худ» дар суханофаринӣ донистааст [7, 365-366]. Азбаски вай аз имконоти вазни аруз ва аз маҳдудиятҳои вазни ҳичо огоҳӣ доштааст, иқрор шудааст, ки «дар шакли аруз шеър гуфтан беҳтар аст. Аз ҳисоби баҳрҳои арӯз вазн сохтан лозим» [7, 365], ки ин иқдоми навоварона ва ибтикороти тоза дар мушкилтарин ва меъритарин рукни суханофаринӣ дар адабиёти муосир ба каме аз шоирони он даст додааст. Ин, албатта, ҷасоратҳои адабӣ, соҳибибтикориро мутабаҳхир будани адибро нишон медиҳад.

Шеъри «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» дар низоми арузи озод гуфта шудааст ва ин далели собитӣ ибтикороти шоир аст. Вазнаш музореъ аст. Дар он рукнҳои зиҳфии мафъӯлу/мафӯйлӯ аз рукни солими баҳри ҳазач ва фӯйлун аз рукни солими баҳри рамал истифода шудааст. Агар баҳши нахустини шеър тақтеъ шавад:

*Ҳар дам ба рӯи ман,
Гӯяд адӯи ман,
К-ин шеваи дариш ту чун дуд меравад,
Нобуд мешавад,
Бовар намекунам,
Бовар намекунам [9, 63],*

Шакли зайл ҳосил мешавад: мафъӯлу/фӯйлун 4 бор дар 4 мисраъ ва дар мисраи сеюм: мафъӯлу/фӯйлун/мафӯйлӯ/фӯйлун мебошад.

Дар идома ба масореъе ҳам дучор шудан мумкин аст, ки як рукн дорад ва ё рукнҳо мувофиқи талаби маънӣ ба ду мисраъ тақсим шудаанд. Ҷунончи:

*Ширину бас азиз,
Чун шир,
Чун шакар...
Номаш барам,
Ба авҷи само мерасад сарам,
Аз шавқ мебарам [9, 63].*

Мафъӯлу/фӯйлун/мафъӯлу/фӯйлун/мафъӯлу/фӯйлун/мафъӯлу/фӯйлун

Барои ниғаҳдошти вазни ягона ва таъмини бадеияти сухан аз ихтиёрооти шоирӣ низ кор гирифтааст, ки он дар омадани ҳичоҳои кӯтоҳ ба ҷои ҳичои дароз, табдили рукни фӯйлун

дар охири масореъ ба рукни фобилон ва монанди инҳо зоҳир гаштааст. Бояд тазакур дошт, ки вазни мазкур бо мавзунияту хушоҳангию равониаш дар шеъри классикӣ ва муосирин зиёд ба кор рафтааст. Устод Убайд Рачаб бо дарки моҳияти мавзуъ вазни мувофиқро пайдо карда тавонистааст. Гузашта аз ин, аз имконоти дохилии вазни аруз васеъ ва огоҳона истифода кардааст.

Дар дунболи ин, унсури дигарест, ки қофия ва радиф унвон дошта, шеърият ба корбурди онҳо низ вобаста мебошад. Шоир дар эҷод кардани шеъри мазкур зиёда аз 21 қофияи навъи муқайяд ва мутлақро, ки ҳамагӣ пурбаҳоянд, мавриди истифода қарор додааст. Аз ин 17 ададаш қофияи муқайяд ва боқимондаи онҳо қофияи мутлақанд. Қофияҳои навъи аввал, бо ҳарфи равӣ дар калимаҳои «рӯ ва адӯ» «иншо ва эҳдо», равӣ ва ридфи муфрад, дар калимаҳои «дуду нобуд», «хузуру нур, кӯҳсору нигор, баҳору обшор» равӣ ва ҳаракати ҳазв: «лазилу азиз, падару шакар» ва ғайра ба назар расид. Қофияҳои навъи дуюм, ки асосан, бо илова шудани ҳарфҳои пас аз равӣ ташаккул ёфтаанд, дар калимаҳои «модарам, дилбарам, кишварам, барам, сарам» ва монанди инҳо ҷой дода шудаанд. Чунонки мебинем, қофияҳои мутлақ танҳо бо ҳарфи васл воқеъ гаштаанд ва онҳо ниҳоят шинаму хушоҳангу ҷолиб эҷод шуда, ба мавзуи умумии шеър иртиботи ногусастанӣ доранд. Шоир дар баробари эҷоди чунин қавофии пурбаҳо дар тақвияти маънӣ ва таъмини бадеияти сухани худ радифро низ хунарамандона ба кор бурдааст.

Радиф агарчи нисбат ба қофия сохтори содатареро соҳиб аст ва он аз ҷониби бадеъшиносон аз аносири иловагии шеър доништа шудааст, вале моҳиятан шеъри мурадифро муқаффо намудан ба назар нохушоянду бемаънӣ ба ҷилва меояд. Биноан, нақши радиф дар тақвияти вазоифи бадеии қофия хеле бориз аст. Махсусан, дар шеъри мавриди назар, ки навъи нимоист, радиф дар баёни андешаҳои шоир, таъкидоти мақсадноки ӯ, мусиқавияти каломаш, нишонрасии фикраш ва ғайра мавқеи калидӣ касб кардааст. Радифҳои эҷодкардаи шоир гоҳо мустақим ва гоҳо тавъам бо қавофӣ воқеъ шудаанд. Аз ҷумла, радифи «Бовар намекунам», ки мустақиман 4 маротиба дар шеър дар шакли мисраи алоҳида оварда шудааст, ба мазмуни умумии шеър робитаи ногусастанӣ дошта, дар ду маврид хусусияти тақвиятдиҳӣ, таъкидкунӣ ва ҷамъбасткунӣ дорад ва дар як маврид чун оғози андешаи шоир ба кор рафтааст. Ҷамчунин радифи «Нобуд мешавад» 2 маротиба дар маъниофаринӣ ва ба вижа ифодаи ҳолати тааҷҷубии шоир хизмат кардааст. Радифҳои дигар асосан, чун анъана пешу пас аз қофия оварда шудаанд, ки онҳо дар калимаҳои «ман, лафзе, чун, худ, мекунад, мепарастамаш, меравад, бо, намудаанд, машав, адӯ» мушаххас гаштаанд. Аз нигоҳи сохту таркиб гуногунанд ва қисме аз онҳо сода ва қисми дигар радифҳои мураккабанд. Аҷиб ин ки ҳеч як аз радоифи эҷодкардаи худро шоир бемавқеъ ва тасодуфӣ ба кор набурдааст. Ҳамаи радифҳо дар ҷои худ, мувофиқи мақсад дар нишонрасии фикру ифода шудани ғояи шеър истифода шуда, аз тарафи дигар онҳо хушоҳангию равонию ҷаззобии каломии шоирро таъмин кардаанд.

Унсури дигаре, ки дар шеъри мазкур нақши ҳалқунанда бозидааст, корбурди санъатҳои бадеии суханофаринист. Шоир дар баёни андешаҳои худ баробари интиҳоби хуби мавзуъ, вазни мувофиқ ба он, қофия ва радифи солим, санъатҳои бадеиро низ устодона мавриди истифода қарор додааст. Нахустсанъати суханофириние, ки шоир дар гуфтани ин шеър истифода намудааст, маҷоз мебошад. Масалан, шоир аз латофату нозукии забони тоҷикӣ ёд намуда, таркибу ибора ва ифодаҳои зерини маҷозиро эҷод кардааст: «раксидани забон, аз нозбӯ бӯ гирифтани, аз бунафша зеб доштан, аз чашма софию аз оби ҷӯй шӯхӣ чустан, бо созу тобашу бо шахди нобаш дил об кардану шодоб кардан» аз он қабиланд, ки ниёз ба ташреҳ надошта, моҳиятан ба вижагиҳои забон равона шудааст. Санъати дигаре, ки дар шеъри мазкур ба кор рафтааст, талмех мебошад. Шоир ба «байти устод Рӯдакию панди Саъдию шеъри Ҳофиз», ки бо ин забон офарида шуда, оламгир гаштаанд, талмехи зебее карда, сухани худро тақвият бахшидааст.

Муроотунназир аз муҳимтарин санъатҳост, ки шоир дар эҷоди шеъри мавриди назар ба кор будааст. Масалан, «ману адӯю рӯ, ҳар дам гуфтан аз заволи забон; дуду рафтани нобудӣ ва бовар накардан ба афкори адӯ – заволи забон» миёни ҳам робитаи маъноӣ ва табиӣ пайдо кардаанд, ки ин истеҳсоми эҷод ва тарзи баён дар тамоми шеър: аз аввал то охири он идома ёфтааст, ки ношӣ аз муроотунназир аст.

Тазод низ дар ин шеър нақше созгор дорад, намунаи барҷастаи он мунозираи пуртазоди шоир-соҳибзабон ва адуст, ки бо далеловариву мунсифона баҳогузориҳои қаҳрамони лирикӣ ба забони модарӣ бар суди шоир-соҳибзабон ва ҳомии он ҷамъбаст шудааст.

Аз саноеи дигар, ки дар рангорангии баёни шоир хизмат кардаанд, таъҷҷуб ва ручуъ аст. Масалан, қисмати сеюми шеъри мазкурро шоир тавассути саноеи номбаршуда чунин зебу оро додааст:

*Ман зиндаву зи дидаам
Чун дуд меравад?
Нобуд мешавад?
Бовар намекунам [9, 64].*

Дар ҳоле ки ин фикри муғризонаи адӯ дар оғози шеър оварда шуда буд, вале ин бор он ба тарзу оҳанги ҷадид бозгӯӣ шуда, ҷилои нав пайдо кардааст.

Санъати муболиға низ дар тасвирҳои шоир ба назар расид, чунонки фармудааст:

*Номаш барам,
Ба авҷи само мерасад сарам,
Аз шавқ мебарам [9, 64].*

Аммо ин андеша чунон мувофиқ ва ҷолибу самимӣ иброз шудааст, ки хонанда аз муболиға будани он пай намебарад. Зеро як паҳлуи ғарази шоир ба ҳақиқати зиндагӣ созиш дорад ва ҳар шахси содиқи соҳибзабон чун адиб ин корро дар тӯли таърих анҷом додааст. Маҳз чунин ашхос аз ному нишони худ гузар карда, аз забони тоҷикӣ ҳимоя намуда, ҳастии худро ба ҳастии забон бахшидааст.

Аз санъатҳои дигар, ки дар шеъри мазкур манзур шудааст, нидост. Шоир тавассути он ҳиссиёту ҳаяҷон ва ҳузну изтиробӣ қалбию равонии хешро нисбат ба адӯ, ки аз нобудии забон табли шодӣ задааст, иброз дошта, бо дахҳо далелу бурҳони қатъӣ, таъкиду таъйиди созандаву раднопазир аз бепоягии андешаи бадхоҳони забони тоҷикӣ сухан ба миён овардааст ва мақтаи шеърро низ бо нидо зинат бахшидааст. Чунончи, нидо кардааст:

*Ҳайрон машав, адӯ,
Сарсон машав, адӯ,
К-ин ишқи пок
Дар дили дилпарвари ҷаҳон
Монад чунин ҷавон,
То ҳаст оламе, то ҳаст одаме [9, 64]!*

Дар ин намуна санъати иштиқоқу такрору зуқофиятайн низ ҳаст: аз ҷумла иштиқоқ дар калимоти «дилу дилпарвар», такрор дар таркиби «то ҳаст» ва зуқофиятайн дар калимоти «оламу одам» ҷой гирифтааст: о-таъсис, л ва д-дахил, а-ишбоъ ва м-равӣ мебошад.

Санъати тафаннун ҳам дар шеъри мазкур истифода шудааст. Шоир онро барои аз такрор дурӣ ҷустан, рангоранг кардани сухан, таҷдиди лафзу маънӣ, тасвиророиҳои худ ба кор бурдааст. Масалан, калимаи забонро шоир бо калимаҳои «лафз ва шева» иваз кардааст, пешояндҳои «чун, ба сони ва ба ранги»-ро ба ҷои ҳамдигар овардааст, калимаҳои «байт, панд ва шеър»-ро дар канори якдигар ҷо додааст ва ғайра тафаннуноти хубу муфиди адабиянд.

Ҳамчунин шоир санъатҳои ҳусни матлаъ, ҳусни таътил ва ҳусни мактаъро хеле ба мавқеъ истифода намудааст, ки онҳо дар оғози зебову мушаххасу ҷаҳмои шеър, овардани далелҳои ҷолибу алфози шинаму раднопазир дар матн ва анҷоми мувофиқу ҳадафмандонаи шеър манзур шудаанд. Агар қисмати аввалу охири шеърро чун матлаъу мактаъ қабул кунем, пас қисмати асосии он ҳусни таътилно ташкил кардааст.

Аз ҳамаи санъате ки дар шеъри мазкур зиёд ба кор рафтааст, ташбеҳ мебошад. Шоир илова бар он ки аз саноеъи бадеие ки гуфта омад, санъати ташбеҳро асоси шеъри худ қарор додааст. Масалан, дар баҳши аввали шеър шеваи дарӣ-забони модарӣ дар андешаи носолими «адӯ чун дуд» маънидод шудааст, ки ташбеҳи равшан буда, онро шоир инкор намудааст. Сипас забон ба «лолаи кӯҳсор, ба бӯсаи ҷонпарвари нигор» монанд карда шуда, «шириниву лазизиашро ба ширу шакар»; арзишашро ба «ҳикмати падар» ташбеҳ додааст, ки басо ҷолибу назаррабову дилнишинанд. Дар идома шоир, аз ташбеҳи пӯшида кор гирифта, фикрашро боз ҳам мучазтар манзури хонанда сохтааст. Вай забонро дар «хушбӯй ба нозбӯй, дар зебой ба бунафша, дар софӣ ба чашмаву дар шӯҳӣ ба ҷӯйбор» нисбат дода, ташбеҳоти тозаеро эҷод кардааст. Адиб бо эҳсосоти баланд, садоқат ба муқаддасоти миллӣ, эҳтиром ба забону адабу таъриху фарҳанги ҳазоруандсолаи худ силсилаи ташбеҳҳоро ба вучуд овардааст, ки онҳоро метавон як навъ ибдооти соҳибсухан номид. Аз ҷумлаи онҳо:

*Лафзе, ки эътиқоди ман асту маро вучуд,
Лафзе, ки пеши ҳар суханаи оварам сучуд,
Чун меҳри модарам,
Чун ишқи дилбарам.
Чун хоки кишварам,
Чун завқи кӯдакӣ,
Чун шеъри Рӯдакӣ... [9, 64] мебошад.*

Чунонки мебинем, шоир дар ин ҷо аз рӯйи самимияту эҳтироми хос забонро асоси ҳастии худ ва эътиқоди хеш доништа, ба назди ҳар сухани он эҳтироми вижаеро қоиладар гашта, онро «ба меҳри модар, ишқи дилбар, хоки кишвар, завқи кӯдакӣ ва шеъри Рӯдакӣ» нисбат дода, ба як-ду монандшаванда 5 монандкунандаро пайи ҳам оварда, фикрашро зебу оро бахшидааст. Ин гуна ташбеҳофаринӣ хеле нодир ва қимматбад буда, эҷоди он танҳо ба шоироне чун Убайд Раҷаб даст медиҳад. Гузашта аз ин, ба намунаи наватӣ мутаваҷҷеҳ мешавем, ки шоир дар ҳудуди як байт се ташбеҳи рӯшанро паси ҳам оварда, таровати нафис ба нафис забонро ба сабзаи баҳору савти форамашро ба хониши булбулу дилбарашро ба навою ҷилою шилдиросу мавзунии обшор шабеҳ кардааст:

*Нав-нав таровате диҳад чун сабзаи баҳор,
Форам чу савти булбулу дилбар чу обшор... [9, 63].*

Ин ҷо низ дар воҳиди шеъри классикӣ-байт се ташбеҳи мусалсалро ҷидан аз маҳорати суҳанофаринии адиб шаҳодат медиҳад. Бояд бигӯем, ки шеъри мавриди назар аз нигоҳи сохторӣ низ бадеият дорад. Агар масореъи шикаста ва мудерни онро ихтисор намоем, 7 байти шеъри классикӣ бар пояи маснавӣ аз он боқӣ мемонад. Агарчи иҷро кардани ин амал ба мазмуни умумии шеър ҳалал ворид месозад, аммо ин кор онро собит мекунад, ки шоир дар эҷоди шеъри худ ҳам аз воҳиди шеъри суннатӣ-байт ва ҳам аз воҳиди шеъри мудерн-мисраъ ба таври ба худ хос кор гирифта, шеъри мавриди назари моро ба вазҳи аҳсан суруда, манзури хонанда кардааст. Аз таҳлилу баррасӣ ва пажӯҳиши иҷмолии ин мухтасар метавон ба натоиҷи зайл даст ёфт:

1. Устод Убайд Раҷаб аз адабони тавоно ва сермахсули адабиёти муосир аст, ки эҷодиёташ ҳам барои калонсолон ва ҳам барои хурдсолон манзур гашта, бо муҳтаво, шакл ва бадеияти хосаш мақбули дили ҳамагон гаштааст.

2. Намунаи барҷастаи ин гуфтаҳо шеъри «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» мебошад, ки бо мазмуну мундариҷа ва бадеияти вижааш ба шоир дар тамоми қаламрави шеъри форсии тоҷикӣ шуҳрати том бахшида, боиси таълиф шудани мақолаву ишороти ҷолиби илмӣ ва ашъори тазминиву истикболияҳо гардидааст.

3. Донишмандоне, ки ба шеъри шоир ва маҳорати суҳанвари вай баҳои баланд додаанд, Парвиз Нотили Хонларӣ, Ғуломхусайни Юсуфӣ, Муҳаммадали Аҷамӣ, Алиасғари Шейрдӯст, Саидрахмон Саидов, Раҷабалӣ Худоёрзода ва дигарон мебошанд. Ҳамаи ин донишмандон бар он назаранд, ки шеъри «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» аз дастовардҳои назаррас ва аз муваффақиятҳои барҷастаи муаллифанд. Ҳатто сеҳри суҳани шоир баъзе аз онро чунон тасхир кардааст, ки дар шуҳрату камолоти шоир басанда будани ҳамин як шеърро низ таъкид доштаанд.

4. Бо вучуди баррасиҳои ҷолиб аз ҷониби донишмандони мазбур, нукоти ношинохта ва пажӯҳишнашудаи шеъри «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» маълум гардид, ки ба таври муҳтасар ин ҷо арз шуд. Роқими сутур низ даъво надорад, ки ин арздошту баррасиҳои ҳозир ниҳояти қор аст, зеро имкон дорад, ки шеъри «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» боз аз дидгоҳҳои дигар ва санҷаву меъёрҳои дигар шинохтату баррасӣ шавад.

5. Ба ҳар сурат, он чи ки ин ҷо маълум гардид, дарёфти хуби қор унсури шеър аст, ки дар мавзӯ, вазну қофияву радифу бадеият мушаххас шуд.

6. Шоир дар ёфтани дилхоҳ мавзӯ, аз он ҷумла мавзуи шеъри мазкур ҳеҷ танқисие дар худ нашофтааст ва ба қавли ҳуди соҳибсуҳан вай дар интиҳоби мавзӯ мушкилие надорад. Зеро ӯ набзи зиндагиро хуб медонад ва ҳаёт мувофиқи талаби замон мавзӯҳоро ба шоир фаровон пешниҳод кардааст.

7. Воқеияти солҳои 60-уми садаи гузашта, ки як зумра шоирони мо рӯ ба мавзуоти миллӣ оварданд, устод Убайд Раҷаб низ аз пештозони ин ҷараён буда, ба мавзуи забон ва ҳифзу гиромидошти он таваҷҷуҳ карда, шеъри «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме»-ро таълиф намуда, ба муваффақияти бузурге ноил гаштааст.

8. Шеъри «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» шеъри нимоист ва дар низоми арузи озод суруда шудааст. Аммо вазни ягона дорад, ки он музореъ аст. Аркони зиҳфии мафъӯлу/мафъӯйлу аз рукни солими баҳри ҳазач ва фӯйлун аз рукни солими баҳри рамал мебошад. Дар 7 байти дохили шеър вазн ба таври мафъӯлу/фӯйлун/мафъӯйлу/фӯйлун воқеъ гардидааст. Дар масореъи дигар, ҳамин рукнҳои зиҳфӣ озодона ба қор рафтаанд, ки ин аз вижагиҳои шеъри мудерн аст. Адиб барои ниғаҳдошти вазни ягона огоҳона аз ихтиёрооти шоирӣ низ қор гирифтааст. Аҷобати ин нукоти бадеии суҳани шоир дар он бармало гашт, ки вазн ба муҳтавои шеър ниҳоят мувофиқ омадааст.

9. Шоир дар шеъри мазкур зиёда аз 21 адад қавофии пурбаҳоро ба қор андохтааст, ки аз ин 17 ададаш наъби муқайяд ва боқимонда қавофии мутлақанд. Вай дар қофияроӣ аз анъанаи классикӣ фаровон истифода кардааст.

10. Радиф низ пас аз қофия дар ин шеър нақши калидӣ бозидааст. Он дар шакли сода ва мураккаб воқеъ шуда, вазоифи бадеии қофияро тақвият бахшида, аз тарафи дигар ба таври мустақим дар маъниофаринии шоир кумак кардааст ва ин аз вижагиҳои дигари шеъри мудерн аст.

11. Унсури калидии дигари каломӣ манзум, ки дар бадеияти суҳани шоир аз ҳар ҷиҳат мусоидат кардааст, қорбурди ҳунармандонаи санъатҳои бадеист. Шоир дар эҷоди шеъри «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» аз санъатҳои маҷоз, талмех, муроотунназир, таъҷҷуб, ручӯ, муболиға, нидо, иштиқоқу тақрору зуқофиятайн, тафаннун, ҳусни матлаъ, ҳусни таътил ва ҳусни мақтаъ, ташбеҳ истифода кардааст. Дар ин миён ташбеҳ аз ҳамаи саноеи

зикршуда санъати серистеъмоли шеърӣ мазкур таъйин гардид, ки таваҷҷуҳи шоир ба он хеле зиёд равона шуда, асоси баёни фикрашро ташбеҳ ва навъову силсилаҳояш ташкил додааст.

12. Дар ин қисмат, шоир ба тозақориҳо ва нодирағуфториҳо даст ёфтааст, ки он дар эҷоди тасвиrotи садоқатмандонаву зеҳнгир ва эҷоди силсилаташбеҳҳо: ба як-ду монандшаванда овардани 5 монандкунанда, дар як байт овардани 3 ташбеҳи рӯшан ва ғайра муайян карда шуд.

13. Ҳамаи ин гувоҳи он аст, ки устод Убайд Раҷаб бо эҷодиёти рангину пурбору бадеӣ худ дар каламрави шеърӣ форсии тоҷикӣ мақоми баландеро соҳиб гашта, афкори муҳаққиқони рӯзгору осорашро бори дигар таъйид месозад. Рӯзгору осори устоди фақид, ба вижа бадеияти сухани вай ба таҳқиқи ҳамаҷониба ниёз дорад ва ин кор фурсати бештар меҳодад.

КИТОБНОМА:

1. Асозода Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологии мактабҳои олии Худойназар Асозода. - Душанбе, 2013. - 1018 с.
2. Аҷамӣ, Муҳаммадалӣ. Ҳолат ва маъно: аз калима то шеър // Маҷмуаи мақолоти «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме»/Муҳаммадали Аҷамӣ.-Душанбе: Пайванд, 2012. -С. 151-158.
3. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ. - Душанбе: Маориф, 1992. -302 с.
4. Комёр, Тақии Ваҳидиён. Фунун ва саноеи адабӣ / Т. В. Камёр/. Муаллифони сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандагони чоп У. Тоир ва С. Саидалӣ. -Душанбе, 1993.-50 с.
5. Мусулмонӣ, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмонӣ. -Душанбе: Маориф, 1990.-240 с.
6. Муртазо, Бахтиёр. «Ман шогирди мактаби устод Турсунзодаам!» (мусоҳиба) //Маҷмуаи мақолоти «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме»/Бахтиёри Муртазо. - Душанбе: Пайванд, 2012. -С. 377-384.
7. Марди роҳи дилҳои нек (мусоҳиба) //Маҷмуаи мақолоти «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме». - Душанбе: Пайванд, 2012. -С. 361-367
8. Тоиров У. Каломӣ мавзун / У.Тоиров, Б. Ибодов, Ш. Тоиров.-Душанбе: Шарқи озод, 2005. -456 с.
9. Тазкираи мухтасари назми муосири тоҷик. Мураттиб Низом Қосим.-Душанбе: Маориф, 2019. -240 с.
10. Ҳадиса. Дар ғами адабиёти кӯдакон (мусоҳиба) // Маҷмуаи мақолоти «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» / Ҳадиса. -Душанбе: Пайванд, 2012. - С. 406-410.
11. Шеърдӯст, Алиасфар. Ҳувияти милли, забони милли ва рисолати адабиёт // Маҷмуаи мақолоти «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» / Алиасфари Шеърдӯст. -Душанбе: Пайванд, 2012. -С. 5-14.
12. Юсуфӣ, Ғуломхусайн. То ҳаст оламе, то ҳаст одаме! // Маҷмуаи мақолоти «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» / Ғуломхусайни Юсуфӣ.-Душанбе: Пайванд, 2012. - С. 30-35

БАДЕИЯТИ КАЛОМИ УБАЙД РАҶАБ

(ДАР МИСОЛИ ШЕЪРИ «ТО ҲАСТ ОЛАМЕ, ТО ҲАСТ ОДАМЕ»)

Бадеият аз рукнҳои муҳими эҷоди бадеӣ маҳсуб меёбад. Корбурди ҳунармандонаи он шахсияти эҷодии суханварро муаррифӣ мекунад ва мақоми ӯро миёни адибон мушаххастар нишон медиҳад. Аксари адибони мо ҷолибияти каломӣ худро тавассути санъатҳои бадеӣ оро дода, номбароварда, осорашонро хонданӣ кардаанд. Аз ҷумлаи адибоне, ки сухани худро бо санъатҳои бадеӣ зеб дода, бадеияти каломашро таъмин кардааст, устод Убайд Раҷаб мебошад. Азбаски осори устоди мавсуф серпахлӯст ва қариб ҳамаи онҳо ҳунармандона эҷод шудаанд, бинобар ин аз миёни онҳо барои нишон додани бадеияти каломӣ адиб шеърӣ маъруфи вай «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» мавзӯи баҳси мақолаи ҳозир қарор дода шуд. Бо истифода аз методҳои таърихӣ-муқоисавӣ, омор, шинохти жанрҳои осори адабӣ,

методи лугат, шарҳи осори адабӣ ва монанди ин маълум карда шуд, ки устод Убайд Раҷаб чор унсури каломӣ манзумро мисли мавзӯ, вазн, қофияву радиф ва санъатҳои бадеиро дар шеърӣ мавриди назар хеле ҳунармандона истифода карда, муфaffақият ба даст овард овардааст. Мавзӯи шеърӣ мазкур, гиромидошти забони модарӣ, вазнаш ягона ва музореъ, қофияҳои пурбаҳо дар 21 навъ, радифҳои сода ва мураккаб, санъатҳои бадеияш маҷоз, талмех, мурутунназир, тааҷҷуб, рӯҷуъ, муболиға, нидо, иштиқоқу такрору зуқофиятайн, тафаннун, ҳусни матлаъ, ҳусни таътил ва ҳусни мақтаъ, таишбеҳ ва ғайра мебошад. Ҳамаи ин муҳассаноти эҷодӣ бадеияти каломӣ устод Убайд Раҷабро таъмин кардааст.

Калидвожаҳо: бадеият, шеър, Убайд Раҷаб, мавзӯ, вазн, тақтеъ, қофия, рукн, радиф.

ИСКУССТВО СЛОВА УБАЙДА РАДЖАБА

(НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЯ «ТО ҲАСТ ОЛАМЕ, ТО ҲАСТ ОДАМЕ»)

Художественность является одним из важнейших столпов художественного творчества. Его артистическая работа олицетворяет творческую личность говорящего и делает его статус среди писателей более конкретным. Большинство наших писателей продемонстрировали привлекательность своего слова с помощью художественных произведений, названных и читаемых ими артефактов. Среди писателей, которые украсили свое слово художественными произведениями и обеспечили художественность своего слова, - устод Убайд Раджаб. Так как работы мастера масонства многочисленны и почти все они созданы искусно, то из них для демонстрации художественности слова писателя была поставлена тема для обсуждения данной статьи. С помощью историко-сравнительных методов, статистики, познания жанров литературных произведений, словарного метода, толкования литературных произведений и т.п. Было обнаружено, что мастер Убайд Раджаб использовал четыре элемента слова манзум, такие как тема, вес, рифма, радиф, художественное искусство в рассматриваемой поэзии, и получил пользу. Тема данного стихотворения, посвященная родному языку, его единственному весу и музеям, его рифмам представлены в 21 виде, простым и сложным, художественным произведениям-метафора, талмех, мурутунназир, чудо, умозрение, преувеличение, восклицание, призывы, повторы, поговорки, восхищение, праздник и восхищение, метафоры и т. д. Все это творческое мастерство обеспечило художественность слова мастера Убайда Раджаба.

Ключевые слова: художественность, поэзия, Убайд Раджаб, тема, размер, ударение, рифма, столп, радиф.

THE ART OF THE WORD UBAYDA RAJABA

(ON THE EXAMPLE OF THE POEM "TO ҲАСТ OLAMU TO ҲАСТ ODAME")

Artistry is one of the most important pillars of artistic creativity. His artistic work embodies the creative personality of the speaker and makes his status among writers more concrete. Most of our writers have demonstrated the attractiveness of their word with the help of artistic works, named and read artifacts. Among the writers who decorated their word with works of fiction and ensured the artistry of their word is Master Ubaid Rajab. Since the works of the master of Freemasonry are numerous and almost all of them are created skillfully, the topic for discussion of this article was put to demonstrate the artistry of the writer's word. With the help of historical and comparative methods, statistics, knowledge of genres of literary works, dictionary method, interpretation of literary works, etc., it was found that the master Ubaid Rajab used four elements of the word manzum, such as theme, weight, rhyme, radif, artistic art in the poetry in question, and benefited. The theme of this poem, dedicated to the native language, its only weight and museums, its rhymes are presented in 21 forms, simple and complex, works of art-metaphor, talmeh, muratunnazir, miracle, speculation, exaggeration, exclamation, appeals, repetitions, sayings, admiration, celebration and admiration, metaphors, etc. All this creative skill ensured the artistry of the words of master Ubaid Rajab.

Key words: *artistry, poetry, Ubaid Rajab, theme, weight, stress, rhyme, pillar, radif.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоев А.А.- н.и.ф., дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. E-mail: sayron80@mail.ru.

Информация об авторе: Шоев А.А.- н.и.ф., доцент кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. E-mail: sayron80@mail.ru.

Information about the author: Shoev A.A.- n.i.f., Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature of Sadriddin Aini Tajik State Pedagogical University. E-mail: sayron80@mail.ru.

УДК:550.992

ҲАЗАЛИЁТИ АШӢР САҒАР ВА ХУСУСИЯТӢОИ СОҒТОРИВУ МАВӢУИИ ОНӢО

Шаробова Маҳбуба

Донишгоҳи давлатии Данғара

Эҷоди ғазал дар ҳамаи марҳалаҳои фаъолияти шоирии АшӢр Сағар мушоҳида мешавад. Ҳатто метавон гуфт, ки нахустин қадамҳои вай дар шоҳроҳи эҷоди каломии мавзун ҳамгон бо эҷоди жанри ғазал будааст. Дар ҳамаи маҷмуаҳои АшӢр Сағар жанри ғазал ҷилваӣ махсус дорад. Таҳлили омори, ки мо дар атрофи маҷмуаҳои ашғори АшӢр Сағар, аз ҷумла «Борони ҳидоят» [10], «Гулбоғ» [11], «Анфоси баҳор» [6], «Арзи меҳр» [7], «Базми садоқат» [8], «Ибтидои роҳ» [9], «Мунтахабот» [13], «Рӯзи сиёҳ» [14], «Садбарги таманно» [15], «Самари умр» [16], «Девон»-и баъд аз вафот батабърасидаи шоир [17] ба анҷом расонидем, нишон дод, ки тавачҷуи шоир дар тамоми марҳалаҳои эҷодӣташ ба жанри ғазал махсус будааст.

Аввалин ғазали АшӢр Сағар 19 ноябри соли 1957 дар рӯзномаи «Газетаи муаллимон» зери унвони «Ғазал» ба ҷоп мерасад, ки он баъдтар, соли 1964 дар маҷаллаи «Занони Тоҷикистон» бознашр мешавад. Ғазали мазкур аз ҷаҳор байт иборат буда, матлаш ҷунин аст:

Нестам бе ёди ту як дам, гули бодомии ман,
Дар ҳаёлат банд бошад аввалу анҷомии ман [12, 4].

Агар соли таваллуди шоирро, ки 1928 аст, дар назар бигирем, маълум мешавад, ки ӯ ин ғазали худро дар 29-солагиаш эҷод кардааст.

Ғазали дуҷуми шоир дар матбуоти даврӣ дар маҷаллаи «Маориф ва маданият» зери унвони «Як ғазал» ҳамроҳ бо як шеърӣ озоди дигар тахти унвони «Сурудам кош меомад писандат»соли 1965 ба табъ расидааст [18, 3]. Муҳиммиати ғазали мазкур дар он аст, ки АшӢр Сағар дар он аввалин бор номи худро ҳамчун таҳаллуси шоирӣташ ба қор бурдааст, ҳол он ки баъд аз ин танҳо дар як ғазали дигарӣ вай ин таҳаллус истифода гардидаасту бас. Матлаъ ва мақтаи ин ғазал ҷунин аст:

Туро «чон» гуфтани ман бесабаб нест,
Маро бе рӯи ту баски тараб нест...

Биё наздам, макун шарме, азизам,
Ашӯр аз ошиқони беадаб нест [18, 3].

Ғазалҳои Ашӯр Сафар аз ҷиҳати теъдоди байтҳо гуногунанд ва онҳоро метавон ба ҷаҳордаҳ қисм ҷудо намуд: ғазалҳои 3-байтӣ, 4-байтӣ, 5-байтӣ, 6-байтӣ, 7-байтӣ, 8-байтӣ, 9-байтӣ, 10-байтӣ, 11-байтӣ, 12-байтӣ, 13-байтӣ, 14-байтӣ, 15-байтӣ, 16-байтӣ, 17-байтӣ ва 33-байтӣ.

Дар девони шоир ғазалҳое, ки дар се, ҷаҳор, сездеҳ ва сиву се байт суруда шудаанд, теъдодан яктоӣ мебошанд. Ба ин тариқ, бузургҳаҷмтарин ғазал дар девони шоир ғазали 33-байтӣ ба шумор меравад. Қайд кардан бамаврид аст, ки Ашӯр Сафар бештар ба сурудани ғазалҳое майл дошт, ки онҳо аксаран 6, 7 ва 8 байтро фаро мегирифтанд. Инро мо зимни таҳлили омориё, ки аз рӯи охириин маҷмуаи ашӯри шоир ба субут расонидем, муайян намудем. Вобаста ба басомад миёни ғазалиёти шоир мақоми аввалро ғазалҳое ишғол менамоянд, ки теъдоди байтҳо дар онҳо 6 ададро ташкил медиҳад. Ғазалҳои 6-байтӣ беш аз 38% (138-то)-и девони шоирро фаро мегиранд. Мақоми дувумро ғазалҳои 7-байтии шоир (94-то) мегиранд, ки ғоизи онҳо ба 24% мерасад. Ғазалҳои 8-байтии шоир 8-9%-ро ташкил медиҳад (33-то). Ба ҳамин тариқ, таваҷҷуҳи Ашӯр Сафар дар эҷоди ғазал бештар ба ғазалҳои 6-7-байтӣ буда, ин қисм ғазалҳо қисмати бузурги девони шоирро ташкил дода, дар маҷмуъ, 62%-и ғазалҳои «Девон»-и ӯро ташкил медиҳанд. Донишмандон теъдоди абёти жанри ғазалро аз 6-7 байт то понздаҳ байт зикр кардаанд [5, 167]. Вобаста ба ин, метавон гуфт, ки Ашӯр Сафар дар эҷоди жанри маъкур меъёрро умуман риоя намудааст ва дар ин маврид басо эҳтиёткорона муносибат намудааст.

Ғазалҳои Ашӯр Сафар аз нигоҳи устухонбандии дарунӣ дорои тарҳи якзайл мебошанд, ки бо анъанаи ғазалсароии форсу тоҷик мувофиқати тамом доранд. Дар умум, ғазалҳои Ашӯр Сафар бо тарҳи «Мадҳал + рӯҷути шоирона + ҳулоса» устухонбандӣ гардидаанд. Қисмати мадҳал, аслан, ҳамон қисмати аввали ғазал аст, ки дар истилоҳ матлаъ номида мешавад. Аммо бояд зикр кард, ки матлаъ аслан ба устухонбандии зоҳирӣ ё сохтори ғазал тааллуқ дорад, на ба устухонбандии дарунӣ, ки мавзуи мавриди баҳси он мавзӯ ва мазмун мебошад. Дар устухонбандии зоҳирии байти аввали ғазал дар ин маврид шакли он ба назар гирифта мешавад, ки тибқи қоидаи ғазал ҳарду мисраи байти нахустин ҳамқофия ё ҳамрадиф мешаванд. Аммо дар устухонбандии мавриди назар дарунмояи ғазал, яъне мазмуну мавзӯ ба инобат гирифта мешавад. Ҳамин тариқ, баъзан қисмати мадҳали ғазалҳои Ашӯр Сафар на танҳо байти матлаъ, балки ду ва ё зиёда байтро низ фаро мегирад. Масалан, дар ғазали зерини шоир қисмати мадҳал ду байти нахустинро дар бар мегирад:

Аз Ватан ғап мезанад ин дил мудом,
Оча гуфта тифл бикшояд калом.
Дӯст дар аспӣ тараб гардад савор,
Ҳарғае аз дӯст мегирад паём.
Шарм одамро бубахшад ҳусни хос,
Пешгуфтори адаб бошад салом.
Пеши аҳли ғазл хомӯшист хуб,
Қор бе зангор монад бе наём,
Аз муҳаббат нурполаяст дил,
Бар муҳаббатзодагон бошад ғулом.
Меваи ширин ҷӣ дорӣ орзу,

То наояд офтоб андар қиём [17, 496].

Чунонки дида мешавад, ду байти аввал дар ғазали мазкур ҳукми мадҳалро дошта, тавассути он шоир ба се мавзуъ дахл менамояд: Ватан, тифл (-у оча) ва дӯст. Вале бояд қайд кард, ки симоҳои тифл ва дӯст дар ин қисмат ба туфайли мавзуи Ватан хотирнишин мегарданд. Пас аз ин қисмати рӯҷуоти шоирона оғоз меёбад, ки се байти баъди ро фаро мегирад. Қисмати рӯҷуоти мазкури ғазалро метавон рӯҷуоти андарзӣ унвон дод, зеро тавассути он муаллиф ба се мавзуи панду ахлоқӣ: шарм, хомӯшӣ ва муҳаббат даст задааст. Байти охирини ин қисматро, ки ба муҳаббат бахшида шудааст, метавон, ҳамчунин, қисмати гурез аз рӯҷуи андарз ба қисмати ҳулосаи ғазал ҳисоб намуд, ки он тибқи қоидаи ғазалсароӣ вазифаи мақтаъро иҷро менамояд.

Дар кулли ғазалҳои Ашӯр Сафар ҳамин сохтори дарунӣ риоя гардидааст. Агарчи мавзуҳои матраҳгардида дар ҳар се қисмати ғазалҳои шоир устувор нестанд ва дар бисёр мавридҳо омехта ва гуногунранг ба назар мерасанд, аммо ҳар қисмат–мадҳал, рӯҷуи шоирона, ҳулоса ҳамеша ҷойи худро устувор нигоҳ доштаанд.

Агарчи донишмандони илми бадеъ таҳаллусро аз воситаҳои «хусни ихтитоми калом» доништаанд [1, 98], аммо як нуктаро дар мавриди ғазалҳои Ашӯр Сафар қайд кардан бамаврид аст, ки дар қисмати мақтаъ шоир ба овардани таҳаллуси худ чандон аҳамият намерефтааст. Дар кулли ғазалҳои шоир танҳо ду бор номи ӯ ҳамчун таҳаллус истифода гардидаасту бас, чунончи як намунаи он дар боло оварда шудааст [17, 485; 18, 3]. Ин нуктаро ҳам қайд кардан бамаврид аст, ки истифода накардани таҳаллус дар ғазалиёти Ашӯр Сафар, агарчи бозгӯкунандаи вижагии назарраси он мебошад, аз ибтикороти шоир дар эҷоди жанри ғазал ба ҳисоб намеравад, зеро на танҳо дар ғазалиёти Ашӯр Сафар ва шоирони дигари муосири тоҷик, ҳамчунин, дар эҷодиёти шоирони ғазалсарои классик ҳанӯз баъд аз Саъдии Шерозӣ қорбурди таҳаллус аҳамияти худро намегум карда буд [2, 41].

Ғазалиёти Ашӯр Сафар аз нигоҳи ҳифзи ягонагии мавзуъ ва ё қорбурди чанд мавзуъ дар матни як ғазал ба ду гурӯҳи алоҳида ҷудо мешаванд. Ба гурӯҳи якум ғазалҳое тааллуқ доранд, ки дар онҳо мавзуи воҳид ҳифз шуда, ваҳдату якпорчагии он ба таври ҷиддӣ аз ҷониби муаллиф риоя гардидааст. Чунин ғазалро муҳаққиқон «ғазали мусалсал» низ номидаанд [3, 173]. Гурӯҳи дуюм бошад, ба ғазалҳое тааллуқ доранд, ки дар онҳо, баръакс, дар матни як ғазал чанд мавзуъ истифода гардидаанд. Бояд зикр намуд, ки аз нигоҳи басомади истифода дар эҷодиёти Ашӯр Сафар ғазалҳое, ки дорои мавзуи воҳиданд ва дар он ягонагиву якпорчагии мавзуъ риоя гардидаанд, нисбатан бештар мебошанд ва бештар аз се ду ҳиссаи ғазалҳои шоирро ташкил медиҳанд.

Ягонагии мавзуъ дар матни ғазалҳои Ашӯр Сафар ба ду роҳ ҳифз гардидааст, дар роҳи якум баъзан тамоми байтҳои як ғазал дар як мавзуи воҳид суруда шудаанд; дар дувум қисмати асосии байтҳои ғазал ба истиснои байти матлаъ ё байти мақтаъ дар атрофи як мавзуъ матраҳ гардидаанд. Дар ғазалҳое, ки як мавзуъ тамоми матни ғазалро фаро гирифтааст, шоир пурра дар атрофи як мавзуъ сухан ронда, ба дигар мавзуъ тамоман эътибор намерефтад. Дар ин гуна ғазалҳо мавзуи воҳид ба ду навъ матраҳ мегарданд: 1) тавассути радифи ягона, ки ҳама андешаҳои шоир ба василаи он дар гирди як мавзуи том мутамарказ мешаванд. Яъне дар ин навъ радиф хусусияти мазмунсозӣ дорад; 2) бо ин ки дар ин навъ радифи ягона истифода шудааст, андешаҳои шоир аслан на тавассути радиф, балки ба воситаи мавзуи муайян матраҳ мегарданд. Яъне, дар ин навъи ғазал радиф хусусияти мазмунсозӣ надорад.

Байтҳои ғазалҳои навъи якум аксаран тавассути як вожаи калидӣ, ки бештар дар қисмати охири мисраҳои дуюм ба сифати радиф омадааст, бо ҳам алоқаманд мегарданд. Яъне воситаи мутамарказ гаштан дар гирди мавзуи ягона дар ин навъ ғазалҳо радиф буда, он ҳама фикру андешаҳои шоирро дар атрофи як андешаи воҳиди шоирона муттаҳид месозад. Чунончи, дар ғазали зерин ҳам ин ҳолатро метавон мушоҳида намуд:

1. Чандест, ки надонам ман кору ҳоли ёрам,
Ҳар ҷо ҷу тӯшаи раҳ бурдам ҳаёли ёрам.
2. Вақте ки дар фазо ҳам парвоз менамудам,
Чашмони ман назора карданд ҳоли ёрам.
3. Аз дур мешунидам ҷун байти ҳайрбодӣ
Ҳарфи умедбахши лафзи ҳалоли ёрам.
4. Ҷун пой ҳар кучое бар сайр мениҳодам,
Гӯй ки дар барам буд қадди ниҳоли ёрам.
5. Дар шакли барги гулҳо бар рӯи ман ҳамезад
Ҳангоми роҳ рафтан зулфи кашоли ёрам.
6. Ман хубрӯи бисёр дидам ба мулки Кавказ,
Аммо надидам ин ҷо ҳаргиз мисоли ёрам.
7. Хуршедро ҷу дидам дар баҳр ғӯтта мезад,
Гуфтам: ана, аён гашт акси ҷамоли ёрам [17, 454].

Ҷунонки дида мешавад, дар ғазали зикршуда мавзӯи ягона тавассути вожаи охирини мисраъҳои дуҷум, яъне радифи «ёрам» таъмин мегардад.

Дар ғазалҳои нави дувум, бо ин ки радиф вижагии сохторсозии назаррас дорад, мавзӯи воҳид, аслан, тавассути мутамарказ гардидани фикри шоир дар гирди дигар вожагон ба вуҷуд меояд. Ҷунончи, дар ғазали зерин матлаи Машкан қалами маро, ки пайванди ман аст / Пайванд ҷу набзи ман ба ҳар банди ман аст [17, 464] дар маркази андешаҳои мазмунсозии шоир вожаи «қалам» қарор дорад ва радифи «ман аст» танҳо ҷиҳати банду баст ё устухонбандии ғазал истифода мешавад.

Ғазалҳои, ки дар онҳо мавзӯҳои пароканда матраҳ гардидаанд, дар эҷодиёти Ашӯр Сафар мақоми дувумро ишғол менамоянд. Дар ҷунин ғазалҳо васфи як мавзӯи тоҷ баррасӣ нагашта, шоир зимни сурудани ғазал ба ҷандин мавзӯ муроҷиат менамояд. Ғазалҳои гуногун мавзӯи шоир аслан тавассути панду андарзо, бардоштҳои ҳикматомез аз таҷрибаҳои рӯзгор, тамсилҳои ҳаётӣ, қорбурди навиҳои муҳталифи санъатҳои дигари бадеӣ ва мазмунини ишқию ҳаётӣ матраҳ гардида, дар умум як маҷмуаи шеърро ташкил медиҳанд. Масалан дар ғазали зерин ҳамин хусусиятҳо дар робита ба қорбурди мавзӯҳои гуногун бараъло ба ҷашм мерасад:

1. Шабнами болои гул дар субҳ лоло мешавад,
Дар қави меҳнатпарастон хок тилло мешавад.
2. Зиндагонӣ рост хоҳад, қавӣ н-ояд ба қор,
Ҷӯби қав дар оташ аз беқадриаш ҷо мешавад.
3. «Об агар садпора гардад, боз бо ҳам ошноӣ»,
Он, ки дилдор аст, бо дилдор якҷо мешавад.
4. Дасти шафқат аз сари тифлон маяндозад падар,
Бе падар монад писар, ғамхору ҷӯё мешавад.
5. Ҳайру шар санҷанд рӯзе бо тарозуи хирад,
Рӯзгори неки мо таърихи дунё мешавад.
6. Гӯйҳо қардем мо бисёр дар рӯи замин,
Баъд аз ин гӯйи Замин андар Сурайё мешавад [17, 470].

Дар ғазали мақсуд вобаста ба теъдоди байтҳо шаш мавзӯи гуногун матраҳ гардидааст. Агарчи ҳамаи мавзӯҳои матни ғазал умуман дар атрофи як мавзӯи воҳид: панду андарзӣ мутамарказ гардидаанд, аммо дар навбати худ, дар ҳар байт матлабе алоҳида тарҳрезӣ шудааст, ки он омили фарқияти мавзӯи миёни байтҳои ғазал гардидааст. Дар байти якум шоир тамсили шабнами болои гулро оварда, ҷунин андеша дорад, ки он ҳар субҳ бар

(луълуи) лоло табдил меёбад. Ин тамсилро шоир барои меҳнатпарастоне овардааст, ки бо заҳмати хеш аз хок тилло месозанд, яъне ба туфайли меҳнат сабаби гулгуншукофонии ҳаёт мегарданд. Дар байти дигар мавзӯ якбора тағйир меёбад. Шоир дар ин байт панди ростии ҳаётро матраҳ менамояд ва бар он аст, ки агар дар зиндагонӣ ростиро ҷӯё шавӣ, ба қачӣ эҳтиёче намеафтад. Андешаи худро вай бо тамсили ҷӯби қач ва аз беқадри туъмаи оташ шудани он тақвият медиҳад. Байти сеюмро шоир аз тамсил – мисраи машҳури Сайидо, ки ҳукми ирсолулмасалро гирифтааст, ҳукми оғоз мебахшад ва ба воситаи он мавзӯро тағйир медиҳад. Тамсили мазкурро шоир дар тақвияти ин фикри худ: ҳар касе, ки дилдоре дорад, рӯзе бо вай як ҷоме шавад, меоварад. Дар байти чаҳорум мавзӯи дилдор ба мавзӯи шафқати падар табдил меёбад. Ҳар ду мисраи байти мазкур як фикри томро ташкил дода, дорои мазмуни ҳикматомез мебошанд. Шоир шафқати падар нисбат ба писарро сабаби дар оянда ғамхору меҳрубон гаштани фарзандаш медонад. Чизе, ки дар байти мазкур омили таъсирбахшу зебо шудани фикри муаллиф гаштааст, истиораи «дасти шафқат» ба ҳисоб меравад. Дар байти панҷум шоир ба мавзӯи хайру шар рӯчуъ менамояд. Ӯ иддао дорад, ки рӯзе дар тарозуи хирад неку бадро месанҷанд ва рӯзгори неки мо таърихи дунё мегардад. Дар байти мақтаъ муаллиф мавзӯи суруру хурсандиро матраҳ намуда, чунин андеша дорад, ки рӯзе хушнудихову сурури мардум ба осмон мераванд ва онро дар Сурайё низ мебинанд.

Ғазалиёти Ашӯр Сафар аз нигоҳи табақабандии мавзӯи умуман ба ду қисм тақсим мешаванд: 1) ғазалиёти ҷиддӣ, ки дар он афкору андешаҳои шоир ба таври ҷиддӣ, яъне оӣ аз ҳазлу мутоиба матраҳ гардидаанд; 2) ғазалиёти ғайриҷиддӣ ё ҳаҷвӣ, ки дар он фикру тахайюлотҳои шоир ба таври ҳазлу мутоиба тарҳрезӣ гаштаанд. Ҳарчанд ки дар таърихи шеъри муосир Ашӯр Сафар бештар ҳамчун шоири ҳаҷвпардозу мутоибагӯ маъруф гардидааст, аммо мавқеи мавзӯҳои ҷиддӣ дар ғазалиёти Ашӯр Сафар баландтару назаррастар аст. Аз нигоҳи теъдод ҳам ғазалҳои ҷиддии шоир нисбат ба ғазалҳои ҳаҷвию бачагонаи вай хело зиёдтаранд ва аз ҳайси басомад беш аз 70%-и ғазалиёти ӯро ташкил медиҳанд.

Ғазалҳои дар мавзӯоти ҷиддӣ сурудаи Ашӯр Сафар, бо вучуди он ки мавзӯҳои зиёдеро дар бар мегиранд, аммо дар онҳо чанд мавзӯ мушоҳида мешаванд, ки миёни дигар мавзӯҳои ғазалиёти вай мақоми марказӣ ва меҳвариро доро мебошанд. Асоситарин мавзӯҳои ҷиддии ғазалиёти Ашӯр Сафар тавсифи Ватан ва таблиғи сулҳу ваҳдат, тасвири ишқу муҳаббат, бузургдошти зан-модар, панду ҳикмат ё андешаҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд.

Мавзӯи Ватан ва таблиғи сулҳу ваҳдат дар ғазалиёти Ашӯр Сафар миёни тамоми мавзӯҳои ҷиддии ӯ мақоми меҳвариро доро мебошад. Нуқтаҳои ҷолиби тавачҷуҳ дар афкори ватандӯстонаи шоир болидагӣ аз зебоии сарзамин, илҳом аз истиқлоли Тоҷикистони азиз ва болидагӣҳо аз озодии сиёсии Ватан, муҳаббат ба зодгоҳ, тасвири деҳаву кӯҳистон, изҳори андӯҳ аз рӯзҳои пурдаҳшати нобасомонии оғози солҳои навадум, яъне замони пурнаҳси ҷанги шаҳрвандӣ, талқини худшиносӣ ва воқуниши саҳт нисбат ба хиёнатпешагӣ, эҳсоси баланди инсондӯстӣ, сулҳпарварона ва нисбат ба ҷангу хушунат изҳори нафрат қардан ба ҳисоб мераванд. Нуқтаи ғоявӣ дар афкори ватандӯстонаи Ашӯр Сафар таблиғу ташвиқи ваҳдат ва худшиносии миллӣ мебошад:

Ҳар гаҳе моро кушад, аз ҳам ҷудой мекушад,
Бо бародарҳои ҳамхун бевафой мекушад....
Иттиҳоду худшиносӣ шахсатуни миллат аст,
Миллати ноаҳло ин бенавой мекушад [17, 542].

Мавзӯи ишқу муҳаббат, тасвири зебоиҳои маъшуқа ва аҳволи ботинии шахси ошиқ, ки бар асари ишқ ва ҷозибаҳои қалбӣ ба вучуд меоянд, яке аз мавзӯҳои меҳварии ғазалиёти Ашӯр Сафар махсуб мешавад. Яке аз сабабҳои ба жанри ғазал тавачҷуҳи бештар доштани

шоир ҳам ҳамин майлу чозибай зиёди вай ба мавзуи ишқу муҳаббат мебошад, чун мавзуи мазкур аз мавзуоти аввалдараҷаву марказии жанри ғазал ба ҳисоб меравад. Ишқу муҳаббат дар коргоҳи ҳунарии шоир ба сифати омӯзгору роҳнамо шинохта мешавад, ки ҳама амалу кирдори вай ба ин роҳнамо вобастагӣ дорад. Чунончи дар байти зер шоир зиндагиро агар мактаб шуморад, ишқро омӯзгори худ меҳисобад:

Ишқ шуд омӯзгору зиндагӣ шуд мактабам,
Пеши ин устоду ин мактаб равад рӯзу шабам [17, 496].

Вижагиҳои назаррас дар ишқномаҳои Ашӯр Сафар тасвири воқеии зебоиҳои ёр, тасвири ҳусни ёр тавассути зебоии табиат ва унсурҳои табиӣ, изҳори ниёзмандӣ ба маъшуқа ва умеди дидор бо вай, пинҳон доштани рози дил, иртибот додани зебоии маъшуқа бо ҳунари шоирии худ ва амсоли инҳо ба ҳисоб мераванд.

Тавсиф ва тасвири авотиф, зебӣ ва бузургии зан-модар дар ашъори Ашӯр Сафар, баҳусус дар ғазалиёти вай, яке аз мавзӯҳои назаррас ба шумор меравад. Дар «Девон»-и Ашӯр Сафар чандин шеър ҷой дода шудаанд, ки мавзуи онҳо маҳз ба модар бахшида шудааст. Аз ҷумлаи ин ашъор ду ғазал бо радиғҳои «модар» ва «аст» [17, 48; 456], ғазалҳои зери унвони «Фирӯзӣ», «Ғазали модар» [17, 259], «Оҳ, модар» [17, 105], шеъри ғазалгунаи «Як хона пур аз баччаву модар ба миёна» [17, 108], шеърҳои «Оғӯши модар» [17, 88], «Нидои модарӣ» [17, 106], «Шири модар» [17, 107], «Алла мегӯям туро такрор ман» [17, 107], «Хоби модар» [17, 10], ба ҳисоб мераванд, ки онҳо ба тасвиру тавсиф ва бузургдошти модар ва зебоиҳову авотифи модаронаи вай бахшида шудаанд.

Модар дар манзари тахайюли шоир рамзи сӯхтану сохтан аст. Ё бар ин назар аст, ки сӯхтанро танҳо ба модар додаанд ва сӯзу дарди модар барои ҳар дард дармон аст:

Сӯхтанро гӯиё танҳо ба модар додаанд,
Оҳ, модар! Дарди ту ҳар дард дармон асту бас! [17, 105]

Дар модарномаҳои Ашӯр Сафар дар иртибот бо чигунагии муносибати шоир ба мавзуи зан-модар ду хусусияти умдаву назаррас мушоҳида мешавад. Дар навбати аввал, шоир зимни матраҳ сохтани мавзуи мазкур ҳайсиёт ва феълӣ хислати модарро аз забони ҳуди зан-модар баррасӣ намуда, бо ин тариқ бузургии модарро тавассути ҳуди вай таъйин месозад. Дар ҳолати дувум бошад, шоир авотифу зебоиҳои қалбӣ ва ормонҳову ҳавасҳои ботинии модарро аз забони худ баён медорад. Яъне, дар тасвирҳову тавсифҳои аввал ҳуди модар нақш дорад, дар дуюм нақши шоир ба ҳайси тасвиргар дар мақоми аввал қарор дорад.

Дар эҷодиёти Ашӯр Сафар, хусусан дар ғазалиёти ӯ, панду ҳикмат мавқеи басо назаррас дорад. Дар девони шоир, умуман, ғазале вучуд надорад, ки дар он нишоне аз суҳанони ҳикматомез мавҷуд набошад. Ин пандҳо дар шакли абъти алоҳида ё дар таркиби тамсилҳои шоир мушоҳида мешаванд. Ашӯр Сафар дар ғазалиёти хеш дар тамоми мавзӯҳои ҳаёти панде ёфта, онҳоро бо услуби ба худ хос дар силки назм кашидааст. Панду ҳикматҳои Ашӯр Сафар аз ҷиҳати мавзӯ доманаи басо пурвусъат дошта, муҳимтарини онҳо дар ҳаёт ба халқ таъя кардан, эҳтироми падару модар, донишҷӯи қадри устод, омӯзгор ва роҳбар, меҳру муҳаббат ба фарзанд, талқини фарзандон ба омӯзиши илму ҳунар, ташвиқ бар омӯзиши илму дониш, бузургдошти нангу номус ва бо дастранҷи худ дарёфт кардани рӯзӣ, ситоиши хайр ва ҷавонмардию некӣ ва бар хилофи он танқиди бухлу мумсикӣ ва дигар хислатҳои пасти одамӣ, андеша аз рӯзи пастиҳо аст, яъне рӯзҳои пасти ҳаётро фаромӯш накардан ва андешидани оғози қор, таърифи хоксорию шарм ва хомӯшию кам суҳан гуфтан ва баръакс, танқиди кибру ғурур ба ҳисоб мераванд.

Пандҳои Ашӯр Сафар ҳамагӣ одамиро дар зиндагӣ руҳбаланд намуда, ӯро ба сӯйи уммедҳояи орзуҳои нек раҳнамоӣ мекунанд ва, баръакс, руҳафтадагиро дар инсон кам

мегардонанд. Чунончи, дар байти зерин шоир талкин менамояд, ки инсон бояд ҳаргиз аз гузаштани умру заиф гаштани тан нанолад ва руҳафтода нагардад, чунки аз пайи ҳар ҳазон баҳоре хоҳад омад ва ҳар мушките дар ниҳоят осон хоҳад гашт:

Аз шитоби умру аз заъфи бадан ҳаргиз манол,
Сол дорад ҳам баҳору ҳам ҳазон андар ҳисоб [17, 454].

Пандҳои Ашӯр Сафар ҳамагӣ маншаи воқеию ҳаётӣ дошта, инсон, ба хусус насли ҷавонро мудом ба саъю талош раҳнамоӣ менамоянд. Шоир таъкид менамояд, ки дар ҷодаи зиндагӣ инсон бояд ранҷ кашад ва мушкilotро таҳаммул намояд. Зеро, ба андешаи вай, ранҷ нобурда, талаби обрӯ ва шаъну шуҳрат намудан бешармӣ ва бенангӣ аст. Шоир бар чунин шахсон, ки обрӯю шуҳрати беранҷро меҷаҳанд, нафрат меҷаҳад:

Набурда ранҷ, шуҳрат хоستان як навъи бешармист,
Танофур бод бар оне, ки дур аз нанг меҷаҳад [17, 469].

Мавзуи ҳаҷв дар ғазалиёти Ашӯр Сафар ҷойгоҳи назаррас дорад. Нависандаи маъруф Фазлиддин Муҳаммадиев, ки Ашӯр Сафарро бародар меҳонд, дар як мақолае («Падархонд») навишта буд, ки нахустин устоди Ашӯр Сафар дар ҳаҷвнигорӣ шоири халқӣ Саидалӣ Вализода ба ҳисоб рафта, дар тарзи суҳангӯии вай, ҳамчунин, «идомаи сабки устод Бокӣ Раҳимзодаро низ метавон мушоҳида кард» [4, 43]. Аз 390 ғазале, ки дар охири мачмуаи ашъори шоир дида мешаванд, ҳудуди 30-35 ғазал аз нигоҳи мавзӯ ва мундариҷа ҳаҷвӣ шӯҳиомез буда, боқимонда, яъне 370-тои онҳо дорои мавзӯҳои ғайриҳаҷвӣянд.

Ғазалҳои ҳаҷвмези Ашӯр Сафар мавзӯҳои гуногунро дар бар гирифта, аз ин нигоҳ аз ғазалҳои ҷиддӣ вай тамоман фарқ менамоянд. Дар ғазалиёти ҳаҷвӣ шоир норасоӣҳо ва камбудии ҷомеа ва муҳит мавриди ҳаҷву тамасхур қарор гирифтаанд. Бояд зикр кард, ки андешаҳои ҳаҷвӣ шоир махсусан ба ҳаёти даврони шуравӣ тааллуқ доранд, зеро аксари онҳо дар мачмуаҳои дар замони шуравӣ ба ҷоп расидаи вай мушоҳида мешаванд. Чунон ки аз ғазалҳои ҳаҷвӣ шоир дида мешавад, вай ба мавзӯҳои ҷузъитарин таваҷҷуҳ намуда, кирдори рафтори ночову ношоистаи мардуми ҷомеаашро мавриди ҳаҷв қарор додааст. Аз ҷумлаи ин мавзӯҳои ҷузъӣ пора [17, 57], масҳараи раис ва мачлиси панҷдақиқагӣ [17, 562], раис ва хислати ӯ дар мачлис: танқиди болотарак аз ӯ, таърифи домодҳои хушпулу бадавлат [17, 583], танқиди ҳаҷвмези шоирнамо ӯ булфузул [17, 584], ҳаҷви сардори бепарво [17, 604], ҳаҷви мардуми бепарво аз забони дарахтони бурида [17, 604], ҳаҷви Даврони равшан фуруш [17, 610]. Ҳаҷви савдогари ҳаннот [17, 610-611], ҳаҷви ғайбатхӯчаҳо [17, 611], масҳараи пахтачинон [17, 615], масҳараи мудирӣ база [17, 617], масҳараи Эшони савдогар [17, 625], мурғи сертухм [17, 633-634], масҳараи забондарози вазифачӯ [17, 639], ҳаҷви заминҳои беобу алаф [17, 640], ҳаҷви лектор [17, 648], ҳаҷви сардор ва хушомадгӯи вай [17, 678] ба шумор мераванд.

Аз ҷумлаи мавзӯҳои ҳаҷвӣ Ашӯр Сафар бештар аз дигар мавзӯҳо ба назар мерасад, ин танқиду ҳаҷви сардорони ғориғбол ва мардумфиреб ба ҳисоб меравад. Дар девони шоир чанд ғазал маҳз ба ҳамин мавзӯ бахшида шудаанд, ки аз оғоз то анҷом дар онҳо шоир кӯшидааст чунин сардоронро мавриди ҳаҷву танқид қарор диҳад. Аз ҷумла, дар ғазали зерин шоир манзараи воқеии як сардорро ба таври басо таъсирбахш ба тасвир кашида, дунёи ҳақиқии сардорони нисбат ба кори пурмасъулият бепарворо кушодааст:

Сари сардор дар афлок дидам,
Валекин чехрааш ғамнок дидам.
Аз афташ завҷааш ҷанҷол кардаст,
Ки ҷайби куртаашро ҷок дидам.

Хушомадгӯи деринро ба гирдаш
Ба сар дар гардишу чолок дидам.
Ки гӯй мисли море даври поя
Ба боло печ-печон ток дидам.
Магар котибааш аз гап хабар дошт,
Ки ўро дар сухан бебок дидам.
Замин чунбида буд оё дар он чо,
Фитода рӯи фаршаш хок дидам.
Ба берун кундаи ғафсу калоне
Дарун пӯсидаву ковок дидам [17, 678].

Дар ғазалҳои ҳаҷвии Ашӯр Сафар ҳадафи асосии муаллиф иборат аз ҳаҷву масҳараи ҷомеаи даврони худ набуда, балки танқиди аъмолу кирдорҳои зишти одамони судхӯру фиребгар ва ҳанноту ришвахӯр дар мадди аввал қарор дорад. Аммо ин танқидҳои шоир дар пардаи ҳаҷву масҳара ва мутоиботи латиф таҷассум гашта, таъсири худро боз ҳам бештар намудаанд.

Ба ҳайси хулоса метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки дар эҷодиёти Ашӯр Сафар жанри ғазал назар ба дигар жанрҳои суннатӣ ва шаклҳои нави шеърӣ мақоми меҳвариву асосӣ дошта, дар ҳама маҷмуаҳои шеърӣ вай чилваи назаррас дорад.

Ғазалҳои Ашӯр Сафар аз нигоҳи теъдоди абёт бештар бар ғазалҳои 6-7-байтӣ асос ёфтаанд, чунин теъдод қисмати аксари девони шоирро ташкил медиҳад.

Дар қисмати мақтаи ғазалиёти Ашӯр Сафар ҷуз аз ду маврид дигар дар ягон маврид таҳаллус истифода нагардидааст. Ин нишон медиҳад, ки шоир ба овардани таҳаллуси худ таваҷҷуҳ надиштааст.

Ғазалиёти Ашӯр Сафар аз нигоҳи мавзӯ умуман ба ду қисм ҷудо мешаванд: мавзуоти ҷиддӣ ва ҳаҷвӣ. Мавзӯҳои ҷиддӣ қисмати асосии ғазалиёти шоирро фаро гирифта, ҳаҷвиёти вай қисмати ками онро дар бар мегирад. Мавзӯҳои ҷиддии ғазалиёти шоирро афкори ватандӯстиву сулҳпарварона, тараннуми ишқу муҳаббат, ситоишу бузургдошти зан-модар ва андешаҳои панду андарзии вай ташкил медиҳанд, зеро мавзуоти мазкур дар маркази андешаҳои шоиронаи Ашӯр Сафар қарор дошта, дар кулли ғазалҳояш чилваи қобили таваҷҷуҳ доранд.

КИТОБНОМА

1. Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. Бадоеъ-ул-афкор фи саноеъ-ил-ашъор / Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Бо сарсухан, тавзеҳот ва феҳристҳои Р. Мусулмонқулов. – М.: Наука, 1977. – 122 с.
2. Мирзоев, А. Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XI / А. Мирзоев. – Сталинобод, 1958. – 288 с.
3. Мусулмониён, Р. Шеър дар сарчашмаҳои назарӣ / Р. Мусулмониён. – Техрон: Ҳавзаи ҳунарий, 1377. – 256 с.
4. Мухаммадиев, Фазлиддин. Падархонд: Хотираҳо аз дӯстии муаллиф бо шоири ҳаҷвнигор Ашӯр Сафар / Фазлиддин Мухаммадиев // Баҳори Аҷам. – 2018. – №13 (452), сешанбе, 8 май.
5. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам / Шасми Қайси Розӣ. Муаллифи сарсухану тавзеҳот: Урбатулло Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
6. Сафар, А. Анфоси баҳор / А. Сафар. – Душанбе: Адиб, 1985. – 80 с.
7. Сафар, А. Арзи меҳр / А. Сафар. – Душанбе: Адиб, 1993. – 166 с.
8. Сафар, А. Базми садоқат / А. Сафар. – Душанбе: Маориф, 1984. – 79 с.
9. Сафар, А. Ибтидои роҳ / А. Сафар. Мухаррир: М. Фарҳат. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 71 с.

10. Сафар, А. Борони ҳидоят (Мунтахаби ашъор) / А. Сафар. Мураттиб: Гурез Сафар. Мухаррир: Саидали Маъмур. – Душанбе: Адиб, 2008. – 336 с.
11. Сафар, А. Гулбоғ (Маҷмуаи шеърҳо) / А. Сафар. Мухаррир: Ваҳҳоб Одина. – Душанбе: Адиб, 1990. – 544 с.
12. Сафар, А. Ғазал / А. Сафар // Газетаи муаллимон. Органи Вазорати маориф ва КМ Иттифоқи касабҳои коркунони маориф, донишқадаҳои олии ва муассисаҳои илмии РСС Тоҷикистон. – 1957. – №70 (1343), сешанбе, 19 ноябр.
13. Сафар, А. Мунтахабот (Мунтахаби ашъор) / А. Сафар. Мураттиб: Гурез Сафар. Мухаррир: Аҳмадшоҳ Маҳмадшоҳ. – Душанбе: Адиб, 2003. – 256 с.
14. Сафар, А. Рӯзи сиёҳ / А. Сафар. Мухаррир: Муҳаммад Ғоиб. – Кӯлоб, 1994. – 53 с.
15. Сафар, А. Садбарги таманно (Мунтахаби шеърҳо) / А. Сафар. Мураттиб: Гурез Сафар. Мухаррир: Сафар Амирхон. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 192 с.
16. Сафар, А. Самари умр / А. Сафар. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 272 с.
17. Сафар, Ашӯр. Девон / Ашӯр Сафар. Мураттиб ва муҳаррир: Гурез Сафар. – Душанбе: Адиб, 2018. – 967 с.
18. Сафар, А. Як ғазал / А. Сафар // Маориф ва маданият. Органи Вазорати маориф ва маданияти РСС Тоҷикистон. – 1965. – №44 (2494), шанбе, 10 апрел.

ҒАЗАЛИЁТИ АШӢР САФАР ВА ХУСУСИЯТӢОИ СОҲТОРИВУ МАВЗУИИ ОНӢО

Ашӯр Сафар яке аз ҳунармандтарин ва пурмаҳсултарин суҳанварони нимаи дуюми асри XX ва ибтидои асри XXI-и доираи адабии Кӯлоб ва умуман Хатлон маҳсуб мешавад. Ҳарчанд ки Ашӯр Сафар дар муддати фаъолияти шоирии ҳама ба эҷоди анвои гуногуни шеърӣ, ҷи жанрҳои анъанавӣ ё ба истилоҳ суннатӣ ва ҷи шаклҳои нави шеърӣ эҳтимом варзида бошад, аммо миёни қулли анвоъ ва шаклҳои шеърӣ дар эҷодиёти ӯ мақоми жанри суннатии ғазал аз ҳама болост.

Намунаҳои аввалини ғазалҳои шоир аз тариқи навириҳои даврӣ, илмӣ-оммавӣ ва адабӣ, амсоли «Маориф ва маданият», «Садои Шарқ», «Илм ва ҳаёт», «Маданияти Тоҷикистон», «Адабиёт ва санъат», «Газетаи муаллимон», «Тоҷикистони Советӣ», «Комсомоли Тоҷикистон», «Занони Тоҷикистон», «Роҳи ленинӣ», «Ҷумҳурият», «Хатлон» ба ҷоп расидаанд. Бояд эътироф кард, ки дар аксари навириҳои мазкур миёни дигар навъҳо ва жанрҳои шеърӣ ғазалҳои шоир ҷилваи маҳсус доранд.

Агарчи фаъолияти ғазалсароии Ашӯр Сафар қаблан тавассути навириҳои даврӣ муаррифӣ гардидааст, аммо бо навири маҷмуаҳои хурду бузурги вай, амсоли «Борони ҳидоят», «Гулбоғ», «Анфоси баҳор», «Арзи меҳр», «Базми садоқат», «Ибтидои роҳ», «Мунтахабот», «Рӯзи сиёҳ», «Садбарги таманно», «Самари умр», «Девон» шухрати Ашӯр Сафар ба ҳайси шоири ҳунарманди ғазалсаро беиштар мегардад ва мақоми ӯро миёни қулли суҳанварони доираи адабии Кӯлоб баланд мебардорад.

Дар эҷоди жанри ғазал Ашӯр Сафар беиштар ғазалҳои 6-7-байтиро истиқбол намудааст. Агарчи ғазалҳои беиштар аз теъдоди нишондодашуда ҳам дар девони шоир мушоҳида мешаванд, аммо таваҷҷуҳи шоир беиштар бар ғазалҳои дорои 6-7 байт будааст.

Аз нигоҳи умумӣ ғазалиёти Ашӯр Сафар дар иртибот бо мавзӯ аз ду қисм иборатанд: ғазалҳои дорои мавзӯи ҷиддӣ ва ғазалҳое, ки мавзӯи онҳоро ҳаҷву мӯтобиба ташиқ намудаанд. Ғазалҳои ҷиддии шоир фарогири мавзӯҳои, амсоли табииги ватандӯстиву сулҳпарварӣ, ишқу муҳаббат, тавсиф ва бузургдошти зан-модар ва афкори панду ахлоқӣ буда, қисмати асосии мундариҷаи онҳоро ташиқ медиҳанд. Ғазалҳои ҳаҷвии

Ашӯр Сафар ба танқиду ҳаҷви аҳволи иҷтимоии ҷомеа нигаронида шудаанд, бахусус аҳволи иҷтимоии марбут ба даврони шурави ҳаёту ғайолияти шоир.

Калидожаҳо: Ашӯр Сафар, газал, газалиёти ҷиддӣ, ҳаҷву мутоба, тахаллус, мақтаъ, мавзӯ, афкори ватандӯстӣ, шиқу муҳаббат, зан-модар, панду андарз.

ГАЗЕЛИ АШУРА САФАРА И ИХ ФОРМАЛЬНЫЕ И ТЕМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Ашур Сафар является одним из самых плодотворных мастеров поэтов второй половины XX и начало XXI века литературного круга Куляба и в целом Хатлона. Несмотря на то, что Ашур Сафар в период своей творческой деятельности уделял внимание разным формам поэзии – и традиционным, и новым, но среди всех жанровых форм в его творчестве жанр газели имеет особое место. Первые образцы газели поэта были опубликованы в периодических изданиях, таких как «Маориф ва маданият» («Образование и культура»), «Садои Шарқ» («Голос Востока»), «Илм ва ҳаёт» («Наука и жизнь»), «Маданияти Тоҷикистон» («Культура Таджикистана»), «Адабиёт ва санъат» («Литература и искусство»), «Газетаи муаллимон» («Учительская газета»), «Тоҷикистони Советӣ» («Советский Таджикистан»), «Комсомоли Тоҷикистон» («Комсомолец Таджикистана»), «Занони Тоҷикистон» («Женщины Таджикистана»), «Роҳи ленинӣ» («Ленинский путь»), «Чумхурият» («Республика»), «Хатлон» («Хатлон»).

Хотя газели Ашура Сафара были представлены периодическими изданиями, но его популярность как мастера жанра газели возросла особенно после издания его сборников, таких как: «Борони ҳидоят» («Наставление»), «Гулбоғ» («Цветник»), «Анфоси баҳор» («Благоухание весны»), «Арзи меҳр» («Выражение любви»), «Базми садоқат» («Празднество преданности»), «Ибтидои роҳ» («Начало пути»), «Мунтахабот» («Сборник»), «Рӯзи сиёҳ» («Чёрный день»), «Садбарги таманно» («Роза желаний»), «Самари умр» («Плоды жизни»), «Девон» («Диван»), посредством которых Ашӯр Сафар занял особое место как мастер этого жанра среди всех поэтов Кулябского литературного круга.

В жанре газели Ашур Сафар больше уделял внимания газелям, состоящим из 6-7-ми бейтов. Несмотря на то, что в диване поэта имеются и газели, состоящих из более чем 6-7-бейтов, но их количестве значительно меньше.

Газели Ашура Сафара по тематике делятся на две разновидности: газели на серьёзные темы и газели на сатирические или шуточные темы. Первые содержат такие темы, как: патриотизм и пропаганда мира и дружбы, воспевание любви, величия женщины-матери, дидактическа и т.д. Сатирические газели поэта нацелены на критику и насмешки пороков общества советского периода.

Ключевые слова: Ашур Сафар, газель, серьёзные газели, сатира и юмор, псевдоним, макта' (заключительный бейт), тема, патриотические мысли, любовь, женщина-мать, нравоучение и наставление.

ASHURA SAFAR GAZELLES AND THEIR SHAPED AND THEMATIC FEATURES

Ashur Safar is one of the most seminal masters of eloquence of the second half of the 20th and the beginning of the 21st century in the literary circle of Kulyab, and in the community of Khatlon. Despite the fact that Ashur Safar during his creative activity paid attention to various forms of poetry, both traditional and new in form, the ghazal genre has a special place among all genre forms in his work. The first samples of the poet's ghazal were published in periodicals such as "Maorif va madaniyat" ("Education and culture"), "Sadoi Sharq" ("Voice of Asia"), "Ilm va hayot"

(Science and life), "Madaniyati Tojikiston" ("Culture of Tajikistan»), «Adabiyot va sanat» («Literature and Art»), «Gazetai muallimon» («Teacher's Newspaper»), «Tojikistoni Soveti» («Soviet Tajikistan»), «Komsomoli Tojikiston» («Komsomolets of Tajikistan»), «Zanoni Tojikiston» («Women of Tajikistan»), «Rohilenini» («Lenin's Way»), «Khumhuriyat» («Republic»), «Khatlon» («Khatlon»).

Although the ghazals of Ashura Safar were previously presented by periodicals, his popularity as a master of the ghazal genre was acquired only by the publications of his small and large collections, such as: «Boroni hidoyat» («Instruction»), «Gulbog» («Flower Garden»), «Anfosi bahor» («The fragrance of spring»), «Arzi mehr» («Expression of love»), «Bazmi sadokat» («Festival of devotion»), «Ibtidoi roh» («Beginning of the path»), «Muntakhabot» («Collection»), «Ruzi sioh» («Black Day»), «Sadbargi tamanno» («Rose of Desires»), «Samari Umr» («Fruits of Life»), «Devon» («Sofa»), through which Ashur Safarpov raised his place as a master of the aforementioned genre among all the poets of the Kulyab literary circle.

In the composition of the ghazal genre, Ashur Safar paid more attention to the ghazals, which consisted of 6-7 bayts. Despite the fact that there are gazelles in the poet's divan, which took place more than the indicated bayts, but 6-7-bayt gazelles in total will overwhelm the rest.

In general terms, Ashura Safar's ghazals are divided into two varieties regarding topics: ghazals containing serious topics and ghazals consisting of satirical or humorous topics. The first type contains topics such as: patriotism and propaganda of peace and friendship, lyrics, description of the greatness of a woman-mother, didactic or edifying thoughts that form the main content of the poet's ghazal. And the poet's satirical gazelles are aimed at criticizing and ridiculing the social status of society, relating mainly to his Soviet period of life.

Key words: Ashur Safar, ghazal, serious gazelles, satire and joke, pseudonym, makta' (final bayt), theme, patriotic thoughts, love, mother woman, moralizing and admonition.

Маълумот дар бораи муалиф: Шаробова Махбуба, аспиранти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики факултети филология ва рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Данғара; **Нишонӣ:** 735320, н. Данғара, к. Марказӣ, 25; Тел.: (+992) 905806054.

Сведения об авторе: Шаробова Махбуба, аспирант кафедры таджикского языка и литературы факультета филологии и журналистики Дангаринского государственного университета; **Адрес:** 735320, р. Данғара, ул. Маркази, 25; Тел.: (+992) 905806054.

Information about the author: Sharobova Makhbuba, post-graduate student of the Tajik language and literature department of the Faculty of Philology and Journalism, Dangara State University; Address: 735320, r. Dangara, st. Markazi, 25; Тел.: (+992) 905806054.

**ШИНОХТИ «РИВОЯТИ СУҒДӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА АЗ ДИДГОҲИ
МУҲАММАДЧОНИ ШАКУРӢ****Назриддин Солеҳов****Осорхонаи адабии Садриддин Айни**

Сотим Улуғзода дар адабиёти муосири садаи бисти тоҷик баъд аз устод С. Айни, ҳамчун нависандаи маҳбубу нотақдор ва сермахсул шинохта шудааст. Аз ҳамин ҷиҳат аз оғози фаъолияти эҷодӣ диққати аҳли илму адабро ба худ ҷалб намудааст. Пажӯҳиш ва таҳқиқотҳои онҳо паҳлуҳои гуногуни ҳунару маҳорати эҷодии ин нависандаи таърихнигорро ошкор месозад. Яке аз таҳқиқоте, ки бисёр масъалаҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳад, таҳқиқоти академик Муҳаммадҷони Шакурӣ мебошад.

Мақсаду ҳадафи мо дар мақола баррасии таҳқиқоти арзишманди ин донишманди тоҷик Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ (М. Шукуров) дар бораи повести «Ривояти Суғдӣ»-и С. Улуғзода мебошад.

Ин нукта собит аст, ки оғози фаъолияти эҷодии С. Улуғзода ҳанӯз аз солҳои сиёми қарни бисти мелодӣ оғоз гардидааст ва то солҳои 50-ум мулоҳизаҳои мунаққидону адабиётшиносони худиву хориҷӣ ва шуравӣ дар саҳифаи рӯзномаҳо ба мушоҳида мерасад. Аз ҳамин давра ба баъд мақолаҳову рисолаҳои арзишманд ба майдон омаданд, ки ба назари адабиётшинос Х. Асозода: «Дар солҳои 50-ум мақолаи ҷиддӣ, ки С. Улуғзодаро ба ҳайси нависандаи хушсалиқа ва боистеъдод муаррифӣ кардааст, ҳамоно портрети эҷодиест, ки дар ҷилди дуҷуми китоби «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» (1957) ғунҷонида шудааст, ба шумор мераванд» [1, 536]. Чунон ки аз таҳлилҳои адабиётшинос Х. Асозода бармеояд, бори аввал хонандагон аз ҳунари нависандагии С. Улуғзода тавассути ҳамин очерк оғоз мешаванд.

Дуҷум таҳқиқоти арзишманд дар бораи С. Улуғзода рисолаи академик Муҳаммадҷони Шакурӣ бо номи «Сотим Улуғзода», ки дар соли 1961 чоп шудааст, махсуб меёбад. Минбаъд ҳам дахҳо таҳқиқот ва рисолаҳои алоҳида ба вучуд омаданд, аммо дар ин миён фикру мулоҳизаҳои Муҳаммадҷони Шакурӣ қобили таъкид ва баррасии махсус аст. Ин мунаққид на танҳо дар мавриди повести «Ривояти суғдӣ» мулоҳизаҳои худро баён намудааст, балки доир ба паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти ин нависандаи забардаст назару дидгоҳи худро баён доштааст. Натиҷаи ҳамин буд, ки Муҳаммадҷони Шакурӣ ба китоби повести «Ривояти Суғдӣ» –и С. Улуғзода муқаддимаи муфассал бо номи «Як намуна аз фочиа ва қаҳрамонҳо» менависад. Ин повест дар соли 1977 аз тариқи нашриёти Ирфон аз чоп мебарояд. Ин олими пурқор ва мунаққиди нуқтасанҷ дар ин муқаддима тавониста маҳорат ва ҳунари нависандагии С. Улуғзодаро возеҳ инъикос намояд. Аз ҷумла вай ба таври маҷмӯъ ба повест чунин баҳо медиҳад: «Асари С. Улуғзода ҳаҷман қалон набошад ҳам, мазмунан васеъ аст» [8, 6]. Чаро? Зеро мавзӯи меҳварии ин асар замони истилои араб ва лашкаркашии онҳо ҷавру ҷафо овардан ба сари миллати тоҷик аст. «Таърих ба ҳалқи тоҷик ками дар кам меҳрубонӣ кардааст. Ин ҳалқи қадимӣ ва аҷдодони ӯ дар умри чандинасраи худ аз гардиши айём бисёр ҷафоҳо дидааст» [8, 5].

Дар ин муқаддима чанд хусусияти услуби нигориш ва равиши қори эҷодии С. Улуғзода баён шудааст. Яке аз онҳо равишаш ин аст: «Вай рафти воқеаҳои таърихӣ –дуҷумин ҳуҷуми қалони арабҳоро ба Мовароуннаҳр ва ҷанги зидди онҳоро тасвир менамояд» [8, 6]. Нозукии дигари сабки нигориши нависанда дар ин повест овардани маълумотҳои этнографӣ мебошад. Ва албатта, барои анҷоми чунин қор аз эҷодкор дониши фарох, заҳмату талош ва омӯзиши пайваста тақозо мешавад. Вобаста ба ин Муҳаммадҷони Шакурӣ чунин менависад: «Дар

зимни ин вай моро бо баъзе шароити хоси зиндагии мардумони Суғди онвақта, бо расму одатҳои қадимии аҷдодони мо, тартиботи иҷтимоии кишвар ва ғайра низ як андоза шинос мекунад» [8, 6].

Бозёфтҳо ва дастовардҳои нависандаро ба ҳамин тарз як ба як таъкид намуда, ба чунин натиҷа расидааст: «Хушбахтона, С. Улуғзода аз ҷумлаи нависандагонест, ки ҷустуҷӯи илмию бадеиро бо суботкории тамои то нуктаи охир давом дода метавонанд. Дар ин мавридҳо вай на фақат чун як нависандаи моҳир, балки ба сифати як нафар олими нозукбин низ намоён мешавад» [8, 7].

С. Улуғзода дар баробари мунаққид, нависанда, драматург, тарҷумон буданаш аз тарафи Муҳаммадҷони Шакурӣ ҳамчун як олими нозукбин эътироф шудааст. Ва ӯ барои исботи ин суханаш далел ҳам меорад: «Пояи илмии «Ривояти суғдӣ» бисёр мустаҳкам аст. Воқеаи асосии он – асирони суғдиро ғулом кардани арабҳо, аз мамлакати Бухоро гаравгон гирифтани онҳо (ба ривояти Наршахӣ – 80 нафар), аз тарафи ин ғуломону гаравиҳо кушта шудани Саид бинни Усмон дар таърихҳо зикр шудааст» [8, 7]. Инчунин, «тасвири рафти ҷангҳо низ бо бисёр ҷузъиёташ дар повести С. Улуғзода асосан мувофиқи ахбори таърихшиносон омадааст» [8, 7].

Дар идомаи андешаҳои ӯ менависад, ки ҳамаи қаҳрамонҳо, ки дар «воқеаҳо аз тарафи арабҳо иштирок кардаанд, ҳама шахсони таърихӣ буда, нависанда ҳатто номи ягон нафари онҳоро дигар накардааст». Дар ин асар баъзе аз лаҳзаҳо ва ҳодисаҳо дар либоси бадеият низ офарида шудаанд. Муаллифи муқаддима яке аз ҳодисаҳои ҷанги Самарқандро мутобиқи сарчашмаҳои таърихӣ ва бо лавҳаи дар асар истифодашуда муқоиса менамояд. Ва муайян менамояд, ки муаллифи матни асар дигаргунӣ ворид намудааст. Ва менависад: «Ин дигаргуниҳо, албатта, бояд дар асоси нағз омӯхтани ҳамаи фактҳои таърихӣ ва ба ҳубӣ ҳис кардани рӯҳи замон анҷом дода шавад, ба инкишофи таърих зид набошад, дар он сурат барои пурратар ифода ёфтани ҳақиқати таърихӣ ёрӣ мерасонанд» [8, 9]. Ин ҳам бошад, аз маҳорати ҳуби нависандагии С. Улуғзода дарак медиҳад, бинобар ин ба офаридани асарҳои мондагор даст ёб шудааст. Инчунин ба андешаи адабиётшинос Х. Асозода: «Асар дар таҳқиқи бадеии мавзӯи таърихӣ падидаи тозае буд» [1, 546]. Ин хусусиятҳое, ки аз тарафи муҳаққиқ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ба таври алоҳида бо далелҳо исбот шудааст, ки С. Улуғзода олими нозукбин аст. Ба ин хотир баҳои баландро дар адабиётшиносӣ ин асари нависанда соҳиб мебошад.

Ғайр аз ин, сабаби бо обарзи бадеӣ ифода намудани баъзе аз лаҳзаҳо дар он аст, ки сарвари лашкари суғдиён дар мубориза бар зидди арабҳо мавқеи муҳим дошта бошад. Ва нависанда кушиш ба харҷ додааст, ки ўро қаҳрамони асосии асар гардонид, дар вазъияту ҳолатҳои мураккаб то охир дар воқеаҳо амал намояд. Бо вучуди он ки суғдиён дар зери зулму асорат бедодгарӣ ва қатлу куштор қарор доштанд, аммо нависанда бо вучуди ба фочиа мувоҷеҳ шуданашон ба онҳо ҷисму ҷони қавӣ ва руҳи шикастнопазир эҳдо менамояд, то ки дар асар ба мақсад ва ормони пайгирифтааш бирасад.

Дар идомаи суханаш муҳаққиқ менигорад: «Нависанда кушиш дорад, ки ба тадқиқоти илмии таърихшиносони замони мо така карда, қисми асосии маълумоти таърихномаҳои бе дигаргунӣ ё бо дигаргунии андак истифода намояд. Вай баъзе диалогҳои қариб айнан аз китобҳои таърих гирифтааст» [8, 10].

Чунон ки ишора намудем, «аммо образ ва саргузашти дигар персонажҳои суғдӣ – Наниманча, Реваҳишён, Нуфарн ва ғайра маҳсули таҳайюли бадеии нависанда аст» [8, 10].

Ҳамин тавр, ба андешаи муҳаққиқ Муҳаммадҷони Шакурӣ дар сар то сари асар тамоми воқеаҳо ва ҳолату вазъиятро як шиддати «драмавии рӯзафзун фаро гирифтааст ва ба сӯи нуктаи олий меравад» [8, 11]. Яъне дар ин шиддат метавонад ҷони инсонҳо, хусусан, мардуми Суғд дар хатар бошад ва ба фочиа бианҷомад ва ҳамин тавр ҳам мешуд. Ва ҳар як қаҳрамони Суғд бо ҳислати ҳамида ва писандида мубориза намуда, барои ба даст овардани сулҳу озода

ва дур кардани фалокатҳо аз сари мардум. Монанди «Виркан бо қувваи бозӯ ва фидокорӣ, Наниманча бо дилсӯзӣ ва часорати камназир» [8, 11].

Ин тарзи амал нишонаи қаҳрамонист ва ҳадафи нависанда ҳам албатта, кор гирифтани аз чунин тарзи нигориш барои ба ҳадафу мақсади муайяншудаи худ расидан аст. С. Улуғзода на танҳо дар ин повест қаҳрамонҳои худро аз хатар эмин нигоҳ дошта то ба соҳили мурод мерасонад, балки ин гуна корнамоии мардони арсаи таърихро дар якҷанд асарҳои дигараш низ аз ҷумла намоишномаҳои вай «Қисмати шоир», «Ибни Сино», «Темурмалик», «Алломаи Адҳам» (дар бораи Аҳмади Дониш) ва дигарон ва романи «Восеъ» ба риштаи тасвир кашидааст. Фарқият ва бартарияти насри С. Улуғзода дар дар он аст, ки «нависанда дар ин асарҳояш гоҳ ба симои шоирону мутафаккирони бузург, гоҳ ба хислатҳои як лашкаркаши номӣ ва ё пешвои шӯриши деҳқонон чашми диққат дӯхта, бунёди халқии ҳастии онҳоро ошкор месозад. Агарчи сарнавишти қаҳрамонони ҳамаи ин асарҳои ӯ фоҷиае дорад, қувваи азими халқ дар он фоҷиа ифода ёфтааст, рӯҳи озодиҳои ӯ, ба ҷавру ситам ва хориву зорӣ сар нафуровардани вай, ки боиси умри ҷовидони ӯст, бо қувваи тамом намудор мегардад» [8, 12].

Мароми эҷодии нависанда зинда гардонидани ҳофизаи таърихӣ халқ ва саргузашти фоҷиабори он будааст. Ин маромномаи эҷодии нависандаро адабиётшинос Х. Асозода чунин ба қалам додааст: «Нависанда ҳамоно меҳост халқашро бо гузаштаҳои дураш бишносонад, то ки таърих, фарҳанг ва расму одатҳои мардумашро доништа бошад» [1, 546].

Натиҷаи мулоҳизаҳои муҳаққиқ ва адабиётшинос Муҳаммадҷони Шакурӣ дар ин муқаддима ин аст, ки замони истилои арабро, ки дар асри VII ба вуқӯъ пайваستاаст, дар бар мегирад. Ин повест дар баробари он ки лаҳзаҳои фоҷиабори халқи тоҷикро ифтихор менамояд, ҳикмату хирад, сабру таҳаммули гузаштагонро ва суннатҳои дигари рӯзгордорӣ онҳоро ба риштаи тасвир гирифтааст.

Ба боз аз таҳқиқи Муҳаммадҷони Шакурӣ бармеояд, ки нависанда тавонистааст, ки давраҳои торик ва норӯшани миллати соҳибтамаддунро, эҳёи расму русум ва дигар суннатҳои аҷдодиро дар асоси маълумотҳои дақиқи таърихӣ ифтихор менамояд. Бо тақия ба сарчашмаҳои таърихӣ ва бардошту таҳайюл нависанда образҳои барҷастаи миллиро офаридааст, ки онҳо ҳамагӣ барои раҳо шудан аз ҷавру зулми бегонагон ҳамеша дар мубориза мебошанд. Дар маҷмӯъ ҳақ ба ҷониби адабиётшинос Х. Асозода аст, ки гуфтааст: «Ривояти суғдӣ» достони қаҳрамонӣ аст ва дар маърифати таърихӣ ниёгон ва бедорӣ миллии тоҷикон арзиши сазовор дорад» [1, 547].

Ҳамин тавр, муқаддимаи повести «Ривояти суғдӣ»-и С. Улуғзода, ки аз тарафи академик Муҳаммадҷони Шакурӣ дар соли 1985 навишта шудааст, дар замони таълифи худ аз ҷумлаи дарёфтҳои муҳими илмӣ муҳаққиқ буда, тавонистааст, ки дар муаррифии асари нависандаи тавонои тоҷик Сотим Улуғзода ба таври фарогир саҳм дошта бошад. Бояд қайд намуд, ки хонанда аз муқаддимаи мазкур на танҳо дар бораи Сотим Улуғзода, маҳорати нависандагӣ ва ҷойгоҳи ин нависандаи боистеъдод дар адабиёти муосир маълумоти судманд мегирад, балки дар бораи инкишофи насри таърихӣ тоҷик иттилоӣ васеъ пайдо менамояд. Бинобар ин, нигоштаи мазкур то имрӯз ба сифати аввалин муқаддимаи арзишманд, дар бораи повести «Ривояти суғдӣ»-и нависандаи таърихнигори тоҷик маълумоти пурқимат медиҳад.

КИТОБНОМА

1. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) (Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
2. Набиева, М. Н. Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ – муҳаққиқи таърихи адабиёти тоҷик / Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи н.и.ф. – Душанбе, 2020. – 155 с.
3. Турсунзода, М. Барои маҳорати баланди нависандагӣ (Маъруза дар Анҷумани II Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон) // Шарқи сурх. – 1951. – № 5. – С. 3-30.

4. Турсунзода, М. Оид ба вазъият ва вазифаҳои адабиёти советии тоҷик (Маъруза дар Анҷумани III-юми нависандагони Тоҷикистон) // Шарҳи сурх. – 1954. – № 9. – С. 3-39.
5. Улуғзода С. Ривояти суғдӣ. Қиссаи таърихӣ. Барои бачаҳои синни калони мактабӣ / С. Улуғзода. – Душанбе: Маориф, 1984. – 216 с.
6. Шукуров, М. Сотим Улуғзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., – 1961. – 74 с.
7. Шукуров, М. Пайванди замонҳо ва халқҳо (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1982. – 223 с.
8. Шукуров М. Як намуна аз фочиа ва қаҳрамонӣ // Ривояти суғдӣ. Қиссаи таърихӣ. – Душанбе: Маориф, 1984. – 216 с.
9. Шукуров, М. (Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ). Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 456 с.

ШИНОХТИ «РИВОЯТИ СУҒДӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА АЗ ДИДГОҲИ МУҲАММАДҶОНИ ШАКУРӢ

Мақолаи мазкур ба баррасии муқаддимаи повести «Ривояти суғдӣ»-и С. Улуғзода, ки аз тарафи академик Муҳаммадҷони Шакурӣ дар соли 1985 навишта шудааст, бахшида мешавад. Дар мақола асари мазкур аз нуқтаи назари донишманд Муҳаммадҷони Шакурӣ бо мисолҳои зиёд таҳлил мегардад.

Дар мақола таъкид мешавад, ки муқаддима дар замони таълифи худ аз ҷумлаи дарёфтҳои муҳими илмӣ муҳаққиқ буда, тавонистааст, ки дар муаррифии асари нависандаи тавони тоҷик Сотим Улуғзода ба таври фарогир саҳм дошта бошад. Бояд қайд намуд, ки хонанда аз муқаддимаи мазкур на танҳо дар бораи Сотим Улуғзода, маҳорати нависандагӣ ва ҷойгоҳи ин нависандаи боистеъдод дар адабиёти муосир маълумоти судманд мегирад, балки дар бораи инкишофи насри таърихӣ тоҷик иттилои васеъ пайдо менамояд. Бинобар ин, нигоштаи мазкур то имрӯз ба сифати аввалин муқаддимаи арзишманд, дар бораи повести «Ривояти суғдӣ»-и нависандаи нотақрори тоҷик маълумоти пурқимат медиҳад.

Калидвожаҳо: Муҳаммадҷони Шакурӣ, С. Улуғзода, «Ривояти суғдӣ», насри таърихӣ, достони қаҳрамонӣ, маърифати таърихӣ ниёгон, бедорӣи миллии тоҷикон, арзиши илмӣ ва адабӣ.

ОЦЕНКА «СОГДИЙСКОЙ ЛЕГЕНДЫ» СОТИМА УЛУГЗОДА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МУХАММАДЖАНА ШАКУРИ

В статье обсуждается вступление к повести «Согдийская легенда» С. Улуғзода, написанное академиком Мухаммаджоном Шакури в 1985 году, рассматривается это произведение с точки зрения ученого Мухаммаджона Шакури с множеством примеров.

Таким образом, это предисловие на момент его написания было одним из важнейших научных открытий исследователя, и он смог внести ценный вклад в представление творчества могущественного таджикского писателя Сотима Улуғзода. Следует отметить, что из этого введения читатель узнает не только о Сотиме Улуғзода, его писательских способностях и месте этого талантливого писателя в современной литературе, но и о развитии таджикской исторической прозы. Таким образом, это первое ценное введение дает ценную информацию о повести уникального таджикского писателя «Согдийская легенда».

Ключевые слова: Мухаммаджон Шакури, С. Улуғзода, «Согдийская легенда», историческая проза, героический рассказ, познание истории предков, национальное пробуждение таджиков, научное и литературное значение.

RECOGNITION OF THE "SOGDIAN LEGEND" OF SOTIMA ULUGZOD FROM THE POINT OF VIEW OF MUHAMMADJAN SHAKURI

The article discusses the introduction to the story "The Sogdian Legend" by S. Ulugzoda, written by academician Muhammadzhon Shakuri in 1985, is devoted to. The article analyzes this work from the point of view of the scholar Muhammadjon Shakuri with many examples.

Thus, this preface at the time of its writing was one of the most important scientific discoveries of the researcher, and he was able to make a comprehensive contribution to the presentation of the work of the powerful Tajik writer Sotim. It should be noted that from this introduction the reader will learn not only about Sotim Ulugzoda, his writing abilities and the place of this talented writer in modern literature, but also about the development of Tajik historical prose. Thus, this book, as the first valuable introduction today, provides valuable information about the story of the unique Tajik writer "The Sogdian Legend".

Key words: Muhammadjon Shakuri, S. Ulugzoda, "Sogdian legend", historical prose, heroic story, enlightenment of ancestral history, national awakening of Tajiks, scientific and literary significance.

Маълумот дар бораи муаллиф: Солихов Назриддин Шохинбекович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, аспиранти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ; ходими илмии Осорхонаи адабии С. Айнии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 918-67-82-75.

Сведения об авторе: Солихов Назриддин Шохинбекович – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры теории и новейшей персидско - таджикской литературы; научный сотрудник Литературного музея С. Аини Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ; Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Тел.: (+992) 918-67-82-75.

Information about the author: Solikhov Nazriddin Shokhinbekovich - Tajik National University, postgraduate student of the Department of Theory and Contemporary Persian - Tajik Literature; Researcher of the Literary Museum S. Aini Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST; Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 918-67-82-75.

УДК: 891.550.

ТАНАВВУИ ҚОФИЯИ БАДЕӢ ДАР ҒАЗАЛИӢТИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Алии Мухаммадӣ
Назар Бохроло

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Қофия ва анвои он дар эҷодиёти Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492), бахусус ғазалиёти ӯ, мавқеи вижа дорад. Мутолиа ва таҳқиқи қиёсии осори шоир нишон медиҳад, ки ӯ дар баробари ба кор бурдани қофияҳои анъанавӣ, дар мавридҳои зарурӣ аз қофияҳои бадеӣ

низ истифода намудааст. Агарчи шоир қофияи бетақаллуф ва радифи истиқлолдорро таъкид кардааст, [8, 135-150], вале дар чараёни кори эҷодӣ ва баёни афкори матлубаш шаклро хунаремандонаву огоҳона қурбони маънӣ мекунад. Қофияи бадеӣ маҳсули санъатҳои бадеист, ки дер боз дар ашъори шуарои гузашта истифода гардида, танаввуъ ёфта, ба ҳукми анъана даромадааст. Ҳатто ба қор бурдани ин навъи қофия дар шеърӣ маснуъ аз аҳаммиёт ва намоиши хунари бархӯрдор шудааст. Қадом навъи санъати бадеӣ бо қофия омезиш ёфта, дар ҷойи қофия қарор гирифтани ба хунари шоир вобаста мебошад. Аммо маъмултарини санъатҳои бадеӣ, ки дар офаридани қофияи бадеӣ сабаб мешаванд, санъатҳои таҷнис, зуқофиятайн, тарсеъ, тасниқуссифот ва монанди инҳо мебошанд. Аз ин шумор дар ғазалиёти Ҷомӣ дар тавлиди қофияи бадеӣ санъати таҷнис ва баъзе навъҳои он иштирок карда, навъи бадеии онро эҷод намудааст:

Хаёли холи лабат тухми мазраи амал аст,
Ҳавои хатти ту хатми саҳифаи амал аст [4,216].

Шоир дар ин ҷо «амал»-и мисраи аввалро ба маънии сабзиш, рустан ва нашьунамо ёфтан ба қор бурда, «амал»-и мисраи дуюмро ба маънии фаъолият, анҷом додани қорҳои нек ва хайр истифода карда, матлабашро ба таври назаррасу бадеӣ манзури хонанда намудааст. Чунонки мебинем, шоир аз такрор қардани вожаи «амал» маъниҳои гуногунро дар як шакли баён ба миён гузоштааст, ки дар асл ин навъи санъатро таҷниси том номидаанд ва дар байти мавриди назар он ба қофияи бадеӣ табдил ёфтааст. Дар намунаи зер шоир қалимаи «дидӣ»-ро дар мисраи аввали матлаъ ва мисраи охири мақтаи ғазалаш чунон ба қор бурдааст, ки бадеияти суҳанаш коста нашуда, «қаҳтии қофия» ба қавли ҳуди адиб, ба суҳулат рафъ шудааст:

Ҳаргиз, эй шӯх, сӯи хастадида дидӣ, не,
Ҳоли ушшоқи чигарсӯхта пурсидӣ, не.
Ҷомӣ аз кӯи муғон масту қафандоз расид,
Бигзар, эй муҳтасиби шаҳр, шутур дидӣ, не. [7, 304]

Адиб ин аст, ки шоир, «дидӣ»-и аввалро ба ҷониби «хастадида» нанигаристани ёр нисбат додааст ва ба он тобиши гилаомез бахшидааст. Аммо «дидӣ»-и дуюм, ки ба сарфи назар қардани гунаҳкорон аз ҷониби «муҳтасиби шаҳр» равона шудааст, тобиши мусбати маъноӣ қасб кардааст. Ҳамчунин, он аз таркиби мақоли маъруфи «уштури сафедро дидану надидам гуфтан» берун қашида шудааст. Ин ҷо низ вожаи «дидӣ» таҷниси том гардидааст, ки вазифаи қофияи бадеиро адо намудааст. Мавлоно Ҷомӣ ҳамчун шахси огоҳ, донишмани улуми адабӣ, аз он ҷумла донандаи беҳтарини назария ва амалияи қофия ба вучуд омадани ҷунин қофияҳоро аз тангии эҷод ва қаҳтии қавофӣ дониста, ба сароҳат фармудааст:

Ҷомӣ хичил мабош, гар аз қаҳти қофия
Воқеъ шавад ба матлаъу мақтаъ туро ғалат. [7, 216]

Айни намунаи ғавқ, шоир вожаи «ғалат»-ро дар матлаи ғазале, ки ин ҷо мақтааш зикр шуд, қофияи бадеӣ дар таҷниси том сохта, онро ҳатто раво ва ҳиҷолатнопазир маънидод намудааст. Дар мисоли дигар, шоир таҷниси мураккабро дар ҷойи қофия истифода карда, навъи бадеии онро эҷод намудааст. Чунончи:

Дило, қом аз лабаш бо ҷашми тар ҷӯ,
Ва илло лам таҷид мо қунту тарҷу. [5, 319]

Тавре ки мебинем, шоир ифодаи «тар чӯ»-ро ба лафзи «тарчу», ки аслан, таҷниси мураккаб мебошад, дар маҳалли қофия ҷо дода, ба тавассути ин қофия сохтааст. Ин ҷо санъати муламмаъ низ дар ташаккули қофияи мавриди назар нақш бозидааст, зеро мисраи аввал тоҷикӣ ва мисраи баъдӣ арабист. Шоир бо ин ибраз доштааст, ки ба коми дил аз тариқи чашми тар хоҳӣ расид. Тарҷумаи мисраи арабӣ, ки мисраи нахустро такмил медиҳад ва онро тақвият мебахшад, ин мебошад: «Вагарна, он чиро, ки орзу мекунӣ, нахоҳӣ ёфт». Аз ин навъи санъати таҷнис сохта шудани қофияи бадеӣ дар ғазалиёти Ҷомӣ камтар ба назар омад ва инро мо ба таъбу завқи шоир вобаста медонем. Аз навъи дигари қофия, ки донишмандон онро ба қофияи бадеӣ нисбат додаанд, зуқофиятайн ва ё силсилақофия мебошад, зеро вазифаи аслии қофия дар овардани як навъи он комилан адо мешавад. Вақте ки ба қофияи асосӣ қофияҳои иловагӣ ва ё силсилаи қавофӣ ҳамроҳ мегардад, онҳо ба ин ё он восита ба қофияи бадеӣ табдил меёбанд. Зулқофиятайн ва силсилаи қофия дар ғазалиёти Ҷомӣ ҳам ба таври мустақил ва ҳам тавассути саноеи бадеӣ ба вучуд оварда шудаанд. Ин аст, ки шоир нисбат ба ҳамаи анвои қавофии бадеӣ ба зуқофиятайн ва силсилақавофӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир карда, онҳоро зиёдтар дар баёни андешаҳои ҷолибаш истифода кардааст. Чунончи:

Курбон шудан ба теги ҷафои ту иди мост,
Ҷон медиҳем, баҳри чунин ид умрҳост. [4, 196]

Қаҳрамони лирикӣ, «ба теги ҷафои ёраш курбон шуданро ид» дониста, баҳри барпо гаштани чунин ид «як умр ҷон додани худро» ибраз доштааст. Барои баён намудани ин маънӣ шоир аз ду қофия кор гирифтааст, ки яке дар ҷузъи «-ост»-и калимаҳои «мост»-у «умрҳост» ва дигаре дар таркиби калимаҳои «курбон»-у «ҷон» ҷузъи «-он» ҷой гирифтааст. Қофияи асосӣ, навъи мутлақ ва қофияи иловагӣ навъи муқайяд мебошад. Ҳамчунин, дар намунаи зайл низ шоир аз беҳабарии қаҳрамони лирикияш забони шиква кушуда, фармудааст, ки:

Кас шеваи он дилбари чолок надонист,
Хунҳории он кофари бебок надонист [4, 309].

Ин қофияи бадеӣ аз хилоли санъати тавсиф буруз кардааст ва дар «-ар»-у «-ок»-и таркиби калимоти «дилбар»-у «кофар» ва «чолок»-у «бебок» ҷой дода шудааст. Азбаски онҳо бо ҳарфи равӣ хатм гаштаанд, қофияи муқайяд маҳсуб мешаванд. Дар байти навбатӣ шоир ҳамоно ба тавсифу таърифи ёраш пардохта, ўро дар карашма ба моҳу дар чилва ба офтоб нисбат додааст:

Чу турки саркаши ман пой дар рикоб кунад,
Карашма бар моҳу ҷавлон бар офтоб кунад. [4, 369]

Дар ин ҷо шоир барои ибрази андешаи ҷолибаш решаи қофияро дар калимаҳои «дар»-у «бар» ва «рикоб»-у «офтоб» дар ҷузъҳои «-ар»-у «-об» ҷой намудааст, ки бино бар бо ҳарфи равӣ поён ёфтанишон навъи муқайяданд. Дар байти зер шоир барои баёни андешаҳои се қофияи як решаро ба кор бурдааст, ки он дар ҷузъи «-он»-и калимоти «он, ҷавон, ҷавлон, ханҷарзанон, курбон» ҷой гирифтааст. Бо ин шоир ёри ҷобуксавореро тасвир намудааст, ки чилваву ҷавлонаш идро фархунда сохта, бо нигоҳҳои «ушшоқро курбон» намудааст:

Фархунда иде, к-он ҷавон аз пушти зин ҷавлон кунад,
Аз ғамзаҳо ханҷарзанон ушшоқро курбон кунад. [4, 371]

Азбаски ин қофияҳои бадеӣ бо ҳарфи равӣ ҷамъбаст шудаанд, онҳоро навъи муқайяд номидан раво аст. Дар мақтаи ин ғазал Мавлоно Ҷомӣ ҳамоно домони қофияроии бадеиро

раҳо накарда, 5 калимаи дигарро низ бо ҷузъи «-он» вориди қофияи муқайяд бо ридфи муфрад кардааст:

3-ин сон ки Ҷомӣ хунфишон дар ҳар ғазал шуд қиссаҳон,
Дарёи хун рӯзе равон аз ҷадвали девон кунад [4, 371].

Дар мисоли дигар шоир аз иштиёқи қаҳрамони лирикӣ ёд кардааст, ки аз пайи дидани дидори ёраш афтода, ба муродаш нарасида, ба ҳолати ногуворе мувоҷеҳ гаштааст. Барои баёни ин фикри худ соҳибсухан аз қофияи бадеӣ хеле зебо ва бамаврид кор гирифтааст:

Руҳи худ ба хун нигорам, ки нигори ман наёмад,
Ғами ӯ бикушт зорам, ба мазори ман наёмад [4, 384].

Тавре ки мебинем, шоир решаи қофияро дар ҷузъи «-ораму -ор»-и вожаҳои «нигорам»-у «зорам» ва «нигор»-у «мазор» ҷо кардааст, ки аввали навъи мутлақ ва дуюмӣ навъи муқайяд мебошад. Мавлоно Ҷомӣ бо ин ҳама қаноат накарда, дар тасвири зебоиҳои ёр ва шарҳи бадеии ҳусну малоҳати вай ба силсилақофияҳо рӯ овардааст.

Ба ораз гул, ба мӯ сунбул, ба бар насрин, ба тан симин,
Ба қад тӯбо, ба руҳ ҷаннат, ба хат тӯтӣ, ба лаб шаққар [7, 190].

Тамоми ғазал бо ҳамин санъати тасникуссифот оро ёфтааст, ки дар ҳилоли он қавофии бадеӣ низ падид омадааст. Масалан, омадани чор қофияи солим дар мисраи аввали ин байт худ гувоҳи бебаҳси ҳунари қофияроии Мавлоно Ҷомӣ мебошад. Аз баррасии ин фасл метавон ба натиҷаи зайл расид:

1. Қофияи бадеӣ дар баёни андешаҳои Ҷомӣ нақши босазо гузоштааст, ки ин, албатта, аз ҳунари ҳуби суҳанварии шоир гувоҳи медиҳад.

2. Агарчи Ҷомӣ намояндаи шеърӣ маснуъ нест, вале бо роиҷ гаштани унсурҳои он мисли қофияи бадеӣ ба навъи мазкури қофияроӣ тавачҷуҳ зоҳир карда, афкори ҳудро тавонистааст, ки ба вачҳи аҳсан тавассути қофияи бадеӣ баён намояд.

3. Навъҳои зиёди қавофии бадеӣ муайян гаштааст, аммо дар ғазалиёти Ҷомӣ бо таҷниси том, таҷниси мураккаб, тасникуссифот ва монанди инҳо сохта шудани навъи мавриди назари қофия пайдо гардид.

4. Қавофии бадеии дар ғазалиёти Ҷомӣ истифодашуда ба ҳеҷ вачҳ тақаллуфӣ набуда, онҳоро зарурати эҷодӣ ва ибтикороти шоир вориди каломӣ манзуми вай кардааст.

Сохти қофия дар ғазалҳои Ҷомӣ гуногун буда, шаклҳои ро, мисли **-он**, **-ор**, **-об**, **-ар**, **-о**, **-ед**, **-ам**, **-ох**, **-аб**, **-от** дар бар мегирад. Ин сохти қофияҳо дар ғазалҳои шоир серистифода буда онҳо аз як тараф, қисми таркибии сохтори ғазал ҳастанд, аз сӯи дигар, ҳамчун унсури шаклӣ ва мундариҷавӣ сохтори (композиция) умумии ғазалро таҷаккул ва таҷаввул мебаҳшанд. Сохтҳои қофияҳои дар боло зикршударо шоир дар ғазалҳояш бисёр истифода карда, баъзеи онҳоро, ки бо ҳарфи дурушт, мисли **-оғ**, **-қ**, **-иқ**, **-оч**, **-оре** ва ғайра хатм шудаанд, кам корбаст кардааст, ки низ баёнгари завқи шоирӣ ӯ дар интиҳоби қофия мебошад.

Интиҳоби ҳарфҳои равони «**н**», «**м**», «**л**», «**а**» ва ҷанди дигар ба ҷойи рави, ки дар қофия хеле зиёд корбаст шудаанд, аввалан баёнгари руҳияи ором, латиф ва ботааммули шоир бошад, сониян василаи таҷмили равонӣ, хушсадоӣ ва ҳамоовии ғазал ва таҷносиби комили композиционии он мебошад.

Калимаҳое, ки Ҷомӣ барои сохтани қофия истифода кардааст, аз назари маъмуни луғавӣ ва савтӣ арзиши ҳосе дошта, шоир тавонистааст, ки мафҳуми асли ва мавриди назари ҳудро аксаран дар ҷойи қофия корбаст карда, ба ин васила оҳангнокии ғазалро таҷвиат баҳшад.

Ҷомӣ бо истифодаи огоҳонаи сомитҳову мусаввитаҳо (садоноку ҳамсадоҳо) дар қофия нақши ин унсурҳои забонро дар тақмили мусиқии ғазал боло бурда, ба ин тартиб ваҳдати овой ва хушнавоиро, дар маҷмӯъ, дар ғазал таъмин намудааст.

Хуруфи илҳокӣ низ яке аз василаҳои муассири қофияи ғазалҳои Ҷомӣ буда, дар қисми зиёди қофияҳо қорбасти шудааст. Ҳарфҳои дахил ва таъсис низ дар аксари ғазалҳо омили тақмил ва вуҷат ёфтани мусиқии шеъранд.

Ҷомӣ дар қорбасти қофия аз имконоти зимнӣ ва маҷозии калимаҳо низ истифода карда, тавонистааст вожаҳои мухталифиро дар ин замина ба унвони қофия ба қор гирад ва ба ин васила аз қудрати маъноии онҳо ҳунаромандона ва шоирона истифода барад.

КИТОБНОМА

1. Афсаҳзод, Аълоҳон. Лирика Абд ар-Раҳмана Джами. Проблемы текста и поэтики / Аълоҳон Афсаҳзод. - Душанбе: Дониш, 2014. – 460 с.
2. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Нақди адабӣ / Абдулҳусайн Зарринқӯб. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 712 с.
3. Кадканӣ, Шафӣ. Мусиқии шеър / Шафеии Кадканӣ. – Техрон, 1370. – 679 с.
4. Ҷомӣ, Абдулраҳмон. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди якум. Фотиҳат-уш-шубоб. Ба ҷоп ҳозиркунанда Аълоҳон Афсаҳзод / Абдулраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 560 с.
5. Ҷомӣ, Абдулраҳмон. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди дуюм. Фотиҳат-уш-шубоб. Ба ҷоп ҳозиркунанда Аълоҳон Афсаҳзод / Абдулраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 576 с.
6. Ҷомӣ, Абдулраҳмон. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди шашум. Воситат-ул-икд. Ҳозиркунандаи ҷоп Аълоҳон Афсаҳзод / Абдулраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 510 с.
7. Ҷомӣ, Абдулраҳмон. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди ҳафтум. Хотимат-ул-ҳаёт. Баҳористон. Ҳозиркунандаи ҷоп ва муаллифи шарҳу луғат Аълоҳон Афсаҳзод / Абдулраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 544 с.
8. Ҷомӣ, Абдулраҳмон. Рисолаи қофия. Таҳияи Абубакр Зухуриддин / Абдулраҳмони Ҷомӣ. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди ҳаштум. – Душанбе: Адиб, 1990. – С. 135-150.
9. Ҷомӣ, Абдулраҳмон. Рисолаи аруз. Таҳияи Абубакр Зухуриддин / Абдулраҳмони Ҷомӣ. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди ҳаштум. – Душанбе: Адиб, 1990. – С. 153-204.
10. Ҷомӣ, Нуриддин Абдулраҳмон ибни Аҳмад. Девони Ҷомӣ. Ҷилди аввал. Фотиҳат-уш-шабоб. Муқаддима ва тасҳеҳи Аълоҳон Афсаҳзод / Нуриддин Абдулраҳмон ибни Аҳмади Ҷомӣ. Техрон: Дафтари нашри мероси мактуб. Оинаи мерос, 1378. – 940 с.
11. Ҷомӣ, Нуриддин Абдулраҳмон ибни Аҳмад. Девони Ҷомӣ. Ҷилди дувум. Фотиҳат-уш-шабоб. Муқаддима ва тасҳеҳи Аълоҳон Афсаҳзод / Нуриддин Абдулраҳмон ибни Аҳмади Ҷомӣ. Техрон: Дафтари нашри мероси мактуб. Оинаи мерос, 1378. – 732 с.

ТАНАВВУЪИ ҚОФИЯИ БАДЕЙ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ АБДУЛРАҲМОНИ ҶОМӢ

Мусаллам, Абдулраҳмони Ҷомӣ намояндаи шеъри маснӯъ нест, вале дар ғазалиёти вай унсурҳои шеъри мазкур дар мисоли қофияи бадеӣ дида шуд, ки аз ҳунари қофияроши адиб дарак медиҳад. Ба ин равиш Ҷомӣ аз маъмултарин навъҳои қофияи бадеӣ, ки дар таҷинси том, таҷинси мураккаб ва тасниқуссифот таҷассум меёбад, қор гирифта, андешаҳои ҷолибаширо дар сатҳи олии манзури хонанда кардааст. Дар ин замина бояд бигӯем, ки қофияҳои бадеӣ, ки Ҷомӣ дар ғазалиёташ истифода бурдааст, тақаллуфӣ набуда, ба иҷрои вазифаи мушаххаси бартараф намудани зарурати қофия равона шудаанд.

Калидвожаҳо: Абдулраҳмони Ҷомӣ, қофия, ғазал, қофияи бадеӣ.

**РАЗНООБРАЗИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РИФМЫ В ГАЗЕЛЯХ АБДУРРАХМАНА
ДЖАМИ**

Абдуррахман Джами не является представителем поэзии, украшенной художественными приемами, но в его газелях элементы этого стихотворчества прослеживаются на примере художественной рифмы, что свидетельствует о рифмовательном мастерстве литератора. Следуя такому подходу, Джами применял самые популярные виды художественных рифм, воплощенных в целостной омонимии, сложной омонимии и тасникуссифот, и представил на высшем уровне читателю свои интересные мысли. В этом контексте следует сказать, что художественные рифмы, используемые Джами в своих газелях, не были церемонными, а были направлены на выполнение конкретной задачи по необходимости в рифмовке.

Ключевые слова: Абдуррахман Джами, рифма, газель, художественная рифма.

VARIETY OF ARTISTIC RHYMES IN THE GHAZALS OF ABDURRAHMAN JAMI

Abdurrahman Jami is not a representative of poetry adorned with artistic techniques, but in his ghazals the elements of this poem can be traced on the example of artistic rhyme, which indicates the rhyming skill of the writer. Following this approach, Jami used the most popular types of artistic rhymes, embodied in integral homonymy, compound mononymy and tasnikussifot, and presented his interesting thoughts to the reader at the highest level. In this context, it should be said that the artistic rhymes used by Jami in his ghazals were not ceremonial, but were aimed at performing a specific task to eliminate the need for rhyme.

Key words: Abdurrahman Jami, rhyme, ghazal, artistic rhyme.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алии Мухаммадӣ - номзади илми филология, мудири шӯъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва наشري мероси хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Тел: (+992) 917251401.

Назар Бохруло—аспиранти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Нишонаӣ 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 918644714. E-mail bahrullo 1990 @mail. ru.

Сведения об авторах: Алии Мухаммади - кандидат филологических наук, заведующей отделом текстологии, исследования и публикации письменного наследия Центра письменного наследия при Президиуме Национальной академии наук Таджикистана. Тел: (+992) 917251401.

Назар Бохруло - аспирант Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, просп. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 918644714. E-mail bahrullo 1990 @mail. ru.

Information about the authors: Alii Muhammadi - Candidate of Philological Sciences, Leading Researcher of the Department of Textual Studies, Research and Publication of the Written Heritage of the Center of the Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Тел: (+992) 917251401.

Nazar Bokhrulo—Post-graduate student of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. Address: Tajikistan, 734025 Dushanbe, st. Rudaki, 21 Тел.: (+992) 918644714. E-mail bahrullo 1990 @mail. ru.

ОСОРИ МУНЧИК ВА ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕИИ ОН

Чамшед Чумакулов

Донишгоҳи давлатии Тирмиз

Мунчики Тирмизӣ аз шоирони бузурги нимаи дувуми садаи даҳуми мелодӣ буда, дар муҳити адабии Чағонӣён – дар дарбори амир Абӯяхё Тоҳир ибни Фазли Чағонӣ ва амир Абулмузаффар Аҳмад ибни Муҳаммади Чағонӣ зиста ва эҷод кардааст. Аввалин маъхазе, ки аз Мунчик ва шеърӣ ӯ ёд кардааст, «Лубоб-ул- албоб»-и Муҳаммад Авфист. Муаллифи ин тазкира дар бораи миқдори ашъори шоир маълумот намодааст, вале «каломи ӯро аз рӯйи ҳақ» [3,100] тавсиф карда, аз ҷумла фармудааст: «Мунчик аз соҳирони шоирон буд, шеъре ғарибу алфозе хуб ва маоние бикру ибороте балеғ ва истиороте нодир» [4, 252] ва Забехуллоҳи Сафо ба ин гуфта меафзояд: «ва ин авсоф, ки Авфӣ баршумурда, ҳама дар шеърӣ Мунчик содиқ аст» [3,101]. Ба ин далел шеърӣ Мунчик дар садаҳои ёздаҳуму дувоздаҳум миёни форсигӯён шуҳрат дошта ва мавриди истифодаи доираҳои васеи илму адаб қарор доштааст. Тавсифоту алқоби баргузидае, ки муаллифони тазкираҳо ва ҷунгҳо дар ҳаққи ӯ овардаанд, низ далели шоири тавоно ва машҳур будани ӯст. Мутаассифона, девони комили ин шоири «шеърӣ ғариб ва алфози хубу маонии бикр» дар шакли комил то ба имрӯз нарасидааст.

Донишманди эронӣ Эҳсон Шаворбии Муқаддам ашъори то замони мо расидаи Мунчикро аз тазкираҳову ҷунгҳо ва кутуби луғат гирд оварда ба ҷоп расонидааст, ки дар маҷмӯъ 436 байт буда, 20 байти он мансуб ба Мунчик ва аз намунаҳои қаблан аз ҷониби Маҳмуди Мудаббирӣ нашршуда 110 байт беш аст [5, 217]. Дар заминаи осори боқимондаи шоир метавон хулоса кард, ки Мунчик дар анвои гуногуни шеърӣ форсии тоҷикӣ, аз ҷумла қасида, ғазал, муқаттаот ва абёти муфрад бо маҳорати тамом шеър гуфтааст. Дар миёни осори боқимондаи шоир абёти парокандае дар шакли ду мисраъ низ боқӣ мондаанд ки, баъзеи онҳо қофияи ҷуфт дошта, шояд боқимондае аз маснавӣ бошанд, баъзеи дигар қофияи ҷуфт надоранд ва шояд бозмондаи қитъае, ғазале ва ё қасидае бошанд.

Ашъори то ба мо расидаи Мунчик мавзӯҳои мухталифро дар бар гирифта, аз мадҳ, тағазул, ҳаҷв, ситоиши ишқ, шароб, табиат ва ғайра иборат мебошанд. Забехуллоҳи Сафо барҳақ навиштааст, ки «Мунчик илова бар қудрате, ки дар мадҳ ва сохтани қасоиди бузурги мадҳӣ ва васфиву ғазал дошт, дар ҳаҷв низ саромади шоирони аҳди худ шумурда мешуд ва ба қавли Ҳидоят, «қасе аз тири таънаш нарастӣ ва аз каманди ҳаҷваш начастӣ» [3,101]. Байти зерини Сӯзании Самарқандӣ низ ишора ба маҳорати ҳаҷвгӯӣ ӯ дорад:

Ман он касам, ки чу кардам ба ҳаҷв гуфтан рой,
Ҳазор Мунчик аз пеши ман кам орад пой [2, 216].

Вакте ашъори боқимондаи Мунчики Тирмизиро дар ҷомеият аз назар мегузаронем, мебинем, ки шоир дар атрофи мазмунҳои маънавӣ, руҳонӣ, зехнӣ ва тасвирҳои иштиёқӣ ба андеша рафтааст. Ин тамоюли фикрии ӯ дар ашъораш бо масоили иҷтимоии давраи зиндагаш робитаи мустақим ва қавӣ дошта, ба андешаи Х. Шарифов, «аз воқеияти муносибатҳои инсонӣ бархоста, бархӯрди хоҳишу ормонҳоро бо мановфеи афроди ҷомеа ва намоёндогони табақоти он инъикос менамоянд ва дар ниҳоди худ маъноӣ иҷтимоӣ доранд» [6,145]. Ба ин далел, рушди мадҳро дар ашъори Мунчик ба бисёре аз шоирони дигар танҳо ба тамаркуз ёфтани неруҳои адабӣ дар дарбор вобаста набояд донист. Истиқлоли хонадони Чағонӣён зарурати тақвияти муттаҳидиро тақозо мекард, ки истифода аз нируҳои зехнӣ

василаи таъсиргузор ба ин чараён буд. Ривочи мадҳ дар ин давра аз омилҳои таъсиргузори хифзи муҳити солими иҷтимоӣ буд.

Мунҷик дар чанд қасидаи боқимондааш, пеш аз ҳама, аз ҳадафҳо ва ҳислатҳои ҳамидаи амирони Ҷағонӣ суҳан меғӯяд ва ба ин васила орзуву омоли мардумро ба мамдуҳон мерасонд. Дар ин замина қасидаи баланди «Ҷомия»-и ӯ, ки аз он 44 байт боқӣ монда, дар мадҳи Абулмузаффар Аҳмади Ҷағонӣ суруда шудааст, ба ифодаи Маҳмуди Мудаббирӣ «аз уммаҳоти қасоиди форсӣ аст ва бисёр мавриди татабуъ ва тақлиди шоирони пас аз ӯ қарор гирифтааст» [2,218]. Ин қасида на танҳо аз лиҳози мазмун, балки аз ҷиҳати сохтор низ ҷолиби диққат мебошад.

Дар қасидаи «Ҷомия» Мунҷик, пеш аз ҳама, хирадмандӣ, ҳақимӣ, ахлоқи пок ва некухисолии мамдуҳашро ситоиш намуда, сипас сифатҳои ҷанговарӣ, далерӣ, додгустарӣ, одилӣ, саховатпешагӣ ва қаримии ӯро тавсиф менамояд. Дар ҳамин шакли боқимондааш ин қасида ифодагари ормони иҷтимоии шоир дар шинохти «Абулмузаффари шоҳи ҷаҳон» аст. Ормони иҷтимоии Мунҷик ҷеҳраи амиреро шакл медиҳад, ки – Бурокғому раҳанҷому шодқому тамом, На одамию ҳамонанди одамӣ ба ҳисол» [7,433] аст. Бо вучуди дар даст набудани шакли комили ин қасида пай бурдан душвор нест, ки Мунҷик, ҳамчунон ки Рӯдакӣ дар қасидаи «Модари май» қардааст, ба тасвири зоҳири воқеиятҳо, аз ҷумла маҷлиси малик, бозтоби русуми борғоҳи шоҳ, сахнаорӣ ва монанди инҳо машғул нашуд, аз аносире суҳан гуфтааст, ки дар воқеиятҳои зиндагӣ ва аъмоли муҳотаби ӯ вучуд доштаанд ва мавриди таваҷҷуҳ ва алоқаи ӯ қарор гирифтаанд. Ба ифодаи дигар, дар ин ва бисёре аз пораҳои боқимондаи ашъори васфӣ ӯ аносири ҳаёл заминӣ буда, аксаран ба зиндагии ашрофӣ ва муҳити шоҳона рабте надорад, балки шоир ба ҷизҳое таваҷҷуҳ доштааст, ки ҳам дар зиндагии ашрофӣ ва ҳам дар зиндагии тӯдаи мардум роиҷ будааст. Дар ин гуна ашъори ӯ мо сахнаҳои базми шоҳонаро намебинем, вале тасвири манзараи «фарҳунда меҳргон» бо «тахвили офтоб аҳвол»-ро дигаргун месозад, ки ранги ашрофӣ нашошта, балки одиву заминист. Ҳамчунин, шоир дар ин гуна ашъори васфӣ аз табиат кумак гирифта, «ҳасоили равонии мамдуҳ»-ро «бо табиат ва аносири табиат» месанҷад [8,322], ки таҷрибаи нодир аст. Зайли намуна чанд байти шоирро аз қасидаи ёдшуда иқтибос мекунем:

Худойгоно, фарҳунда меҳргон омад,
Зи боғ гашт ба тахвили офтоб аҳвол.
Саройпардаи суҳбат кашид себу турунҷ,
Ба табли реҳлат барзад гулу бунафша давол.
Ба сони моҳии заррин кунун фуру резад
Зи бед барг ба як зилзила бар оби зулол... [7,434].

Дар ҳақиқат табиат дар тасвири шоир оинаи ҳолнамо буда, ба гузаштаву имрӯзу оянда талмеҳ мезанад. Меҳргон бисёр ҳам нафису шоирона ба тасвир омада, шоир гуфтанист, ки ҳамчунон ки аносири табиат шукӯҳи меҳргонро хифз мекунад, мардум низ эҳтиёҷ ба «Абулмузаффари шоҳи ҷаҳон» доранд, ки «...бибурид Ба тез дашнаи озодагӣ гулӯи суол» [7,433]. Дар ин қасида ба тез дашнаи озодагӣ буридани гулӯи суол аз арқони муҳимми андешаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии Мунҷик буда, дар он рӯзгор ба кам шоире даст додааст.

Аз Мунҷик, илова ба он ҷи гуфта шуд, даҳ қасидаи ноқис боқӣ монда, ки «аз он миён ду қасидаи дувоздаҳбайтӣ, ки яке аз он ду дар мадҳи Абдуллоҳ номе аст; ду қасидаи ёздаҳбайтӣ, ки яке аз он ду дар мадҳи Абулмузаффар Аҳмад аст; як қасидаи нӯҳбайтӣ дар мадҳи Тоҳири Ҷағонӣ аст; се қасидаи ҳаштбайтӣ, ки яке дар мадҳи Абумуҳаммад Аббос аст ва ӯро намешиносем, дигаре дар мадҳи Тоҳири Ҷағонӣ ва савумӣ танҳо як тағаззул аст; билоҳира як тағаззул аз як қасида дар ҳафт байт» [5, 217]. Дар боби куллии мавзӯву масъалаҳои қасоиди ноқиси шоир ҳулосаи ҷомеъ гуфтан душвор аст. Вале як нуктаро

метавон ба тариқи хулоса баён кард, ки мадеҳаҳои Мунчик ба воқеият тақия дошта, аз игроку муҳолиғаҳои зиёд ва тамаллуку дурӯғбофӣ холиянд ва мадху ситоиш дар онҳо бештар ҷанбаҳои воқеӣ ва ормонӣ иҷтимоӣ дорад.

Паҳлуи дигари фардияти ҳунарии Мунчиро осори ҳаҷвии ӯ мушаххас месозад, ки мутаассифона, миқдори каме аз он то замонҳо расидааст. Ҳамин чанд пора ашъори ҳаҷвии шоир гувоҳи он аст, ки Мунчик аз бузургтарин шоирони ҳаҷвнигори адабиёти форсии тоҷикии садаи чаҳоруми панҷум будааст. Дар боби ҳунари ҳаҷвнигории ӯ Ризоқулиҳони Ҳидоят навиштааст, ки «марде теззабон, ҳазлоин, нақдтабъ, заботовари балеғ ва нуқтадон буд, ки касе аз теги таънаш нарастӣ ва аз каманди ҳаҷваш наҷастӣ, синаи аҳли кинаро ба ҳаданги ҳичо ҳастӣ ва дасти аҳли замонро ба каманди ҳазл бастӣ» [9, 51]. Ҳамчунон ки ишора шуд, Сӯзани Самарқандӣ низ дар гуфтани ҳаҷв худро бо ӯ муқоиса кардааст.

Аз баёноти Мунчик бармеояд, ки вай ашъори фаровони ҳаҷвӣ суруда будааст. Аз ҷумла дар қитъаи зер меғӯяд:

Аз одам андарун зи таборат касе намонд,
К-ӯро ҳичо накардаст Мунчик ном ном [10, 26].

Вале аз ҳаҷвияҳои фаровони шоир то ба рӯзгори мо абёти ками пароканда боқӣ мондаанд. Намунаҳои ҳамин абёт низ гувоҳи соҳиби сабки хоси ҳаҷвиясарой будани ӯянд. Масалан, дар қитъаи зер вай бо тарзи аҷиб ва ҳунармандона хоҷаро ба сағ монанд ва масҳара кардааст:

Эй хоҷа, мар маро ба ҳичо қасди ту набувад,
Ҷуз таъби хешро ба ту бар кардам озмун.
Чун теги нек, к-аш ба сағе озмун кунанд,
В-он сағ бувад ба қимати он теғ раҳнамун [7,441].

М. Муллоаҳмадов ва Н. Нисорӣ байти «Чашм чун хонаи ғук об гирифта ҳама сол, Лафч чун мӯзаи Хоҷа Ҳасани Исӣ каж»-ро иқтибос карда, сипас чунин хулоса намудаанд: «Абёти парокандаи ҳаҷвии Мунчик ҳама ҷанбаи шахсӣ дошта, мазаммати ҷиҳатҳои зоҳирӣ ва ҳислатҳои фардии ашхосро дар бар мегирад. Масалан, дар байти зайл (байте, ки иқтибос шуд-шарҳи мо) чашму лаби шахсе мавриди ҳаҷв қарор гирифтааст» [9,52]. Мутаассифона, ин андеша дуруст набуда, ба наҳве ҷиддӣ нашинохтани ҳаҷви шоир аст. Чунон ки Зарринқӯб ҳам ишора кардааст, танз ихтисос ба маънии ғайри ҷиддӣ надорад ва гоҳ маонии ҷиддӣ ҳам ба ранги танз баён мешавад [11, 139]. Мисоли ин гуна ҳаҷв шеърӣ Мунчик, аз ҷумла байти боло буда, тасвирҳои – рӯйи пурриш, чашми бешарми шахсе, пушту қафои раиси аҳмақи ғарча, чашм чун хонаи ғук, се ҳокиманд ин ҷо чун ғулба ҳама дузд ва ғайра ҷанбаи амиқӣ иҷтимоӣ ва ахлоқӣ доранд ва моҳияти амали хешро Мунчик дарк карда, дар қитъае шарҳ ҳам додааст:

Қалами ман-т ҳичо карду ман огоҳ наям,
Зи даҳан берун кардам ба сари корд забон-ш.
Банд бар пой ниҳодам-шу сияҳ кардам рӯй
В-аз дарозо бикафонида ҳама пушту миён-ш [7,429].

Ҳарчанд миқдори хеле кам ва пораҳои нотамоми ашъори ҳаҷвии шоир боқӣ мондааст, дар ҳамин замина низ месазад ҳунари ҳаҷвнигории ӯ ба таври комил арзёбӣ шавад. Ҳоло ба тариқи хулоса метавон гуфт, ки Мунчик дар ҳаҷву ҳичо, бешак, қошифи мазмунҳои нағзу марғуб, маонии борику латиф ва бикру тоза буда, неруи таҳайюл, ки гувоҳи ҳунари ӯст, дар осори боқимонадаи ҳаҷвии ӯ маҳсус ва ошкор мебошад. Ҳарчанд дар ин гуна осор ӯ аз

дашному фахшу носазо низ худдорӣ накардааст, вале чунин ҳаҷвияҳо дар миёни ашъори ӯ зиёд нестанд ва чехраи хунарии ӯро муайян намеkunанд. Вай ҳеҷ гоҳ мисли Анварӣ ба тақозои сила касеро таҳдид ба ҳаҷв накардааст, ки ин фазилати инсония хунари низ аз мушаххасоти фардияти хунарии ӯст.

Дигар аз вижагиҳои осори Мунҷикро инъикоси масоили ахлоқӣ, ситоиши инсон, васф, васфи шароб, табиат, шамшер, асб, ишқ, ҳасби ҳол ва ғайра мушаххас месозад, ки баррасии ҷудогоноро тақозо мекунад. Дар поёни ин мақола мо чанд нуктаро доир ба хусусиятҳои бадеии шеъри Мунҷик ба тариқи хулоса баён мекунем, ки дар шинохти моҳияти осор ва хунари шоирӣ ӯ муҳим аст.

Шафеъии Кадканӣ Мунҷикро «дар суvari ҳаёл намояндаи навъе таҳаввул дар шеъри форсӣ» [8, 434] дониста, сипас меафзояд: «Бегумон шуҳрати девони ӯ дар қарни панҷум, ки Носири Хусрав аз он суҳан мегӯяд, ба сабаби ҳамин тарзи баёни ҳос ва тозагии услуби суҳансароии ӯ будааст. Бидуни тардид бояд ӯро пешвои сабке бидонем, ки Абулфараҳи Рунӣ ва то ҳадде Масъуди Саъд бад-он рӯй овардаанд ва Анварӣ ҳамин шеваи адои маонӣ ва тарзи овардани истиораҳоро дар девони Абулфараҳ дидааст, ки...дар асри Анварӣ ҷиҳати аслии шеър ва суvari ҳаёли шоирона ҳамоно ҷиҳати ҳосе аст, ки дар қарни ҳаҷорум бо Мунҷик оғоз шудааст» [8,435].

Дар ҳақиқат Мунҷик дар асри ҳеш чехраи тозаи хунари шоирона буда, бедалел Муҳаммад Авфӣ ӯро «аз соҳирони шоирон» наномидааст. Дар ин арзёбӣ, пеш аз ҳама, ғарибии шеър, ҳубии алфоз, маонии бикр, ибороти балғ ва истиороти нодири шеъри Мунҷик мавриди таваҷҷуҳи Авфӣ будааст. Авфӣ бо ифодаҳои «шеъре ғариб» ва «истиороте нодир» услуби шеърии Мунҷикро низ муайян намудааст.

Аз назари адабӣ шеъри Мунҷик ба лиҳози ташбеҳ, махсусан ташбеҳи тафсилӣ, бисёр қавӣ буда, тасвирҳои ҳиссӣ ва таҷрибаҳои мустақими шеърӣ сабки ӯро тақмил бахшидаанд. Ташбеҳоти асили шеъри шоир ҳосили нигоҳ ва диққати ҳуди шоир ба табиат ва ашъ буда, қорбурди огоҳона ва хунармандонаи истиора низ ҷанбаи хунарии шеърашро тақмил бахшидааст. Мунҷик шоирест, ки саноеи бадеиро дар ҳадди эътидол қор фармуда ва аксаран аз саноеи бадеии лафзӣ истифода кардааст. Вай ба саноеи бадеии маънавӣ, масалан анвои ихом ё ҳусни таълил ё иғроқ, ҷандон таваҷҷуҳ надоштааст.

Шафеъии Кадканӣ дар шеъри Мунҷик бештар истиораҳои заволи «офтоби ҳоб» аз ҷашми ошиқ, тобиши «хели ситорағони ҳаёл» ва молюмолии «ҷоми нола» аз «маи доғи дӯст»-ро ба мушоҳида гирифта, бо «дасти фироқ» куштани «ҷароғи висол»-ро «тарози малоҳат» бар нақши «остини ҷамол» таъбир карда, меафзояд, ки «ин гуна истиораҳо ҳамо аз назари кӯтоҳ шудани фуруми тасвир ва ҳамо аз назари қарор додани аносирӣ интизоӣ ва таҷридӣ дар қанори умури моддӣ ва ҳиссӣ аз тозагии бисёр бархӯрдор аст ва ҷуноне ки мебинем, дар тамоми онҳо як сӯи тасвир амре интизоӣ аст» [8,436]. Таносубе, ки шоир миёни ҷузъҳои ин гуни тасвирҳо риоят кардааст, ҷанбаи қавии хунари ва зебоишинохтӣ дошта, минбаъд ба қамтарин шоире даст додааст. Дар ҳаёли Мунҷики хунарманд мамдуҳ бо «дашнаи озодагӣ» «гулӯи суол»-ро мебурад ва вақте «абри шуҷоат»-и ӯ меборад «гули омор»-аш мешуқуфад. Дар ин истиораҳо шоир аз ташҳиси ашъ низ қор гирифтааст, ки гувоҳи хунармандии ӯст.

Донишманди эронӣ Эҳсон Шаворбии Муқаддам дар тадқиқоташ намунаҳои саноеи бадеии Мунҷик дар шеъраш истифода карда, аз ҷумла тарсеъ, тарсеъ ва таҷнис, муқтазиб (иштиқоқ), мутаозод, эънот, истиора, ташбеҳ, ҳусни таҳаллус (ҳусни муҳолис), иғроқ дар сифат, муруотунназир, таҷоҳули ориф, илтифот, истидроқ, суолу ҷавоб, луғз, муқаррар ва тасчеъро зикр карда, барои ҳар қадоме мисоле меоварад, вале доир ба усули қорбурди шоир аз саноеи бадеии ёдшуда ҷизе намегӯяд.

Мунчик ташбеҳоти тафсилю дар ашъораш фаровон ба кор гирифта, дар нақшбандии суvari ҳаёл аз аносири моддӣ низ ҳунармандона истифода кардааст, ки намунамш қитъаи зер аст:

Неку гули дурангро ниғаҳ кун,
Дурр аст ба зер ақиқи сода.
Ё ошиқу маъшук рӯзи хилват
Рухсора ба рухсора барниҳода [7, 443].

Дигар аз тозақориҳои Мунчик дар қорбурди саноеи бадеӣ сифотро ба ҷойи мавсуф истифода намудани ӯ мебошад, ки ба ҳар шоире ин ҳунар даст наодоаст. Ғоҳ ин тарзи нигориши ӯ бо балеғтарин киноёт омезиш ёфта, ашъори ҳаҷвиашро такмил бахшидааст. Намунаи чунин таҷрибаи шеъриаш қитъаи поён аст:

Гӯгирди сурх хост зи ман сабзи ман парер,
В-имрӯз агар наёфтаме, рӯйзардаме.
Гуфтам, ки нек буд, ки гӯгирди сурх хост,
Гар нони хоҷа хостӣ аз ман, чӣ кардаме? [7, 446].

Дар заминаи мисоли боло оид ба паҳлуи дигари ҳунари тасвиргари Мунчик метавон сухан кард. Мунчик аз шоиронест, ки ба масъалаи ранг ҳассосияти бештаре дошта ва дар тасвирҳояш унсури рангро ҳадафмандона ба қор бурдааст. Дар мисраи аввали қитъаи ёдшуда таваҷҷуҳи шоир ба ранги сабз бисёр дақиқ аст. Шоир андешаашро ба василаи ранге хос тасвир ва баён карда, ба ин васила иртиботашро ба воқеият ва натиҷаи он барқарор мекунад. Дар ин тарзи нигориш сояи равшани тасвирҳо ба уҳдаи ранг буда, дар мисоли боло сифати «сабз» ба ҷойи маъшук аст ва рангҳои дигар - сурху зард дар такмили андешаи шоиранд, ки натиҷаи ахлоқӣ ва зебоишинохтӣ доранд.

Мунчики Тирмизӣ бо тарзи тозаи тасвир, аз ҷумла интиҳоби истиора ба ҷойи ташбеҳ, баёни шеъриро кӯтоҳу пурмаънӣ карда, пешвои сабке шинохта шуд, ки баъд аз ӯ мисли Абулфараҷи Руниву Масъуди Саъд пайравони содиқе дошт. Тарзи тасвир, баҳусус тарзи қорбурди истиора, дар таҷрибаи шоирӣ ӯ тозагии бисёр дошта, дар асрҳои баъд низ мавриди таваҷҷуҳи шоирон қарор гирифтааст.

Аз баррасии иҷмолии осори Мунчик ва хусусиятҳои бадеии он метавон ба ин натиҷа расид, ки ашъори то ба имрӯз расидаи шоир аз қасида, ғазал, муқаттаот, абёти муфрад ва байтҳои пароканда иборат буда, муҳтавои онҳоро мадҳ, ҳаҷв, тағазул, ситоиши ишқ, шароб, табиат, шамшер, асб, ишқ, панду андарз, ҳасби ҳол ва дигар масоили иҷтимоӣ ташкил медиҳад. Мунчик бо истифода аз саноеи бадеии лафзӣ, киноёт, саноеи дигар ва ҳассосият ба рангҳо тасвири ҳисси таҳким бахшида, метавон ҳулоса кард, ки шеъри ӯ аз назари суvari ҳаёл ва анвои тасвир, баҳусус дар заминаи унсурҳои воқеии тасвир, бехтарин намунаи шезри қарни ҷаҳон аст ва пайравоне низ доштааст.

КИТОБНОМА

1. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ / Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шарофов ва Абдушукур Абдусатторов.-Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
2. Зарринқӯб, А. Шеъри бедурӯғ, шеъри бениқоб / А. Зарринқӯб.- Техрон: Сухан, 1379.-240 с.
3. «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфӣ. Аз рӯи чопи профессор Браун. Бо муқаддима ва тасҳеҳ ва таълиқоти аллома Муҳаммад Қазвинӣ ва нусхаи таҳқиқоти устод Саид Нафисӣ / Китобфурӯшии Фаҳри Розӣ.-1361.-1035 с.
4. Муллоаҳмадов, М., Нисорӣ, Н. Рӯдакӣ ва суханварони ҳамрӯзгори ӯ: сабк, зебоиносӣ, оёт ва аҳодис / М. Муллоаҳмадов, Н. Нисорӣ.-Техрон: Рӯзгор, 1387. – 264 с.

5. Сафо, 3. Таърихи адабиёти Эрон / 3. Сафо. – Душанбе: Интишороти байналмилалии «Алхудо»-Тоҷикистон, 2001. -160 с.
6. Тирмизӣ, М. Девон. Ашъори пароканда / М. Тирмизӣ.-Тошкент: «YANGI NASR», 2016. - 120 с.
7. Шарифов, Х. Сухан аз адабиёти миллӣ. Маҷмуаи мақолаҳо / Х. Шарифов.-Душанбе: Пайванд, 2009.-476 с.
8. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевор дар қарнҳои 3-5 ҳиҷрии қамарӣ / Тасҳеҳи Маҳмуди Мудаббирӣ.-Аввали баҳори 1370.-704 с.
9. Шафеъии Кадканӣ, М. Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ: таҳқиқи интиқодӣ дар татаввурӣ имомҳои шеърӣ порсӣ ва сайри назарияи балоғат дар ислом ва Эрон / М. Шафеъии Кадканӣ (вириши 2).-Техрон: Огоҳ, 1366.- 732 с.

ОСОРИ МУНЧИК ВА ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕИИ ОН

Дар мақола мавқеи ҳунарии Мунҷики Тирмизӣ дар ҳавзаи адабии Ҷағонӣён, муҳтаво ва хусусиятҳои бадеии осори ӯ таҳқиқ ва арзёбӣ шудааст. Таҳқиқ ва баррасӣ дар асоси маълумоти тазкираҳо, ҷунгҳо, кутуби балогӣ, фарҳангҳо, манобеи қадим ва ҷадид анҷом гирифта, дар заминаи миқдори боқимондаи осори шоир, мавзӯву муҳтаво ва анвои шеърӣ шоир мушаххас гардидааст.

Муаллифи мақола ҳаҷву ҳичоро ҳамчун ҷузъи асосии эҷодиёти шоир шарҳ дода, бо таҳлили баъзе намунаҳо моҳияти иҷтимоӣ ахлоқии ин гуна ашъори Мунҷикро ошкор сохтааст.

Дар анҷом муаллиф хусусиятҳои бадеии ашъори Мунҷикро баррасӣ карда, бо қиёсу муқобила мавқеи ҳунарии шоирро мушаххас сохтааст. Дар ин равиш қорбурди ташбеҳ, истиора, киноя, баҳусус истифода аз ташбеҳи тафсилӣ ва тасвирҳои ҳиссию муаллиф ҳамчун омилҳои худхосагии сабки шоир таъбир карда, таъсири унсурҳои моддиро дар шаклгирӣ сабки шоир муҳим медонад.

Калидвожа: Ҷағонӣён, Муҳтоҷи Ҷағонӣ, Мунҷик, ҳичо, қасида, тавсиф, ташбеҳ, истиора, киноя, унсурҳои тасвирсоз.

ТВОРЧЕСТВО МУНДЖИКА И ЕГО ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье автор анализирует художественное мастерство Мунджика Тирмизи и его место в литературном кругу Чаганиана, в частности содержание и художественные особенности его произведений. Исследование проводилось на основе информации антологий, энциклопедий, древнейших и новых источников, также были выявлены тема, содержание и жанры поэзии поэта.

Автор статьи установил юмор как основную часть творчества поэта и, проанализировав некоторые примеры, раскрыл социальную и нравственную природу стихов Мунджика.

В заключение автор рассматривает художественные особенности стихов Мунджика и конкретизирует художественную позицию поэта путем сравнения и противопоставления. При таком подходе автор интерпретирует использование сравнения, метафоры, иронии, особенно использование развернутых сравнений и эмоциональных образов как фактор оригинальности стиля поэта.

Ключевые слова: Чаганиян, Мухтадж Чагани, Мунджик, сатира, касида, описание, сравнение, метафора, ирония, образные элементы.

CREATIVITY OF MUNJIK AND HIS ARTISTIC FEATURES

In this article, the author analyzes the artistic position of Munjik Tirmizi in the literary circle of Chaganian, in particular the content and artistic features of his works. Research and discussion

were carried out on the basis of information tazkire, encyclopedia, rural and new sources, the theme, content and genre of the poet's poetry in other works of the poet were also identified.

On the basis of specific reviews, it has been established that the remaining poems of the poet consist of qasida, gazelles, mukata'at, verses and scattered verses, consisting of a total of 436 verses, of which 20 verses belong to Munjik. In this regard, the author revealed the features of poetic poems, ghazals, satire and praise of love, wine and nature, and also specified the social and moral aspects of such poems by Munjik. Through comparative analysis, it is proved that the poet's hymns were formed under the influence of the ideological approach of Ali Mukhtaj's family and have a deep social and moral aspect. In his odes, Munjik emphasized the ideal qualities of the Chagani emirs, and thus presented to the emirs his dreams and the dreams of his contemporaries. In the background, Munjik's high ode "Lomiya" was analyzed in detail and its inner essence was evaluated.

The author of this article explained humor as the main part of the poet's work and, after analyzing some examples, revealed the social and moral nature of Munjik's poems.

In conclusion, the author discusses the artistic features of Munjik's poems and concretizes the poet's artistic position through comparison and opposition. With this approach, the author interprets the use of comparison, metaphor, especially the use of detailed comparisons and emotional images as a factor in the uniqueness of the poet's style, and also considers the influence of material elements in the formation of the poet's image important. style.

Key words: Chaganiyan, Mukhtaj Chagani, Mundzhik, syllable, kaside, description, comparison, metaphor, irony, figurative elements.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷумакулов Ҷамшед - устоди кафедраи филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии шаҳри Тирмиз. Почтаи электронӣ: jamshid-20-20 jumakulov.

Сведения об авторе: Жумакулов Жамшед - преподаватель кафедры таджикской филологии и восточных языков Термезского государственного университета. Эл. Адрес: jamshid-20-20 jumakulov.

Information about the author: Jumakulov Jamshed - Lecturer at the Department of Tajik Philology and Oriental Languages, Termez State University. Email Address: jamshid-20-20 jumakulov.

УДК: 808.03

РАВИШИ ИНТИХОБ ВА ТАРҶУМАИ ОСОРИ БАДЕЙ (Дар мисоли фаёолияти эҷодии Ҳабиб Аҳрорӣ)

Исмоилова Дилором

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Ҳабиб Аҳрорӣ яке аз он мутарҷимонест, ки зери раҳбарӣ ва хидояти устод Айнӣ дар роҳи шаклгирии мактаби тарҷумаи бадии тоҷикӣ саҳми муҳим ва созанда гузоштааст. Ба андешаи М. Зайниддинов, «дар байни хунармандони кори тарҷума собика, амал, сифат, диду назар ва маҳсули ба мерос мондаи Ҳабиб Аҳрорӣ мавқеъ ва мақоми алоҳида дорад» [6]. Фаёолияти тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ, ки ба солҳои сиёми садаи бист рост меояд, аз оғоз хусусияти интихобиву мутобиқатӣ дошта, вай аз адабиёти ҷаҳон ва рус асарҳоеро интихоб ва тарҷума кардааст, ки ба вазифа ва руҳи адабиёти тоҷик мувофиқат ва ҳамоҳангии комил доштаанд. Чуноне ки Л. Н. Демидчик таъйид кардааст, «Принсипи маҳдуди интихоб, ки ба

марҳалаҳои аввал хос буд, тадриҷан ҷойи худро ба вазифаҳои калонтар ва васеътаре меод, ки ба эҳтиёҷоти робитаи бисёрҷиҳатаи халқи тоҷик бо дигар халқҳо ва мероси маънавии онҳо вобаста буд. Акнун барои тарҷума на танҳо асарҳои интихоб мекунам, ки ба завқӣ бадеиву эстетикӣ тоҷикон мувофиқ бошанд, балки осори бисёре тарҷума карда мешуданд, ки оммаи хонандагони тоҷикро бо комёбиҳои халқҳо ва замони гуногун ошно намуда, ба онҳо уфукҳои беканори адабиёти ҷаҳонро боз менамуданд» [5, 119].

Ҳамин тариқ, Ҳабиб Аҳрорӣ аз қадамҳои нахустини фаъолияти тарҷумониаш ба равону дилнишин баромадани асари тарҷумавӣ эътибор дода, бо риояи ин меъёр пас аз тарҷумаи қиссаи Ч. Свифт «Гулливёр дар байни лилипутҳо» романҳои нависандаи рус А. Фадеев «Торумор» ва «Гвардияи ҷавон»-ро тарҷума намуд. Тарҷума ва нашри ин ду роман оғози ба таври ҷиддӣ ба адабиёти рус ва ҷаҳон рӯ овардани Ҳабиб Аҳрорӣ гардид.

Бо вучуди он ки Ҳабиб Аҳрорӣ аз усули интихобиву мутобиқати тарҷума наметавонист фосила гирад, вале дар ин ҷода истиқлоли комили завқӣ ва ҳунари низ зоҳир намудааст. Аввалин тарҷумаи ӯ асари Ҷонатан Свифт «Гулливёр дар байни лилипутҳо» далели ин гуфта мебошад, ки Ҳабиб Аҳрорӣ онро соли 1936 дар айни авҷи тобеият ба усули интихобиву мутобиқати раванди тарҷумаи бадеӣ баргардон ва ҷоп кардааст. Дар ин асар саргузашти аҷоибу ғароибӣ духтур-Гулливёр, ки аз хурдӣ сафари дарё ва мамлакатҳои дурдастро дӯст меод, дар байни лилипутҳо ва великанҳо хеле шавқовар тасвир шудааст. Гулливёр қаҳрамони афсонавӣ буда, наврасонро ба инсондӯстӣ, хайрхоҳӣ ва ҷаҳондонию ватанпарварӣ ҳидоят менамояд [9, 2].

Қиссаи «Гулливёр дар байни лилипутҳо» ҳам мисли «Робинзон Крузо», ки дар солҳои сиюм аз тарафи Ҳасан Ирфон ба тоҷикӣ тарҷума шуда буд, моҳиятан ба ҳам наздик буда, бахусус мавриди таваҷҷуҳи наврасон қарор гирифта буд. Ҳабиб Аҳрорӣ ин қиссаро аз забони миёнӣ, яъне русӣ ба тоҷикӣ баргардон кардааст ва он то имрӯз ду бор нашр шудааст. Ин тарҷума, ҳарчанд аввалин таҷрибаи ин мутарҷим буд, бо забони фасеҳ ва ҳифзи амонат ханӯз ҳам арзишманд ва ҷолиби диққат мебошад.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар така ба тарҷумаи русии ин асар тарҷумаи дақиқи онро ба вучуд овард, ки яке аз омилҳои асосии муваффақияти ӯ, чунон ки ҳадаф низ зикр кардааст, «акс қунондани услуби нависанда дар тарҷума, риояи қадри интонатсияи нутқ, тарҷумаи образ бо образ» [1, 126] мебошад.

Чунончи, дар пораи зайл аз қиссаи Ҷонатан Свифт «Гулливёр дар байни лилипутҳо» мутарҷим тавонистааст, ки услуби нависанда ва оҳанги сухани ӯро дар матни тоҷикӣ ҳифз карда, тарзи образноки тасвири нависандаро низ риоя намояд: «Гулливёр ҳам шуд ва ҳамаи онҳоро бо як дасташ гирифт ба қисаи камзули худ андохт. Танҳо як нафар одамчаро дар қафи дасти худ нигоҳ дошта, боэҳтиёт бо ду ангушташ аз паҳлуи ӯ дошт ва ӯро бодикқат тамошо кардан гирифт. Ин одамча бо ҳар ду дасташ ба ангушти Гулливёр часпид ва чиррос зада фарёд кард...» [9, 26].

Қиссаи «Гулливёр дар байни лилипутҳо» бо сабки сода, муҷазбаёнӣ ва тасвирҳои ба ақлу фаҳми хонандаи наврас мувофиқ аз дигар асарҳои ҳамсонаш фарқ мекунад. Ҳамин хусусиятҳои матни асло мутарҷими русии он дар тарҷумаи русӣ низ қомилан ҳифз намудааст. Афзалияти тарҷумаи тоҷикӣ низ дар содагӣ, муҷазбаёнӣ ва ҳифзи тасвирҳои бадеии ба фаҳми хонанда наздик мебошад.

Дар ин замина тарҷумаи романи А. Фадеев «Торумор», ки соли 1938 анҷом гирифтааст, низ саҳифаи наво дар фаъолияти тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ мебошад. Адабиётшинос М. Зайниддинов тарҷумаи ин асарро «оғози ба таври ҷиддӣ рӯ овардани Ҳ. Аҳрорӣ ба адабиёти оламшумули рус» дониста, меафзояд, ки «минбаъд намунаҳои хуби насли русӣ аз ҷониби ӯ дар сатҳи баланд ба забони тоҷикӣ тарҷума гардид» [6].

Дар матни тарҷумаи ин роман қисматҳои, ки амонатнигаҳдорона ва табиӣ тарҷума шудаанд, ниҳоят зиёданд. Масалан, пешгӯиҳои Левинсон, ки ба воситаи он сарнавишти

баъдии баъзе шахсиятҳои роман маълум ва моҳияти хулқу ҳӯи онҳо ошкор мешавад [12, 29-30], тарҷумаи фасли чаҳоруми роман, ки «Танҳо» унвон дорад, бисёр табиӣ ва таъсиргузор сурат гирифтааст, ки бозгӯии ҳунари мутарҷим мебошад [12, 32-38]. Рӯҳи ҳамосӣ, тарзи таҳқиқи роман, ки мутаносиб ва муназзам аст ва воситаҳои реалистии тасвир, ки муаллифи нусхаи асл ҳунармандона истифода кардааст, низ ба андозаи қобили мулоҳиза дар тарҷумаи тоҷикӣ ҳифз шудааст.

Тарҷумаи романи «Торумор» далели он аст, ки мутарҷим на фақат муҳтавои паёми муаллифи нусхаи асл, маънои дақиқ ва моҳияти ғоявии онро дақиқ дарк карда, ба тоҷикӣ баргардондааст. Аз ин ҷиҳат, **дарки маънии отифии реалияҳо** аз паҳлуи дигари ҳунари тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ буда, вай дар вақти тарҷума зарофатҳои рангу бӯии паёми нависандаи нусхаи аслро бо интиҳоб ва қорбурди дақиқи реалияҳо ба тоҷикӣ гардондааст. Дар ин замина пораи зайлро иқтибос менамоем, ки мутарҷим мақсади матни мабдаъро бо ҳифзи амонат саҳеҳ ифода карда тавонистааст.

1. Матни русӣ: «Мишка, помахивая хвостом, смотрел на хозяина хитрым, понимающим взглядом, как вдруг, слышав шорох, подняв лохматые уши и быстро повернул к реке кудлатую голову. Из ивняка вылез на берег длинноростный, ширококостный старик в поплотняных штанах и коряжневой войлочной шляпе. Он с трудом удерживал в руках ходивший ходуном нерет, где громадный плоскожабрый таймень в муках бился предсмертным биением. С нерета холодным струйками стекала на поплотняные штаны, на крепкие босые ступни разбавленная водой малиновая кровь...» [13, 55].

2. Тарҷумаи тоҷикӣ: «Мишка думашро ҷунбонда-ҷунбонда, монанди ҳилагарони зирак бо як назари донишмандӣ ба соҳибаш нигоҳ мекард. Якбора овози шиқирос задани чизеро шунида, гӯшҳои сермӯяшро ҷуфт кард ва сари чингиламуяшро ба тарафи ҷӯй гардонда нигоҳ кард. Аз даруни бедзор як пирамарди ришдарози устухонкалон, ки шляпаи намадини қаҳваранг ва шалвори суф пӯшида буд, баромада, дар лаби ҷӯй намудор шуд. Пирамард нерет (асбоби моҳидорӣ)-ро, ки дар даст дошт, базӯр нигоҳ медошт. Даруни нерет моҳии паҳни гӯшкalone дар панҷаи марг бо ҳавли ҷон ҷасту хез мекард. Ҷақраҳои оби ҳунолуд аз нерет ба шалвори пирамард ва банди пойҳои лучаш шорида мефуромад...» [12, 26].

Муқоисаи ин ду пора нишон медиҳад, ки забони матни русии романи «Торумор» тарзи ифода ва шеваи баёни хос дошта, дар ин асар унсурҳои лаҳҷавии забони русӣ, баҳусус тарзи суҳанронии табақаҳои гуногуни ҷомеаи рус ҳунармандона қорбасти шудааст, ки барои тарҷумон дар ҳар лаҳза душвории зиёде пеш меоварад. Баъзе калимаву таъбирҳои хоси ин асарро аз ҳеҷ лугате наметавон пайдо кард. Дар тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ ғалати маъноӣ вучуд надорад, мутарҷим фикри муаллифи нусхаи аслро «дуруст, саҳеҳ» ифода кардааст, ки ин, ҷунон ки ҳудаши низ таъкид кардааст, «дар қори тарҷума ҷизи асосӣ» мебошад [1, 123]. Масалан, вақте ки мутарҷим ба ҷойи таъбири русии «помахивая хвостом» шакли тоҷикии «думашро ҷунбонда-ҷунбонда»-ро меоварад, ҳам маънии хостаи нависандаи нусхаи асл ва ҳам тарзи ниғориши ўро барои ҳонандаи матни тоҷикӣ фаҳмас ва ҳифз намудааст. Мутарҷим ба ҷойи ибораҳои русии «понимающим взглядом», «заслышав шорох», «поднял лохматые уши», «кудлатую голову» қаринаи тоҷикии онҳо - назари донишмандӣ, «овози шиқиррос задани чизеро», «гӯшҳои сермӯяшро ҷуфт кард» ва «сари чингиламуяш»-ро овардааст, ки ҳам нусхаи русӣ ва ҳам тоҷикии онҳо тасвири буда, ҳонанда ҳатто тарҷума буданаширо ҳис намекунад.

Дар ин замина тарҷумаи асарҳои Н. В. Гогол «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» ва «Шинел»-ро метавон қадами ҷиддии мутарҷим дар роҳи тақмили равишҳои тарҷумаи осори бадеӣ ба забони тоҷикӣ унвон кард. Мутарҷим «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович»-ро, ки ба русӣ «Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем» ном дорад, соли 1940 тарҷума карда ва ҳамон сол ин асар аввал дар маҷаллаи «Шарқи сурх», 1940, № 5-7 ва ҳамон сол аз тариқи Нашриёти

давлатии Тоҷикистон ба чоп мерасад. Дар ин ва нашри соли 1945 мутарҷим сарсухани нависандаро, ки бо мақсади аз сензура ҳимоят кардани асар навишта шуда буд, тарҷума ва чоп намекунад. Ба андешаи мо, сабаби тарҷума ва чоп нашудани сарсухан дар он аст, ки мутарҷим онро аз рӯйи нашри нусхаҳои солҳои сиёми русӣ тарҷума кардааст, ки мураттибони онҳо сарсуханро нашр накардаанд.

Дар нашри аввали ин повест маълум нест, ки бо кадом далел мутарҷим чанд ҷумларо аз оғози ин асар низ ихтисор кардааст, ки хонандаро аз андешаҳои нависанда дар боби шинохти ҳодисаҳои асар маҳрум месозад. Шакли русии он чанд ҷумла ба тариқи зайл аст:

«Славная бекеша у Ивана Ивановича! Отличнейшая! А какие смушки! Фу ты, пропасть, какие смушки! Сизые с морозом! Я ставлю бог знает что, если у кого-либо найдутся такие! Взгляните, ради бога, на них, особенно если он станет с кем-нибудь говорить, взгляните с боку: что это за объедение! Описать нельзя: бархат! Серебро! Огонь!» [4,211].

Дар нашрҳои баъдӣ мутарҷим ин саҳро ислоҳ карда, он чанд ҷумларо ба тариқи зер ба тоҷикӣ гардондааст:

«Камзулпӯстии Иван Иванович бисёр хуб аст! Ниҳоят дараҷа аъло! Гиребони барраашро гӯед! Воачабо, чӣ гуна пӯсти барра! рангаш кабудӣ сафедтоб! Ба ҳар чиз шарт бандед, розӣ ҳастам, ки ҳеч кас ин хел камзулпӯстин надорад! Ба ҳаққи худо, як нигоҳ кунед, хусусан агар ӯ бо ягон кас гап зада истода бошад, аз пахлуяш нигоҳ кунед: чӣ молу матои ноёб! Тасвир кардан ҳам мумкин нест: баҳмал! нуқра! оташ!» [3, 239].

Ин чанд ҷумлаи иқтибосшуда баёнгари равиши ҳосси тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ дар баргاردони повести «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» мебошад. Нахустин чизе ки аз таҷрибаи мутарҷим қобили мулоҳиза аст, усули истифодаи муодили дақиқи реалияҳо ва ифодаи норозигиҳои иҷтимоӣ ба василаи унсурҳои ҳаҷву мӯтоиба ва кинояву истехзо мебошад, ки ҳунармандона анҷом гирифтааст.

Ба ин тартиб, ҳангоми таҳқиқи муқоисавии тарҷумаи повести Н. В. Гогол «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» ва баъзе осори дигари тарҷумакардаи ӯ маълум гардид, ки Ҳабиб Аҳрорӣ, ба ҷуз истифодаи муодили дақиқи реалияҳо, аз воситаҳои дигар низ истифода кардааст, ки аз бисёр ҷиҳатҳо равиши ҳос ва ҳунарии тарзи баргاردони ӯро мушаххас месозанд. Аз ҷумла, дар тарҷумаи романҳои «Торумор» ва «Гвардияи ҷавон»-и А. Фадеев, тарҷумаи повести ёдшудаи Н. В. Гогол ва дигар осори тарҷумакардааш мутарҷим аз тарзҳои зерини ифодаи реалияҳо истифода кардааст.

Нахуст, мутарҷим барои дақиқ тарҷума кардани матни нусхаи асл ва ба хонанда мафҳум гардидани тарҷумаи он дар баъзе мавридҳо аз транскрипсия истифода карда, дар қавсайн ё поварақ реалияҳоро шарҳ додааст. Чунончи, реалияи неретро дар тарҷумаи романи А. Фадеев «Торумор» айнан оварда, дар қавсайн онро «асбоби моҳидорӣ» гуфтааст (Пирамард нерет (асбоби моҳидорӣ)-ро, ки дар даст дошт, бо зӯр нигоҳ медошт. Даруни нерет моҳии паҳни гӯшқалоне дар панҷаи марғ бо ҳавли ҷон ҷастухез мекард [12, 26]. Ҳамчунин, мутарҷим реалияи «купорос»-ро «зок» тафсир карда, навиштааст: «Ин байтал ғайр аз айбҳои дигар-касалии оқсил ҳам дорад...Вайро бо купорос (зок) муолиҷа кардан даркор, лекин мо купорос надорем» [12,101]. Ҳамин усули тарҷумаро Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи романи А. Фадеев «Гвардияи ҷавон» низ дар таъя ба тавзеҳоти нависанда ҳунармандона истифода карда, бисёре аз реалияҳои ҳаётиро аксаран дар поварақ шарҳ додааст, ки аввалан барои муҳаққиқони таърихи иҷтимоӣ ва фарҳанги русӣ аҳамияти сарчашмай доранд, сониян арзиши тарҷумаро боло бурда, ба хонанда имкон медиҳад, ки доир ба дарунмояи асар тасаввуроти комил пайдо кунад. Масалан, тарҷумаи реалияҳои зайл намунае аз ҷустуҷӯҳои эҷодии мутарҷим аст, ки қисме аз онро иқтибос мекунем: глассер-кишти тағпаҳни тезгарди пропеллердор // распоротая глассером; синклинал-пасти байни кӯҳ // гигантской синклинали; хӯчаини бадфеъл ва бадқахр // бешений барин; сенякин-аз калимаи «сено»-коху хошок; телега-аробаи чорчарҳаи деҳқонӣ ва ғайра.

Дар баргардони реалияҳо Ҳабиб Аҳрорӣ аз тарҷумаи наздик ба матни асл низ огоҳона истифода кардааст. Дар ин маврид мутарҷим аксаран муродифи аз ҷиҳати маънӣ ба воҳиди забонии матни асл қаринро қорбасти карда, ба ин васила маънии хостаи нависандаро ҳифз намудааст. Ӯ ин таҷрибаашро дар мисоли баргардони романи Л. Н. Толстой «Ҷанг ва сулҳ» арзёбӣ карда, аз ҷумла навишта буд: «...бо муҳаррири ҷилди якум Сотим Улуғзода маслиҳат кардем, ки шакли мурочиат ба шахсони ҷудогонаи табақаи аъёну ашроф ва руҳониён аз қабилӣ «**ваше сиятельство**», «**ваша светлость**», «**ваше преосвященство**», мурочиат ба ҳарбиён: «**ваше благородие**», «**ваше превосходительство**», **ваше высокопревосходительство**» ва монанди инҳоро ба тоҷикӣ ҷӣ тавр ифода кунем. Қарор додем, ки дар ин бобат сохтакорӣ накарда, шахсе, ки ба вай мурочиат мекунад, агар граф бошад, «ҷаноби граф» ва агар князь бошад, «ҷаноби князь» гӯем. Шакли мурочиат ба ҳарбиёноро ин тавр кардем: ҷаноби олинаҷод, ҷаноби олимақом, ҷаноби олиҷоҳ ва ғайра. Барои ифодаи оину маросимҳои дини христианӣ, аз қабилӣ: крещение, причастие, исповед, соборование, рождество, елеосвящение ва монанди инҳо то мумкин аст истилоҳоти мувофиқтаре интихоб кардем. Аксари истилоҳҳои ҳарбию тағйир надода, аслашро мондем. Масалан, авангард, арьергард, фланг, атака, аванпост, колонна, команда, диспозиция, субординатсия ва ғайра [1,126].

Тарҷумаи тасвирӣ, тавсифӣ ва баёнӣ барои мутарҷим яке аз василаҳои ифодаи реалияҳо будааст. Мутарҷим ҳангоми дарёфт накардани муодили дақиқи тоҷикӣ реалия, талош кардааст, ки вожа ё таъбироти матни асло бо усули тавиргарӣ, тавсифу тавзеҳ ва баёнӣ мушаххас то ба хонанда расонад. Ин ҳолат дар таҷрибаи ӯ кам бошад ҳам, ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, ба эътирофи худ мутарҷим, ӯ дар тарҷумаи романи Л.Н. Толстой «Ҷанг ва сулҳ» бештар ба ин ҳолат дучор шуда, аз тарҷума ва шарҳи тасвирӣ, тавсифӣ ва баёнӣ истифода кардааст. Мутарҷим чараёнӣ қорашро дар ин замина ҷунин шарҳ додааст: «Дар «Ҷанг ва сулҳ» ба бисёр воқеаҳо ва фактҳои таърихӣ ишора карда мешавад, ки на ба ҳар як хонанда мафҳуманд. Муаллиф ҳам аксар онҳоро шарҳ наметавард. Масалан, дар як ҷо дипломат Билибин дар суҳбат бо князь Андрей Болконский мегӯяд: «Ба фикрам, ҳоло ки вай (Наполеон) дар Шенбрун истода барои Австрия қонунҳо мебарорад, ӯро аз «ӯ» озод қардан лозим аст». Ин ҷӣ маъно дорад? Гап дар ин аст, ки Наполеон аслан аз ҷазираи Корсика буда, ди Бонапарте ном дошт. Аз аввали ҷанги Италия ба армияи Франция сардорӣ карда, «Бонапарт» имзо қардан гирифт, ки ин мувофиқи талаффузи франсузӣ аст» [1,126]. Л. Н. Толстой оид ба ҷунин масъала дар роман шарҳе наовардааст. Ҳабиб Аҳрорӣ, ҷунон ки ҳудаш эътироф кардааст, бисёре аз масоили вобаста ба реалияҳо дар матни тарҷумаи осори бадеӣ, аз ҷумла романи «Ҷанг ва сулҳ» ҳудаш ҷустуҷӯ ва дарёфт карда, онҳоро ба усули тасвирӣ, тавсифӣ ва баёнӣ барои хонанда фаҳмас кардааст, ки бархе дар матни тарҷума омадаанд, бархе дигар дар эзоҳоти охири ҷилдҳо.

Миллият ё худ халқияти осори бадеиро рӯйсарӣ ё худ сатр, аносири маишӣ, тақлид ба тарзи гуфтори бегона ва дигар аломатҳои маҳдуди милли мушаххас намекунад, балки он ҷӣ шакл метавонад ва муайян мекунад, ки моҳиятан ҳӯю ҳислат ва ранги зиндагии миллатро муҷассам сохтааст. Тарҷумон агар инро набинаду наандешад, аз матни нусхаи асл унсури муҳими миллиро намебинад, берун меандозад ва ҷизи барои хонандаи китоби тарҷумашуда арзишмандро низ дарнамеёбад.

Вақте мо пораи зайло аз матни романи Балзак «Падар Горио» дар тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ мутолиа мекунем, тасвири нависандаи миллати дигарро аз манзарае, ки ҷузъе аз зиндагии халқи ҳудаш аст, пеши назар оварда, тасвиркорӣ, андеша ва ҳиссиёти инсонии шахсияти романро барои худ бегона намеҳисобем, ки маҳз мутарҷими огоҳ, амонатнигаҳдор ва ҳунарманд он ҷиро, ки Балзак тасвир қардаст, моли хонандаи тоҷик сохтааст. Инак, он пора аз романи Балзак «Падар Горио»:

«Эжен танҳо монда, якҷанд қадам гузошта, ба ҷойи баландтари қабристон баромад, аз он ҷо Парижро дид, ки бо кӯчаҳои қачу қилебаш ба дарозии дарёи Сена воқеъ аст ва ҳоло дар шахр ҷо-ҷо қароғҳо дарғирифта буданд. Эжен ба масоҳати байни сутуни Вандом ва

гунбази Хонаи инвалидҳо чашм дӯхт-ба қое, ки ҷамоати олимақомони Париж зиндагӣ мекарданд ва Эжен ба ин занбӯрхонаи ғуввосзананда нигоҳ карда, гӯё асали онро пешакӣ мечашид ва худписандона гуфт:

- Ана акнун кӣ ғалаба мекунад, ман ё ту?» [2, 283].

Ҳамин тарзи тасвиргари Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи қиссаи нависандаи рус Михаил Шолохов «Қисмати одам» низ ҷолиб ва ҳунармандона буда, рӯйнависи ҳарф ба ҳарфи манзараҳо нест, балки интиҳоби баҷойи реалияҳо матни тарҷумаро қарини хонандаи тоҷик кардааст. Мутарҷим тавонистааст, ки бо тавоноии эътимодбахш тарзи андеша ва бархӯрди шахсияти асарро, ки намоёндаи миллати дигар аст, ба истилоҳ сирф тоҷикӣ созад.

Ҳабиб Аҳрорӣ баргардони осори М. Шолоховро «аз мушқилтарин ва мураккабтарин қорҳо» доништа, аз ҷумла навиштааст: «Ғайр аз он ки тарзи ифода, шеваи баёни Шолохов хусусиятҳои танҳо ба ҳудаф хос дорад, дар ин асар унсурҳои лаҳҷавии забони казакҳои Дон ҷунон фаровонанд, ки дар ҳар қадам душвории сахте пеш меоваранд... Баъзе калимаҳои ибораҳои махсуси асарро аз ҳеҷ қадам луғат пайдо кардан мумкин нест». Мутарҷим дар ин замина тарҷумаи қиссаи М. Шолохов «Қисмати одам»-ро аз ҷанд ҷиҳат ибратомӯз доништа, меафзояд: «вай ба тарҷумонҳои ҷавони мо тасаввуроти муайян медиҳад, ки ҷиро омӯхтану ба ҷӣ пайравӣ кардан лозим аст ва аз ҷӣ эҳтиёт шудану ҳуддорӣ кардан» [1,123].

Аввалин қор, ки мутарҷим дар тарҷумаи ин қисса кардааст, ин аст, ки бо мақсади равшантару саҳеҳтар ифода кардани мақсади нависандаи нусхаи асл ибора ва образҳои барои хонандаи тоҷик ғайриодиро бо воҳидҳои забонии нав, ибораҳои рехтаи тоҷикӣ, маҷозҳои мутаносиб ба матни асл иваз намуда, дар ин равиш гоҳе аз аналогия ва усули калкасозӣ низ қор гирифтааст, ки дар ҳама ҳол ҳунармандона анҷом гирифтааст.

Албатта, тарҷумаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ, аз ҷумла тарҷумаи қиссаи ёдшуда низ аз камбудӣ холи нест, вале усули тарҷумаи ин мутарҷим бартариҳои зиёди ҳунари дорад, ки якеи он «дар қорҷӯбаи фарҳанги худ нисбат ба паём (паёми нависандаи нусхаи асл-шарҳи мо) воқуниш нишон» додан аст. Ба баёни дигар, барои ӯ «робитаи пӯёи гирандагони гуногун бо паёмхое, ки дар ҳар як аз маворид дарёфт мекунанд, аз аҳамияти бисёр бештаре бархурдор аст» [7, 20]. Ин ҳарф баёнгари равиши ҳамешагии ҷустуҷӯҳои ӯ дар ин самт мебошад.

Мо дар ғавқ ба хусусияти забонии осори М. Шолохов ишора кардем. Яке аз ғазилатҳои дигари ҳунари ин нависанда усули тасвиргарӣ ва ҳаёлпардозии ӯ дар матни воқеияти зиндагӣ мебошад. М. Шолохов қиссаро бо тасвири зайл оғоз бахшидааст: «Первая послевоенная была на Верхнем Дону на редкость дружная и напористая. В конце марта из Приазовья подули теплые ветры, и уже через двое суток начисто оголились пески левобережья Дона, в степи вспухли набитые снегом луга и балки, взломав лед, бешено выгнали степные речки, и дороги стали почти совсем непроездны» [15, 847].

Дар ин қор таркибҳои «на редкость дружная и напористая», «подул теплые ветры» ва «начисто оголились пески левобережья Дона» образ аст. Ибораи «в степи вспухли набитые снегом луга и балки» низ образ мебошад. Образро дар тарҷума нигоҳ доштан ва ё, агар имкон набошад, бо образи дигари монанд ба он иваз намудан ҳунари тарҷумон аст. Агар Ҳабиб Аҳрорӣ таркиби «редкость дружная и напористая»-ро дар ҳама шакл тарҷума мекард, амонати маъноӣ ва ҳунарии матни асл риоят намешуд. Бино бар ин, мутарҷим лозим доништааст, ки ин маъниро бо таркиби «якбора ва тез» иваз карда, «бисёр кам воқеъ» шудани ин ҳолро ба он афзояд, ки ҳам ба хоҳири ҳифзи маънии нусхаи асл аст, ҳам сохтори бадеии ҷумла. Дар тарҷумаи таркиби «начисто оголились пески левобережья Дона» мутарҷим ҳамаи калимаҳоро айнан тарҷума карда, ба ин васила маънӣ ва сохтори бадеии матни асло ҳифз намудааст: «болои регзорҳои соҳили ҷапи Дон аз барф тамоман тоза шуда». Таркиби образҳои «в степи вспухли набитые снегом луга и балки»-ро низ тарҷумон на айнан, балки маънан ва саҳеҳ бо ҳифзи реалияҳои тасвирии нависанда ба тоҷикӣ гардонда, содаву раван ва дилпазир - дар шакли «замини ҷарино сойҳои пурбарфи дашт дамида» ифода кардааст.

Муҳаққиқон тафовут миёни тарҷумаи иртиботӣ ва тарҷумаи маъноиро «мубтанӣ бар тафовут миёни мафҳуми паём (message) ва маънӣ (meaning)» [10, 38] доништаанд. Агар аз ин

мавқеъ ба ғавҷи тарҷумони Ҳабиб Аҳрорӣ баҳо диҳем, метавон гуфт, ки вай ҳамеша талош кардааст маънии матнро раҳо накунад ва паёмрасони амин низ бошад.

Ҳангоми тарҷумаи ин қисса табиист, ки Ҳабиб Аҳрорӣ худро дар миёни дунёи нависанда ва дунёи хонанда дида, талош кардааст, ки якеро фидои дигаре насозад. М. Шолохов бо таъбирот ва мафҳуми худ ҳамеша мутарҷимро ба сӯи дунёи худ мекашад. Аммо хонанда низ аз ӯ меҳода паёмҳои муаллифи нусхаи асло ба забони қобили фаҳм барои ӯ ирсол кунад. Таҳлили қисми ин қисса нишон медиҳад, ки Ҳабиб Аҳрорӣ дар ин замина таодуро риоят карда, «миёни тез (забони мабдаъ) ва антitez (забони мақсад) синтезе мутаодил барқарор» [10, 53] намудааст. Ба ифодаи дигар, дар тарҷумаи ӯ ҳеҷ бахше аз сурат ва маънии матн асл аз миён нарафтааст. Фақат мутарҷим дар баъзе ҳолатҳо дар така ба забони гуфтугӯӣ ба ҷойи воҳидҳои забони маъмул вожаи истеъмолаш маҳдур ба қор бурдааст. Чунин, ба ҷойи қорхез дар тарҷумаи вожаи русии рысь йурғаро, ки ҳосси маҳал аст, истифода намудааст. Ҳамчунин, тарҷумаи ҷумлаи рехтаи русии «А тут ведь за ним глаз да глаз нужен»-ро [15, 34] ба сурати «Охир, аз вай ҷашм нақанда, ҳама вақт хабардор шуда истодан лозим» [14, 7] овардааст, ки паёми нависандаро ба хонанда расонад ҳам, сурати таҳайюлии паёмро ифода намекунад.

Маънии матн русии «Он достал из кармана защитных летних штанов свернутый в трубку малиновый шелковый потертый кисет, развернул его, и я успел прочитать вышитую на уголке надпись: «Дорогому бойцу от ученицы 6-го класса Лебедянской средней школы» [15, 350] -ро мутарҷим ба тариқи зер тарҷума кардааст: «Ӯ аз қисаи шалвори пистоксиранги тобиствонаш тамоқуҳалтаи шӯҳии норанҷии қуҳна ва лӯла қарда печондашудаеро баровард, печи (бояд **пеш** бошад-шарҳи мо) онро қушод ва ман дар гӯшаи он хатти бо ришта дӯхташударо хондам, ки чунин буд: «Ба қанговари азиз аз толибаи синфи 6-уми мактаби миёнаи Лебедянск» [14, 8].

Муқоисаи ин ду пора нишон медиҳад, ки, аз як тараф, мутарҷим хостааст вожаҳо ва таъбирот ва мафҳуми аҳёнан нав ва бикреро мисли **пистоксиранг**, ки дар забони китобии матн асли маъмул нест, вориди ин забон созад. Аммо, чунинки мебинем, ин иқдоми ӯ нигаронии хонандаро низ дар пай дошта, суратҳо ва мафҳуми матн русиро дар ҳадди лозим ифода намекунад.

Ин чанд таҳлиле, ки анҷом гирифт, собит месозад, ки хидмати Ҳабиб Аҳрорӣ дар пешрафти мактаби тарҷумаи тоҷикӣ бузург буда, мушаххасоти дигари хунарӣ низ дорад. Вай аз ҷумлаи мутарҷимонест, ки «дамсозӣ бо нависанда ва паём ва ё фикдони ин дамсозӣ», ногузир бар ғавҷи ӯ «аз лиҳози тафсири паёмҳои забони мабдаъ, гузиниши вожаҳои мутанозир, қаволиби наҳвӣ ва сабке, ки ба қор» бурдааст, таъсиргузор будааст [7, 28].

Баъзе мутарҷимон, ҳатто С. Улуғзода мутобиқи «биниши зеҳнӣ ва отифӣ»-и замони худ ва хостаҳои сиёсати давр баъзе бобҳо ва фаслҳои «Дон Кихот»-ро ихтисор намудааст. Дар таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ чунин ҳодиса ба назар намерасад, вале дар баъзе тарҷумаҳо, маълум нест ба қадом сабаб, мутарҷим баъзе пораҳои ихтисор кардааст, ки намунаашро дар боло зикр кардем. Дар маҷмӯъ, барои Ҳабиб Аҳрорӣ, ба қавли Нойда «шиори «худро бишнос» аҳаммияти зиёд дар бар» [7, 29] дошта, қеҳраи ӯро ҳамчун тарҷумони амин дар тансиқи асолати мундариҷа, тарзи тасвир, образнокӣ, интонатсия ва дигар унсурҳои сохтори асари тарҷумашуда ҳифз менамояд, ки баъзе намунаҳои чунин тарҷумаҳои ӯро аз назар гузарондем.

КИТОБНОМА

1. Аҳрорӣ, Ҳ. Сухбат аз санъати тарҷума / Ҳ. Аҳрорӣ // Садои Шарқ. -1984. - № 5. – С. 115 – 128.
2. Балзак, О. Падар Горио. Роман (аз русӣ тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ) / О. Балзак. –Душанбе: Ирфон, 1983. – 288 с.
3. Гогол, Н. В. Асарҳои мунтахаб / Н. В. Гогол. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1952. – 496 с.

4. Гогол, Н. В. Избранные произведения. Рассказы и повести / Н. В. Гогол. – Киев: «Днипро», 1964. – 594 с.
5. Демидчик, Л. Н. Таҳаввули тарҷумаи реалистӣ дар адабиёти тоҷик / Л. Н. Демидчик // Садои Шарқ. – 1985. - № 10. – С. 118 – 125.
6. Зайниддинов, М. Марди майдони суҳан / М. Зайниддинов // Адабиёт ва санъат. – 2013. – 5 – уми август.
7. Найда, Ю. Нақши мутарҷим / Ю. Найдо // Баргузидаи мақолаҳои нашри дониш (3). – Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ. 1365. – С. 15 – 29.
8. Начафӣ, А. Масъалаи амонат дар тарҷума / А. Начафӣ // Баргузидаи мақолаҳои нашри дониш (3). – Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ. 1365. – С. 3 – 14.
9. Свифт, Ч. Саёҳати Гулливер / Ч. Свифт. – Душанбе: Адабиёти бачаҳо, 2020. – 112 с.
10. Сулҳҷӯ, А. Баҳс дар мабони тарҷума / А. Сулҳҷӯ // Баргузидаи мақолаҳои нашри дониш (3). – Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ. 1365. – С. 37 – 53.
11. Толстой, Л. Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 8 ҷилд. Ҷилди 1. Ҷанг ва сулҳ. Роман (Тарҷумаи Ҳ. Аҳрорӣ) / Л. Н. Толстой. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 440 с.
12. Фадеев, А. Торумор / А. Фадеев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1949. – 251 с.
13. Фадеев, А. Сочинения в трех томах. Т. 1. Разгром. Рассказы / А. Фадеев. Москва: «Худ. Лит.», 1981. – 320 с.
14. Шолохов, М. Қисмати одам / М. Шолохов. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 52 с.
15. Шолохов, М. Донские рассказы. Судьба человека / М. Шолохов. – Душанбе: Маориф, 1984. – 383 с.

РАВИШИ ИНТИХОБ ВА ТАРҶУМАИ ОСОРИ БАДЕӢ (ДАР МИСОЛИ ФАӢОЛИЯТИ ЭӢОДИИ ӢАБИБ АӢРОРӢ)

Дар мақола фаъолияти мутарҷимӣ ва саҳми Ӣабиб Аҳрорӣ дар ташаккули мактаби тарҷумаи бадеии тоҷикӣ таҳқиқ шуда, ҷустуҷӯҳои эҷодии ӯ дар тарҷумаи қиссаи Ч. Свифт «Гулливер дар байни лилипутҳо», романҳои А. Фадеев «Торумор», «Гвардияи ҷавон» ва қиссаи М. Шолохов «Қисмати одам» таҳлил ва арзёбӣ шудааст.

Дар ҷараёни таҳқиқ таъсири манфии усули интихобиву мутобиқати дар замони шурӯӣ шоеъи тарҷума ва мустақилияти эҷодии мутарҷим дар ин замина таҳлил шуда, сабки хосси ӯ дар тарҷумаи матни асл, акс кунондани услуби нависанда, риояи оҳанги нутқи шахсиятҳои асар, тарҷумаи образ бо образ, тарзи корбурди усулҳои тасвирӣ, тавсифӣ ва баёнӣ дар ифодаи дақиқи реалиҳо ба таври мушаххас нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: тарҷума, равиш, нусхаи асл, усул, интихоб, амонат, реалия, повест, роман, таврирӣ, тавсифӣ, баёнӣ, иртиботӣ, маъноӣ.

ПОДХОД К ПОДБОРУ И ПЕРЕВОДУ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХАБИБА АХРОРИ)

В статье рассматривается переводческая деятельность и вклад Хабиба Ахрори в становление школы таджикского художественного перевода, его творческие поиски в переводе повести Дж. Свифт Гулливер среди лилипутов, романы А. Фадеева «Разгром» Молодая гвардия» и повесть М. Шолохова «Судьба человека».

В ходе исследования было проанализировано негативное влияние метода селекции и адаптации в советское время на переводческую основу и творческую самостоятельность переводчика.

Ключевые слова: перевод, подход, оригинальная версия, метод, отбор, депонирование, реальность, роман, нарратив описательный, нарратив реляционный, семантический.

APPROACH TO THE SELECTION AND TRANSLATION OF WORKS OF ART (BY THE EXAMPLE OF KHABIB AKHRARI'S CREATIVE ACTIVITY)

This article deals with the translation activity and contribution of Habib Ahrori in the formation of the school of Tajik literary translation, his creative searches in the translation of the story of J. Swift's "Gulliver among the Lilliputos", A. Faddev's novels "Torumor", "Melody Guard" and M. Sholokhov's short story "Part of a Man" were analyzed and evaluated

The negative impact of the method of selection and adaptation in Soviet times on the translation basis and the creative self-activity of the translator in this context, a specific way has been analyzed in the article as well as.

Keywords: translation, approach, original version, method, selection, deposition, narrative reality, novel, narrative descriptive, narrative, relational, semantic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Дилором - унвонҷӯи кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. Тел+991928905888, E-mail: 928905888@gmail.com

Сведения об авторе: Исмаилова Дилором - аспирант кафедры таджикского языка и литературы Таджикского педагогического института в городе Пенджикент. Тел+991928905888, E-mail: 928905888@gmail.com

About the author: Ismoilova Dilorom, postgraduate student in the Department of Tajik Language and Literature at Panjakent City. Tel.: +991928905888, E-mail: 928905888@gmail.com

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК:398 (575.3)

ҶАНБАҲОИ ФОЛКЛОРИ ДАР «ҚИШЛОҚИ ТИЛЛОӢ»

Мажнунов Абуламин

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Аз қадим боз шоирону нависандагон барои баён намудани ғояҳои олӣ аз хазинаи гаронбаҳои эҷодиёти шиғоҳии халқ истифода бурдаанд. Бешубҳа, бехтарин эҷодиёт ва осори шоирони бузурги ҳамаи миллатҳо аз ганҷинаи эҷодиёти халқ ғайзӣб гардидааст. Устод Мирсаид Миршакар низ аз ҷумлаи он шоироне, ки асоси эҷодиёташро асарҳои халқӣ ташкил медиҳанд. Дар асарҳои ӯ афсона, ривоят, нақл латифа, мутоиба ва зарбулмасалу мақол фаровон истифода шудаанд. Устод Мирсаид Миршакар дар назм ва насри муосири тоҷик баъд аз устод Садриддин Айни, Мирзо Турсунзода дар бобати истифода намудани унсурҳои фолклорӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Тимсоли робитаи эҷодиёти ӯ бо эҷодиёти шиғоҳии халқ аз ҷиҳати мавзӯи достони «Қишлоқи тиллоӣ» аст. Услуби аксари таълифоти манзуми шоир ба тарзи нигориши осори шиғоҳии халқ наздик аст. Шеърҳои ӯ аз ҷиҳати забон хеле содаву ғасеҳ ва мисли сурудҳои халқӣ раван аст. Ӯ яке аз аввалин шоирони тоҷик аст, ки дар шаклҳои чи калон ва чи хурди шеър усули муколама ва ғуфтуғуро татбиқ ва ҷорӣ намуд, дар тақвияти шакли мураббаъ дар достону манзумаҳо, ки бо таъсири назми рус боз ҳам ривож гирифтааст, сазми пураризиш гузошт. Шеърҳои лирикии шоир, ки дар онҳо сабки назми халқӣ ва классикӣ ба ҳам пайвастанд, зебоии ба худ ҳосе доранд. Кор фармудани фолклор қимати асарҳои бадеии устод Мирсаид Миршакарро хеле баланд кард. Ғайр аз ин, устод бо ҳамин дар асарҳои худ маводи фаровони фолклориро ҷамъ намуд, ки онҳо аз ҷиҳати таърихӣ аҳамияти фаровон доранд. Аз тарафи дигар, образҳои фолклор ба тақомули маҳорати бадеии шоир таъсири зиёд гузошт.

Давраи якуми эҷодиёти устод Мирсаид Миршакар бо эҷод намудани достони дуҷуми ӯ - «Қишлоқи тиллоӣ» ба анҷом мерасад. Ин асар дар асоси мавзӯи фолклорӣ навишта шуда бошад ҳам, шоир кӯшиш кардааст, ки мақсади худро дар ҷои аввал гузошта, сюжети аслии халқиро тағйир диҳад, яъне афсонаи қадимӣ ва ҳаёти имрӯза бо ҳам омехта гардида, афсона ба ҳақиқат табдил ёфтааст.

Устод Мирсаид Миршакар барои навиштани достони «Қишлоқи тиллоӣ» маҳорати эҷодии худро такмил меод. Шоир пайваста аз адабиёти рус, фолклор ва адабиёти классикии тоҷик меомӯзад.

«Қишлоқи тиллоӣ» яке аз барҷастатарин достонҳост, ки дар асоси ривояти халқӣ навишта шудааст. Идеи асосии достонро ду ҷиҳат ташкил медиҳад. Якум аз ҷустуҷӯҳои беғоида дар сарзаминҳои бегона хушбахт нашудани одамон, балки меҳнати пурзӯри эҷодкорона ва муборизаи тамоми халқ, ки ҳаёташро дар мамлакати азизи худаш ба тарзи нав дигар мекунад, одамонро хушбахт менамояд. Дуюм, амалӣ гардидани ҳамаи орзуи умеди меҳнаткашон, ба ҳақиқат табдил ёфтани ҳаёлати ширини мардум дар робита ба қишлоқи тиллоӣ дар он замон.

Достони «Қишлоқи тиллоӣ» аз ҷиҳати шакл ва хусусиятҳои бадеӣ низ аз асарҳои пешини шоир ба қуллӣ фарқ мекунад. Хусусияти композицияи асар бо идеяи он хеле хуб

мувофиқат кардааст. Шоир дар асар аз вазни интиҳоб намудааш хеле кам берун мебарояд, ки ин боиси равон ва табиӣ офарида шудани достон шудааст. Сюжети достон хеле ҷолиби диққат буда, бо нақли марди куҳансоли помирӣ сар мешавад:

Нишастам дӯш бо марди куҳансол,
Аҷаб пири суҳанвар буду хушҳол.
Буд аз Помир он пири хирадманд,
Ҳикоят кард бар ман шоду хурсанд.
Шунидам ман ҳикоятҳои ӯро,
Ба назм оварда биништам дар ин ҷо.
Шунидам аз падар ин достонро,
Падар бишнида аз бобояш онро,
Вале бобо зи бобоҳои дигар
Шунидаст ин ҳикоятҳо, бародар.
Ҳазорон солҳо, гӯё, аз ин пеш
Ба вақти мурданаҷ як пири дарвеш
Ба ёрон кардааст ин сон ривоят [3, 5].

«Қишлоки тиллоӣ» дар асоси як ривояти халқӣ эҷод гардидааст ва афсонавор шавқовар аст. Мардуми заҳматкаши тоҷик дар шароити ҷамъияти синфӣ ба воситаи афсона, ривоят ва ҳатто ҷамосаи қаҳрамони худ дар сарзамини ободу зебозиндагӣ карданро орзу кардааст, ки он ҷо зулму истисмор вучуд набошад, ҳар фард озоду хушбахт умр ба сар барад. Дар оғози достон аз забони марди куҳансоле орзуи халқ баён шудааст. Чунин мисраъҳои баланди он ба ҳикмати халқӣ монанд мебошанд:

Баногоҳ уфтодам дар гулистон,
Баҳор он ҷо ҳамеша, бе зимистон.
Халоиқ ҷумла он ҷо бахтёранд,
Ҳама шоду ҳама масти баҳоранд.
Намедонанд номи зулму золим,
Хирадманданду фирӯзанду олим...[3, 7]

Чи тавре ки мебинем, устод Мирсаид Миршакар фикру мақсади худро, идеяи асарро бо истеъмоли намудани образҳои равшан, забони равон ва ибораҳои пурмазмунӣ дилчаспӣ фолклорӣ зиннат додааст. Ин услуб мақсади асарро мушаххас намуда, қувваи таъсири идеявии онро бештар кардааст. Устод Мирсаид Миршакар яке аз ҳамина афсонаҳои халқиро ба таври эҷодӣ аз нав кор кардааст. Шоир афсонаи халқиро айнан намегирад, балки онро ҳамчун асоси сюжет ва характеристикаи идеалҳои қаҳрамони асосии достон истифода мебарад. Устод Мирсаид Миршакар дар афсонаи «Қишлоки тиллоӣ» пеш аз ҳама ифодаи умеду орзуҳои озодиخواҳонаи халқро, ки асрҳо боз барои он мубориза мебуд ва он имрӯз дар амал татбиқ шудааст, мебинанд. Ба ҳамина восита шоир характери халқии дигаргуниҳои иҷтимоӣ – сиёсӣ, маданӣ- таърихӣ дар мамлакати мо ба вучуд омадари ёдоварӣ намуда, онро ҳамчун ифодаи олии дар амал татбиқ гардидани умеду орзуҳои деринаи халқ тасвир менамояд ва нишон медиҳад, ки сохти ҷамъияти сотсиалистӣ нисбат ба ҳар гуна афсона ва идеалҳои ҳаёлии «Қишлоки тиллоӣ» болотар аст:

Нигар бар хонаи болои дарё,
Ту гӯӣ, ҷанги пуртор аст он ҷо,
Ва ё зулфи қачи ёр аст он ҷо.

Дар он ҷо торҳои мусиқӣ аст,
Кунад нохун бар онҳо паҳлавондаст.
Чу мутриб бар навозиш мекунад сар,
Шавад равшан диёри мо саросар.
Зи тори чанг равшан шуд дили мо [3, 19]

Ҳамин тариқ, дар достони «Қишлоқи тиллоӣ»-и устод Мирсаид Миршакар аз як тараф, дар ҳаёти ҳамонрӯза татбиқ шудани умеду орзуҳои халқи заҳматкаш инъикос ёфта бошад, аз тарафи дигар, моҳияти идеяи хатоӣ баъзе афсонаҳои халқӣ, ки аз муборизаҳо дур будан ва бахти худро дар идеалҳои ҳаёли ҷустуҷӯ намуданро талқин мекард.

Адабиётшинос Н. Шавкатов дар бораи достони «Қишлоқи тиллоӣ» чунин ибрази назар мекунад: «Яке аз асарҳои калони назми тоҷик дар давраи чанг, ки бевосита дар асоси сюжети машҳури фолклорӣ навишта шудааст, «Қишлоқи тиллоӣ»-и Мирсаид Миршакар мебошад. Умеду орзуҳои ба ҳаёти озод ва хушбахтона соҳиб шудани заҳматкашон дар эҷодиёти даҳанакии бадеии халқ асрҳо боз бо шаклҳои гуногун ифода шуда омадааст.» [7, 97]

Он тасвири қишлоқи нави советӣ чунин аст:

Бирафтам муддате, якбора аз дур,
Бидидам олами навро пур аз нур
Пагоҳӣ чун намоён гашт хуршед,
Барои он гулистон нур пошид.
Гулистон гашт дар пешам намоён,
Суруди булбулон ҳар ҷо хурӯшон.
Нигаҳ кардам ба манзарҳои гулзор,
Ту гӯӣ, сурати қолини гулдор [3, 13].

Муаллифи китоби «Адабиёти бачагона» академик Рачаб Амонов дар шарҳи маънии асарҳои шоир менависад: «Асарҳои фолклорӣ ба Мирсаид Миршакар барои ифодаи пешқадамтарин ғояҳои замони мо хизмат мекунанд, ба эҷоди ӯ руҳ ва зебӣ мебахшанд» [1, 110].

Адабиётшинос Р. Ҳодизода дар бораи Мирсаид Миршакар дар мақолаи худ менависад: «Мо таъсири М. Горкийро дар эҷодиёти Миршакар пеш аз ҳама дар он мебинем, ки шоир, бешубҳа, дар асоси тавсияи Горкий аз фолклор ба таври васеъ истифода мекунад. Маҳорати аз образҳои фолклорӣ истифода намудани устод Мирсаид Миршакарро танқиди адабии мо борҳо қайд намуда буд» [6, 205].

Ғайр аз ин идеяҳои инқилобӣ ва романтизми пурҷӯшу хурӯши Горкий ба Миршакар барои ба вучуд овардани шеърҳои пурҳаяҷон ва таъсирбахш, ки ба тараннуми халқи қаҳрамони советӣ, бахту саодати одами озод бахшида шудааст, ёрӣ расонд. Дар ин ҷо «Таронаи уқоби озод» ном шеъри Миршакарро, ки бо ҳикояи «Таронаи уқоб»-и М. Горкий ҳамоҳанг аст, ба тариқи мисол нишон медиҳем.

Хонанда дар дostonҳои устод Мирсаид Миршакар бештар на ҷараёни мубориза, балки натиҷаи онро мебинад. Ин, албатта, анъанаи фолклорист ва дар ин маврид ин анъанаҳо аз устод Мирсаид Миршакар қавитар омада, ӯро ба худ банд кардаанд. Бештар одамон мавҳум, беранг ба назар менамоянд ва дар хотири хонанда намонанд, зеро хислатҳои онҳо дар амал нишон дода намешавад. Dostonҳои «Қишлоқи тиллоӣ» ва «Федка», ки дар онҳо рафти воқеа хеле шавқовар аст, албатта аз ин мустасноанд.

Мунаққид Н. Кладо дар мақолаи худ дар бораи Мирсаид Миршакар чунин қайд мекунад: «Роҳи эҷодии Мирсаид Миршакар тамоман дигар аст. Ба эҷодиёти ӯ анъанаҳои

классикон кам таъсир кардаанд. Ба шоир бештар афсонаю дostonҳои халқии дар кӯдакӣ шунидааш таъсир гузоштаанд». [5, 343]

Дар чанд шеър устод Мирсаид Миршакар маҳорати ба ӯ хоси тасвир карда тавонистани хислати одамон дида мешавад. Чунончи, образи сайёҳи амрикоӣ Қонсон хеле барҷаста ва ба ҳақиқат наздик аст. Устод Мирсаид Миршакар дар песаҳои худ «Қишлоқи тиллоӣ», «Гулқурбон», «Муаллими ишқ» маҳорати хислати одамонро тасвир карда тавонистани худро нишон медиҳад.

Хулоса, кор фармудани фолклор қимати асарҳои бадеии устод Миршакаро хеле баланд кард. Ғайр аз ин, устод бо ҳамин дар асарҳои худ маводи фаровони фолклориро ҳам намудааст, ки аз ҷиҳати таърихӣ аҳамияти калон дорад. Аз тарафи дигар, образҳои «барҷастатарин ва ба камол расидаи» фолклор ба тақомули маҳорати бадеии нависанда таъсири калон гузошт. Нақшу мавқеи ғушҳои мардумӣ дар эҷодиёти устод Мирсаид Миршакар яке аз масъалаҳои муҳими осори шоир ба шумор меравад. Устод Мирсаид Миршакар тавонистааст барои нишонрасу шавқовар гаштани осори худ аз ғушҳои мардумӣ истифода кунад, ки ин кор ба ӯ даст додааст. Ашъори шоир инсонҳоро ба дунёи зебои шеъри халқӣ ҳидоят меамояд.

КИТОБНОМА

1. Амонов Р. Адабиёти бачагона.-Таърихи адабиёти советии тоҷик / Р. Амонов Инкишофи жанрҳо. Иборат аз шаш ҷилд Ҷ VI, қисми 1. Душанбе:Дониш, 1982.-348 с.
2. Мирсаид М. Дар бораи баъзе проблемаҳои драматургияи ҳозираи тоҷик / М. Миршакар Адабиёти советии тоҷик. - Сталинобод, 1954.-543.
3. Мирсаид М. Қишлоқи тиллоӣ / М. Миршакар.- Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1950.-60 с.
4. Мирсаид М. Панҷи ноором / М. Миршакар. - Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1950.-60 с.
5. Кладо Н. Дар бораи маҳорат ва навигарӣ / Н. Кладо // Шарқи Сурх, 1951, №1, саҳ. 339-360.
6. Ҳодизода Р. Горкий ва адабиёти тоҷик Р. Ҳодизода / Адабиёти советии тоҷик.- Сталинобод:Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954.-206с.
7. Шавкатов Н. Баъзе хусусиятҳои назми эпикӣ тоҷик дар замони ҷанги бузургӣ ватанӣ / Н. Шавкатов // Шарқи Сурх, 1956, №10, саҳ. 97-100.

ҶАМЪАҶОИ ФОЛКЛОРИ ДАР «ҚИШЛОҚИ ТИЛЛОИ»

Устод Мирсаид Миршакар аз ҷумлаи он шоиронест, ки асоси эҷодиёташро асарҳои халқӣ таъкил медиҳанд. Дар асарҳои ӯ афсона, ривоят, нақл латифа, муттабиқа ва зарбулмасалу мақол фаровон истифода шудаанд.Устод Мирсаид Миршакар дар назм ва насри муосири тоҷик баъд аз устод Садриддин Айни, Мирзо Турсунзода дар бобати истифода намудани унсурҳои фолклорӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад.Тимсоли робитаи эҷодиёти устод Мирсаид Миршакар бо эҷодиёти шиғоҳии халқ аз ҷиҳати мавзӯ дostonи «Қишлоқи тиллоӣ» аст. Усули аксари таълифоти манзуми шоир ба тарзи нигоришоти эҷодиёти даҳанакии халқ наздик аст. Шеърҳои аз ҷиҳати забон хеле содаву фасеҳ ва мисли сурудҳои халқӣ равонанд.

Калидвожаҳо: Мирсаид Миршакар адабиёт, фолклор, шеър, афсона, зарбулмасал, мақол, латифа.

ФОЛКЛОРНЫЕ АСПЕКТЫ В «ЗОЛОТОЙ КИШЛАК»

Мирсаид Миршакар – один из тех писателей, чьи произведения основаны на народных произведениях. В его произведениях широко используются мифы, легенды, анекдоты,

метафоры, пословицы и поговорки. Мастер Мирсаид Миришакар занимает важное место в современной таджикской поэзии и прозе после мастеров Садриддина Айни, Мирзо Турсунзода по использованию фольклорных элементов. История «Золотой деревни» является примером связи творчества мастера Мирсаида Миришакара с устным творчеством народа. Стиль большинства поэтических произведений поэта близок к способу изображения устного творчества народа. Его стихи очень просты и красноречивы в плане языка и льются, как народные песни.

Ключевые слова: Мирсаид Миришакар литература, фольклор, поэзия, миф, пословица, поговорка, анекдот.

GOLDEN VILLAGE, A WORK OF FOLKLORE

Mirsaid Mirshakar is one of those writers whose works are based on folk works. Myths, legends, anecdotes, metaphors, proverbs and sayings are widely used in his works. Master Mirsaid Mirshakar occupies an important place in modern Tajik poetry and prose after the masters Sadriddin Aini, Mirzo Tursunzoda in the use of folklore elements. The history of the "Golden Village" is an example of the connection between the work of master Mirsaid Mirshakar and the oral art of the people. The style of most poetic works of the poet is close to the way of depicting the oral creativity of the people. His poems are very simple and eloquent in terms of language and flow like folk songs.

Klyuchevyye slova: Mirsaid Mirshakar literature, folklore, poetry, myth, proverb, saying, anecdote.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Мажнунов Абуламин Абулакимович** - мудири шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои филология Нишони: 735025, ш. Душанбе, кӯчаи. М.Нахимов, 142, х.74.Тел.:935648128;e-mail:majnunov-1001@mail.ru.

Сведения об авторе: **Мажнунов Абуламин Абулакимович** - заведующий отделом фольклора Института языка и литературы имени Рудаки НАН Таджикистана, кандидат филологических наук. Адрес: 735025, ш. Душанбе, ул. М. Нахимова, 142, д. 74. Тел.: 935648128, e-mail: majnunov-1001@mail.ru.

Information about the author: **Mazhnunov Abulamin Abulakimovich** - head of the folklore department of the Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of philological sciences. Address: 735025, sh. Dushanbe, st. M. Nakhimova, 142, 74. Tel.: 935648128, e-mail: majnunov-1001@mail.ru.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкардааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 14 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷойи кор, вазифа, нишонии ҷойи зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводи муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошанд, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа.

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои калон навишта шавад ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда шавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шахр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулиёт. Ҷ. 1. / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – 555 с.

2. Пугачев В.П., И.Ю. Соловьев. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шахр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айнӣ С.* Маънои калимаи тоҷик / *С. Айнӣ* // Садои Шарқ.- 1986. - № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и

сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на обратной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Т. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтодж, - 1958. -555 с.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) для статей - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятую, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

Ба матбаа супорида шуд 14.04.2023
Барои нашр имзо шуд 18.04.2023
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100¹/8.
Адади нашр 100 нусха. Супориши № .

МН «Дониш»

Муассисаи нашриявӣ «Дониш»-и АИ ҶТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.